T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI BİLİM DALI

SAFEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU ve I. ŞAH İSMÂÎL DEVRİ (907-930/1501-1524)

Yüksek Lisans Tezi

GİYAS ŞÜKÜROV

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI BİLİM DALI

SAFEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU ve I. ŞAH İSMÂÎL DEVRİ (907-930/1501-1524)

Yüksek Lisans Tezi

Giyas ŞÜKÜROV

Danışman: Prof. Dr. Hulûsi YAVUZ

İstanbul, 2006

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi GİYAS ŞÜKÜROV nın SAFEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE I. ŞAH İSMÂİL DEVRİ (907-930/1501-1524) adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.06.2006 tarih ve 2006-6/13 sayılı kararı ile oluşturulan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
Tez Savunma Tarihi	: 25./.7./.2006	
1) Tez Danışmanı :	**PROF. DR. HULUSİ YAVUZ**	....
2) Jüri Üyesi :	**DOÇ. DR. İ.SAFA ÜSTÜN**	....
3) Jüri Üyesi :	**PROF. DR. AHMET TURAN ARSLAN**	....

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-SAFEVÎ MÜNÂSEBETLERİ VE ÇALDIRAN SAVAŞI

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞAH İSMÂÎL İKTİDÂRININ SON ON YILI

ÖNSÖZ

Safevî Devleti'nin kuruluşu, XVI. yüzyılın dünya düzenini etkileyip, şekillendiren önemli olaylardan birisidir. Kuruluşundan sonraki on beş yıl boyunca hızlı bir büyüme kaydeden bu devlet, Azerbaycan, İran ve Irak gibi çeşitli bölgeleri hükmü altına almış ve devamında Anadolu ve Horasan taraflarına doğru genişleme teşebbüsünde bulunmuştur. Sonuncu vâkıa sebebiyle Safevî Devleti doğuda Şeybanîler'le, batıda ise Osmanlı Devleti ile askerî çatışmalara girmiş ve mevzûbâhis devletlerde vukû bulan çeşitli ayaklanmaları ve ademimerkeziyetçilik meyillerini desteklemiştir. Safevî Devleti'nin yürütmüş olduğu dış siyâset ve desteklemiş olduğu faâliyetler, aynı devirde batıdaki Osmanlı ilerleyişini de aksatan önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla Safevî Devleti'nde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin dışarıya yansımaları, diğer ülkeleri de etkisi altına almış ve dönemin siyasî ve askerî kutuplaşmasının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Venedik ve Portekiz gibi Avrupa ülkeleri ile Safevîler arasında vâki olan ittifâk teşebbüslerine karşın, Osmanlı-Şeybanî ittifâkına dâir söylemler bu bağlamdaki kutuplaşmaya birer örnek teşkîl etmiştir.

Safevî Devleti'nin kuruluşu ve genişlemesi, devrin iktisâdî hayâtı ve uluslararası ticâret münâsebetleri üzerinde de müessir olmuştur. Doğudan batıya uzanan ticaret yollarının bir kısmını kontrolü altında bulunduran Safevî Devleti, devrin iktisâdî münâsebetlerinde söz sâhibi olmuş ve bu meyanda gerçekleşen uluslararası ticâret faâliyetlerinden büyük gelir elde etmiştir. Mevzûbâhis ticârî münâsebetler Anadolu, Halep ve Hazar-Astarhan ticâret yollarını zamanla kullanışlı kılmış ve bu bölgelere hükmeden devletlerin mevzûbâhis ticâret muâmelelerinden büyük miktarda gelir kazanmasına uygun zemin hazırlamıştır.

Elinizdeki bu yüksek lisans tezi de yukarıdaki birkaç cümlede hulasa edilen süreç üzerinde müessir mevkie sâhip olan Safevî Devleti'nin teşekkül tarihini ve bu bağlamda meydana gelen çeşitli tarihî olaylar tetkîk edilmektedir. Bu yüksek lisans tezinin hazırlanması sırasında birçok bilim adamının tavsiye ve yardımlarından istifâde ettiğimi belirtmekte yarar vardır. Bu şahıslardan Marmara Üniversitesi öğretim üyelerinin, bilhassa danışman hocam Prof. Dr. Hulûsi Yavuz'un tavsiyelerinden çok

faydalandım. Aynı tavsiyeler araştırma ve yazım sırasında ortaya çıkan pek çok zorluğu aşmama çok yardım etti. Sayın danışman hocama ve fikir danıştığım diğer tüm bilim adamlarına tavsiye ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Araştırma sırasında bazı bilim merkezlerinin arşiv ve kütüphanelerinden istifâde ettim. Bu işlerde yapmış oldukları yardım ve katkılardan dolayı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Türkiye Diyanet Vakfı'na bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Merkezi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bilim ve Sanat Vakfı Kütüphanesi, M. F. Ahundov'un ismini taşıyan Azerbaycan Millî Kütüphanesi ve Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin Merkezî Kütüphane'deki tüm çalışanlara teşekkür ederim.

Araştırmayı baştan sona kadar okuyup dil ve yazım hatalarını tespit eden, usûl ve üslûp konularında değerli fikirlerini benimle paylaşan, uyarı ve tavsiyelerde bulunan değerli arkadaşlarım Hüseyin Üçtepe ve Enver Hacıhaliloğlu'na yapmış oldukları yardım ve tavsiyelerden dolayı minnettarım. Bundan başka, tezin hazırlanmasında dolaylı veya doğrudan, uzaktan veya yakından bana yardımı dokunup, burada ismi zikredilmeyen tüm değerli dostlara şükranlarımı arz ederim.

Giyas ŞÜKÜROV
İstanbul 2006

KISALTMALAR

a.e.	:Aynı eser
ASE	:*Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*
b.	:Bin, İbn
bkz.	:Bakınız
DİA	:*Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*
Nr.	:Numara
ed.	:Editör
EI²	:*Encyclopaedia of Islam (new edition, Leiden)*
haz.	:Hazırlayan
İA	:*İslâm Ansiklopedisi (Millî Eğitim Bakanlığı)*
ö.	:Ölüm tarihi
s.	:Sayfa
sy.	:Sayı
TA	:*Türk Ansiklopedisi*
TD	:*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*
t.y.	:Tarih yok
thk.	:Tahkîk
trc.	:Tercüme
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
vd.	:Ve diğerleri
vrk.	:Varak
y.y.	:Yayın yeri yok

GİRİŞ

Azerbaycan, İran, Irak ve Doğu Anadolu bölgelerine hüküm eden Akkoyunlu Hânedânı'nın XV. yüzyılın son çeyreğinde çöküşe geçmesi üzerine, Safevîler ismiyle anılan başka bir âile, aynı coğrafyayı hükmü altına alarak siyâsî iktidâra uzanmayı başarmıştır. Hânedân tesîsinden önceki iki buçuk asır boyunca bu âileye mensûp şahısların Erdebil şehrinde oturdukları ve günlük hayâtlarını bu civârda geçirdikleri bilinmektedir. Çoğu kez bu vâkıadan hareketle Safevîler'in tarih sahnesine çıkış yeri olarak Erdebil şehri kabûl edilmektedir. Şehrin ismi, eski çağlardan beri *Erdebil* veya *Artavil* olarak bilinmektedir. Etimolojik açıdan "arta" mukaddes, "vil" ise şehir, yani Erdebil, "mukaddes şehir" anlamına gelmektedir[1]. Şehrin kuruluş tarihi, II. Yezdicerd'in oğlu Fîrûz devrine (459-484) kadar götürülmektedir[2].

Erdebil'in İslâm orduları tarafından fethi ve ahâlîsinin İslâmiyet'i kabûlü ise İslâm'ın ikinci halîfesi Hz. Ömer tarafından Azerbaycan vâlîliğine tayîn edilen Hüzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) devrinde meydana gelmiştir (22/642). Bu şehri İslâm tarihinde ehemmiyetli kılan başka bir vâkıa, Bâbek önderliğinde gelişen Hürremiyye Hareketi olmuştur (201-223/816-838). Abbasî Hilâfeti aleyhine bir ayaklanma şeklinde başlayan bu hareketin merkezi, Erdebil civârında bulunan dağlık bölgelerdeki köyler olmuştur[3]. Abbâsî Hilâfeti'nin çöküşü sırasında, yani milâdî IX. yüzyılın sonlarında Erdebil, Sâcoğulları'nın eline geçmiş ve emîrliğin merkezi olmuştur. Selçuklular devrinde şehirde Türk nüfûs çoğalmış, Erdebil ve civârı Bişkin ve Balak isimli iki Türk beyi tarafından idâre edilmiştir[4].

Erdebil şehri, İlhanlılar devrinde önce tahrîp edilmişse de, sonraki yıllarda yeniden imâr ve inşâ edilip tekrâr askerî ve ticârî merkezlerden biri hâline getirilmiştir. Gazan Han devrinde (670-703/1271-1304) Vezîr Fazlullah Reşîdüddin (ö. 718/1318) bu şehre husûsî dikkat göstermiş ve oğullarından biri olan Emîr Muhammed devrinde

---

[1] Eli Ekber Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqeler Tarixi*, Bakı: Elhuda Neşriyyatı, 1998, s. 289–290.
[2] Saleh Muhammedoğlu Aliyev, "Erdebil", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 276; Mirza Bala, "Erdebil", *İA*, İstanbul 1993, IV, s. 289; Alî Ekber Dihhudâ, "Erdebîl", *Luğatnâme*, Tahran 1328, III/b, s. 1690.
[3] Mirza Bala, "Erdebil", s. 289; Aliyev, "Erdebil", s. 276.
[4] Mirza Bala, "Erdebil", s. 290.

Erdebil ve civârı Azerbaycan'ın en gelişmiş bölgelerinden biri olmuştur[5]. Aynı devirde Safiyyüddin İshâk'ın tesîs edip, Erdebil taraflarında geliştirdiği sûfî tekkesi de bölgenin manevî hayâtında mühim bir yer tutmuştur. Bilhassa İlhanlılar'dan Gazan Han ve vezîri Reşîdüddin onun bu faâliyetlerini desteklemişlerdir[6]. İlhanlılar'dan sonra Akkoyunlu Hânedânı'nın da siyâsî desteğini edinen Safeviyye mensûpları, zamanla bölgenin en etkin tarîkatlarından birine dönüşmüş ve manevî temâyülden ayrılıp, siyâsî bir çizgi tâkip etmeğe başlamışlardır. Bu değişiklik sayesinde bölgenin siyâsî çehresini de tamâmen değiştirmişlerdir. Safevî âilesi ve bu âileye bağlı müntesiplerin bu şehirde geçirdikleri tarihî serüven, Safevî tarihinin önemli bir safhasını teşkîl etmektedir. Şeyh Safiyyüddin'in ortaya çıkışı, tarîkatın kuruluşu, tarîkat müntesiplerinin bir süre sonra tarîkatın genel çizgisinde esâslı bir değişiklik yaparak bölgede dinî ve siyâsî teşebbüslerde bulunmaları, manevî liderlikten siyâsî liderliğe, saltanat başkanlığına yürümeleri ve şehrin Safevîler'in manevî merkezine dönüşmesi bu tarihî serüvenin başka safhalarını teşkîl etmektedir. Ana hatlarıyla ifâde edilen bu tarihî serüven ve devâmında I. Şah İsmâîl'in siyâsî iktidâra yükseldiği devir, bir yüksek lisans tezi olarak takdîm edilecek bu çalışmanın tetkîk mevzûları arasında yer almaktadır. İlerleyen sayfalarda bu mevzûlarda mevcût olan birtakım sorulara cevâplar aranacaktır. Bu sorulardan birkaçı şöyledir: Safevî Devleti kendi ismini nereden almaktadır? İlk devir Safevî âilesinin millî ve dinî kimliği hangi konumdadır? Safevî Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan unsûrlar nelerdir? Devletin kuruluşunda Erdebil (Safevî) şeyhlerinin ne gibi rolleri olmuştur? Şah İsmâîl kimdir ve onu nasıl algılamamız gerekir? Bu ve benzeri soruların cevâplarına tüm araştırma boyunca temâs edilecektir.

Araştırma, yeterince aktüel bir mevzûyu ihtivâ etmektedir ve kendi alanı dışında bir şeyler okumak isteyen eğitimli okura bu alanla ilgili popüler kitaplarda bulunabilecek bilgilerden daha fazla, sağlam ve kapsamlı bilgi temîn etmeği amaçlamaktadır. Öncelikle, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık olarak iki buçuk asır boyunca hudût komşusu olup, zaman zaman bazı noktalarda anlaşılmazlıklara kadar varan ve savaşlarla sonuçlanan Osmanlı-Safevi münâsebetlerinin arka planına nüfûz edebilmek

---

[5] Edward G. Browne, *A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1930, IV, s. 33.
[6] Aliyev, "Erdebil", s. 276–277.

açısından araştırmanın özel önemi vardır. İlâve olarak, Safevî Devleti'nin kurucu unsûrlarından bazıları, Osmanlı Devleti'nin tebaası olup kaynaklarda sık sık "Kızılbaşlar" ismiyle zikredilen Türk kabîleleridir. Bu Türk kabîleleri zaman zaman Anadolu'dan göç ederek, Azerbâycan ve İran coğrafyasına yerleşmiş ve bu coğarfyadaki aynı kökten olan kabîleler ile siyâsî ve dinî bir bütünleşmeye gidip, Safevî Devleti'nin teşekkülünde mühim mevki edinmişlerdir. İşin ilginç tarafı, Safeviyye Tarîkatı'nın ilk devirlerinde Osmanlı Devleti de mütemâdî olarak Safeviyye şeyhlerine "çerağ akçesi" isimiyle bilinen bahşîşler göndermiştir. Bu vâkıa, tebaanın sempatisine ilâveten, devlet erkânı içerisinde de Safevîyye yolunun tâkipçilerine ilgi ve hoş niyet olduğunu anlamak açısından dikkate şâyândır. Zamanla Safevî âilesi devlet kurma yoluna girmiş ve Osmanlı coğrafyasına doğru genişleme ihtiyâcı hissetmiştir. Genellikle bu vâkıadan dolayı Osmanlı devlet erkânıyla Safeviyye liderleri arasında anlaşmazlık ve uçurum meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin tebaası arasında ise aksi bir durum cereyân etmiş, tebaanın Safeviyye Tarîkatı'na bağlılığı ve sempatisi sonraki devirlerde daha da artış kaydetmiş ve Anadolu'da Safevî yanlısı ayaklanmalar vâki olmuştur. Devlet erkânı ve tebaa arasındaki bu farklılığın hangi şartlar altında ve nasıl meydana geldiğini, uçurumun hangi boyutlara ulaştığını anlamak bakımından bu yüksek lisans tezinde yardımcı nitelikte bazı ipuçları verilmiş ve bazı tahlîller yapılmıştır. Bundan başka günümüzde Anadolu'da bulunan Alevî topluluğu arasında Safevî Devleti'nin kurucularına karşı var olan sevgi ve sempatinin kökeni, XIII.-XVI. yüzyıllarda bölgede vukû bulan olaylarla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla geçmişte vâki olan olayların derinlemesine incelenmesi, geçmişten hareketle günümüzü daha iyi şekilde anlayabilmemize yardım etmiş olur.

Anadolu'nun Alevî kökenli halkının yanı sıra, günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti halkı arasında da Şah İsmâîl sevgisinin yaygın olduğu ve bölge halkının Şah İsmâîl'e sâhiplenme temâyülü taşıdığı görülmektedir. Bakü şehrinde Şah İsmâîl'in heykelinin dikilmesi, şehrin en büyük ilçelerinden (reyon) birine Hatâî (Xetai) ismi verilmesi bunlara birer örnek teşkîl eder. Bütün bu ilgi ve sevgi Şah İsmâîl'in faâliyetlerini ve Safevî Devleti'ni konu edinen çeşitli akademik çalışmalar yapılmasına, sempozyumlar düzenlenmesine imkân tanımaktadır. Osmanlı tarihi alanındaki kaynak ve araştırma eserleri de hesaba katarak yapılmış olan bir ilmî araştırmanın bu

meyandaki çalışmalara katkıda bulunacağı ve yeni açılımlar sağlayacağı umulmaktadır.

Tez yazımı sırasında birtakım teknik kurallara dikkat edilmiştir. Öncelikle, hicrî tarihle birlikte arada kesme işâreti (907/1501 örneğinde olduğu gibi) konulmuş ve mîlâdî tarih de gösterilmiştir. Kezâlik, İran'da basılmış olan birtakım kitapların yayın tarihi şemsî takvîmine göre olduğu için arada kesme işareti konularak onlar da mîlâdî tarihe çevrilmiştir. Bundan başka sık sık istifâde edilen birtakım sözler kısaltılmış ve bu kısaltmaların açılımları "Kısaltmalar" bölümünde belirtilmiştir. Yararlanmış olduğumuz bazı yabancı dillerdeki çalışmaların ismi ve basım yerini dipnot ve bibliyografya kısmında belirtirken, o dilde yazıldığı şekilde yazmaya gayret sarf ettik. Bundan dolayı bazı kitapların basıldığı şehirlerin isimlerini kitabın basıldığı dilde ve kapak sayfasında yazıldığı şekilde yazılmasına özen gösterdik (örneğin, Bakü yerine Bakı gibi). Dipnotlar kısmında tek bir eserinden istifâde ettiğimiz yazarın eserinin ismini tekrâr belirtmek için Türkiye'de sık sık kullanılan "a.g.e." tipli kısaltmalardan kaçındık. Bunun yerine, eserin ismini hatırlatan birkaç kelime belirttik ve okuyucunun mevzûbahis referansı hatırlamasına yardımcı olabileceğimizi düşündük. Ayrıca, aynı müellifin birden fazla eserinden faydalandığımızda bunu dipnot kısmında gösterirken, mevzûbâhis makâle veya kaynağın en meşhûr kısaltma ismi veya içinden ismi tam ifâde edecek bir ibâreyi alarak o kısıma yerleştirdik. Diğer teknik meseleleri de bunlara uygun olarak düzenledik.

Tez bir giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Olaylar kronolojik olarak ele alındığı için, birinci bölümde Safeviyye Tarîkatı tarihi, ikinci bölümde Safevî Devleti'nin teşekkül tarihi, üçüncü bölümde Safevî Devleti'nin tesîsi ve genişleme safhası, dördüncü bölümde Osmanlı-Safevî münâsebetleri ve beşinci bölümde I. Şah İsmâîl iktidârının son on yılı tetkîk edilmiştir. Giriş'te Safevîler'in tarih sahnesine çıkış yeri olarak bilinen Erdebil şehri hakkında kısa bilgi verilmiş, tezin konusu, konunun amacı ve önemi belirtilmiş, tâkip edilen teknik kurallar ve tez planı açıklanmış, devâmında kaynak ve araştırmalar tanıtılmıştır.

Birinci bölümde Safevî Devleti kuruluşundan önce onun alt yapısını teşkîl eden Safeviyye Tarîkatı'nın tarihi anlatılmıştır. Bu maksatla bu bölüm üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda Safevî âilesinin erken devri ve bu âilenin ilk temsîlcileri araştırılmıştır.

İkinci kısımda Safeviyye Tarîkatının kuruluş süreci tetkîk edilmiştir. Bu kısımda ayrıca alt başlıklar şeklinde Safevîler'in manevî lideri olan Safiyyüddin Erdebilî'nin atalarıyla Şeyh Safiyyüddin, Şeyh Sadrüddin, Hâce Alî ve Şeyh İbrâhîm gibi tarîkat liderlerinin bu tarîkatın genişlemesi için yapmış oldukları faâliyetlerden bahsedilmiştir. Birinci bölümün üçüncü kısmında Safevî âilesinin temelleri, bilhassa Safevî âilesinin dinî ve millî kimliği tetkîk edilmiştir.

İkinci bölümde Safeviyye Tarîkatı'nın siyâsîleşmesi ve şeyhlikten şahlığa geçiş süreci tetkîk edilmiştir. Bu bölüm de üç kısıma ayrılmıştır. Birinci kısımda Safeviyye Tarîkatı'nın siyâsîleşmesi ve aşırı Şiî inançlara geçiş süreci incelenmiştir. Bu kapsamda Şeyh Cüneyd'in askerî faâliyetleri, tarîkatın siyâsî yönden yapılanması ve tarîkatın mezhebî yönden değişime uğraması araştırma konusu yapılmıştır. İkinci kısımda Şeyh Haydar devrinin askerî seferleri ve Kızılbaşlık anlayışının doğuşu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümün üçüncü kısmında Sultan Alî devri, "Safeviyye Tarîkat Devleti"nin teşekkülü ve inkırâzı incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde Safevî Devleti'nin tesisi ve genişleme süreci tetkîk edilmiştir. Üçüncü bölüm de üç kısıma ayrılmıştır. Birinci kısmında İsmâîl Safevî'nin çocukluk yılları ve erken devir faâliyetleri araştırılmıştır. İkinci kısımda Safevîler'in Akkoyunlular'la savaşından bahsedilmiş ve Safevî Devleti'nin tesîsi sırasında meydana gelen olaylar tetkîk edilmiştir. Üçüncü kısımda ise Safevî Devleti'nin gelişme ve genişleme sürecini incelenmiştir. Bu kapsamda Şah İsmâîl'in Fars, Horasan, Irâk-ı Arap taraflarını ele geçirmesi, Dulkadıroğulları ile savaşı ve yabancı devletlerle kurduğu diplomatik ilişkilerden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde Osmanlı-Safevî ilişkileri ve Çaldıran Savaşı tetkîk edilmiştir. Devâmında Şah İsmâîl'in Şark'ta ve Garp'ta askerî ittifâk ve ticârî ortak arayışlarından bahsedilmiştir.

Beşinci bölümde ise Şah İsmâîl iktidârının son on yılı mercek altına alınmıştır. Bu kısımda Gürcistan, Şeki ve Şirvan meseleleri değerlendirilmiş, Horasan isyânı, Şah İsmâîl'in ölümü ve I. Tahmasb'ın ilk devrine tesâdüf eden saltanat kavgalarından bahsedilmiştir. Bunların yanında, İsmâîl Safevî şahsiyeti tetkîk edilmiş, "Hatâî"

mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmâîl'in şâirliği, edebî muhiti ve kendinden sonraki devirlerde yaşamış olan şâirler üzerinde bırakmış olduğu edebî tesîrler araştırılmıştır.

Tez hazırlanması sırasında birtakım kaynak ve araştırma eserlere baş vurulmuştur. Onlar hakkında ana hatlarıyla bilgi vermekte yarar vardır. Öncelikle, Safevîler'in ilk devrinde vukû bulan olaylar hakkında birinci elden sârih kaynak sıkıntısı vardır. Bu devrin hâdiselerinden bahseden kaynaklar çoğunlukla sonraki devirlerde yazılmış olup, edisyon kritiği açısından zayıf kalmaktadır. Bundan başka bazı kaynaklar tahrîf edilmiş ve pek çok mevzûların cereyân şekillerinde değişiklikler yapılmıştır. Dolayısıyla Safevî tarihi araştırmalarında mevzûbâhis husûsa da ihtimâm ve dikkat göstermemiz gerekmektedir.

Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't-tevârîh). Hasan Bey Rumlu (ö. 985/1577) tarafından yazılmıştır. Safevî Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesinde rol oynamış olan Türk kabîleleri hakkında geniş bilgi veren bu eser, 807–985/1405–1577 yılları arasında Osmanlı-İran münâsebetleri için de birinci elden kaynak durumundadır. Başta İskender Bey Münşî olmak üzere daha sonraki devir Safevî tarihine dâir kitap yazan bir çok tarihçi *Ahsenü't-tevârîh* eserini kaynak olarak kullanmıştır. Bazı araştırmacıların on iki, bazılarının da on cilt olduğunu ileri sürdükleri *Ahsenü't-tevârîh'*in sadece son iki cildi günümüze ulaşmıştır. Türkiye, İran, Hindistan, Rusya[7] ve Azerbaycan[8] gibi birtakım ülkelerin kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan eserin Gîlân, Mazendaran ve Talış'a ait olan kısmı B. Dorn tarafından 1858'de yayınlanmıştır. Farsça kaleme alınmış olan bu eser devrine göre sade bir dilde yazılmış ve yer yer şiirlerle süslenmiştir. Eserin ilk cildi 807–899/1405–1494, diğeri ise Safevîler'den I. Şah İsmâîl (907–930/1501–1524) ve I. Tahmasb'ın (930–984/1524–1576) saltanat devirleriyle II. Şah İsmâîl (985–986/1577–1578) saltanatının ilk yılını içine alan 900–985/1495–1577 yıllarının olaylarını anlatmaktadır. Eserin en önemli özelliklerinden biri, Safevîler devrinde bölge halkının toplumsal yapısı hakkında orijinal bilgiler vermesidir. Safevî Devleti'nin lala, sadr, vekil, kurçi, kurçibaşı ve başka bu gibi idârecilik müesseseleri hakkında da eserde bilgiler bulunmaktadır. C. N. Seddon, bu eserin çeşitli nüshaları üzerinde bir araştırma

---

[7] St. Petersburg Devlet Kütüphanesi (Rusya), Nr. 287.
[8] Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazma Eserleri Enstitüsü'nün Kütüphanesi, Nr. B–1696/11455.

yapmış ve eserin son kısmını *A Chronicle of the early Safavīs being the Ahsanu't-tawārīkh of Hasan-i Rūmlū* adıyla İngilizce'ye tercüme edip, 1931 yılında iki cilt hâlinde yayınlamıştır. Tahran Üniversitesi profesörlerinden Abdülhüseyin Nevaî ise eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde ve İran Meclisi Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshalarıyla C. N. Seddon neşrini karşılaştırıp, 1981 yılında tashîhli bir neşrini yapmıştır. Aynı neşri Cevat Cevan Türkçe'ye tercüme etmiş ve 2004 yılında Ardınç Yayınları'nca neşr edilmiştir. Tez yazımı sırasında bu kitabın Tükçe tercüme neşrinden faydalandık.

Târîhü Habîbi's-siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer. Hândemîr lakabıyla bilinen Giyâsüddîn b. Hümâmiddîn (ö. 942/1535–36) tarafından yazılmıştır. Yaratılıştan başlayarak Şah İsmâîl'in ölümüne (ö. 930/1524) kadar gelen bu kitap, dünya tarihi nitelikli bir eserdir. Müellif, Hüseyin Baykara (ö. 911/1506) ve oğulları, I. Şah İsmâîl, Bâbür (ö. 937/1530) ve Özbek Şeybek Han (ö. 916/1510) devrinde cereyân eden olayların bir kısmına bizzât katılmış olup, bazı olaylara bizzât şâhit olmuştur. Bu sebeble aynı eser, yazıldığı devrin tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Eserin üçüncü cildinin dördüncü cüzü Safevîler ilk devrinde meydana gelen olaylara tahsîs edilmiştir. Hândemîr'in oğlu Emîr Mahmûd 957/1550'de esere I. Şah İsmâîl ve I. Tahmasb devirlerini de ihtivâ eden bir zeyil yazmıştır. Eserin Rusya[9], Azerbaycan[10] ve Türkiye[11] gibi ülkelerin kütüphanelerinde yazma nüshaları mevcûttur. Bu eser Damad İbrâhim Paşa'nın (ö. 1143/1730) himmetiyle oluşturulan sekiz kişilik bir tercüme heyet tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir[12]. Araştırmamız sırasında eserin Tahran baskısını

---

[9] Rusya Kütüphanelerinde bulunan farklı nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. O. F. Akimuşkin vd., *Persidskie i Tadjikskie Rukopisi İnstituta Narodov Azii AN SSSR*, Moskva 1964, I, s. 151-152.

[10] Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazma Eserleri Enstitüsü Kütüphanesinde mevcût olan farklı nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Respublika Elyazmaları Fondu "Elyazmalar Katalogu"*, (haz. M. A. Sultanov), (ed. H. Aralsı), Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1963, I, s. 23–25.

[11] Süleymaniye Kütüphanesi'nde bu eserin birkaç nüshası mevcûttur. Onların yerleştiği bölüm ve demirbaş numaraları: **1.** Hekimoğlu Bölümü, Nr. 738/1; **2.** Hekimoğlu Bölümü, Nr. 739/1; **3.** Damad İbrâhim Paşa Bölümü, Nr. 901; **4.** Damad İbrâhim Paşa Bölümü, Nr. 900; **5.** Yeni Cami Bölümü, Nr. 842–843; **6.** Reisülküttaplık Bölümü, Nr. 638; **7.** Hamidiye Bölümü, Nr. 897; **8.** Esad Efendi Bölümü, Nr. 2111; **9.** Ayasofya Bölümü, Nr. 0.3175.

[12] Bu tercümenin Nuruosmâniye Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır. Bkz. Giyâseddîn Mahmûd b. Mîr Hând Muhammed el-Herevî Hândemîr, *Habîbü's-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-beşer Tercümesi*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nr. 3158. Süleymaniye Kütüphanesi'nin Antalya-Tekelioğlu Bölümü'nde de Kemal Ahmed Dede tarafından yapılmış olan tercümenin bir yazma nüshası vardır. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi Antalya-Tekelioğlu Bölümü, Nr. 758.

(1963) kullandık.

Münşeâtü's-selâtîn. Bu eser Feridun Ahmed Bey (ö. 991/1583) tarafından telîf edilmiştir. Eser 982/1574'te ikmâl edilmiştir. Feridun Ahmed Bey'e büyük bir şöhret sağlayan bu eser, Osmanlı pâdişâhlarından III. Murad devrine (982–1003/1574–1595) kadar gelen hükümdar mektûplarının sûretlerini ihtivâ etmektedir. Eser ilk kez 1264/1848'de İstanbul'da Matbaa-ı Âmire tarafından iki cilt hâlinde yayınlanmıştır. İkinci kez 1274–1275/1858-1859'da yayınlanmıştır. Kitapta yer alan Safevîler hakkındaki mektûplar bu araştırma konusuna çok fayda sağlamıştır. Eserin İstanbul baskısını (1858) kullandık.

XVI. Yüzyılda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi. Vatikan'ın Barberina Kütüphanesi Yunanca yazmaları arasında bulunan 111 sayılı *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, Yunan âlimi G. Th. Zoras tarafından *Ghronikon peri ton Turkon Sultanion* adı ile 1958'de neşredilmiştir. Aynı eser Şerif Baştav tarafından 1973'te kaynak tenkîdi ve açıklamalarla Türkçe'ye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Bu eserin Türkçesi'nde II. Bâyezid (886–918/1481–1512) devri hâdiselerini ihtivâ eden bölümün 178–180. sayfalarında Şah İsmâîl'in ortaya çıkışı ve Anadolu'da sebep olduğu hâdiseleri anlatan kısmı, büyük bir ihtimâlle XVI. yüzyıla dayanmaktadır. Burada zikredilen tarihî bilgiler, az olmakla berâber, Osmanlı Türkçesi'nde olan kaynaklarda rastlanmayan bir kısım hâdiseleri nakletmesi bakımından dikkate şâyân bir eserdir. Araştırmamız sırasında eserin Türkçe tercüme neşrini kullandık.

Safvetü's-safâ. Tevekkül b. İsmâîl b. Hâc Muhammed el-Erdebilî (ö. 759/1358) tarafından yazılmıştır. Erken devir Safevî âilesinin tarihini anlatmak bakmından önemli sayılabilecek birinci elden kaynak durumunda olan *Safvetü's-safâ'*nın müellif nüshası henüz ilim âlemince bilinmemektedir. Bu sebeple Safevîler'in bu erken devriyle ilgili birçok meseleler birbirine karışmıştır. Bu karmaşadan dolayı bazı Avrupalı bilim adamları, Safevîler'in ataları hakkındaki ilk bilgilerin belirli yönlerini tahrîf ettiği gibi, İranlı âlimler de önce Safevîler'in menşeini, sonra da itikâdını istedikleri gibi izâh etmeğe çalışmışlardır. Safevîler'in kökeni hakkında birinci

elden kaynak durumunda olan *Safvetü's-safâ*'nın[13] en eski nüshası 759/1357 yılına âittir[14].

Safvetü's-safâ'nın bütün bâb ve fasıllarında anlatılan bütün hikâyelerin mazmûnu, biri öbürünü tamamlayan izâhları Şeyh Safî'nin tasavvufî ve ârifâne görüşlerinin tahlîl ve açıklamalarından ibârettir. Eserde Safeviyye Tarîkatı'nın kurucusu Safiyyüddin Erdebilî'nin nesebi, doğumu, yetişmesi, tahsîli, Şeyh İbrâhîm Zâhid Gîlânî'ye mürid oluşu, onun vefâtından sonra halîfesi sıfatıyla yürüttüğü irşâd faâliyetleri, tekkesindeki günlük hayâtı, kerâmetleri, vefâtı, halîfeleri, müridleri ve bunların kerâmetleri hakkında geniş bilgi verilmektedir.

Selim-nâme. Yazarı "Koca Nişancı" diye bilinen Celâl-zade Mustafa'dır (ö. 975/1567). Eser Kanunî devrinde yazılmıştır. Hacim bakımından bu eser, diğer *Selim-nâmelerden* geniştir. I. Selim'in (918–926/1512–1520) doğumuyla başlar ve hiçbir olayı atlamadan, onun ölümüyle sona erer. Müellifin söz konusu eseri, I. Selim devrinde Osmanlı-Safevî ilişkileri ve Çaldıran Savaşı hakkında birinci elden kaynak olup, kıymetli bilgiler ihtivâ etmektedir. Araştırmamız sırasında eserin Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar tarafından hazırlanmış neşrinden (Ankara 1990) faydalandık.

---

[13] İbn Bezzâz'ın bu temel eserinin geniş ve kapsamlı tahlîli için bkz. Abbaslı Mirza, "Safevîlerin Kökenine Dair", *Belleten*, XL, sy. 158 (1976), s. 289–301; Ahmed Kesrevî, *Şeyh Safî ve Tebâreş*, Tahran: [y.y.], 1355/1976, s. 7-21.

[14] Araştırmalarımız sırasında *Safvetü's-safâ*'nın Süleymaniye Kütüphanesi ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda mevcût dört farklı nüshasını gözden geçirebildik. Bu nüshalardan üçü Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüshalar hakkında bilgi vermekte yarar vardır: **1.** Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, Nr. 0.3099. Eser, 896/1490'da istinsâh edilmiştir. 264 yapraktır. Ta'lik hattı ile yazılmış ve her sayfada yirmi beş satır vardır. Eserin ilk varakında Safevî soyunu Hz. Alî'ye kadar götüren bir nesep şeceresi vardır. Eserin tam adı *Mevâhibü'-seniyye fi'l-menâkibi's-Safeviyye*'dir. Çalışmamızın sonraki sayfalarında bu nüshadan istifâde edilirken, *896/1490 nüshası* diye atıf yapılacaktır. **2.** Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, Nr. K. 2123. Eserin bu nüshası ta'lik hattı ile yazılmıştır. Müstensih Şihâbüddîn al-Kaşanî tarafından 914/1508'de istinsâh edilmiştir. Eserin her sayfasında 15 satır olmak üzere 618 yapraktır. Bu nüshanın da ismi hem kayıtlarda hem de kitapta (y. 6a) *Mevâhibü's-seniyye fi'l-menâkibi's-Safeviyye* şeklinde geçmektedir. Çalışmamızın sonraki sayfalarında bu nüshadan istifâde edilirken, *914/1508 nüshası* diye atıf yapılacaktır. **3.** Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Bölümü, Nr. 775. Bu nüshanın istinsâh tarihi 947/1540'dir. Eser, müstensih Muhammed b. Hüseyin Kâtib tarafından istinsâh edilmiştir. 641 varak olan bu nüsha, güzel bir ta'lîk hattı ile yazılmıştır. Bu nüshada eserin adı *Safvetü's-safâ* olarak zikredilmektedir. Çalışmamızın sonraki sayfalarında bu nüshadan istifâde edilirken, *947/1540 nüshası* diye atıf yapılacaktır. **4.** İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet Yazmaları, Nr. MC. Yz. O.000001. Bu nüsha ise 445 varak olup, yazı hattı ta'lîktir. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda *Safvetü's-safâ*'nın Osmanlı Türkçesi'ne yapılmış bir tercümesi de mevcûttur. 79 varakı kapsayan bu tercümenin kim tarafından tercüme edildiği belli değildir. Bkz. Tevekkülî b. İsmâîl el-Erdebilî, *el-Mevâhibü's-seniyye fi'l-menâkibi's-Safeviyye Tercümesi*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nr. OE. Yz. 000642/01.

Selim Şah-nâme. İdrîs Bidlîsî (850-926/1446-1520) tarafından I. Selim'in özel isteği üzerine yazılmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman devrinde İdrîs Bidlîsî'nin oğlu Ebü'l-Fazl tarafından temize çekilmiştir. Eserde I. Selim devri olayları mensûr ve manzûm olarak anlatılmıştır. Nesir olarak anlatılan konular manzûm kısımda hülâsa edilmiştir. Yani her mensûr bölümden sonra bir manzûm bölüm gelir. Farsça yazılmış olan bu eser üzerinde Hicabi Kırlangıç araştırma yapmış ve bir doktora tezi hazırlamıştır. 2001 yılında bu doktora tezinin bir kısmı, yani inceleme ve tercüme kısmı yayınlanmıştır. Bu kaynak eserde aynı devirde Anadolu'da vûku bulan Safevî yanlısı isyânlar ve erken devir Osmanlı-Safevî münâsebetleri hakkında orijinal bilgiler bulunmaktadır. Araştırmalarımız sırasında eserin Hicabi Kırlangıç tarafından yapılmış olan Türkçe tercüme metninden faydalandık.

Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî. Bu eser İskender Bey Münşî (ö. 1043/1633) tarafından 1038/1629 yılında yazılmıştır[15]. Kitap üç cilt olup, bir mukaddime ile iki bölümden ibârettir. Mukaddime'de Safevîler'in kökeninden bahsettikten sonra I. Şah İsmâîl, I. Tahmasib, II. Şah İsmâîl ve Muhammed Hudâbende (986–995/1578–1587) devirlerini hülâsa eden müellif, "sahîfe" ismi verilen bölümlerin birincisinde Şah Abbâs'ın doğumundan tahta çıkışına kadar geçen hayâtı ile devrin olaylarını ele almıştır. İkinci "sahîfe"nin "maksad" denilen ilk kısmında I. Şah Abbas'ın cülûsundan 1025/1616'ya, ikinci maksadda ise yine bu hükümdarın 1039/1629'da ölümüne kadar geçen Safevî tarihi anlatılmaktadır. *Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın (ö. 1143/1730) sadrazamlığı devrinde teşkîl edilen tercüme heyeti tarafından Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Bu tercümenin İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi[16], Nuruosmaniye Kütüphanesi[17] ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda[18] çeşitli nüshaları vardır. Eserin Rusya'da[19], Azerbaycan'da[20] ve Türkiye'nin Suleymaniye Kütüphanesi'nde[21] birkaç eski yazma nüshası muhâfaza edilmektedir. Eserin taşbasmasından başka İrec Eşâr'ın neşre hazırladığı baskısı

---

[15] Tahsin Yazıcı, "İskender Bey Münşî", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s. 563.
[16] Revan Köşkü, Nr. 1426.
[17] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nr. 3144.
[18] M. Cevdet Yazmaları, Nr. O.000057.
[19] Ayrıntılı bilgi için bkz. Akimuşkin vd., *Rukopisi*, I, s. 95.
[20] Eserin Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazma Eserleri Enstitüsü Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Elyazmalar Katalogu*, I, s. 23-25.
[21] Esad Efendi Bölümü, Nr. 2088.

1335/1955-1956'da yayınlanmıştır. Ayrıca R. M. Savory bu eseri *History of Shah Abbas The Great* (Boulder 1979) adıyla İngilizce'ye tercüme etmiştir. Araştırmamız sırasında 1377/1998 Tahran baskısından istifâde ettik.

Târîh-i Âlem-i Ârâ-yı Emînî. Yazarı Fazlullah b. Rûzbihân el-İsfahânî'dir (ö. 927/1521). Bu eser Akkoyunlu Sultan Yakûb (883–896/1478–1490) devrini ele almaktadır. Bununla berâber, bu tarihî kaynak Safeviyye şeyhlerinden Şeyh Haydar ve onun çocukları olan Sultan Alî, İbrâhim ve İsmâîl hakkında birinci elden kaynak mâhiyetindedir. Eser, V. F. Minorsky tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş ve 1992 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Araştırmamız sırasında bu baskıdan istifâde ettik.

Tevârîh-i Âl-i Osmân. Âşıkpaşazâde nâmıyla bilinen Derviş Ahmed (ö. 889/1484) tarafından yazılmıştır. II. Murâd ve II. Mehmed devirlerini bizzât görmüş olan Âşık Paşazâde'nin bu devirler hakkındaki kayıtları birinci elden kaynak niteliğindedir. Müellifin yaşına ve muhtemel ölüm tarihine bakılırsa (ö. 889/1484) 166. bâbdan sonraki mevzûlar başkaları tarafından kitaba ilâve edilmiştir. Eserdeki mevzûlar bâblar ve soru-cevâplar şeklinde ele alınmıştır.

Âşıkpaşazâde Tarihi'nin, günümüze kadar birkaç neşri yapılmıştır. Eserin ilk neşri 1332/1915'te (İstanbul) Alî Bey tarafından yapılmış olup, bu neşirdeki olaylar 908/1502 tarihine kadar işlenmiştir. Friedrich Giese neşrinde (Leipzig 1929) ise olaylar 897/1492 yılına kadar gelir. Atsız'ın yaptığı neşir ise eserin 161 bâbını ve sadece Âli Bey neşrinde bulunan "fasıl" adlı son bölümü ihtivâ eder[22]. Bu araştırmada ise eserin Âli Bey neşri kullanılmıştır. Bu neşirde Erdebil sufilerinin ahvâlini beyân eden bir bâb mevcût olup, araştırma konusu açısında önemli bilgiler ihtivâ etmektedir.

Tevârîh-i Âl-i Osman. Lutfi Paşa tarafından yazılmıştır. Lutfi Paşa I. Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman devirlerinde yaşamış ve önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Hattâ bir ara ikinci vezîrlik ve sadrazamlık vazîfelerine kadar yükselmiştir. *Tevârîh-i Âl-i Osmân* isimli eserinde, başlangıçtan 960/1553 yılına kadarki Osmanlı tarihini konu edinmiştir. XVI. yüzyılın başlarından 960/1553 tarihine kadar yaklaşık yarım asırlık devir onun bizzât yaşadığı, müşâhede ettiği, fiîlen içinde

[22] Abdulkadır Özcan, "Âşıkpaşazâde", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 7.

bulunduğu hâdiseleri ihtivâ etmesi dolayısıyla birinci elden kaynak niteliği taşımaktadr. Eserde, I. Selim devri Osmanlı-İran münâsebetleri konusunda önemi hâiz bilgiler bulunmaktadır.

Tevârîh-i Âl-i Osman. On defter (cilt) olarak, İbn Kemâl Ahmed Şemseddin Kemâl Paşazâde (873-940/1468-1534) tarafından yazılmıştır. II. Bâyezîd, I. Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman devirlerinde yaşayıp, devlet hizmetinde çalışan bu müverrihin aynı devirlerin olayları hakkında verdiği bilgiler birinci elden kaynak mâhiyetindedir. II. Bâyezîd'in husûsî isteği doğrultusunda yazmağa başladığı kitabın her bir defterini bir Osmanlı pâdişâhına tahsîs etmiştir. Eserin VIII. Defteri'nde II. Bâyezîd devrinin olayları anlatılmaktadır. VIII. Defter'in transkripsiyon metni, Prof. Dr. Ahmet Uğur tarafından yayına hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından 1997'de basılmıştır (ve biz de araştırmamız sırasında bu baskıyı kullandık). Eser, Osmanlı Devleti'ne komşu olan milletlerin ve devletlerin tarihleri için de çok önemli bir kaynak olup, özellikle, Şah İsmâîl'in ortaya çıkışı ve erken devir faâliyetleri hakkında değerli bilgileri ihtivâ etmektedir.

Bu kaynak eserlerden başka araştırmamızda Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden de istifâde ettik. Bu arşivde yer alan muhtelif içerikli vesîkaların bir kısmı II. Bâyezîd ve I. Selim devirlerine âit olup, aynı devirlerdeki Osmanlı-Safevî siyâsî münâsebetlerine, Anadolu'daki Safevî teblîğatı ve Kızılbaş isyânları gibi mevzûlara da ışık tutmaktadır. Aynı mevzûlarda istifâde ettiğimiz vesîkaların numaraları dipnotlarda ve bibliyografyada tek tek belirtilmiştir.

Mevzû hakkında birtakım tetkîk eserler de hazırlanmıştır. Bunların muhimleri arasında şunlar vardır:

History of Shah Ismail. Ghulam Sarwar tarafından telîf edilmiştir. Müellifin bu eseri Aligarh'da "Muslim University Press" tarafından 1939 tarihinde yayınlanmıştır. Eserde Safevî ailesinin Şah İsmâîl'e kadarki tarihî seyri ve Şah İsmâîl devri ana hatları ile işlenmiştir. Bu sebeple de tetkîk mevzûmuz açısından önem arz etmektedir.

Teşkîl-i Devleti Safevî. Bu eser Muhammed Kerîm Yûsuf Cemâlî tarafından

yazılmış ve 1372/1994'de İsfahan'da yayınlanmıştır. Araştırmacının bu eseri Şeyh Cüneyd'den başlayarak Safevî Devleti'nin kurulmasına kadarki dönemi kronolojik olarak izlemek bakımından bu alanda takdîr kazanmıştır. Eserin eleştiriye açık yönü, Safevîler'in ilk devrine fazla dikkat edilmemesi ve bu husûsun göz ardı edilmesidir. Buna rağmen Şeyh Cüneyd'den sonraki devire ışık tutacak mâhiyette bir yol tâkip edilmiş ki bizim de araştırmamıza bu husûs fazlasıyla yardımcı olmuştur. Yazar, genelde Şeyh Cüneyd'den başlayarak Şah İsmâîl'e kadarki devri kronolojik olarak ele almış ve devrin olaylarını sırası gelince araştırma konusu yapmıştır.

Şah İsmâîl-i evvel. Bu eser, Menuçehr Parsadust tarafından yazılmış ve 1996 yılında Tahran'da yayınlanmıştır. Eser, Şah İsmâîl devrini genişçe kapsamakla berâber, zaman zaman Safevî âilesinin temelleri (millî ve dinî kimlik) üzerine de bazı açıklamalar yapılmıştır. Eserin ikinci faslında yer alan Safevî âilesinin kökeni ve mezhebi hakkındaki bölümler bizim konumuz için yardımcı nitelikte olan kısımlardır. Ayrıca araştırmacı birinci bölümde Fîrûz Şah'tan başlayarak Şeyh Haydar'a kadarki devre kısa da olsa göz atmıştır. Sonraki bölümlerde ise Safevî Devleti'nin kuruluşu ve I. Şah İsmâîl devri kapsamlı şekilde araştırılmıştır.

Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi. *The Origins and Development of the Otoman-Safavid Conflict (906–962/1500–1555)* ismiyle ingilizc neşr edilmiş olan bu eser, Adel Allouche tarafından bir doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Eserde 906–962/1500–1555 yılları arası Osmanlı-Safevî münâsebetlerini ele alınmaktadır. Araştırmacı her iki devletin kuruluş ve genişleme devirlerini farklı başlıklar altında irdeledikten sonra, Osmanlı-Safevî ilişkilerini ayrıntılı şekilde araştırmaktadır. Eserin Ahmet Emin Dağ tarafından Türkçe'ye tercümesi yapılmış ve 2001 yılında neşredilmiştir.

Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. Walther Hinz tarafından yapılmış bu araştırma, 1936'da Leipzig'de basılmış ve bu baskı esas alınarak, Tevfik Bıyıkoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir ve Türk Tarih Kurumu tarafından birkaç kez yayınlanmıştır (1948 ve 1992). Eserin Türkçe tercümesinin tam adı *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV.*

*Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Hâline Yükselişi'*dir[23]. Müellif Safevî Devleti'nin kuruluşunu incelemeyi ayrı bir cilde bırakarak bu mevzûnun anlaşılmasını kolaylaştırmak için, daha evvelki yıllarda meydana gelen olaylar, yani "Millî Safevî Devleti"nin kuruluşunu hazırlayan siyâsî ve dinî hâdiseleri ele almıştır. Eserin isminden de görüldüğü üzere araştırmacı Safevî Devleti'ni "Millî İran Devleti" olarak tanımlamaktadır ve bütün eser boyunca yaptığı değerlendirmelerde de bu çizgiyi tâkip etmektedir. Araştırma konusu XV. yüzyılın ikinci yarısında aynı coğrafyada meydana gelen vukûâtlara damgasını vuran iki şahıs, yani Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd olduğu için tercüman da, eserin tercüme neşrine yukarıda sözü edilen ismi vermiştir. Eser, birtakım Osmanlı Tarihi kaynaklarına ve çeşitli araştırma eserlere baş vurularak yazılmıştır.

Aynı mevzûnun çeşitli yönleriyle ilgili Türkiye'de de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Ömer Niyazi Uysal tarafından "bitirme tezi" olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu lisans tezinin tam ismi, *Şah İsmâîl ve Safevî Devleti'nin Teşekkülü'*dür[24]. Bu çalışma, küçük hacimli olup ana hatlarıyla Safeviyye Tarikatı'ndan, Safevî Devleti'nin teşekkülünden ve I. Şah İsmâîl devrinin önemli birkaç olayından bahsetmektedir. Çalışma kaynak yönünden noksanlı olup, son devirlerde Osmanlı tarihi alanında yazılmış olan birkaç araştırma eserden istifâde edilerek hazırlanmıştır.

Türkiye'de aynı mevzûnun farklı yönlerini ele alan iki çalışma daha yapılmıştır. Bu çalışmalardan birincisi, *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri* ismiyle Nilgün Dalkesen tarafından hazırlanıp, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bir yüksek lisans tezi olarak takdîm edilmiştir. Tezde Safevî propagandasının yapıldığı bölgeler ve propagandayı kolaylaştıran siyâsî, ictimâî, iktisâdî ve dinî sebepler araştırılmıştır. Propagandanın amacı ve hedef kitlesi, ideolojik muhtevâsı ve doğurduğu sonuçlar da bu tezin tetkîk mevzûları arasındadır. İkinci çalışma ise *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyasî Faaliyetleri* ismiyle Mustafa Ekinci tarafından hazırlanıp, Harran Üniversitesi Sosyal

[23] Eserin Almanca orijinal ismi, *Irans Aufstieg zum Nationalstaat im 15. Jahrhundert'*dir.
[24] Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Nr. 1460.

Bilimler Enstitüsü'nde doktora tezi olarak mudâfaa edilmiştir. Çalışmada Erdeil Tekkesi'nin kuruluşu, işleyişi, Anadolu Türkmen oymakları üzerindeki tesîrleri tetkîk edilmiştir.

Bu konuda murâcaat ettiğimiz yardımcı nitelikteki birkaç tarihî kaynak, araştırma eser ve makaleler de vardır. Onların çoğu Türkiye bilim âlemince yeterince bilindiğinden dolayı onlar hakkında burada ayrıntılı bilgi vermeğe gerek görmeyip, araştırmanın esas kısmına geçiyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM
ERKEN DEVİR SAFEVÎ ÂİLESİ VE SAFEVİYYE TARÎKATI'NIN KURULUŞU

A. Safiyyüddin Erdebilî'nin Ataları

XIII. yüzyılın son çeyreğinde İslâm dininin hâkim mevkide olduğu bölgelerde farklı tezahürleri olan bir manzara dikkat çekmektedir. Önce batıdan gelen Haçlı orduları, son olarak da doğudan gelen Moğollar'ın şedîd darbeleri karşısında vahdeti bozulmuş olan İslâm dünyası, aynı devirde genel olarak iki şekilde yeniden yapılanma süreci geçirmektedir. Bunlardan birincisi siyâsî teşekküllerdir. XIII. yüzyılın sonuyla XIV. yüzyılın başlangıcında kuruluş safhasını tamamlayıp sonraki devirlerde genişleme ve gelişme safhasına geçen Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletlerinin tesîsine bu teşekküller alt yapı teşkîl etmiştir. Diğer teşekküller ise coğrafyanın göçebe ve oturak ahâlîsinin iç dünyasına ve maneviyatına hitâp eden birçok yeni tarîkat ve dinî cemâatin tesîs ve genişleme sürecine girmesidir. Bu süreç kapsamında, Şiî temayüllü birkaç tarîkat ve dinî cemâatin de teşekkül bulup genişlediği dikkat çekmektedir. İmparatorluğun geniş hudûtları içinde önceden var olagelen çeşitli inanç ve itikâtlar karşısında Moğollar'ın aynı mesâfede dayanmaları, mevzûbâhis dinî teşekküller için zemîn hazırlar nitelikte olmuştur. Aynı devirde İslâm dünyasının müteferrik durumu ise bu tarîkat ve dinî cemaâtlerin genişleme ve gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu belirsiz ortamda diğer bazı sebeplerin yanı sıra, resmî dinin, fıkıh ve kelâm gibi disiplinlerin baskısından bıkan halk da, tasavvufa, çeşitli dinî cemâat ve oluşumlara ılımlı yaklaşmıştır. Bu süreç kapsamında eskiden mevcût olan tarîkatlara ilgi artarken, zamanla yenileri de ortaya çıkmıştır[25]. Şiî kökenli tasavvufî hareketlerin temelindeki hulûl, tenâsüh ve Mehdîlik gibi aşırılık ifâde eden birtakım fikirler, aynı devirde bölgede mevcût olan disiplinsiz kitlelerin, özellikle Türkmen aşîretlerinin dikkatini çekmiştir. Çoğunlukla Anadolu, Azerbaycan ve Suriye'de yaşayan bu Türkmen aşîretleri arasında yaygınlık kazanmış bu tasavvufî akımlardan kendi ilkel yapılarını koruyanlar olduğu gibi, taraftarlarını siyâsî ve dünyevî fikirlere doğru sürükleyenler de

[25] Mazlum Uyar, "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 7–8 (2000–2001), s. 85.

ortaya çıkmıştır. Bunun en bâriz görünümüne Safeviyye örneğinde tesâdüf edilmektedir. Aynı tarîkat da XIII. yüzyılın sonuyla XIV. yüzyılın başlarında kuruluş safhasını tamamlamış; başlangıçta Sünni bir yol tâkip etmesine rağmen, zamanla Şiiliğe yönelmiştir.

Safeviyye Tarîkatı ve onun devâmı niteliğindeki siyâsî görünümlü Safevî Devleti kendi ismini tarîkatın kurucusu olan Safiyyüddin Erdebilî'den (ö. 735/1334) almıştır. Âilenin tarih sahnesine çıkışı ise Safiyyüddin Erdebilî'nin atalarından olan Fîrûz Şah ile başlar. Fîrûz Şah'tan önceki şahıslar hakkında kaynaklar geniş ve sârih bilgilerden yoksundur. Safevîler'in erken devrinden bahseden birtakım kaynaklarda ve araştırma eserlerde Şeyh Safiyyüddin'in soyu yedinci imam Mûsâ el-Kâzım'a (ö. 183/799) kadar götürülmüştür. Bundan dolayı Fîrûz Şah'ın da "seyyid", yani Peygamber soyundan olduğu iddiâ edilmekte ve sırasıyla babasının Muhammed, onun babasının Şeref Han, sırasıyla Hasan, Muhammed, İbrâhîm, Cafer, Muhammed, İsmâîl, Muhammed, Ahmedü'l-Arâbî, Ebû Muhammed Kâsım, Ebü'l-Kâsım Hamza ve yedinci imam Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799) olduğu söylenmektedir[26].

Safevî âilesinin Fîrûz Şah'tan önceki devrinden bahseden rivâyetler çok azdır. Bu âilenin erken devir önderlerinden biri olan Ebû Muhammed Kâsım b. Ebi'l-Kâsım, Abbâsî halîfesi Mu'tasım'ın hışmına uğramış ve İsfahan taraflarına kaçmak zorunda kalmıştır. Ancak burada da rahatlık bulamamış ve 255/869'da İsfahan'ın Oştorcan köyünde katledilmiştir[27]. Safevî ecdâdından başka birisi olan İsmâîl b. Ebî Alî ise Herât taraflarında meşhûr olmuştur. Âilenin tarih sahnesine çıkışı ve faâl siyâsî hayâta atılışı Fîrûz Şah'la başlamaktadır.

1. Fîrûz Şah (Zerrîn Külâh)

Safevîler'den Erdebil'de ilk ikâmet eden şahıs, "Zerrîn Külâh" lakabı ile bilinen Fîrûz Şah olmuştur[28]. Fîrûz Şah, İmâm Rıza'nın Meşhed'deki türbesinin bekçisi

---

[26] Mirza Zeynelâbidîn Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha,* (thk. Asgar Hâmid Rabbânî), Tahran 1982, s. 35; İbrahim Aslanoğlu, *Şah İsmail Hatayî,* İstanbul: Der Yayınları, 1992, s. 3.
[27] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 29.
[28] Kâdî Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî Kazvinî, *Târîh-i Cihân-ı Ârâ*, Tahran: Kitâbfuruşî Hâfız, 1342/1963, s. 258; Hamîd Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1301/1884, II/15, s. 450.

idi. İbrâhîm Edhem'in[29] torunlarından olan Sultan Ahmed, Sencân (Sencâr) taraflarından çıkıp, Muğan ve Arrân'ı zaptetmeyi tasarladığında, onu da kendi berâberinde götürmüştü. Azerbaycan'dan geçerken Erdebil taraflarına uğramıştı. Onun berâberinde gelen Fîrûz Şah da bu tarihten sonra bu vilâyete yerleşmişti[30]. Fîrûz Şah'ın yaklaşık on iki yıl Erdebil'de bulunduğu ve etrafına çok sayıda taraftar topladığı bilinmektedir. Sonraki yıllarda Fîrûz Şah Erdebil'den Gîlân'a hareket etmiş ve Rengin köyüne yerleşmişti[31]. Rengin'e yerleşme sebeplerinin başında hayvan sürüleri için bu civarda geniş otlakların mevcûtluğu gelmekte idi[32]. Nitekim Fîrûz Şah ve torunları hayvâncılık ve ziraât işleriyle iştigâl etmekteydiler[33]. Dindâr bir kişiliğe sâhip oluşu ve harâretli dinî hassâsiyeti sebebiyle yerleştiği bölge halkının büyük bir kısmı kısa bir süre sonra ona bağlanmış ve onun yolunun tâkipçisi olmuştur[34]. Âbid, zâhid ve münzevî bir şahıs olan Fîrûz Şah Rengin'de vefât etmiştir[35].

2. İvadü'l-Hâss

Fîrûz Şah'tan sonra oğlu İvadü'l-Hâss, âile reîsliği vazîfesini üstlenmiştir. Onun hakkında çok az şey bilinmektedir. Gerçek ismi İsmâîl olmasına rağmen, genellikle "İvadü'l-Hâss" ismi ile meşhûr olmuştur[36]. İvâdü'l-Hâss, âile reîsliği makâmına geçince Rengin'i terk ederek Erdebil yakınlarındaki köylerden biri olan İsferancân'a göç etmiş[37] ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır[38]. İvadü'l-Hâss,

---

[29] İbrâhîm b. Edhem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, (ed. Yedullâh Şükrî), [y.y.]: İntişârât-i İttilaât, 1343/1964, s. 3; Roger Savory, *Iran under the Safavids,* Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 3-4; Browne, *History of Persia*, IV, s. 36; Babek Cavanşir, Ekber N. Necef, "Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık ve Şah İsmâîl Hatâ'î", *Şah İsmail Hatâ'î Külliyatı,* İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, s. 95-98.

[30] İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 7a; *914/1508 nüshası*, vrk. 15a; *947/1540 nüshası*, 14a; *1037/1627 nüshası*, vrk. 24b; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 28, 30.

[31] İskender b. Türkman (Münşî), *Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, (thk. Muhammed İsmâîl Rıdvânî), Tahran: Dünyâ-yi kitâb, 1377/1998, I, s. 17; Ghulam Sarwar*, History of Shah Ismail Safawi,* Aligarh: Author Muslim University Press, 1939, s. 18; Roger Savory, *Iran*, s. 4.

[32] İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 7a; *914/1508 nüshası*, vrk. 15a; *947/1540 nüshası*, vrk. 14a; Michel M. Mazzoui, *The Origins of the Safawids: Siism, Sufism, and the Gulat*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1972, s. 51.

[33] Iysa Ade Bello, "The Safavid Episode: Transition from Spiritual to Temporal Leaders"., *Islamic Studies,* XXIII/1, s. 2-3.

[34] Savory, *Iran*, s. 4.

[35] Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr,* [y.y.]: Matbaa-ı Âmire, 1868, III, s. 179; Browne, History of Persia, IV, s. 36.

[36] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18.

[37] İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 7a; *1037/1627 nüshası*, vrk. 25a; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 258;

misâfirperverliği ve kerâmetleri ile de ün kazanmıştır.

3. Muhammed Hâfız

İvadü'l-Hâss'ın ölümü üzerine onun yerine oğlu Muhammed Hâfız geçerek âile işlerini yönetmeğe başlamıştır. Muhammed Hâfız hakkında günümüze kadar ulaşan menkıbevî birkaç rivâyet vardır. Bu rivâyetlere göre Muhammed yedi yaşında olduğu günlerde kayıp olmuştur. Yedi sene sonra geri dönmüş ve nerede olduğu sual olununca, cinlerin eline düştüğünü[39] ve onların arasında Kur'an hıfz ettiğini belirtmiştir. Bu olaydan dolayı Muhammed, sonraları "Hâfız" lakabıyla anılmıştır[40]. Bazı tarihçiler Muhammed'in kimsenin bilmediği bir yere çekilerek, Kur'an'ı hıfz ettiğini ve sonradan çıkarak bu yolda bir şâyıa yayarak, halkın dikkatini kendisine çekmek istediğini yazarlar[41]. Nitekim halkın arasına dönüş sonrasında onda bazı mistik işâret ve alâmetler açıkça görülmüştür. Sûfilere özgü elbiseler giymiş, dürüst, dinî ve zâhidâne bir hayât yolu seçmiştir[42].

4. Salâhüddin Reşîd

Muhammed Hâfız vefât edince yerine en büyük oğlu Salâhüddin geçmiştir. Bu şahıs, kendi mülklerini fakîrlere dağıtarak derviş elbisesi giymiş ve Erdebil yakınlarındaki Gülhârân köyüne göç etmiştir[43]. Tüm hayâtı boyunca burada yaşamış, çiftçilik işleri ve dinî ibâdetlerle meşgûl olmuştur[44]. Gülhârân ahâlîsi, ona saygı duymuş ve Muhammed Hâfız'ın müntesipleri arasında yer almışlardır[45]. Kimi tarihçiye göre

---

Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 179.

38 İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 7a; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 179; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, II/15, s. 451.

39 Muhammed Hâfız'ın cinler arasında geçen yılları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Âlem-i Ârâ-yi Safevî,* s. 6; Giyâsüddîn Hümâmüddîn el-Hüseyinî (Hândemîr), *Târîhü Habîbi's-siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*, (thk. Muhammed Dübeyr Siyâkî), Tahran: Çaphâne-yi Haydarî, 1342/1963, IV, s. 411.

40 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 411; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 179; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18; Browne, *History of Persia*, IV, s. 36; Savory, *Iran*, s. 4.

41 Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, II/15, s. 451.

42 Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 18; Savory, *Iran,* s. 4; Mazzoui, *Origins of the Safawids*, s. 51.

43 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 411.

44 İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 7a; *914/1508 nüshası*, vrk. 15b; *947/1540 nüshası*, vrk. 14b; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 258; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, II/15, s. 451-452; Mazzoui, *Origins of the Safawids,* s. 51-52; Savory, *Iran*, s. 4.

45 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 179.

Selâhüddin Reşîd yetmiş yaşında[46], kimine göre ise seksen iki yaşında vefât etmiştir[47].

5. Kutbüddin Ahmed

Salâhüddin Reşîd'in vefâtından sonra oğlu Kutbüddin Ahmed ona halef olmuştur. Onun devrinde Safevî âilesi Gülhârân'dan Erdebil'e göç etmiştir[48]. Muhtelemelen bu göç olayı ile Gürcüler'in 600/1204'de Erdebil'e saldırıları arasında yakın bir alâka vardır. Gürcü çarı Bagrat komutanlığındaki Gürcü ordusunun Erdebil'i muhâsara etmesi üzerine Kutbüddin ve taraftarları Erdebil'i düşmandan müdâfaa etmeğe çalışmışlardır. İlk çarpışmalarda Kutbüddin'in taraftarları yenilgiye uğramış[49], Kutbüddin'in kendisi ise yaralanmıştır. Gürcüler'in şehirden çekilmesinden sonra, Kutbüddin'in taraftarları cesetler arasında onu bulmuş ve yoğun bakıma almışlardır. Tedâvi olumlu sonuç verip, sıhhati iyileşmesine rağmen, Kutbüddin Ahmed, bu olaydan kısa bir süre sonra vefât etmiştir[50].

6. Şeyh Sâlih

Kutbüddin Ahmed'den sonra âile reîsliği makâmına oğlu Sâlih geçmiştir. Sâlih karakter itibâriyle mütevâzî kişiliğe sahip olup, zâhidâne hayâta meyletmiştir. Dinin emr ettiği şartlar çerçevesinde yaşamış ve Gülhârân'da vefât etmiştir. Oğlu Emînüddîn Cibrâîl tarafından orada da defnedilmiştir[51].

7. Emînüddin Cibrâîl

Emînüddin Cibrâîl de ataları gibi ziraâtle meşgûl olmuştur. Bundan dolayı Gülhârân köyünde oturmuş ve hayâtını bu civârda geçirmiştir. Takvâ ve züht hayâtına düşkünlüğünden dolayı Hoca Kemâleddin Arabşâh'ı kendisine manevî rehber edinmiştir[52]. Emînüddin, Erdebil köylerinden biri olan Barûk'ta ikâmet eden Ömer

---

46 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18.
47 Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 30.
48 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 411.
49 Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, II/15, s. 452.
50 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 411–412; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 179; Browne, *History of Persia*, IV, s. 37; Savory, *Iran,* s. 4–5; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18–19; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, II/15, s. 452; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 30–31.
51 Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 19-20; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 19.
52 Browne, *History of Persia*, IV, s. 37; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 19; Savory, *Iran*, s. 5.

Barûkî'nin "Devletî" isimli kızı ile evlenmiştir. Bu izdivâçtan 650/1252 yılında Safiyyüddin İshâk doğmuştur[53]. Safiyyüddin altı yaşında olduğu günlerde babası Emînüddin Cibrâîl vefât etmiş ve Gülhârân köyüne defnedilmiştir. Muhammed, Salâhüddin, İsmâîl, Safiyyüddin İshâk, Yakûb ve Fahrüddin isimli altı oğlu ve Safiyyüddin'den büyük bir kız evlâdı olmuştur[54].

---

[53] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 31; Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 297; Browne, *History of Persia*, IV, s. 37; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 19; Savory, *Iran*, s. 5.
[54] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 20.

B. Safeviyye Tarîkatı'nın Kuruluşu ve İlk Temsîlcileri

1. Safiyyüddin Erdebilî

Safevî âilesinin hareketli devri Safiyyüddin Erdebilî'nin âile reîsliği makâmına oturmasıyla başlamaktadır. Safiyyüddin Erdebilî, yukarıda da bahsi geçtiği üzere Emînüddin Cibrâîl'le Devletî Hanım'ın izdivâcından doğmuştur. Doğum yeri, atalarının uzun süreden beri oturdukları Gülhârân'köyü olmuştur[55]. Safiyyüddin altı erkek kardeşten beşincisi olarak doğmuştu[56]. Muhammed, Salâhüddin Reşîd ve İsmâîl isimli üç büyük erkek kardeşi, Yakûb ve Fahrüddin Yûsuf isimli iki de küçük kardeşi olmuştur[57]. Kendisinden büyük bir kız kardeşinin de var olduğundan bahsedilmektedir[58]. Safiyyüddin'in doğum tarihi kaynaklarda net olarak gösterilmemiştir. Ancak 650/1252'de doğmuş olduğu muhtemeldir[59].

Safiyyüddin altı yaşında olduğu günlerde babası vefât etmiştir. Hayâtının bu kadar erken bir devrinde karşılaştığı bu üzücü olay onu karakter yönden çok etkilemiş ve hâfızasında derin izler bırakmıştır. Bu konuda araştırma yapan bazı bilim adamları onu ciddî ve arkadaşsız, sosyal hayâttan yoksun bir çocuk olarak tasvîr etmektedirler[60]. Erken yaşlardan itibâren dinî mevzûlara merâk salmıştır. Bazı araştırmacılar Safiyyüddin'in çocukluk yıllarında hayâletler gördüğünü ve görünmez varlıklarla diyaloğa geçtiğini belirtmektedirler[61]. Çocukluğunda sık sık Erdebil civârındaki Şeyh Ferruh Erdebilî'nin, Şeyh Ebû Saîd'in ve Şeyh Şihâbüddin Mahmûd Ahârî'nin

---

[55] Fazlullah b. Ruzbihân el-Huncî, *Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, (ed. Jhon E. Woods), (trc. V. F. Minorsky), London: The Royal Asiatic Society, 1992, s. 54.

[56] Walther Hinz, *Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Hâline Yükselişi,* (trc. Tevfik Bıyıkoğlu), Ankara 1992, s. 5; Browne, *History of Persia*, IV, s. 19, 23.

[57] Bu kardeşlerden Muhammed'in Şiraz'da, Salâhüddin'in ise Lübnan'da vefât ettikleri rivâyet edilmektedir. Safiyyüddin'den küçük olan iki kardeşin, yani Yakûb ve Fahrüddin Yûsuf'un kabirleri ise Erdebil'de Şeyh Safî türbesindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Safevîler", *TA*, Ankara 1980, XXVIII, s. 31.

[58] Browne, *History of Persia*, IV, s. 37–38.

[59] Safiyyüddin Erdebilî, doğduğunda Şemsüddin Tebrizî (ö. 645/1247) beş yıl, Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) on iki yıl ve Şeyh Necmüddin Kubrâ (ö. 618/1220) otuz iki yıl idi ki vefât etmişlerdi. Hülagü Han'ın İran'ı fethi sırasında Safiyyüddin Erdebilî'nin beş yaşında olduğu söylenmektedir. Celâlüddin Rûmî (ö. 672/1273) vefât ettiğinde otuz iki, Sâdî Şîrâzî (ö. 693/1293) vefât ettiğinde ise kırk bir yaşında idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 20; Browne, *History of Persia*, IV, s. 37.

[60] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 31.

[61] Savory, *Iran*, s. 5; Browne, *History of Persia*, IV, s. 41.

türbelerini ziyâret etmiş ve gününün büyük bir kısmını dua ve ibâdetle geçirmiştir[62].

Yirmi yaşlarında bulunduğu günlerde Erdebil ulemâsı arasında kendi temâyülüne uygun bir mürşid bulamayacağını anlamış ve mürşid aramak için Şiraz taraflarına gitmiştir. Onun bu ilmî ve irfânî yolculuğunun sebeplerinden bahseden habere göre, Safiyyüddin bir gece rüyasında göğe uzanan yeşil bir bayrak görmüştür. Bu rüya üzerine kendisine yardımcı olacak kişiyi bulmak için Şiraz taraflarına yolculuğa çıkmıştır[63]. Şiraz'a vârid olunca derslerini tâkip etmek arzusunda olduğu Şeyh Necîbüddin Buzguş'u (ö. 678/1279) bulamamıştır. Zira bu zât daha önceden vefât etmişti. Burada Şeyh Ruknüddin Beydavî ve Emîr Abdullah gibi dindâr ve zâhid dervişlere iltihâk eder. Bu sonuncu zât, Safiyyüddin'e Hazar Denizi kıyılarında oturduğu söylenen Şeyh Zâhid'i (ö. 700/1301), yani Gîlânlı Tâcüddin İbrâhîm b. Ravşan Emîr b. Bâbil b. Şeyh Bundâr es-Sencânî'yi tavsiye eder[64].

Safiyyüddin'in Şeyh Zâhid'i araması yaklaşık dört sene sürmüştür. Onu en sonunda Hazar Denizi kıyılarına yakın bir köy olan Hilya Kîrân'da bulmuştur. Bu buluşma esnasında Safiyyüddin'in yirmi beş, Şeyh Zâhid'in ise altmış yaşında olduğu söylenmektedir[65].

Safiyyüddin'in şeyhiyle olan alâkaları şeyhinin kızı Bîbî Fâtıma ile izdivâç sayesinde daha da pekişmiştir. Şeyh Zâhid'in 700/1301 yılındaki vefâtı[66] üzerine Safiyyüddin, aynı zamanda kayınpederi olan şeyhinin makâmına geçmiştir. Aslında onu bu makâma Şeyh Zâhid Gîlânî tayîn etmişti[67]. Bir şekilde Zâhidiyye Tarîkatı postuna oturan Safiyyüddin, Zâhidiyye'nin temelleri üzerinde kendi tarîkatını, yani Safeviyye Tarîkatı'nı tesîs etmiştir. Sonraki günlerde Safiyyüddin, Erdebil'e dönmüş ve bu şehri

---

[62] Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 21; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 20.
[63] İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 54.
[64] F. B. Babinger, "Safī al-Dīn Ardabīlī", *EI²*, Leiden 1995, VIII, s. 801.
[65] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 6; R. M. Savory, "Safavid Persia", *The Cambridge History of Islam*, (ed. P. M. Holt vd.), Cambridge: At The University Press, 1930, I, s. 395; Mustafa Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyâsî Faaliyetleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 1997), s. 43.
[66] Şeyh Zâhid Gîlânî'nin kabri Azerbaycan'ın Lenkeran bölgesinde yerleşen Şıharklen köyündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadiq Firudun oğlu Nağıyev, *Qızılbaşlıq Haqqında*, Bakı: Ebilov, Zeynalov Neşriyyatı, 1997, s. 24.
[67] *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 14–16; Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 24; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 180; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 21.

tarîkatın merkezi yapmıştır[68].

Safiyyüddin'in intisâp ettiği Şeyh Zâhid, Bedriyye vâsıtasıyla sonradan Halvetiyye adı ile ortaya çıkacak tarîkatın ananelerine bağlı olup[69], Sünni görüşü benimsemişti. Bundan dolayı Şeyh Safiyyüddin'in de Sünni görüşe bağlı olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, Sünni temâyüllü bir tarîkatın temelleri üzerinde tesîs etmiş olduğu Safeviyye Tarîkatı da başlangıçta Sünni bir çizgi taşımaktaydı[70]. Mürşidinin vefâtından sonra Erdebil şehrine taşınan Şeyh Safiyyüddin'in çevresine kısa zaman zarfında İran, Suriye ve Küçük Asya (Anadolu)'dan çok sayıda müridin cem olduğu görülmektedir. Bu devirden itibâren sonraki yıllar boyunca bu bölgelerle Erdebil arasındaki gidiş gelişler çok yoğun olmuştur. Nitekim, üç ay zarfında Meraga ve Tebriz yolu ile Şeyh'in ziyâretine yaklaşık on üç bin kişi akın etmişti[71]. Müridlerinin sayısının yüz bin civârında olduğu tahmîn edilmiş olsa da, bu rakam çokluktan kinâye olsa gerek. Bölge halkını kendisine mürid edinirken, irşâd şeceresiyle bağlı olduğu tasavvufî- felsefî görüşlerden de istifâde ettiği söylenmektedir. Örneğin, Âhîlik, Mevleviyye, Kübreviyye gibi kitlevî, itikâdî ve irfânî akımlara da dikkat göstermiş ve onların potansiyelinden faydalanarak kendisine büyük miktarda taraftar topluluğu edinmiştir[72].

Şeyh Safiyyüddin'in müridleri arasında İlhanlılar'dan Gazan Han'ın vezîri Reşîdüddin ve Şiilik eğilimi[73] ile dikkatleri üzerine çeken İlhanlı hanı Olcaytu Han (704–717/1304–317) da vardı[74]. İlhanlı Olcaytu Han onu yeni kurulan Sultaniye şehrine davet etmiştir. Şeyh Safiyyüddin ise yaşlılığını sebep göstererek özür dilemiş ve davet edilen Sultaniye şehrine gidememiştir. Netîcede, Olcaytu Han'ı ziyâret etmemiş, fakat Sultaniye'ye oğlu Sadrüddin'i göndermiştir[75].

Şeyh Safiyyüddin'in halk arasındaki hürmeti, izzeti ve nüfûzu Moğollar'dan

---

[68] Savory, "Safavid Persia", I, s. 395.
[69] J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: The Clarendon Press, 1971, s. 99–100.
[70] Reşat Öngören, "Sünni Bir Tarîkattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarîkatı ve İran Safevî Devleti", *Bilgi ve Hikmet*, sy. 11 (1999), s. 82.
[71] Savory, *Iran*, s. 11.
[72] Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 296.
[73] Olcaytu Han'ın Şiîliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abbas İkbal Aştiyânî, *Târîhü Îrân ba'de'l-İslâm*, Kahire: Dârü's-Sakâfe, 1989, s. 476–80.
[74] Savory, *Iran*, s. 10.
[75] İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 54.

Emîr Çoban'ın da onu ziyâret etmesine sebep olmuştu. Şeyh bu ziyâreti fırsat bilerek, Moğol idârecilerinin halk üzerindeki baskılarını ona anlatmıştır. Emîr Çoban da onun bu şikâyetini dikkate alarak baskıyı azaltmıştır. Dolayısıyla Şeyh Safiyyüddin Moğollar'ın yerel halk üzerindeki baskısını hafiflettirmeyi başarmıştır[76]. Bu durum halk nezdinde Safiyyüddin'e ve onun soyundan gelenlere karşı sevgi ve sempati oluşturmuş ve geniş halk kitlelerinin bu tarîkata bağlanmasına vesîle olmuştur. Bundan dolayı taraftarları gün geçtikçe artmış, aylarca süren yolculuklara katlanan ziyâretçiler Erdebil Tekkesi'ne akın etmişlerdir. Müridleri o kadar çoğalmıştı ki, bir keresinde Emîr Çoban: – "...bizim askerimiz mi çoktur, yoksa sizin müridleriniz mi…" diye sual ettiğinde, "…sizin askeriniz dahi cümlesiyle müridimizdir...", diye cevâp vermişti[77]. Onun taraftarları arasında Talış, Azerbaycan, Muğan, Anadolu ve Şam bölgelerinden olan müridler çoğunluk teşkîl etmekteydiler[78].

Şeyh Safiyyüddin'in taraftarları arasında, yukarıda da bahsedildiği üzere, İlhânlılar'ın vezîri Fazlullah Reşîdüddin de vardı. Vezîr Reşîdüddin, Şeyh Safiyyüddin'i saygıdeğer biri olarak kabûl etmenin yanı sıra, onunla devâmlı mektûplaşmış ve onun ikâmetgâhına hediyeler göndermiştir[79]. Şeyh Safiyyüddin'e saygı gösteren şahıslar arasında devrin meşhûr şâirlerinden Sa'di Şîrâzî (ö. 693/1293) de vardı. Safiyyüddin'le Sa'di'nin görüşmesi Safiyyüddin'in kendisine dinî önder arayışı içinde olduğu günlerde gerçekleşmişti[80].

Şeyh Safiyyüddin, ihtiyârlık çağında Mekke'ye hâc ziyâretine gitmiştir. Hâcdan döndükten sonra rahatsızlanmış, 735/1334'te, seksenbeş yaşında vefât etmiş[81] ve Erdebil'deki dergâhının avlusuna defnedilmiştir.

---

[76] Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Guzide*, (ed. Abdu'l-Hüseyin Nevâî), Tahran: Emîr Kebîr, 1339/1960, s. 675; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 259.

[77] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 180; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, II/15, s. 453; Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı-İran Tarihi*, (trc. Mehmed Emin Bozarslan), İstanbul: Ant Yayınları, 1971, s. 135.

[78] Menuçehr Parsadust, *Şah İsmâîl-i evvel*, Tahran: Şirket-i Sehâmî, 1375/1996, s. 123.

[79] Browne, *History of Persia*, IV, s. 33; O. A. Efendiev, "Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali", *Azerbaycan Elmler Akademiyasının Xeberleri (Tarix, Felsefe ve Huquq Seriyası)*, sy. 1–4 (1997), s. 98; John Andrew Boyle, "The Evolution of Iran as a National State", (trc. Berin U. Yurdadağ), *Belleten*, XXXIX, sy. 156 (1975), s. 653; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 43.

[80] İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 54; Sarwar, , s. 20.

[81] Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 24; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 124; Browne, *History of Persia*, IV, s. 19; Muhammed Hüseyin el-A'lamî el-Hâirî, "Safiyyüddin el-Erdebilî", *Dâiretü'l-Maarifi'ş-Şîiyyeti'l-Âmme*, Beyrût: Menşûrâti Müesseseti'l-A'lâ li'l-metbûât, 1413/1993, XI, s. 284.

Şeyh Safiyyüddin'in Bîbî Fâtıma ile izdivâcından Sadrüddin Mûsâ (ö.794/1392), Ebû Saîd ve Muhyiddin (ö. 724/1324) doğmuştur. Şeyh'in ikinci evliliği Âhî Süleymân Gilhârânî'nin kızı ile olmuştur[82]. Bu izdivâçtan ise Alâüddin ve Şerefüddin adlı iki erkek çocuk ve ismini bilmediğimiz bir kız çocuk doğmuştur[83].

2. Sadrüddin Mûsâ

Şeyh Safiyyüddin'den sonra Safeviyye Tarîkatı postuna Sadrüddin Mûsâ oturmuştur. Bu zât, Şeyh Safiyyüddin'le Şeyh Zâhid Gîlânî'nin kızı olan Bîbî Fâtıma'nın izdivâcından doğmuştur (1 Şevvâl 704/27 Nisan 1305)[84]. Sadrüddin'in tarîkat şeyhliğine geçişi çok kolay vukû bulmuştur. Çünkü aynı devirde ona bu görevi üstlenmekte rakîp olabilecek hiçbir kardeşi ortada bulunmuyordu. Kendisinden küçük üç kardeşi babalarının ölümünden sonra muammalı bir şekilde ölmüştü[85]. Büyük kardeşi Muhyiddin ise 724/1324 yılında vefât etmişti[86]. Kardeşlerinin vefâtıyla sessiz ve sâkin ortamda tarîkat postuna oturmuşken, sonraki yıllarda durumda değişiklik meydana gelmiş ve Şeyh Sadrüddin birtakım sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Şöyle ki; Şeyh Sadrüddin'in sosyal ve siyâsî faâliyetlerine karşı olan bazı halîfeler (Safeviyye'nin vilâyetlerdeki hânikâh ve zâviye başları) merkezden ayrılıp müstakil olabilmek için harekete geçmişlerdi. Bu ve buna benzer olaylardan dolayı Şeyh Sadrüddin'in aynı yılları oldukça gergin ve çatışmalı geçmiş ve birtakım tatsız olaylar meydana gelmiştir[87]. Tüm bu zorluklara rağmen, onun devrinde tarîkatın nüfûzu genişlemiştir. Kısa süre zarfında Safeviyye Tarîkatı taraftarlarının sayısında artış meydana gelmiştir[88]. Babası gibi onun da çok sayıda müridi olmuştur. Şeyh'in müridleri arasında Kıpçak Hanı Cânî Bey (742–58/1341–57) ve şâir Kâsımü'l-Enver (ö. 837/1433) gibi birçok meşhûr şahıs da vardı[89]. Onlardan bilhassa Kâsımü'l-Enver, mürşidinin vefâtından

---

[82] Yılamaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1977, II, s. 193.
[83] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 21.
[84] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 421; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 124; Babinger, "Safiy-ed-Din", *İA*, İstanbul 1996, X, s. 65.; J. Calmard, "Sadr-al-Din Mūsā", *EI²*, Leiden 1995, VIII, s. 755; R. M. Savory, "Sadr-al-Din Ardabīlī", *EI²*, Leiden 1995, VIII, s. 752.
[85] Savory, *Iran*, s. 9.
[86] Calmard, "Sadr-al-Din", s. 755.
[87] Abbaslı Mirza, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294.
[88] Savory, *Iran,* s. 9.
[89] Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 260-261; Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, s. 36; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 180; Roger M. Savory, *Studies on the History of Safavid Iran*, London: Variourum Reprints, 1987, s. 189-

yaklaşık on dört sene önce Herat taraflarında Safevîler lehine propaganda faâliyetinde bulunmuştu[90].

Safeviyye Tarîkatı tarihinin Şeyh Sadrüddin devri genişleme ve toplumda geniş çapta taraftarlar edinme devri olarak karakterize edilmektedir. Şeyhin kendisi de bu propaganda faâliyetinin esâs aktörlerinden biri olmuştur. Onun şahsî nüfûzu bu tür propaganda faâliyetlerinin olumlu yönde sonuçlanmasına etki yapmıştır. Bundan dolayı şeyhliği boyunca çeşitli siyâsî ve ideolojik güçlerle karşılaşması kaçınılmaz idi. İlâveten, Şeyh Sadrüddin'in şeyhlik devri İlhanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarına tesâdüf etmekte idi. Bu ortamda Şeyh Sadrüddin de devrinin siyâsî olaylarına iyiden iyiye karışmıştır; Safeviyye Tarîkatı müridlerini silâhlandırmış ve bu silâhlı grupları Erdebil yakınlarındaki dağlık bölgelerde saklamıştır. Bu askerî teşebbüse muhtemel sebep olarak, savunduğu bazı fikirlerin mukâvemetle karşılanması ve aynı fikirlerin yayılması yolunda askerî desteğe ihtiyâç duyulması gösterilebilir. Bundan başka, şehir ve kırsal bölgelerin bazı emîrleri de zaman zaman Safeviyye müridlerine fiilî saldırılarda bulunuyorlardı. Bu tür saldırılar karşısında kendilerini koruyabilmeleri için Şeyh Sadrüddin, müridlerine silâh taşıma ve çatışmaya girme izni vermiştir[91]. Tüm bu olaylar Safeviyye şeyhinin şöyle veya böyle şekilde siyâsî olaylara ve çatışmalara yakından katılmış olduğunu göstermektedir.

Safeviyye Tarîkatı tarihinde zaman zaman hükümdarlarla şeyhler arasında düşmanca muâmeleler de görmekteyiz. Bunun bâriz bir örneği, Şeyh Sadrüddin ile Çobanîler'den Melik Eşref (745–757/1344–1356) arasında meydana gelmiştir. Ebû Saîd'in ölümünden sonra (ö.736/1335) Çobanî soyu ile Celarî soyu iktidâr mücâdelesine tutuşmuşlardı. Bundan dolayı Erdebil şehri de sık sık el değiştiriyordu. Bu durum, doğal olarak Safeviyye Tarîkatı önderinin sâbit siyâsî duruş sergilemesini ve kendi konumunu kesin olarak belirlemesini engelliyordu. Şeyh Sadrüddin'in tarafsızlığı ise Safeviyye Tarîkatı'nın siyâsîler nezdindeki görünümünü olumsuz etkiliyordu. Nitekim çatışma ve kargaşa ortamından muzaffer olarak çıkıp Azerbaycan'a hâkim olan Melik Eşref, Şeyh

---

197; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 124.

[90] Savory, *Studies*, s. 197; Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, (trc. Ahmed Emin Dağ), İstanbul: Anka Yayınları, 2001, s. 44.

[91] Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 293–294.

Sadrüddin'e karşı olumsuz tavır takınmış ve Şeyh'i birtakım tehlikelere karşı marûz bırakmıştır. Şeyh'e karşı birkaç kez suikast tasarlanmışsa da, Şeyh Sadrüddin müridlerinin zamanında yaptıkları uyarıları sayesinde sâlim kurtulabilmiştir[92]. Sonraki günlerde Şeyh Sadrüddin'i kurnazlıkla Tebriz'e davet eden Melik Eşref, onu burada üç ay hapiste tutmuştur. Ancak gördüğü bir rüya üzerine korkuya kapılmış ve Şeyh'i serbest bırakmıştır[93]. Sonradan Şeyh Sadrüddin'i serbest bırakmasından dolayı pişmânlık duymuş ve yeniden yakalanmasını emretmiştir. Bu maksatla Şeyh Sadrüddin'in ardından bir bölük asker de göndermiştir[94]. Melik Eşref'in Erdebil'e gönderdiği ordunun başında Emîr Orgun Şah bulunuyordu. Emîr'e, Şeyh'i yakalama ve Moğol melikine teslîm etme fermânı verilmişti. Moğol ordusuna karşı mukâvemet gösteremeyeceğini anlayan Şeyh Sadrüddin, maiyeti ve müridleri ile Gîlân taraflarına firâr etmiş ve bir süre orada kalmıştır. Bu yıllarda Melik Eşref onu ele geçirmenin tüm yollarını denemişse de muvaffak olamamıştır[95].

Melik Eşref'in Şeyh Sadrüddin'e karşı sergilediği olumsuz tavırların temelinde, kuşkusuz siyâsî temâyüller bulunmaktaydı. Çünkü Melik Eşref, Şeyh Sadrüddin'in gün geçtikçe artan nüfûzundan endişe edip kendi iktidârı için onu tehlike kaynağı olarak görmeğe başlamıştı. Aslında aynı durum sadece Safeviyye şeyhine munhâsır değildi. Nitekim devrin diğer bazı dindâr, meşhûr şahısları da aynı türden baskıya marûz kalmışlardı[96]. Bunlar arasında Kâdî Muhyiddîn Berdaî de vardı. Bu baskılardan kurtulmak için Berdaî ve diğer şahıslar Kıpçak Cânî Bey'e (742–58/1341–57) sığınmış ve ondan yardım istemişlerdi. Cânî Bey de onların istekleri üzerine 758/1356'da Azerbaycan'a bir askerî sefer yapmıştı. Cânî Bey'le Melik Eşref arasında Tebriz yakınlarında vukû bulan savaştan zaferle ayrılan taraf, Cânî Bey olmuştu. Bu savaşta Melik Eşref'in kaderine mağlûbiyet ve ölüm yazılmıştı (758/1357)[97]. Bu olay sonrasında Şeyh Sadrüddin'in Cânî Bey himâyesine girdiği ve onun tam desteğini de arkasına alarak tarîkat postunda yerini sağlama aldığı görülmektedir. Cânî Bey

---

[92] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 22; Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294.
[93] Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 125; Browne, *History of Persia*, IV, s. 45.
[94] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 14; Savory, *Iran,* s. 11–12; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 22; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 33.
[95] Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 125; Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294.
[96] Savory, *Iran*, s. 11; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 218.
[97] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 423; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 218; Browne, *History of Persia*, IV, s, 45; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 22; Savory, *Iran,* s. 12.

Safeviyye'ye âit tüm önceki hakları tanımış[98] ve tüm Sâfevî mülklerini soyurgal olarak Şeyh Sadrüddin'e tahsîs etmişti.

Şeyh Sadrüddin'den bahseden bazı eserlerde Safeviyye şeyhi ile devrinin hükümdarlarından Emîr Timur'un (772–808/1370–1405) görüşmüş olabileceklerine dâir yarı efsânevî rivâyetler de yer almaktadır[99]. Bu rivâyetleri tarihî bir hata olarak kabûl etmek gerekir. Çünkü mevzûbâhis olay Timur'un Ankara Savaşı'ndan dönüşü sırasında meydana gelmiştir ki bu devirde Safeviyye Tarîkatı'nın başında Şeyh Sadrüddin değil, onun halefi olan Hâce Alî durmaktaydı. Nitekim orta çağ tarihçilerinden İskender b. Türkmen de halk ağzında Şeyh Sadrüddin ile Timur arasında görüşme vukû bulduğuna dâir rivâyetler olduğunu belirtip, bu yöndeki rivâyetleri hatalı kabûl etmektedir. Bu tarihçi mevzûbâhis görüşmenin Hâce Ali ile Timur arasında vukû bulmuş olduğunu ifâde eder[100]. Zira, bu tarihî verilerden de anlaşılacağı üzere Timur ile Şeyh Sadrüddin'in görüşmüş olabileceğine dâir rivâyetler orta asırlardan beri bilinmekte olup, bir tarihî yanılgıyı ifade etmektedir.

Şeyh Sadrüddin babası Şeyh Safiyyüddin gibi ömrünün sonlarına doğru Mekke'ye hâc ziyâretine gitmiştir. Mekke dönüşünden kısa bir süre sonra Erdebil'de vefât etmiştir (794/1392). Erdebil'de "Hazîne-yi Safeviyye" denilen türbeye defnedilmiştir[101].

Şeyh Sadrüddin, yaklaşık ellidokuz yıl Safeviyye Tarîkatı'nın şeyhliği görevini yürütmüştür. Sadrüddin'in üç evlâdı olmuştur: Hâce Alî, Şihâbüddîn ve Cemâlüddîn[102]. Cemâlüddîn'in kızı Hanzâde Paşa, amcasının oğlu Şeyh İbrâhîm ile evlenmiş ve bu izdivâçtan tarîkatın beşinci şeyhi olan Cüneyd doğmuştur[103].

---

98 Browne, *History of Persia*, IV, s. 45.
99 Örnek olarak bkz. Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, s. 36, s. 36–37; Namık Kemâl, *Osmanlı Târîhi*, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1972, II, s. 264; Mahmûd Makdîş, *Nüzhetü'l-anzâr fî Acâibi'l-ahbâr*, (thk. Alî Zuvadî, Muhammed Mahfûz), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, II, s. 35.
100 Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 28.
101 Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul: Der Yayınevi, 1979, s. 173; Calmard, "Sadr-al-Din", s. 756.
102 Savory, "Sadr-al-Din Ardabīlī", s. 753; Öztuna, Türkiye Tarihi, II, s. 193–194.
103 Öztuna, *Türkiye Tarihi*, II, s. 194.

3. Hâce Alî

Hâce Alî 772/1371 dolaylarında Erdebil'de doğmuştur[104]. Babası Şeyh Sadrüddin'in 794/1392'deki vefâtı üzerine Safeviyye Tarîkatı şeyhliği makâmına geçmiştir. Bu makâma babasının sağlığında halef olarak tayîn edildiği söylenmektedir[105]. Hâce Alî seleflerine nispeten şanslı biri olup, Safeviyye açısından tarihî fırsat olarak değerlendirilebilecek bir devirde tarîkat şeyhliği makâmına oturmuştu. Çünkü devrin devlet adamlarından bazıları Hâce Alî'ye saygı göstermiş ve onun manevî desteğini kazanmaya dikkat etmişlerdi. Bu devlet adamları arasında Emîr Timur da vardı. Bu iki şahsın alâkaları ve buluşmaları hakkında ilim âleminde tartışma vardır[106]. Bu tartışma, Emîr Timur'un özel saray tarihçileri olan Şerefüddin Yezdî ve Nizâmüddin Şâmî'nin kendi kitablarına aynı buluşmayı teyît eden her hangi bir kayıt düşmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu buluşmaya dâir en eski ve dolgun kaynak, *Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Safevî* adıyla bilinen anonim bir eserdir. Bu eserde "Timur ve Hâce Alî'nin görüşmesi" hakkında özel bir bölüm vardır[107]. Genelikle bu kaynağa dayanarak, Emîr Timur'la Hâce Alî'nin görüşmüş olabileceği varsayılmaktadır. Konuya munhasır kapsamlı bir çalışma yapan O. A. Efendiyev'in bu husûsta varmış olduğu kanaate göre, Timur İmparatorluğu'nda din adamlarına özel ihtimâm ve derin saygı olduğu için Timur'un Erdebil'e uğrayıp Hâce Alî ile görüşmemesi imkânsız idi[108].

Muhtemel buluşma hâdisesine gelince, Emîr Timur 805/1402 yılında Osmanlı pâdişâhı Yıldırım Bâyezid'e (792–805/1389–1402) karşı yaptığı Anadolu seferinden dönerken, Erdebil Tekkesi'ne uğramış ve burada Şeyh Hâce Alî ile görüşmüştür[109]. Görüşme sırasında Emîr Timur'un Hâce Alî'yi zehirlemek istediği görülmektedir. Ama her nasılsa bir mucize sonucu tuzak ortaya çıkmış ve Hâce Alî zehri içmemiştir[110]. Durum karşısında şaşkına dönen Emîr Timur, Şeyh'i affetmiş ve köyleri ile birlikte

---

[104] Nihat Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 279.
[105] Savory, *Iran*, s. 13.
[106] Ayrıntılı bilgi için bkz. Efendiev, "Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali", s. 98–102; Muhammed Kerîm Yûsuf Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, İsfahan: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1372/1994, s. 59–60.
[107] Menkibevî bir dille anlatılan aynı hikâye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 23–25.
[108] Efendiev, "Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali", s. 100–101.
[109] Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 129.
[110] Cefer İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyyeti Tarixine Dair*, Bakı: Azerbaycan Dövlet Pedagoji İnstitutu Neşriyyatı, 1960, s. 8.

Erdebil şehrini vakıf olarak Safeviyye Tarîkatı'na bağışlamıştır[111]. Şeyh'e bu mekânda her türlü kayıt ve şarttan âzâde olarak mustakil hareket hakkı tanımış, Erdebil Tekkesi'ni en ağır suç işlemiş câniler için bile bir sığınak olarak kabûl etmiştir[112]. Rivâyetlere göre Emîr Timur, Hâce Alî'den daha ne gibi bir hizmette bulunabileceğini ısrârla sormuştur. Şeyh ise hiçbir maddî dileği olmadığını ve tüm ihtiyâçlarının halk tarafından temîn edildiğini belirtmiştir. Bunun yerine Emîr Timur'dan, Anadolu'dan esîr edip kendi berâberinde götürdüğü Türk esîrlerin serbest bırakılması ricâsında bulunmuştur[113]. Bunun üzerine, Emîr Timur'un buyruğu ile esîrler anında serbest bırakılmışlardır[114]. Serbest bırakılan esîrler de şükran borcu olarak Safeviyye Tarîkatı'na intisâp edip, Şeyh'in müridleri ve fikirlerinin yayıcıları olmuşlardır. Onlardan bir kısmı Erdebil'de kendilerine tahsîs edilen bir mahalleye yerleşmiştir. "Rumlu" ismi ile anılan bu zümre, sonraki devirlerde Kızılbaş kabîleleri arasında ön safta yer almış ve Safevîler'in temel askerî güç kaynaklarından birisini teşkîl etmişir. Geriye kalan kısım ise kendi memleketleri olan Anadolu'ya dönerek, orada Safeviyye Tarîkatı lehine propaganda faâliyetlerine başlamıştır[115].

Timurîler'le Hâce Alî'nin alâkaları Emîr Timur'dan sonra da devâm etmiştir.

---

[111] Timur'un Safevîler'e bahşetmiş olduğu vakıfnâme, 1000/1602-03'de Şah Abbas tarafından Belh'e gönderilmiş olan Kızılbaş ordusu tarafından o civârda bulunmuş ve Şâh Abbas'a gönderilmiştir. Mevzûbâhis vakıfnâme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 28; Oqtay Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1993, s. 186–187; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 57.

[112] Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (trc. Neşet Çağatay), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 261; Remzi Kılıç, *Kânunî Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 28; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, İstanbul 1963, X, s. 53; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 8; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 55; Hüseyin Mîr Caferî, *Safevîler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ,1972), s. 21.

[113] Esîrlerin sayısının otuz binin üzerinde olduğu ifâde edilmektedir. Bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451–1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 23; Abbâs İsmâîl Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye: el-Harbü ve's-selâmü beyne'l-Usmâniyyîne ve's-Safeviyyîn*, Beyrût: Dârü'n-nefâis, 1420/1999, s. 40; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 28; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 55; Nilgün Dalkesen, "15. ve 16. Yüzyıllarda Safevî Propogandası ve Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999), s. 33.

[114] *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 26; Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 28; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 129; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 9; Mîr Caferî, "Safevîler Devrinde İran", s. 22; Laurence Lockhart, *Persian Cities*, London: Luzac and Company LTD, 1960, s. 53; Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Azerneşr, 1997, s. 153; Selâhettin Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966, s. 231; Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 55.

[115] Yazıcı, "Safevîler", s. 53; Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279; Bello, "Safavid Episode", s. 5; Kerim Yans, "IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münâsebetleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, 1977), s. 2.

Nitekim Emîr Timur'un oğlu Şâhrûh (808–851/1405–1447) da babası gibi Hâce Alî'ye saygı göstermiştir[116]. 823/1420'de Kakakoyunlular'a karşı yapılan sefer esnasında Erdebil şehrine uğrayan Şâhrûh, Şeyh Safiyyüddin'in türbesini ziyâret etmiş ve Hâce Alî'nin sohbetinde bulunmuştur[117].

Bazı araştırmacılar, Hâce Alî devrinde Safeviyye Tarîkatı'nın aşırı Şiîliğe dayalı bir siyâsî akıma dönüştüğünden bahsetmektedirler[118]. Ancak bu iddiânın temel kaynaklarla isbâtlanması oldukça zordur. Zira Hâce Alî'nin öğretilerinde Şiî temâyül mevcût olsaydı, devrin tarihçilerinin bundan bahsetmemesi imkânsız idi. Bundan başka, Kudüs halîfesi Şemseddin Muhammed b. Ahmed, Hâce Alî'nin meşhûr bir Hanefî fakîhi olduğunu da belirtmektedir[119]. Dolayısıyla aynı devirde Safeviyye şeyhinin Şiî temâyül taşıdığını söylenemez. Ama burada Hâce Alî'nin Hz. Alî soyundan geldiğine dâir bir iddiânın aynı devirde güncellik kazandığı mevzûbâhis olabilir. Bunun ise Safevî tarihinde yeni bir şey olmadığı bilinen bir gerçektir. Nitekim Şeyh Safiyyüddin'in vefâtının akabinde Safevî âilesinin Hz. Alî soyundan olduğu fikri baş kaldırmış ve müridler tarafından hemen kabûl görmüştür. Bu durumun Hâce Alî devrinde de devâm ettiği ve geniş revaç bulduğu söylenebilir. Dolayısıyla Hâce Alî devrinde aşırı Şiîlik eğilimlerinden ziyâde Şiîliğin merkezinde duran Hz. Alî sevgisi ön plana çıkmıştır denilebilir.

Hâce Alî de ataları gibi kendi etbâ ve ashâbından bir grup topluluk ile mukaddes yerleri ziyâret etmek için 830/1427'de Suriye'den geçerek Mekke'ye gitmiştir. Üçüncü oğlu İbrâhîm'i Erdebil'deki makâmına vekîl olarak bırakmak istemiştir. Fakat sonradan onu da kendi berâberinde mukaddes yerlere götürmüştür[120]. Hâce Alî, hâc ziyâretinden sonra Kudüs şehrine gitmiş ve vefâtına kadar burada ikâmet etmiştir. Hâce Alî'nin hâc ziyâretinden sonra Kudüs'e yerleşme karârı tarîkat için

---

116 Makdîş, *Nüzhetü'l-anzâr*, II, s. 35; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 130.
117 İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405–1447)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 119; Savory, *Iran*, s. 15; Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279.
118 Ayrıntılı bilgi için bkz. Browne, *History of Persia*, IV, s. 46; Savory, *Iran*, s. 13; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1992, s. 46; Alessandro Bausani, *The Persians from the Earliest days to the Twentieth Century*, (trc. J. B. Donne), London 1971, s. 136; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri (1578–1612)*; İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, s. 1; Bello, "Safavid Episode", s. 5.
119 Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279.
120 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 180; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 131.

yepyeni bir ufuk açmıştır. Burada Safeviyye şeyhi Suriye'den ve Irâk'tan olan din âlimleri ile tanışmış ve onlar arasında fıkıhçı ve sûfî lider olarak meşhûr olmuştur[121].

Hâce Alî 830/1427'de Kudüs'te vefât etmiş, oğlu İbrâhîm ve müridleri tarafından orada da defnedilmiştir[122]. Sonralar, şeyhin kabri üzerinde büyük kubbeli türbe yapılmıştır[123]. Hâce Alî'nin İbrâhîm, Ca'fer ve Abdürrahmân isimli üç erkek çocuğu olmuştur[124]. Onlardan özellikle İbrâhîm ve Ca'fer, tarîkat faâliyetlerinin devâm etmesinde mühim mevkilerde bulunmuşlardır.

Hâce Alî'nin, Anadolu'da neşet eden tarîkatlardan bazılarının mürşidlerini yetiştirdiği de söylenmektedir. Şöyle ki; Bayramiyye ve Celvetiyye tarîkatlarının silsileleri Hacı Bayrâm-ı Velî, Somuncu Baba ve Hâce Alî târıkıyla Safeviyye silsilesine bağlanmaktadır[125].

4. Şeyh İbrâhîm

Bu şahıs hakkında kaynaklardaki bilgiler kısıtlıdır. Kısıtlı bilgiler ışığında Hâce Alî'den sonra tarîkat şeyhliği makâmına oğlu İbrâhîm'in geçtiği söylenebilir. Hâce Alî Kudüs'ü ve diğer mukaddes yerleri ziyâret ederken, oğlu İbrâhîm'i de kendi berâberinde götürmüştü. Hâce Alî Kudüs'te vefât edince oğlu ve müridleri onu orada defnetmişlerdir. Rivâyetlere göre rahatsızlanan ve öleceğini hisseden Hâce Alî, tarîkat şeyhliği makâmına oğlu İbrâhim'i tayîn etmiştir[126]. Şeyh İbrâhîm ise babasının vefâtından sonra Erdebil'e dönmüş ve Safeviyye Tarîkatı mensûplarınca bu şehirde muktedâ olarak tanınmıştır[127]. Şeyh İbrâhîm bu makâma 830/ 1427'de geçmiş ve yaklaşık yirmi yıl bu görevi yürütmüştür.

---

[121] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 46.
[122] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 34.
[123] Aynı türbe günümüzde "Seyyid Alî Acemî Türbesi" olarak bilinmektedir. Bkz. Browne, *History of Persia*, IV, s. 45.
[124] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 23.
[125] Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279. Somuncu Baba adıyla bilinen Ebû Hamîdüddin Aksarayî, bir süre Hâce Alî'nin yanında bulunmuş ve onun müridi olmuştur. Sonralar Anadolu'ya dönüp, bu taraflarda irfân ve irşât faâliyetlerinde bulunmuştur. Somuncu Baba'nın tarîkat silsilesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hâmid-i Velî ve Neseb-i Âlîsi*, İstanbul: es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, 1992, s. 201-204; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 58-59, 101.
[126] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 424; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 47.
[127] Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, s. 174.

Tarîkat şeyhliği boyunca İbrâhîm de aynen babası gibi hürmet ve izzet sâhibi olmuştur. Tarîkatın propaganda alanını genişletmek ve daha fazla mürid topluluğuna ulaşmak için gayret ve çabalar sarf etmiştir.

Şeyh İbrâhîm, halk arasında "Şeyh Şah" lakabı ile meşhûr olmuştur[128]. Muhtemelen böyle bir adlandırma Erdebil Tekkesi'nin faâliyet alanının ve nüfûzunun genişlemesi ve manevî tarîkattan askerî tarikâta geçiş yolunda aşama kaydetmesiyle ile yakından alâkalı olmuştur.

Şeyh İbrâhîm 851/1447'de rahatsızlamış ve vefât etmiştir. Hastalığı esnasında öleceğini hissederek, yakınlarını toplamış, onlara vaaz ve nasîhatlarda bulunmuş ve kendi yerine oğlu Cüneyd'i halef olarak tayîn etmiştir[129].

Şeyh İbrâhîm'in Cüneyd, Ebû Saîd, Seyyid Ahmed, Bâyezîd, Hâce Cân Mirza ve Hâcegî isimli altı erkek çocuğu olmuştur[130].

---

[128] Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 29; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 261; Browne, *History of Persia*, IV, s. 47 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 23.
[129] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 34.
[130] Öztuna, *Türkiye Tarihi*, II, s. 194; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 23.

C. Safevî Âilesi: Millî ve Dinî Kimlik

Safevî tarihinin teşevvüş ve müpmehmlik içeren mevzûlarından biri de bu âilenin kimlik sorunudur. "Safevî Âilesi: Millî ve Dinî Kimlik" başlığı altında tetkîk edilecek bu mevzûda iki esâs meseleye temâs edilecektir. Bunlardan ilki Safevî âilesinin millî kimliği, diğeri ise bu âilenin dinî kimliğidir. Aslında genel bir başlık altında bu âilenin millî ve dinî kimliği incelenebilirdi. Fakat bu husûslar karmaşıklık ve müphemlik içerdiği için her bir sorun üzerinde ayrıca durmakta ve derinlemesine araştırma yapmakta yarar vardır.

1. Safevî Âilesi'nin Millî Kimliği

Safevî Devleti ile ilgili yapılan tarihî araştırmalarda Safevî âilesinin millî kimliği ve şeceresine dâir üç ana görüş karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Safevîler'in "peygamber soyundan" geldikleri ve dolayısıyla da "seyyid" olduklarına dâir görüştür. İkinci görüşte, Safevîler'in atalarının İrânî dillerde konuşan halklardan birinin soyundan geldiği hakkındaki fikirler ileri sürülmektedir. Üçüncü görüş ise Safevîler'in Türk soyundan geldiklerini ifâde etmektedir. Bu kısımda da bu görüşlerden her biri ayrıca tetkîk edilecektir.

1.1. Peygamber Soyu Meselesi

Safevî âilesinin kökenini "peygamber soyu"na bağlama çabaları tarihte yeni bir teşebbüs değil. Safevî Devleti'nin tesîsinden önceki devirlerde de bu gibi çabalara tesâdüf edilmektedir. Bu çabaların bâriz örnekleri, Safevîler'in ilk devriyle ilgili ana kaynak olan *Safvetü's-safâ* eserinde bulunmaktadır. Bu eserin çeşitli nüshalarında Safevîler'in kökenine ışık tutan birkaç şecere verilmektedir. Bu şecerelerdeki şahıs sıralamasında kopukluk olmakla berâber, bazı şahıs isimleri de farklı şekillerde yazılmıştır[131]. *Safvetü's-safâ*'ın 896/1490 yılına âit nüshasının ilk varağındaki şecere şöyledir: "Neseb-nâme-yi Hazret-i Sultân Seyyid Şeyh Safiyyüddin. es-Sultân Seyyid Şeyh Safiyyüddin b. Seyyid Şeyh Baba Cibrîl b. Seyyid Kutbüddin b. Seyyid Salâhüddin b. Seyyid Muhammed b. Seyyid İvad Şah b. Seyyid Fîrûz Şah b. Seyyid

[131] İsim farklılığı için bkz. İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 1a; *947/1540 nüshası*, vrk. 13a.

Muhyiddîn b. Seyyid Alî b. Seyyid Hasan b. Seyyid Ebü'l-Kâsım b. Seyyid Sâbit b. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Dâvud b. Seyyid La'd … b. İmâm Mûsâ Kâzım ibni'l-imâm Ca'feri's-Sâdık ibni'l-imâm Muhammedi'l-Bâkır ibni'l-imâm Zeynelâbidîn ibni'l-imâmi's-seyyidi'ş-şehîd İmâm Hüseyin şehîd-i Kerbelâ … ibni'l-imâm Aliyyi'l-Mürtazâ…"[132]. Bundan başka *Safvetü's-safâ'*nın çeşitli nüshalarının birinci bâbının "der zikr-i neseb-i kaddese sırrahû" isimli birinci faslında ve farklı sayfalarında Şeyh Safiyyüddin'in atalarının adları kaydedilmiştir. Bu sayfalarda Safiyyüddin İshâk'ın atalarından biri, İmâm Mûsâ Kâzım'ın (ö. 183/799) evlâdından biri olarak gösterilmekte ve böylece Safevîler'in nesebi birinci imâm Alî b. Ebî Tâlib'e kadar götürülmektedir[133]. Bu nesep zincirinin ardından şecereyi doğrulama amacı güden birkaç hikâye verilmektedir. Bu hikâyelerde Safevîler'in "peygamber soyu"ndan oldukları söylenmektedir[134]. *Safvetü's-safâ'*dan başka, Safevîler devrini genişçe aksettiren sonraki devir tarihî kaynaklar ve son devir araştırmalarının bir çoğunda da Safevîler'in soyu, yaklaşık yirmi beş kuşaktan ibâret nesep zinciri ile yedinci imâm Musâ Kâzım'a, sonra da birinci imâm Alî b. Ebî Tâlib'e ve ondan da Hz. Muhammed'e kadar çıkarılmaktadır[135]. Şecerenâmelerde bazı isim değişiklikleri ile Fîrûz Şah'ın "seyyid", yani peygamber soyundan olduğu belirtilmektedir. Bu şecerenâmelerde Firûz Şah'tan önceki devirlere doğru sırasıyla ismi geçen şahısların, "Muhammed, Şeref Han, Muhammed, Hasan, Muhammed, İbrâhîm, Ca'fer, Muhammed, İsmâîl, Muhammed, Ahmedü'l-Arâbî, Ebû Muhammed Kâsım, Ebü'l-Kâsım Hamza ve yedinci imâm Mûsâ Kâzım" oldukları söylenmektedir[136]. Buna benzer, fakat biraz farklılık arz eden başka şecereler de mevcûttur. Örneğin, meşhûr müsteşriklerden Walther Hinz'in ortaya çıkardığı Safevî şeceresi yukarıdaki şecerelerden biraz farklılık arz etmektedir: "…Alî b. Ebû Tâlib, İmâm Hüseyin, İmâm Zeynelâbidin, İmâm Muhammed Bâkır, İmâm Cafer Sadık, İmâm Mûsâ Kâzım, Seyyid Ebu'l-Kâsım Hamza, Seyyid Ebu'l-Kâsım

---

[132] İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 1a.

[133] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk 6b-7b; *914/1508 nüshası*, vrk. 14b-17b; *947/1540 nüshası*, vrk. 13a-16a; *1037/1627 nüshası*, vrk. 24a.

[134] Aynı rivâyetlerin ilmî tahlîli için bkz. Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 291–296; Kesrevî, *Şeyh Safî*, s. 25–40.

[135] Örnek olarak bkz. Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 258; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 156–157; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 178–179; Kesrevî, *Şeyh Safî*, s. 21.

[136] Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, s. 35–36; Xace Zeynalabidin Eli Ebdi Bey Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, (trc. Ebülfez Haşım oğlu Rehimli), Bakı: Elm, 1996, s. 29; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 179; Aslanoğlu, *Şah İsmail*, s. 3; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 156-157.

Muhammed, Seyyid Muhammed Arâbî, Seyyid Ahmed, Seyyid İsmâîl, Seyyid Muhammed, Seyyid Ca'fer, Seyyid İbrâhîm, Seyyid Muhammed, Hasan, Muhammed, Şerefşah, Muhammed, Firuz Şah Zerrîn Külâh, İvadü'l-Hâss (el-Havvâs), Muhammed (el-Hâfız), Şeyh Salâhüddin Reşîd, Kutbüddin, Seyyid Sâlih, Şeyh Eminüddin Cibrâîl, Şeyh Safiyyüddin"[137]. Bu farklı şecereler başka bir rivâyetle de desteklenmektedir. Bu rivâyette verilen bilgilere göre Sadrüddin Mûsâ hâc ziyâretinde olduğu günlerde (770/1369) Medîne şehrine gitmiş ve burada seyyidlerin büyüklerinden Şihâbüddin Ahmed b. Hüseyin'le görüşmüştür. Görüşme sırasında babalarından Zerrîn Külâh Fîrûz Şah'ın soy kütüğünün İmâm Musâ Kazım'a ulaştığını ona tasdîk ettirmiştir[138].

Bu farklı şecereleri nasıl anlamalıyız ve nasıl değerlendirmeliyiz? Birinci elden kaynak durumunda olan *Safvetü's-safâ*'nın müellif nüshasının ilim âlemince bilinmediğini yukarıda zikretmiştik. Muhtemelen *Safvetü's-safâ*'nın ilk nüshası hesâp edilen 759/1357 nüshasının başlangıcına, takrîben 777/1376 civârlarında birtakım ilâveler yapılmış ve bazı kısımlar yeniden yazılarak değiştirilmiştir. *Safvetü's-safâ*'daki bu değişikliklerin zamanla sonraki devir Safevî kaynaklarına da geçmiş olması muhtemeldir. Yalnız söylenebilir ki tüm bu çabalara rağmen, *Safvetü's-safâ*'nın birinci bâbındaki birinci faslın başlangıcında verilen şecerenin düzenlenmesine yeterince dikkat ve ihtimâm sarf edilmemiştir. Burada Şeyh Safiyyüddin'in dedesinin adı nasıl konulmuşsa öyle de kalmış ve "Kutbüddin Ebû Bekr" olarak kaydedilmiştir. *Safvetü's-safâ*'nın sonraki devirlere âit bazı nüshalarında ise sadece "Kutbüddin", bazen de "Kutbüddin Ahmed" kelimeleri ad yerine yazılmıştır[139]. Bu durum, *Safvetü's-safâ*'da yer alan şecerenâmelerin tutarsız olduğu ve değişikliğe marûz kaldığını ortya çıkarmaktadır.

Safevîler'in "peygamber soyu"ndan olmadıkları hakkında başka bir delîl daha vardır. Bilindiği üzere, Şeyh Safiyyüddin'in akrabalarından birisinin adı Ömer Barûkî olmuştur. İmâmlar tarîkı ile "peymgamber soyu"na bağlananlar arasında "Ebû Bekr" ve

---

[137] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 110.
[138] Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, s. 173; Calmard, "Sadr-al-Din", s. 756.
[139] İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 6b; *914/1508 nüshası*, vrk. 14b, 16a. *Safvetü's-safâ*'nın Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshalarında bile bu fark açıkça dikkat çekmektedir. Örneğin, 947/1540 senesine âit nüshada "Kutbüddin Ebû Bekr" yerine "Kutbüddin Ahmed" yazılmaktadır. Bkz. İbn Bezzâz, *947/1540 nüshası*, vrk. 13a.

“Ömer” adlarına pek tesâdüf edilmiyor. Hattâ bu şecereye bağlı olan şahısların mevzûbâhis devirlerde Sünniler ile hısımlıktan kaçındıkları da bilinmektedir. Bunun yanında, erken devir Safeviyye Tarîkatı şeyhleri arasında “seyyid” unvânını istifâde etmiş olan birisini de bilmiyoruz. Buna karşılık, erken devir Safeviyye önderleri “şeyh” unvânını kullanmışlar ve çoğu kez de bu lakabla anılmışlardır[140]. Bu adlandırmaya sonraki devirlerde “hâce”, “sultan” ve “şah” unvânları da ilâve edilmiştir. Nitekim Safevî Devleti’nin kurucusu olan Şah İsmâîl’in “şah”, “şeyh”, “şeyhoğlu” unvânları ile çağrıldığı da bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla seyyidlikle ilgili söylentiler gerçeği ifâde etmeyip, bazı sebeplere bağlı olsa gerek. Safevî şeceresinin imâmlar tarîkıyla “peygamber soyu”na bağlanması ve bu yolda uyarlamalar yapılması için birçok muhetemel sebep ileri sürülebilir;

1. Safevîler, kutsal bir kökene, yani imâmlar tarîkı ile peygamber soyuna bağlılıklarını iddiâ etmek sûretiyle bölgedeki Sünni temâyülden uzak halk kitlelerinin sempatisini kazanma amacı gütmüş olabilirlerdi. Bu gaye uğruna, Safeviyye Tarîkat’ının kurucusu olan Şeyh Safiyyüddin İshâk’ın peygamber soyundan olmadığını gösteren birtakım delîllerin yok edildiği ve geçmişi yansıtan bazı vesîkalarda değişiklik yapıldığı muhtemeldir[141]. Aynı mevzûda görüş belirten başka bir Safevî araştırmacısı Abbaslı Mirza’nın da söylediği üzere, “…zamanlarının toplumsal ve siyâsî hayâtında büyük rol oynamaya çalışan, çok güçlü bir egemenlik kurmak uğruna yüzyıllar boyu çarpışan Safevîler, soy sop konusundaki ortaçağın inanç ve ahlâkına kayıtsız kalamzlardı…”[142]. Abbaslı Mirza’nın da ifâde ettiği gibi, ortaçağlarda siyâsî hasımları karşısında çok meşhûr soyla üstünlük taslamak ve taraftar topluluğu edinmek yaygın bir anlayış idi. Ortaçağlarda hâkimiyetin ele alınması, tutulması, itibârlılığı, devâmlılığı ve sağlamlılığı için üstün ve herkes tarafından kabûl gören br soydan gelmek son derece ehemmiyetli idi. Örneğin, birçok Türk hükümdarlarının atalarının uzun bir şecereyle Yâfes b. Nuh’a bağlandığını bilmekteyiz. Yine, Oğuzlar’ın ilk teşekküllerinden bahsedilirken, onların neseplerinin de Hz. Nuh’a kadar çıkarıldığını görebiliriz. Safevîler’in de bu yolda çabalar harcadıkları, kutsiyet taşıyan bir âilenin nesebini

---

[140] Aynı mevzûda ayrıntılı bilgi için bkz. Kesrevî, *Şeyh Safî*, s. 36–37; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 180–182.
[141] son devir Safevî tarihçilerinden Savory de bu görüşe yakın bir görüşü savunmaktadır. Bkz. Savory, “Safavid Persia”, I, s. 394.
[142] Abbaslı, “Safevîlerin Kökenine Dair”, s. 309.

arkalarına almak sûretiyle topluma hitâp edip, başarı kazanma peşinde oldukları söylenebilir.

2. Başka bir sebep olarak, nesep konusundaki tartışmalara ve bununla ilgili her türlü kışkırtıcı sataşmalara son verme çabası gösterilebilir. Örneğin, Şah İsmâîl'in siyâsî hasımları, onu "sûfî-beçe", "sûfî-derviş", "şeyhoğlu" adlarıyla çağırarak, yazışmalarda bu tür sözleri hakaret olarak kullanmışlar ve yüce bir soydan olmadığı hâlde onu soylu kişilerin kanûnî iktidârını ele geçirmeğe çalıştığı iddiâsıyla tenkît etmişlerdir. Akkoyunlu Hânedânı'nın son temsîlcisi olan Murâd Mirza ile Şah İsmâîl arasındaki soyluluk üzerine yapılan tartışmalar, bu durumun tipik örneklerinden birisini teşkîl eder. Benzer ifâdeler, Akkoyunlular'dan Sultan Yakûb'un 893/1488'de II. Bâyezîd'e yazmış olduğu fethnâmede de ifâde edilmiştir. Sultan Yakûb bu mektûbunda soydan gelen iktidârın ilâhî temsîlcisi makâmında bulunduğunu belirtmiş, "itaât etmeyenin" ve "hiyânete uyanın" kılıçla cezâlandırılmasının şer'en vâcip olduğunu ifâde etmiştir. Mektûbun devâmında "düşmanların ve âsîlerin başçısı" olan Sultan Haydar'ı "sûfî-nesep" olduğu hâlde, atalarının adını kötüleyerek, iktidârı ele geçirme teşebbüs ve çabasından dolayı şiddetle kınamaktadır[143]. Osmanlı pâdişâhlarından I. Selim de Şah İsmâîl'e yazdığı mektûplarda ve Çaldıran fethnâmelerinde aynı husûsu sert bir şekilde ifâde etmiştir. Bu tarihî vesîkalarda Şah İsmâîl'in hükümdar soyundan olmadığını küçültücü bir üslûpla belirten I. Selim, ona "serdârlık sevdâsından ve sipâhsalarlık hevâsından ferâgat edip zâviye köşesinde münzevî olmayı" teklîf etmektedir[144]. Benzeri durum Şah İsmâîl'in rakîplerinin hükmü altında olan ülkelerde yazılmış olan tarih kitaplarında da aksini bulmuştur. Bu kitaplarda Safevî şecerenâmesinin ithâl edildiği ve Şah İsmâîl'in, dolayısıyla da Safevîler'in seyyid, yani peygamber soyundan olmadıkları ifâde edilmiştir[145].

3. Şiîlik'ten, peygamber soyu desteğiyle her yönlü yararlar sağlama amacı da

---

143 Feridun Ahmed Bey, *Münşeâti's-Selâtîn*, İstanbul: Dârü't-Tıbaati'l-Âmire, 1274/1858, I, s. 309–310.

144 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 385–389; Abdüsselam Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi (Araştırma, Metin ve Çeviri)", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, 1987), s. 56-57. Mektûbun yanında, Şah İsmâîl'e hırka, misvâk ve şeyhlere mahsûs bir kuşak da gönderen I. Selim, dolayı yolla da olsa Şah İsmâîl'in hükümdar ve peygamber soyundan olmayıp, tarîkat şeyhlerinin soyundan olduğuna işâret etmek istemiştir. Bkz. Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 44; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 82; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 150.

145 Örnek olarak bkz. Gelibolulu Alî Mustafâ Efendi, *Kunhü'l-ahbâr*, İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire, 1277, III/3, s. 6.

şecere değişikliği için başka bir sebep olmuştur. Safevî soyunun devâmcıları, Hz. Alî soyuna bağlı kaldıkları süre boyunca, islâmî inancın onlara bir fayda sağlayacağına ve Hz. Alî sevgisinin her türlü günâhların affedilmesine vesîle olacağına inanmaktaydılar. Bu durum, Safevîyye müntesiplerini başka arayışlara da sevk etmiştir. Örneğin, Şeyh Safiyyüddin devrinde Safevî âilesinin "irşâd silsilesi" yolu ile birçok ârif ve sûfî kişilere bağlanması için çaba harcanmıştır[146]. Aynı sonucu Şeyh Safiyyüddin'in hayâtından bahseden eserlerden, özellikle *Safvetü's-safâ*'daki "der zikr-i esnâd-ı şecere-yi ve firka-yi Şeyh Safiyyüddin kaddese sirrahu" adlı bölümdeki birçok hikâye ve rivâyetlerden de çıkarmak mümkündür.

Sonuç olarak söylenebilir ki, Safevîler'in "peygamber soyu"ndan olmaları hakkındaki rivâyetler Safevî tarihiyle ilgili kaynaklara sonradan ilâve edilmiştir. Çünkü bu âile mensûpları muayyen tarîhî devirlerde birtakım siyâsî ve ideolojik fikirleri müdâfaa etmişlerdir. Bizzât bundan dolayı kimi Arapça, kimi Farsça, kimi de Türkçe konuşan halklar zamanla onlara intisâp etmiş ve Safeviyye müntesiplerinin sayısını arttırmışlardır. Dolayısıyla "peygamber soyu"ndan gelmek şeklinde tezâhür eden seyyidlik vâkıası, tarihî gerçeklerle bağdaşmamasına rağmen, Safevîler tarafından devâmlı gündemde tutulmuş ve temel propaganda araçlarından birisini teşkîl etmiştir.

1.2. İran Etnik Unsûru

Safevî nesebini Farsça'ya yakın bir dilde konuşan İrânî halklara bağlama çabaları da tarih araştırmalarında kendi yerini bulmuştur. Bu tür çabalar, genellikle XX. yüzyılda yapılmış olan birtakım Safevî tarihi araştırmalarında görülmektedir. Bu grubun başını İranlı bilim adamlarından Ahmet Kesrevî çekmektedir. Kesrevî, *Âzerî Yâ Zebân-ı Bâstân-ı Âzerbâycân* adlı bir eser telîf etmiş (1317/1938) ve bu eserinde "Safevîler'in kökeni" konusundaki fikirlerini de ortaya koymuştur. Aynı görüşleri sonraki yıllarda yazmış olduğu *Şeyh Safî ve Tebâreş* isimli başka bir eserinde de tekrârlamıştır. Kesrevî'nin görüşü mevzûbâhis yıllarda bazı ilmî çevrelerde yankı uyandırmış ve çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Onun bu kitaplarda yer alan görüşlerini Nasrullâh Felsefî[147]

---

[146] Aynı husûs kaynaklarda açıkça ifâde edilmiştir. Örnek olarak bkz, Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, s. 36 s. 36.

[147] Nasrullâh Felsefî'nin aynı mevzûdaki görüşleri için bkz. Nasrullâh Felsefî, *Zendegân-i Şâh Abbâs-i*

ve Menuçehr Parsadust[148] gibi birçok İranlı bilim adamı da desteklemişlerdir.

Ahmed Kesrevî, Safevîler'in kökeni hakkındaki görüşlerini dil unsûrlarını ön plana çıkararak ortaya koymuştur. Kesrevî, Şeyh Safî ve atalarının Azerbaycan Bûmîler'inin soyundan olduklarını ve "Âzerî" dilini konuştuklarını ileri sürmektedir[149]. Kesrevî'den sonra aynı mevzûda fikir belirten Safevî araştırmacılarından Nasrullâh Felsefî ise bu fikri daha da genişletmiş ve Kesrevî'nin tezini açıklığa kavuşturmuştur. Felsefî, Şeyh Safiyyüddin'in atalarından Zerrîn Külâh'ın 569/1173 yılında Kürdistan taraflarından Azerbaycan'a geldiğini bildirmektedir. Bundan başka, Safyyüddin'in atalarının İran soyundan olduklarını belirtip, Âzerî Dili'ni – Azerbaycan'ın yerli halkının konuştuğu dil olan Bûmî Dili – konuştuklarını ileri sürmektedir[150]. Her iki âlim, Bûmîler'i saf Arî ırkından oldukları fikrin üzerinde ittifâk edip, onları İran'ın eski yerli halklarından birisi olarak görmektedirler. Kesrevî'nin İran Türkleri'nin tarihî kimliğini açıklamaya yönelik fikirlerinde "Âzerîler" (veya "Bûmîler") kavramından da istifâde edip, Safevîler'in kökeninin de bu bağlamda değerlendirme temâyülüne yöneldiği görülmektedir[151].

Ahmed Kesrevî'nin aynı mevzûdaki başka bir değerlendirmesi de karışıklıklara ve tartışmalara sebep olmuştur. Bu değerlendirmeyi Kesrevî'nin kendi dilinden tâkip edelim: "…*Safvetü's-safâ*'nın elde olan eski nüshalarından birinde yer alan Şeyh Safî'nin şecerenâmesinde Fîrûz Şah'tan şöyle bahsedilmektedir: el-Kurdî es-Sencânî Pîrûz Şah Zerrîn Külâh. Açıktır ki, es-Sencânî yanlıştır. Yahut da es-Sencânî, es-Sencârî'nin değiştirilmiş şeklidir… Sözün kısası, biz öyle anlıyoruz ki, Şeyh Safî'nin ataları Kürdistan Sencar'ından veya o çevreden gelmişlerdir…"[152]. Kesrevî'nin zikrettiği şecerede, öncelikle "el-Kurdî" ibâresi dikkat çekmektedir. Bu ibâre, o dönemde Safevîler'in kökeni ile ilgili görüşlere yeni bir boyut kazandırmış ve

---

evvel, Tahran: İntişârât-ı Muhammed Alî İlmî,1358/1980, I, s. 19.

[148] İranlı araştırmacılardan Menuçehr Parsadust de Safevî âilesinin "seyyidlik"le bağlantısı olmadığını belirttikten sonra, "Şeyh Safiyyüddin'in Irânî diyalektlerde konuşan halklardan birine mensûp olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 191.

[149] Kesrevî, *Şeyh Safî*, s. 4.

[150] Felsefî, *Zendegân-ı Şah Abbâs,* I, s. 19.

[151] Ahmed Kesrevî, İran Türkleri'ni "Arî" ırkından saymış ve onların "Âzerî" isimli bir milletin devâmcıları oldukları fikrini isbâtlamaya çalışmıştır. Yine bu milletin Selçuklular ve Safevîler devirlerinde Türkleştiklerini de ifâde etmiştir.

[152] Kesrevî, *Şeyh Safî*, s. 48.

tartışmalar meydana getirmiştir[153]. Aslında bu tartışmaların kaynağı, *Safvetü's-safâ*'nın çeşitli nüshalarındaki değişiklik ve ilâvelerdir. Örneğin, aynı kaynağın Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 1490 ve 1508 nüshalarında Fîrûz Şah'tan bahsedilirken "el-Kurdî" nisbeti kullanılmıştır[154]. 1540 yılına âit nüshada ise bu nispet kullanılmamış ve sadece "Fîrûz Şah Zerrîn Külah" denilmiştir[155]. Burada söylenebilecek söz, *Safvetü's-safâ'*nın bazı nüshalarında mevcût olup, bazı nüshalarında olmayan aynı ibârenin Safevîler'in kökeni konusunda karışıklık meydana getirdiği, aynı devir ve sonraki devir kaynaklarıyla desteklenmediği yönündedir. Çünkü, aynı mevzûda herhangi bir tarihî vesîka, işâret veya alâmet mevcût olsaydı, sonraki devirlerde de bu husûslar Safevîler'in rakîpleri tarafından dile getirilmiş olurdu. Nitekim seyyidlik konusundaki tutarsızlıklar zamanla siyâsî malzeme olarak kullanılmıştır. Bu iddiânın da aynı devirde sataşma malzemesi olarak kullanılması muhtemeldi. Ancak kaynaklarda bu yönde mevcût olan herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla mevzûbâhis kelimeden hareketle ileri sürülen bir iddiâ, sağlam delîllerden yoksun olup, ilmî değeri düşüktür.

Kesrevî'nin bahsettiği Sencâr ismi üzerinde durmakta yarar vardır. Aslında *Safvetü's-safâ*'nın başlarında Şeyh Safiyyüddin'in atalarından bahsedilirken onların İbrâhîm Edhem evlâdından bir hükümdarla birlikte Sencâr (veya Sencân) vilâyeti taraflarından Azerbaycan'a göç etmiş oldukları[156], Muğan ve Arran'ı ele geçirdikten

---

[153] Ahmed Kesrevî'nin bu kanâatini temel dayanak olarak kabûl eden çoğu müsteşrikler, aynı iddiâyı olduğu şekli ile tekrâr etmenin yanı sıra, temellendirmeğe de çalışmışlardır. Aynı mevzûdaki çeşitli değerlendirmeler için bkz. Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 173–181; David Morgan, *Medieval Persia 1040–1797*, London & New York: Longman, 1988, s. 107; Bello, "Safavid Episode", s. 2; R. M. Savory, "Safawids", *EI²*, Leiden 1995, VIII, s. 766; Savory, "Safavid Persia", I, s. 394. Batılı müsteşriklerden Bosworth da bu vâkıadan hareketle Safevîler'in Türkçe konuşmalarına rağmen, Kürd menşeli olduklarını kaydetmiş, ama bu husûstaki şüphelerini de gizletmemiştir. Bkz. C. E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, (trc. E. Merçil, M. İşpirli), İstanbul: Oğuz Yayınları, 1980, s. 213. Aynı mevzûda araştırma yapmış olan birtakım Türkiyeli araştırmacılar aynı fikri tekrârlamak sûretiyle aynı kanâati ifâde etmişlerdir. Bkz. Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 1; Etem Xemgin, *Kürdistan Tarihi (İslâmiyetten Osmanlılara Kadar)*, İstanbul 1997, II, s. 242; Ömer Niyazi Uysal, "Şah İsmail ve Safevi Devleti'nin Teşekkülü", (Bitirme Tezi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1995), s. 8; Ö. Uluçay, *Şah Hatayi ve Alevîlik: İnanç, Töre, Öge ve Ahlak*, Adana: [y.y.], 1993, s. 27. Türkiyeli tarihçilerden Zeki Velidi Togan da aynı mevzûda bir araştırma yapmış ve Safevîler'in atalarından Fîrûz Şah'ın Kürd menşeli olduğu kanaatine varmıştır. Bkz. Zeki Velidi Togan, "Sur l'origine des Safavides," *Mélanges Louis Massignon,* Damascus: Institut Frnçais de Damas, III, ss. 347-357.

[154] İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası,* vrk. 6b; *914/1508 nüshası,* vrk. 15a.

[155] İbn Bezzâz, *947/1540 nüshası*, vrk. 13a.

[156] İbrâhîm Edhem hakkında bkz. *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 3; Savory, *Iran*, s. 3-4; Browne, *History of Persia*, IV, s. 36; Cavanşir vd., "Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık", s. 95-98.

sonra, buranın yerli ahâlisinin "Müslüman" yapıldığı[157] ve Kızıl Börk Fîrûz'un da aynı devirde Erdebil'e yerleştiği anlatılmıştır[158]. Peki burada bahsi geçen bölgenin gerçek ismi nedir; Sencâr mı, yoksa Sencân mı? Safevî âilesinin kökeni üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Abbaslı Mirza, Kesrevî'nin bu ismi değiştirerek, "Sencân"ı "Sencâr" yaptığını belirtmekte ve onun bu değiştirme çabasını eleştirmektedir[159]. Aslında bu mevzûda kesin bir söz söylemek oldukça zordur. Çünkü *Safvetü's-safâ*'nın çeşitli nüshalarında Fîrûz Şah'ın çıkış yeri olan bölgenin ismi ile Fîrûz Şah'ın nispet edildiği bölge ismi arasında tenâküz bulunmaktadır. Örneğin, Süleymaniye Kütüphanesi ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda mevcût olan çeşitli nüshalar üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda Fîrûz Şah'ın çıkış yerinin isminin "Sencâr", nisbet edildiği yerin isminin ise "Sencân" olduğu ortaya çıktı[160]. Bundan başka, İslâm coğrafyacılarından Yakut el-Hamevî *Kitâbü Mu'cami'l-buldân* adlı eserinde Merv yakınlarında Sencân adlı bir yerden ve orada oturan "el-Kâdî Ebü'l-Hüseyin Alî b. Muhammed es-Sencâni" adlı bir âlimden bahsmektedir[161]. Hamevî, Nişâpur civârında ve Azerbaycan'ın Bâbü'l-ebvâb (Derbent) taraflarında da aynı adlı yerlerin varlığından da bahsetmektedir. Bu durumda kaynakta (*Safvetü's-safâ*) bahsi geçen bölgenin neresi olduğu tam olarak kesinlik kazanmamış oluyor[162].

Safevîler'in kimliği konusunda yapılan araştırmalarda bu âileyi İrânî halklardan Talışlar'a bağlama çabalarına da rastlamaktayız. Bu çabalar sonunda Safevîler'in Talış veya Gîlânlı oldukları fikri ileri sürülmüştür[163]. Bu görüşün temel iki

---

157 *Safvetü's-safâ*'da yer alan bu efsânevî hikâye için bkz. İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası,* vrk. 7a; *914/1508 nüshası*, vrk. 15a; *1037/1627 nüshası,* vrk. 24a. Eserde verilmiş olan tarihî bilgilerde tutarsızlık mevcûttur. Eserde İbrâhîm Edhem'in Sencâr taraflarından çıkıp, Azerbaycan'a geldiği Muğan ve Arran'ın kâfir olan halkını Müslüman yaptığından söz edilmektedir. Bilindiği üzere aynı bölgelerin ahâlîsinin İslâm dinini kabûllenmesi tarih itibârile bu kadar geç olmamıştır. Azerbaycan coğrafyasına dâhil olan Arrân ve Muğan bölgeleri Hz. Ömer devrinde fethedilmiştir (22/642). Hz. Osman Erdebil merkez olmak üzere Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerine asker yerleştirmiş ve İslâmiyet'in yayılması için büyük çaba harcamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 319.

158 Bkz. *Safvetü's-safâ, 896/1490 nüshası*, vrk. 7a; *914/1508 nushası,* vrk. 15a; Aynı rivâyetlerin ilmî değerlendirmesi için bkz: Kesrevî, *Şeyh Safî*, s. 46–47.

159 Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 328–329.

160 Bkz. İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 6b-7a; *914/1508 nushâsı* , vrk. 14b-15a; *947/1540 nüshası,* vrk. 14a; *1037/1627 nüshası*, vrk. 24a.

161 Şihâbüddîn Ebî Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Kitâbü mu'cami'l-buldân*, Tahran 1956, III, s. 140.

162 Aynı mevzûdaki değerlendirmeler için bkz. Babek Cavanşir vd., "Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık", s. 101.

163 Cavanşir vd., "Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık", s. 93.

dayanağı vardır. İlk dayanak olarak, Şeyh Sadrüddin ve Şeyh İsmâîl'in zor günlerinde Talış emîrlerinin topraklarına sığınmaları hakkında mevcût olan tarihî kayıtlar gösterilmiştir. İkinci dayanak ise "Hatâî" mahlasının açılımında Talış dil unsûrunu kullanma şeklinde tezâhür etmiştir. İddiânın birinci kısmında yer alan barınak meselesi, Gîlân emîrlerinin aynı devirlerde ademimerkeziyetçi tavırlar sergilemeleri gerçeğiyle açıklanabilir. Zira hem Moğollar devrinde, hem Akkoyunlular devrinde, hem de Safevîler'in kendi devirlerinde Gîlân emîrlerinde aynı temâyülün varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Safevî şeyhlerinin zaman zaman aynı bölgeye sığınmaları Safevîler'in Talış kökenli olduğu iddiâsını isbâtlamak için yeterli bir delîl değil. Bu durum otoritenin baskısından kurtulmak ve güvenilir barınak bulmak amaçı gütmüştür. "Hatâî" mahlasının açıklanmasında Talış dil unsûrunun istifâde edilmesi ise hiçbir şekilde Safevîler'in Talış veya Gîlânî kökenli olduğu sonucuna götürmez. Çünkü aynı iddiânın kendisi bile kesin olarak isbâtlanmamıştır ve ilim âlemince tartışmaya açık görüş olarak kabûl görmüştür.

Sonuç olarak söylenebilir ki, Safevîler'in İrânî halkların soyundan olduklarına dâir iddiâlar çoğunlukla ideolojik içerikli olup, ilmî kaygı ifâde etmekten uzaktır. Bundan başka orta asırlara mahsûs bir âidiyet meselesini farklı istikâmetlere saptırmaktadır.

1.3. Türk Soy Kütüğü

Safevî âilesinin soy kütüğü hakkında var olan görüşlerden biri de onların Türk kökenli olmalarına dâir görüştür. Kaydetmekte yarar var ki bu görüş, XX. yüzyılın millî tarih yazıcılığı bağlamında yukarıda bahsi geçen diğer görüşlere tepki olarak ortaya çıkmış ve güncellik kazanmıştır. Bu görüşün ana hatlarıyla iki dayanağı vardır: Safeviyye şeyhlerinin muhâtabı olan topluluğun kimliği ve bu topluluk mensûplarının Safeviyye şeyhlerine murâcaat şekilleri. Safeviyye Tarîkatı'na bağlı olan topluluğun çoğunlukla Anadolu, Azerbaycan, Horasan, Suriye, Hicâz ve Basra'ya kadar yayılmış olan göçebe ve yerleşik Türk kabîleleri, kısmen de Farsça konuşan zümrelerden meydana geldiği ilim âlemince kabûl gören bir görüştür. Bu vâkıadan hareketle Safeviyye şeyhleri ile taraftarları arasındaki konuşmanın genelde Türkçe cereyân ettiği ve dolayısıyla da Safeviyye şeyhlerinin kendilerinin de Türk kökenli oldukları

varsayılmaktadır. Safevî araştırmacılarından, özellikle Abbaslı Mirza bu fikri benimsemektedir. Ona göre Şeyh Safiyyüddin ile müridlerinin konuşma dili Türkçe (Azerbaycan Türkçesi) olmuştur[164]. İkinci dayanak ise *Âlem-i Ârâ-yi Safevî* isimli kaynakta yer alan rivâyetleri temele almaktadır. Bu rivâyetlerden de anlayacağımız üzere, Şeyh Safiyyüddin'in müridleri ondan bahsederken, "Türk pîri" ve "Türk oğlu" gibi ifâdeler kullanmışlardır[165]. Bundan başka, son devir batılı müsteşriklerden bazıları da Safevîler'in Türk kökenli olmaları husûsunda fikir belirtmektedirler. Örneğin, R. M. Savory konuya ilişkin görüşlerini şöyle ifâde etmektedir: "…kesin olarak görünen şu ki, Safevîler, yerli İran halkından olup, Azerbaycan'da kullanılan *Azerî Türkçesi* konuşuyorlardı…"[166].

Yukarıdaki satırlarda Safevî âilesinin millî kimliği konusunda mevcût olan birkaç fikri belirtmiş bulunmaktayız. Aynı husûslarda sonuç olarak, birkaç cümle yazmakta yarar vardır. Öncelikle, bu âilenin kimliğini her hangi bir millete bağlama temâyülleri millî ve mahallî tarih yazıcılığı bağlamında bir değer ve mana ifâde etmektedir. Dolayısıyla aynı düşünceler, tarihî vâkıadan ziyâde günümüzün bakış açısını yansıtmaktadır. Nesebin yüceltildiği orta asır İslâm âleminde ise millî kimlikten ziyâde dinî kimlik ön planda olmuştur. Dinî kimliğin millî kimlik yerine geçtiği ortamda ise yukarıda bahsi geçen çaba ve tartışmaların ciddî bir mana ve değer ifâde etmediği söylenebilir.

2. Safevi Âilesi'nin Dinî Kimliği

Safevî âilesinin manevî atası Şeyh Safiyyüddin'in dinî ve mezhebî yönden bağlandığı grup hakkında farklı görüşler mevcûttur. Bu mevzûda çeşitli tarihî kaynaklardan yararlanarak, farklı tahmînler ileri sürülmüştür. Bu görüş ve tahmînlerin her birini ayrı ayrı belirtip irdelemekte yarar vardır.

---

164 Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 318.

165 Safevîler'le ilgili tarihî kaynaklardan *Âlem-i Ârâ-yi Safevî* isimli eserde müridlerin Şeyh Safiyyüddin'e "Türk Pîri", "Türk Oğlu" gibi mürâcaatlarda bulundukları ifâde edilmektedir. Bkz. *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 11.

166 Savory, "Safavid Persia", I, s. 394.

2.1. Sünni İtikâdına Dâir Rivâyetler

Bazı ortaçağ tarihi kaynaklarında ve son devir çalışmalarında sık sık erken devir Safevî âilesinin itikâdî yönden Sünni temâyül taşıdığı belirtilmektedir. Ortaçağ tarihçilerinden bunu açık şekilde ifâde edenlerin başında Hamdullah el-Müstevfî (ö. 740/1340) gelmektedir. Müstevfî, Şeyh Safiyyüddin'in ölümünden altı sene sonra, yani 740/1341'da yazmış olduğu *Nüzhetü'l-kulûb* isimli eserinde Erdebil şehrinden bahsederken şehrin ahâlîsinin çoğunlukla Şâfiî mezhebine bağlı olduğunu ve onların Şeyh Safiyyüddin'in yolunu tâkip ettiklerini belirtmektedir[167]. Çağdaş araştırmacılardan Franz Babinger de bu görüşü savunmaktadır[168]. Sonraki devirlerde yazılmış olan başka bir kaynakta da aynı mevzûda başka bir bilgiye rastlamaktayız. Şöyle ki; Özbek Übeydullah Han'ın Şah Tahmasıb'a yazmış olduğu mektûp, bu mevzûda bir delîl olarak kullanılmaktadır. Rivâyetlere göre Übeydullah Han bu mektûbunda Safevîler'in atalarının başlanıçta Sünni yolun tâkipçileri olduklarına işâret etmiş, sonraki kuşak Safevî önderlerinin bu yolu tâkip etmekten vazgeçerek Şiî bir yola girdiklerini ve kendilerini peygamber soyundan gösterme gibi bir çaba içinde olduklarını belirtmiştir[169].

2.2. Şiî İtikâdına Dâir Rivâyetler

İlim âleminde Safevî âilesinin mezhebî yönden Şiî temâyüllü olduğu hakkında bir varsayım da bulunmaktadır. Bu varsayım, *Safvetü's-safâ*'da yer alan birtakım rivâyetlerden hareketle ortaya atılmıştır. Varsayıma dâir görüşler, esâsen *Safvetü's-safâ*'nın "üç önemli kıssası"ndan kaynaklanmaktadır. Bu kıssalardan özellikle en mühimi *Safvetü's-safâ*'nın birinci bâbının birinci faslında yer alan rivâyettir. Bu rivâyette, "…Şeyh Sadrüddin buyurdu ki, Şeyh (Safiyyüddin) belirtmiş ki, nesebimiz seyyidliktir. Ama Alevî mi, yoksa Şerîf mi, söylemedi…"[170]. Aynısına benzer başka bir rivâyet, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*'de de yer almaktadır. Bu kaynakta yer alan rivayete göre, Şeyh Zâhid bir mecliste Safiyyüddin ve kendisinin "Alevî" kökenli olduğunu meclisteki

---

[167] Hamdullâh Müstevfî Kazvînî, *Kitâbü Nüzheti'l-kulûb: el-Makâletü's-sâlise*, (ed. Guy Le. Strange, Fuat Sezgin), Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993, s. 81.
[168] Babinger, "Safī al-Dīn", *EI²*, VIII, s. 801.
[169] Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 187.
[170] İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 6b; *947/1540 nüshası*, vrk. 13b; *1037/1627 nüshası*, vrk. 24a.

kişilere bildirmştir[171].

2.3. Tahlîl

Yukarıdaki satırlarda kaydedilen rivâyetler ve tarihî veriler genellikle biribirlerini nakzetmektedir. Peki bu kadar farklılık arz eden rivâyetleri nasıl anlamalıyız, nasıl değerlendirmeliyiz? Safevîler'in millî kimliğinden bahsedilerken bu ve benzeri mevzûlar genişçe tartışılmıştır. Bundan başka çeşitli sebeplerden dolayı Safevîler'in kökenlerini peygamber soyuna bağlamaya çalışdıkları da ifâde edilmiştir. Burada aynı mevzûya tekrâr dönmemek üzere, devrin sosyal hayâtının ve toplum yapısının irdelenmesinde yarar vardır. Bu bağlamda, ilk olarak Safevî şeyhlerine bağlı topluluğun kimliğine ve itikâdi temâyüllerini incelemek gerekmektedir.

Denilebilir ki Safevîyye müridlerinin terkîbi kozmopolit bir yapıya sâhip olmuştur. Müridler arasında çok sayıda Şâfiî ve Hanefî bulunmuştur. Bundan başka Şiî (özellikle İsnâ-aşerî ve İsmâîlîler), Mevleviyye, Kübreviyye ve Ahîlik gibi birçok gruba bağlı taraftar da sayı bakımından az olmamıştır. Muhtemel bir görüşe göre Safeviyye müridleri arasında az sayıda Budist ve Hıristiyan da olmuştur[172]. Bu vâkıadan hareketle şöyle bir kanaate gelmek mümkündür; Safeviyye Tarîkatı tarihinin bu devrinde Şeyh Safiyyüddin belli bir mezhebe bağlı kalmış olsaydı, Şiîlik ve Sünniliğin çeşitli gruplarını ve farklı din mensûplarını "Dârü'l-irşâd" etrafında birleştiremezdi. Zira bundan dolayı kapsayıcı ve farklı itikâtlardan olan grupları bağlayıcı konumda olmak zorundaydı. Bununla berâber, ilk devirlerde Safevî âilesinin itikâdî yönden Sünni inanca bağlı olduğu ana hatlarıyla kabûl edilebilir. Çünkü Şeyh Safiyyüddin'in intisâp ettiği Şeyh Zâhid-i Gîlânî de "Sünni" inancına bağlılığı ile bilinmekteydi. Bu durumda Safevî âilesinin hangi devirde ve hangi sebeplerden dolayı Şiîliğe yöneldiğine dâir bir mesele güncelliğini korumaktadır.

Son devir araştırmacılarından Tahsin Yazıcı, Şiîliğin Hâce Alî devrinden itibâren Safeviyye Tarîkatı'na nüfûz ettiğini ve tarîkat müntesipleri arasında genişçe

[171] Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 25.
[172] Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 290.

yayıldığını belirtmektedir[173]. Bu görüşe destek mahiyetli farklı bir delîl de vardır. Bilindiği üzere Emîr Timur, Ankara savaşından dönüşü sırasında (805/1402) kendi berâberinde bir miktâr Türkmen esîr götürmüştü. Bu esîrler üzerinde heterodoks İslâm anlayışı ve Şiîlik temâyülünün müessir olduğu veya en azından Hazreti Alî sevgisinin üst düzey olduğu söylenmektedir. Bu topluluğun tarîkata bağlanmasından sonra, tarîkat mensûpları arasında kendi yol ve düşüncelerini yaydıkları kabûl gören bir görüştür. Bu görüş birtakım müsteşrikler tarafından da desteklenmektedir. Örneğin, Rus müsteşriklerden Petruşevski de bu göçebe Türkler'in Safeviyye Tarîkatı'nın asıl karakterini değiştirdiğini iddia etmektedir[174].

Şeyh Cüneyd devrinde ise (XV. yüzyılın ikinci yarısında) İran'daki halkın çoğunluğu Sünni temâyül taşımaktaydı. Aslında Şeyh Cüneyd ve onun oğlu Şeyh Haydar devirleri tarîkat açısından çok önemli bir safha teşkîl etmiştir. Çünkü Safeviyye Tarîkatı bu devirlerden başlayarak XV. yüzyıl boyunca sürekli gelişme kaydetmiş ve buna orantılı olarak Şiî temayüller de tarîkatın en önemli propaganda aracı hâline gelmiştir. Bu tarihten sonra Safeviyye müntesiplerinin Şiîlik itikâdını benimsemeleri çeşitli sebeplerle açıklanabilir. O devirde Sünniliğin hâkimiyet alanı çok geniş idi. Sünniliğin hâkim olduğu topraklarda Şiîlik bid'at bir mezhep olarak tâkip edilmekte idi. Özellikle, İran'da ve Anadolu'da oturan yarı göçebe, yarı yerleşik halk kitlelerinin gözünde toplumun sosyal yönden yeniden yapılandırılması, zulümün, asırlardan beri devâm edegelen statüko ve baskının kaldırılması Şiîliğin zaferi ve On İkinci İmâm Mehdî'nin zuhûru ile mümkün olabilirdi. Nitekim Safeviyye şeyhlerinden İsmâîl de ilk devirlerde her iki düşünceyi politik araç hâline getirmiş ve tarihî fırsatı değerlendirip siyâsî iktidâra uzanabilmiştir.

Safevî âilesinin dinî kimliği konusunda sonuç olarak birkaç söz söylemek gerekirse, bu âilenin ilk başlarda Sünni itikâda bağlı olması muhtemeldir. Sırası gelince bahsedileceği üzere Şeyh Cüneyd devrinde ise Safeviyye Tarîkatı çeşitli sebepler yüzünden aşırı Şiî temâyüllere yönelmiştir.

---

[173] Bkz. Yazıcı, "Safevîler", s. 53.
[174] İlia P. Petruşevskiy, *İslâm der İran*, (trc. Kerim Kişâvarz), Tahran: Peyyâm, 1350/1972, s. 388.

İKİNCİ BÖLÜM

SAFEVİYYE TARÎKATI'NIN SİYÂSÎLEŞMESİ VE SAFEVÎ DEVLETİ'NİN TEŞEKKÜL SÜRECİ

A. Cüneyd Safevî: Aşırı Şiîliğe ve Siyâsî Temâyüllere Geçiş

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibâren Safeviyye şeyhlerinin askerî faâliyetlere giriştikleri görülmektedir. Bu faâliyetler kapsamında Çerkesler'e karşı seferler düzenlenmiştir. Bu seferler Safeviyye Tarîkatı etrafına çok sayıda mürid toplanmasına ve tarîkatın nüfûz alanının genişlemesine sebep olmuştur. Zira bu devirde Azerbaycan'ın Muğan, Karabağ, Talış bölgeleri, Anadolu ve Suriye'nin bir kısmı bu âilenin nüfûz alanına girmiştir. Bu topraklarda yaşayan geniş kitleler de kendilerini Safeviyye Tarîkatı'na bağlı saymış, onların manevî ve askerî liderliğini kabûllenmek sûretiyle askerî seferlere katılmışlardır. Bu tarihten sonra tarîkat liderleri de manevî liderlikten ziyâde siyâsî kimliğe bürünmüş şahıslar olarak öne çıkmışlardır.

Safevî âilesinin şeyhlikten şahlığa geçiş süreci Cüneyd Safevî devrinde (850-864/1447–1460) başlamıştır. Bu şahıs tarîkat postuna oturur oturmaz kendisini doğrudan doğruya siyâsî entrikalar içinde bulmuştur. Bu durum, hem amcası Şeyh Ca'fer'in tarîkat şeyhliğini ele geçirme teşebbüsünden, hem de o devirde bölgede tek otorite olan Karakoyunlu Cihân Şah'ın (842–872/1438–1467) genç Safeviyye şeyhini (Cüneyd'i) kendisine râkip olarak görüp, bundan kuşku duymasından kaynaklanmıştır. Atalarının yaşamış oldukları züht hayâtına karşın, Cüneyd'in askerî ve siyâsî temâyüller taşıması, zenginler gibi müreffeh bir hayât yaşamaya yönelmesi[175] ve pâdişâhlara özgü debdebeli giyimlere özenmesi Cihan Şah'ta ona karşı şüpheler uyandırmıştır. Şeyh Cüneyd de aynı devirde onun bu şüphelerini tetikleyecek nitelikte faâliyetlere girişmiş ve şahsî nüfûzunu kullanarak tarîkat devleti tesîs etme hevesine kapılmıştır. Erdebil şehrini de bu tarîkat devletinin merkezi yapmaya çalışmıştır. Cüneyd'in bu teşebbüsü hem bölge tarihinde, hem de Safevî tarihinde yeni bir dönemeç olmuş ve yeni bir safha başlatmıştır.

---

[175] Bu tasvîrler, Osmanlı tarihçilerinden Müneccimbaşı'nın verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Müneccimbaşı da Cüneyd'in babalarının yolundan saparak, abâ ve kıyâfeti bırakıp, pâdişâhlara özgü giyim kuşamlar giydiğini belirtmektedir. Bkz. Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 180.

1. Cüneyd Tarîkat Postunda

Cüneyd'in tarîkat postuna oturması 851/1447'lere tesâdüf etmektedir. Onun şeyhlik makâmına oturması amcası Hâce Alî'nin oğlu Ca'fer'i pek memnûn etmemişti. Bu zât, kardeşi Şeyh İbrâhîm'in devrinde mühim bir mevkii sâhibi idi ve kardeşinin ölümünden sonra bu mevkii ile kâni olmayıp, tarîkat şeyhliğine kendisini daha lâyık görmekteydi[176]. Cüneyd ile Ca'fer arasında bazı meselelerde önemli görüş ayrılıkları da vardı. Cüneyd'in Şiî ağırlıklı temâyüller taşımasına karşın, Şeyh Ca'fer Sünni temâyüllü görüşün temsîlcisi durumunda idi. Bundan başka, Cüneyd şeyhliğin gerektirdiği zâhidâne hayâttan uzaklaşıp sultanlara hâs hayât tarzını benimsemekteydi. Oysaki Ca'fer atalarından mîrâs kalan dünya işlerinden uzak ve zühte dayalı bir hayâtın yer aldığı selef yolunun devâmcısı idi.

Bu genç Safeviyye şeyhi, pâdişâhlara hâs hayât tarzını tercîh etmekle kalmayıp, tarîkatın genel çizgisini de Şiiliğe doğru değiştirmeğe çalışmıştır. Devâmında müridlerinin sayısında artış meydana geldiğini görünce âlî hâkimiyet planları tasarlamaya başlamıştır[177]. Cüneydin gün geçtikçe genişleyen ihtirâsları Karakoyunlu Devleti pâdişâhı Cihân Şah'ın endişelerini arttırmış ve onun huzûrunu kaçırmıştır[178]. *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*'de verilen bilgiye göre, Cihân Şah Cüneyd'e iki kere mektûp yazmış ve onu uyarmıştır. Sonuncu mektûpta Şeyh Cüneyd'i tehdît etmiş ve Erdebil'i terk etmesini istemiştir. Şehri terk etmediği takdîrde katl ve gâretin kaçınılmaz olacağı mektûpta açıkça ifâde edilmiştir[179]. Muhtemel bir görüşe göre, Cihân Şah'ı bu faâliyete Şeyh Ca'fer teşvîk etmiştir[180]. Bu teşvîkte bir evlilik bağının da ehemmiyetli olduğu söylenmektedir. Şöyle ki; Şeyh Ca'fer'in ikinci oğlu Seyyid Kâsım Han Karakoyunlu hükümdârının kızlarından biri ile evlenmişti[181]. Muhtemelen bu akrabalık bağını da kullanan Şeyh Ca'fer rakîbini Erdebil'den uzaklaştırmak istemiş ve tarîkat şeyhliği makâmını ele geçirmeğe çalışmıştır. Sebep ne olursa olsun, Cüneyd bu baskılar karşısında fazla dayanamamış ve en sonunda Erdebil'i terk etmiştir (852/1448).

---

176 Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 83.
177 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 15.
178 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 425; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 261.
179 *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 27–28; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 62–64.
180 Brockelmann, *İslam Ulusları*, s. 261.
181 M. H. Yınanç, "Cüneyd", *IA*, İstanbul 1993, III, s. 244; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 64.

2. Cüneyd Anadolu'da

Erdebil'den çıkarıldıktan sonra Şeyh Cüneyd'in izine Anadolu'da, yani Osmanlı topraklarında rastlamaktayız. Aslında Cüneyd'in doğrudan Anadolu'ya yönelişi, Safevî şeyhleri ile Osmanlılar arasında eskiden beri var olagelen bir bağa dayanmakta idi. Osmanlı pâdişâhları eskiden beri, Safevî şeyhlerine muntazam olarak her yıl "çerağ akçesi" ismiyle bilinen bahşîşler göndererek, hürmetlerini izhâr ederlerdi[182]. Bu bahşîşler devâmlı gönderilmek sûretiyle bir süreklilik arz etmiştir. Hattâ bir defasında gönderilmeyince, Şeyh Cüneyd, II. Murad'a şikâyette bulunmuştu[183]. Bu eski irtibât sebebiyle Cüneyd Erdebil'den çıkarılınca, hemen Anadolu'ya yönelmiştir.

Cüneyd Osmanlı topraklarına ayak basar basmaz, müridlerinden birisi ile II. Murad'a bir seccâde, bir Kur'an ve bir de tespîh göndermiş, duâ ve ibâdet yapabilmesi için Kurtbeli'nde oturmasına müsâade istemiştir[184]. Hediyeleri getiren müridi kabûl eden Vezîr Halîl Paşa (ö. 857/1453) meseleyi pâdişâha arz etmiştir. II. Murad hediyeleri kabûl etmiş, ayrıca Şeyh'in istekleri husûsunda Halil Paşa ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmenin netîcesi Cüneyd acısından olumsuz olup, "yedi derviş bir posta oturabildikleri hâlde, bir tahta iki pâdişâh sığmaz" gerekçesiyle onun teklîfi reddedilmiştir[185]. Cüneyd'in elçisi sıfatıyla sultana gelen Safevî müridi kendi berâberinde Cüneyd'e verilmek üzere 200 dukka altın, dervişler için de 1000 akçe ile şeyhine dönmüştür[186]. Dolayısıyla Cüneyd'in isteği nazik bir üslûpta reddedilmiştir.

Anadolu'da yerleşebilmek için Osmanlı sarayından olumsuz cevâp almasına rağmen, bu teşebbüs esnasında Cüneyd'in Anadolu'da ilâve müridler topladığı da

---

[182] Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 131; Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 234; Kılıç, *Kanunî Devri,* s. 27; Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai: Yaşam ve Yapıtları,* İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001, s. 13; Cavanşir vd., "Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık", s. 106; Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279; Uysal, "Şah İsmail", s. 9.

[183] Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münâsebetleri*, s. 2; Franz Babinger, *Anadolu'da İslâmiyet*, (trc. Ragip Hulûsi; yay. haz. Mehmet Kanar), İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, s. 19.

[184] Ahmed Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân'dan Âşıkpaşazâde Târîhi*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1332, s. 264; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 134; Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 235; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 17; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 29; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 13.

[185] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 264.

[186] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 264; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 134; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 66; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 17; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara: [y.y.], 2002, s. 166; Savaş, *Anadolu'da Alevîlik*, s. 17; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 29; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 68; Uysal, "Şah İsmail", s. 13.

bilinmektedir. Muhtemelen bu başarının sırrı, Olcaytu devrinde uygulanmış olan Şiîliği devlet dini yapma ve etrâf bölgelerde onu yayma propagandasından arda kalan unsûrlarlarla yakından bağlıydı[187]. Önceden aynı bölgede yaşayan heterodoks İslâm'a yakınlık duyan heteredoks temâyüllü aşîretler Cüneyd'le kendi çıkarlarının bağdaştığını görünce hemen ona yönelmiş ve onun tarafında saf tutmuşlardı. Sünni Osmanlı Devleti'inin merkezleşme ve iskân politikasına karşı duyulan tepki de bu eğilime katkıda bulunmuştur[188]. Safeviyye Tarîkatı mensûplarının Hz. Alî ve taraftarlarına duydukları sevgi ise bu güruh üyelerinin Cüneyd'in tâkip etmiş olduğu yola sıkı şekilde sarılmaları için kâfi sebep olmuştur. Bundan başka Cüneyd bu zümreler arasında sadece ünlü bir şeyh âilesine mensûp biri olarak dolaşmamıştır. Onun "seyyid" unvânını da kullanarak dolaştığı muhakkaktır[189]. Bu unvân sayesinde de konar göçer Türk aşîretleri arasından çok sayıda taraftar topladığı düşünülebilir.

3. Cüneyd Karaman'da

Osmanlı pâdişâhı katındaki olumsuz teşebbüsden sonra Şeyh Cüneyd Osmanlı ülkesini terk ederek Karaman'a gitmiştir. Karaman ahâlîsinin tasavvuf ve sûfilere olan ilgisi onun başkent Konya'ya yerleşmesine kolaylık sağlamıştır. Konya'da bulunduğu günlerde Şeyh Cüneyd, Sadreddin Konevî'ye (ö. 673/1274) âit olup, XIII. yüzyılda yapılmış olan bir tekkede ikâmet etmiştir. Cüneyd'in Konya'ya yaklaşık 854/1450 yılında geldiği ve burada çok kalmadığı bilinmektedir. Konya'da tutunamamasına sebep olarak Şeyh Abdüllatif el-Kudsî (ö. 856/1452) ile yaptığı dinî münâzaralar gösterilmektedir[190]. Tartışmalar sırasında Şeyh Cüneyd'in gerçek kimliği ortaya çıkınca, Şeyh Abdüllatif misâfirini şiddetli bir dille muâheze etmiş ve ona "bu itikâtla sen kâfir oldun, bu itikâtta olanlar da kâfir olurlar" söylemiştir. Bu şedîd tartışmalardan sonra Cüneyd Konya'yı terk etmiş ve Toros dağlarında yaşayan Varsak Türkleri'ne sığınmıştır. Ancak Şeyh Abdüllatif, Cüneyd'i kolayca elden kaçırmak istemiyordu; bundan dolayı din işlerinden ziyâde dünya işlerine ehemmiyet veren Karaman beyi

[187] Faruk Sümer, "Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. Ve II. Abbas Devirleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 69 (1990), s. 9
[188] Gustave Edmund Von Grunebaum, *İslâmiyet (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Günümüze Kadar)*, (trc. Esat Mermi Erendor), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993, II, s. 138.
[189] Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 10.
[190] Şeyh Cüneyd'le Şeyh Abdüllatif arasında cereyân eden görüşme ve ilginç mülakat için bkz. Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 264-265; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 69-70.

İbrâhim'i Şeyh Cüneyd'in faâliyetlerinden haberdar etmiştir. Bu maksatla ona mektûp yazmış ve Cüneyd'in amacının sûfilik değil, bir emâret kurmak olduğunu bildirmiştir[191]. Bu ikâz üzerine İbrâhim Bey, Şeyh Cüneyd'in yakalanıp ona gönderilmesini Varsak boyu reîsine emretmiştir[192]. Durumdan haberdar olan Şeyh Cüneyd ise tehlikeden kurtulmak için Sultanı Çakmak'a (ö. 857/1453) tâbi olan Halep taraflarına firâr etmek zorunda kalmıştır. Haleb'e geçişin sebebi, muhtemelen o civarda bulunan Türkmenler'i çekmek olmuştur.

4. Cüneyd Halep'te

Şeyh Cüneyd Anadolu ve Karaman'da tutunamayınca Halep taraflarına yönelmiştir. Halep bölgesine girince bir üs arayışında bulunmuş ve Ursuz Dağı'nda yerleşen bir kaleyi ele geçirip burada oturmuştur. Burasını tekke olarak kullanıp müessir ve geniş bir propaganda faâliyetine başlamıştır. Aynı günlerde Osmanlı topraklarından ve Irak taraflarından çok sayıda mürid Cüneyd'e gelmiş ve Safeviyye Tarîkatı etrafında toplanmıştır. Etrafına cem olanlar arasında Samavna kâdîsının oğlu da vardı. Haleb'in önde gelenelerinden Ahmed Bekrî, Abdülkerim Halîfe ve Zeyneddin Hâfî'nin de onun müridleri arasında olduğu söylenmektedir[193]. Sayıları gittikçe artan Safeviyye mensûplarının faâliyetleri Halep'teki bir çok tasavvuf ehlini rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlıktan dolayı Memlûk Sultanı Çakmak'a (ö. 857/1453) bir dilekçe gönderilerek ülkesinde yalancı ve fesâtçı birinin dolaştığı ihbâr edilmiştir. Bunun üzerine Sultan Çakmak da Halep nâibine Şeyh Cüneyd'in yakalanması emrini göndermiştir. Halep nâibi hastalğı sebebiyle kendi vekîlini Şeyh Cüneyd üzerine göndermiştir. Taraflar arasında meydana gelen savaşta Şeyh Cüneyd yetmiş müridini kaybetmiştir[194]. Savaştan sonra Halep'te tutunamayacağını anlayan Şeyh Cüneyd, kuzey taraflarına firâr etmiştir. Yolda Türk ve Kürt aşîretlerinin saldırısına uğramış ve etrafındaki müridler de dağılmıştır. Kendisi ise tamâmen yalnız denilecek bir hâlde Osmanlılar'a bağlı Karadeniz kıyısındaki Canik'e ulaşmıştır (857/1453).

191 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 265-266; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 70.
192 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 18.
193 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 266.
194 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 266; Uysal, "Şah İsmail", s. 15; Hâşim Hicâzîfer, *Şah İsmâîl-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, Tahran: İntişârât-ı Sâzmân-ı İsnâd-ı Millî-yi Îrân, 1374/1995, s. 26; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 71.

5. Trabzon Teşebbüsü

Halep'ten firâr eden Şeyh Cüneyd Canik'e yönelmiş ve taraftarlarına da, "isteyen, beni Canik'te bulsun" söylemiştir. Canik'e gelen Safeviyye şeyhi buranın hâkimi Muhammed Bey katına sığınmıştır. Kısa bir süre sonra burada da propaganda faâliyetlerine başlamıştır. Canik'te etrafına çok sayıda mürid toplayan Şeyh Cüneyd, Trabzon'a saldırı düzenlemeyi ve şehri ele geçirmeyi hedeflemiştir. Diğer olaylardan farklı olarak bu teşebbüs, Hıristiyan bir devlete karşı açılan savaş olması sebebiyle, savaşın karakteri de değişik olmuş ve Safeviyye'ye bağlı topluluk tarafından cihâd olarak algılanmıştır. Bizzât bu sebeple Şeyh Cüneyd Osmanlılar'a bağlı Canik'te harâretle karşılanmış ve kalabalık bir grup onun bu faâliyetlerini desteklemiştir. Civârdaki diğer Müslüman emîrler de Şeyh'in bu amaç ve faâliyetlerine başlangıçta hiçbir tepki göstermemişlerdir.

Trebizond Rum İmparatorluğu'nun başında aynı günlerde Kalo İoannes (851–863/1446–1458) durmaktaydı. Vukû bulan ilk çarpışmada Şeyh Cüneyd'in ordusu düşmanını yenmiş ve başkent Trabzon'a doğru büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Açık meydan savaşında yenilen Trebizond Rum İmparatoru, gemi ile kaçarak hayâtını tehlikeden kurtarabilmiş ve Trabzon kalesine sığınmıştır. Trabzon önlerine kadar gelen Cüneyd'in hızını bu kez Trabzon surları kesmiştir. Aynı günlerde Trabzon'u alabilmek için birkaç teşebbüs daha yapılmıştır; fakat şehir alınamamıştır. Trabzon'un Safevî şeyhinin eline geçmesini beklenmedik bir durum önlemiştir. Bu sıralar Osmanlı Pâdişâhı II. Mehmed'in (855–886/1451–1481) Trabzon'a taarruz amacıyla görevlendirdiği Hızır Bey ordusunun Ganik üzerinden kuzeye doğru ilerleme haberi Cüneyd'e ulaşınca, Şeyh Cüneyd bölgeyi terk etmiş ve Akkoyunlu beyi Uzun Hasan'a (856–883/1452–1478) sığınmıştır[195].

6. Cüneyd Âmid'de

Trabzon önlerindeki başarısız teşebbüsten sonra Şeyh Cüneyd'i Âmid (Diyarbakır) civârında görmekteyiz. Âmid, tarihinin bu devrinde Akkoyunlular'dan Uzun Hasan'ın kontrolü altında idi. Bölgedeki Türk beylerini etrafına toplayan Uzun

[195] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 266-267; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 166.

Hasan yeni bir devlet tesîs etme çabası içinde idi. Aynı günlerde Uzun Hasan, Karakoyunlular'a muhâlefet eden tüm kuvvetleri kendi etrafında toplamaya çalışıyordu. Şeyh Cüneyd'le Cihan Şah'ın siyâsî husûmet içinde olduklarının da farkındaydı. Bundan başka Şeyh Cüneyd'in Şiî temâyüllü gruplar üzerinde müessir olduğunu da hesâba katıyordu. Uzun Hasan ve Cüneyd arasındaki yakınlaşma sebeplerini bir tarafa bırakarak, konunun özüne gelmek gerekirse, Cüneyd'in Trabzon'dan çekilip, Hısnı Keyf etraflarına yöneldiği esnada Uzun Hasan ona bir mektûp yazmış, dostluk ve saygı mesajlarını ona iletmiştir[196].

Dostluk mesajını kabûl eden Şeyh Cüneyd, Hısnı Keyf'ten Âmid'e hareket emiş ve burada Uzun Hasan tarafından saygıyla karşılanmış ve misafir olarak üç sene Uzun Hasan'ın yanında kalmıştır. Uzun Hasan'la Şeyh Cüneyd'in yakınlığı bir evlilik bağıyla daha da pekişmiştir. Şöyle ki; Cüneyd, Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatîce Begüm'le evlenmiştir (862/1458)[197].

Akkoyunlular tarafından bir misâfir olarak kabûl edilen ve Uzun Hasan'ın himâyesi altında rahatlayan, dış baskılardan kurtulan Şeyh Cüneyd'in önünde geniş bir propaganda alanı açılmıştı. Uzun Hasan'ın rızasını da alarak Akkoyunlu ülkesinin her tarafına yeni müridler kazanmak için *halîfeler* göndermiştir[198].

Akkoyunlu Uzun Hasan ile Osmanlı Pâdişâhı II. Mehmed arasındaki Trabzon sorununa ilişkin politik gerginlik meydana geldiği günlerde, Şeyh Cüneyd yeniden Erdebil taraflarında göründü. On bir yıl aradan sonra, Şeyh Cüneyd'in yeniden Erdebil'e dönüşü amcası Şeyh Ca'fer'i rahatsız ettiği kadar, eski rakîbi Cihan Şah'ı da endişelendirmişti. Bundan dolayı Cüneyd'in Erdebil civârındaki faâliyetleri Cihan Şah'ın dikkatini hemen çekmiştir. Tehlikeyi sezen Cihân Şah, bazı önlemler almış ve

---

[196] Söz konusu temînat mektûbu birtakım kaynaklar tarafından teyît edilmemektedir. Örneğin, Âşıkpaşazâde'ye göre, Uzun Hasan ilk başlarda Şeyh Cüneyd'e düşmanca davranmış, hattâ onu hapse atmıştır. Şeyh Cüneyd müşterek düşmanları Cihân Şah'a karşı bir müttefik olabileceğini imâ ettikten sonradır ki Uzun Hasan ona güvenebilmiş ve serbest bırakmıştır. Bkz. Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 267.
[197] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 425; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 180; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 67-68; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 5.
[198] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 27.

Şeyh Cüneyd'i ikinci kez Erdebil'den uzaklaştırmıştır[199].

7. Çerkesler'e Karşı Savaş ve Cüneyd'in Ölümü

Erdebil Tekkesi'nin idâresini yeniden amcasına bırakmak zorunda kalan Şeyh Cüneyd, bu kez yön değiştirmiş ve kuzeye doğru ilerleyip, Çerkesler'e saldırmıştır (863/1459). Çerkesler, aynı devirde Kuzey Kafkasya bölgesinde oturuyorlardı ve onlara giden yol Hazar Denizi'nin batı kenarından ve alınmaz bir kale olarak addedilen Derbent'ten geçiyordu. Aynı devirde Derbent Kalesi'ni Şirvanşahlar ellerinde bulunduruyorlardı. Dolayısıyla Çerkesler üzerine yürüyebilmek için Cüneyd'in Şirvanşahlar ülkesinden geçmesi gerekiyordu. Şirvan şahı olan Halîl, Şeyh Cüneyd'in geçmişteki faâliyetlerinden haberdar idi ve Cüneyd'in Şirvan'ı ele geçirme teşebbüsünde bulunabileceği husûsunda endişe duymaktaydı. Bazı araştırmacılar da, Cüneyd'in amcası Şeyh Ca'fer'in Şirvanşah'a göndermiş olduğu bir mektûptan söz etmektedirler. Bu mektûpta Şeyh Ca'fer, yeğeninin "şeyhlik makâmı"nda bulunmadığını ve âsî sıfatıyla hemen ortadan kaldırılması gerektiğini talep etmişti[200]. Âşıkpâşazâde ise Şirvanşah Halîl'in, Cüneyd'e sefer yapacağı bölge halkının kendi tebaası olduğunu ve ona haraç verdiklerini bildirdiğini kaydetmiştir[201]. Cüneyd'in tuttuğu yoldan dönmeyeceğini anlayan Şirvanşah, ittifâk arayışında bulunmuş ve Karakoyunlu Cihân Şah'la birleşmiştir[202]. Cüneyd'in kuvvetleri ile birleşik Şirvan-Karakoyunlu ordusu arasındaki esas savaş, Samur nehrinin sol sâhilinde Kıpçak Köyü yakınlığında vukû bulmuştur[203]. 860/1460 tarihinde meydana gelen savaşta Şeyh Cüneyd'e bir ok isâbet etmiş ve Safeviyye şeyhi hemen oracıkta vefât etmiştir. Müridler ise mürşidin ölümünü duyunca bozguna uğramış ve kaçmaya başlamışlar. Savaştan sonra şeyhin cesedi bir grup müridi tarafından Kurbal, yahut Kurnal denilen bir yere götürülmüş ve orada defnedilmiştir[204].

---

199 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 34; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 76-77.

200 Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 167; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 35; M. H. Yınanç, "Cüneyd", s. 244; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 77.

201 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 267.

202 Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, s. 147.

203 Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, (trc. Azer Bağırov), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1997, s. 297.

204 Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 262; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 180–181; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 35; Browne, *History of Persia*, IV, s. 47; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 77;

Erdebil şeyhlerinin devlet adamları ile ilişkilerinin Cüneyd devrinde başlamadığı kesin olarak bilinmektedir. Ancak Şeyh Cüneyd devri bazı husûslardan dolayı seleflerinin devirlerinden farklı olmuştur. Şeyh Cüneyd'den evvelkiler din ve dünya işlerini genellikle birbirinden ayrı tutmaya çalışmışlar. Cüneyd ise tarîkat tarihinde radikal bir değişiklik gerçekleştirmiş ve bu ikisinin sentezinden oluşan bir anlayışı uygulamaya koymuş, tarîkatın manevî gücüne siyâsî gücü de ilâve etmiştir. Dolayısıyla, Şeyh Cüneyd Safeviyye Tarîkatı tarihinde siyâsî isteklerini net olarak açığa vuran ilk şeyhtir. Bundan dolayı dolaştığı bölgelerde çok sayıda mürid edinmiş ve onların inançlarına hitâp ederek, onları kendi tarafına kolayca toplayabilmiştir. Hattâ Anadolu'daki bu aşırı inançlı oymakların Cüneyd'e bağlılığı o kadar ilerlemişti ki, onun ölümünden sonra, Haydar dört veya beş yaşında bulunduğu günlerde, Tokat taraflarında gerçek ismi Celâl olan birisi "Şeyh Cüneyd" adı ile ortaya çıkmış ve etrâfına yaklaşık yirmi bin kişi toplayarak isyân etmişti. İsyân yatırıldıktan sonra, aynı şahıs II. Mehmed'e getirilmiş ve Cüneyd'i tanıyan kişiler tarafından Cüneyd olmadığı kanıtlanınca salı verilmiştir[205].

Şeyh Cüneyd devrinden başlayarak, tarîkat şeyhine "sultan" lakabı da takılmıştır. Dolayısıyla askerî bir topluluğun başında bazı bölgelere seferler düzenleyen Cüneyd'e zamanla "Şeyh Cüneyd" denildiği gibi "Sultan Cüneyd" de denilmiştir[206]. Bu vâkıadan da anlayacağımız üzere Cüneyd'in tarîkat başına geçmesi, Safeviyye Tarîkatı'nda köklü bir değişiklik getirmiştir. Bu değişiklik sadece inanç yönüyle kısıtlı kalmayıp, siyâsî hayâtta da kendi tesîrlerini göstermiştir.

Uysal, "Şah İsmail", s. 19.
205 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 267.
206 Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 134; 140, 142.

B. Şeyh Haydar: "Kızılbaşlık Anlayışı"nın Doğuşu

Şeyh Cüneyd'den sonra Safevî müntesiplerinin Şeyh Haydar etrafında toplandıkları görülmektedir. Şeyh Haydar devri, Safeviyye Tarîkatı açısından silâhlanma devri olarak bilinmektedir. Bu devirde Kızılbaşlık anlayışı zühûr etmiş ve ayrıca Kuzey Kafkasya Bölgesi'ne birkaç askerî sefer düzenlenmiştir.

1. Şeyh Haydar'ın Erken Devir Faâliyetleri

Şeyh Cüneyd'in vefâtından sonra geriye iki oğlu kalmıştır. Onlardan birisi Çerkes kızından doğmuş olan Hâce Muhammed idi. Diğeri ise Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatîce Begüm'le evliliğinden doğan "Haydar" isimli çocuk idi[207]. İkinci çocuk, Şeyh Cüneyd'in ölümünden bir ay kadar sonra Âmid'de doğmuştu. Çocuğa "aslan" manasına gelen "Haydar" ismi verilmiştir. Müteâkip on yıl boyunca bu çocuğun, yani Haydar'ın Uzun Hasan himâyesinde yetiştiği görülmektedir[208]. Bu himâye ve vesâyet vâkıası Haydar'ı çok şanslı kılmış ve çok erken yaşta tarîkat şeyhliği makâmına yükseltmiştir. Uzun Hasan'ın kendisi de onu Erdebil Tekkesi'ne vâris olarak görmüş ve onu tekkenin başına getirmeyi tasarlamıştır.

Haydar bu makâma getirildiğinde yaklaşık on yaşında idi. Bu kadar genç bir yaşta böylesine bir makâma getirilmesi siyâsî bir mercinin isteği doğrultusunda gerçekleşmişti. Söz konusu durum, Uzun Hasan'ın ona olan güveninin bir göstergesi idi. Belki de Uzun Hasan, Haydar'ı Erdebil Tekkesi şeyhliğine oturtmakla, devrin büyük güç odaklarından birisini kendi kontrolü altında tutmak istemişti. Nitekim bu uzun vadeli siyâset birkaç kez işe yaramıştır. Örneğin; Uzun Hasan'ın Timurîler'den olan Ebû Saîd (855–874/1451–1469) ile savaşında (874/1469) Haydar'ın müridleri Akkoyunlu safında yer almışlardı.

Haydar'ın tarîkat merkezine yönelip şeyhliğe oturduğu sıralarda tarîkat işlerini Şeyh Ca'fer yürütmekteydi. O, Haydar'a verilen bu değeri, her ne kadar kıskançlıkla karşılamış olsa da yapabileceği bir şey yoktu. Zira, eskilerden beri, Haydar'ın babası

---

207 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 267.
208 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 57; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 35–36; Brockelmann, *İslam Ulusları*, s. 261; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 78.

Şeyh Cüneyd Akkoyunlu yandaşlı mevkii ile biliniyordu. Osya ki Şeyh Ca'fer bu süreçte önce Akkoyunlular'ın ezeli rakîbi olan Karakoyunlu Devleti'nin tarafını, sonra ise Timurîler'den Ebû Saîd tarafını tutmuştur. Bu tarihî düşmanlığı es geçen Uzun Hasan'ın Şeyh Ca'fer'e Haydar üzerinde hâmilik hakkı tanıdığı da görülmektedir[209]. Bu hâmîlik durumu onun (Şeyh Cafer'in) vefâtı ile son bulmuştur[210].

Haydar, Cüneyd'in müridleri tarafından büyük heves ve şevkle tarîkat şeyhi olarak kabûl görmüş ve Uzun Hasan'ın onu şeyh yapma girişimi onları yeterince memnûn etmiştir. Aslında müridler de Şeyh Cüneyd'in katlinden kısa bir süre sonra Cüneyd'in büyük oğlu Hoca Mehmed'i bertaraf etmiş ve annesi aracılığıyla Akkoyunlu soyuna bağlanan küçük oğul Haydar'ı kendilerine muktedâ addedip onun etrafında toplanmaya başlamışlardır[211].

Şeyh Haydar'a babasından şu üç mîras kalmıştı: 1. Tarîkatın rûhânî liderliği. 2. Gâzî sûfilerden oluşan ordu komutanlığı. 3. Akkoyunlu yönetici âilesinin ona ve tekkeye gösterdiği itibâr ve ihtimâm[212].

Şeyh Haydar bu miraslara çok önem vermiştir. Nitekim Şeyh Haydar'ın yaptığı ilk icraât Akkoyunlular ile askerî ve siyâsî birliği korumak olmuştur. Bu birlik, Uzun Hasan'ın Trebizond İmparatoru Calo Johannes'in kızı Despina Hatûn (Katerina)[213] ile evliliğinden doğan kızı Âlemşah Beyim[214] ile nikâh sonucunda daha da pekişmiştir[215].

---

209 S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", *Azerbaycan Tarixi*, (ed. Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1994, s. 395.

210 Şeyh Cafer'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yılmaz Öztuna'ya göre, Şeyh Cafer tahmînen 880/1475'te vefât etmiştir. Bkz. Öztuna, *Türkiye Tarihi*, II, s. 194.

211 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 181; M. H. Yınanç, Haydar'ın Şeyh Cüneyd'in vasiyeti üzerine bu makâma getirildiğinden bahsetmiş olsa da, Cüneyd'in ölümü sırasında Haydar'ın hâla doğmamış olduğu gerçeği bu durumu imkânsız hâle getirmektedir. M. H. Yınanç'ın aynı mevzûdaki fikirleri için bkz. M. H. Yınanç, "Cüneyd", s. 245.

212 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 57; Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 85.

213 Despina Hatun (Katerina) Trebizond Rum İmparatoru Calo Johannes'in kızı olup, 1458 yılında Akkoyunlu beyi Uzun Hasan'la nikâhlanmıştı. Bu evlilikten Uzun Hasan'ın üç kızı ve bir oğlu olmuştur. Katerina ömrünün sonuna kadar Hıristiyan olarak yaşamış ve Hıristiyan olarak da ölmüştür. Mezarı Diyarbakır'daki Aya Yorgi Kilisesi'nin bahçesindedir. Bkz. Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 75.

214 Uzun Hasan'ın bu kızı Marta ve Halîme adlarıyla da tarihî kayıtlara geçmiştir. Aynı mevzûda ayrıntılı bilgi için bkz. Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 302; Browne, *History of Persia*, IV, s. 47; Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 36; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 143; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 82.

215 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 427; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 262; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Târîh*, İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1298, s. 315; Savory, *Iran,* s. 18; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 76; Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 12; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 168; Hicâzîfer, *Şah*

Bu evlilikten sonra Şeyh Haydar'ın faâliyetlerinde genişleme meydana gelmiştir. Bu faâliyetler, babası Cüneyd'in tasarlayıp gerçekleştirmeye çalıştığı muhayyile ile paralellik arz etmekteydi. Önceki devirde Şeyh Cüneyd'in planlarının suya düşmesi, Safeviyye'nin askerî yönden yayılmasını duraklatmıştı. Oğlu Haydar'ın Akkoyunlu pâdişâhı Uzun Hasan'ın desteğini de arkasına alarak faâliyetlere başlaması, bu yayılmayı yeniden harekete geçirmiştir.

Aynı günlerde Erdebil'e çok sayıda mürid akın etmiştir. Bu müridler, çoğunlukla Karaman, Tekke, Hamid bölgelerinden, Suriye'nin Şam havâlisinden, Gîlân ve Talış, yani Hazar Denizi'nin güneybatı taraflarından geliyorlardı[216]. Müridler Erdebil'e uğrayıp şeyhlerini ziyâret ediyorlardı. Şeyh Haydar da burada onları özel bir denemeye tâbi tutuyor ve onlardan yetenekli olanları bir süreliğine tarîkat merkezinde tutuyordu. Burada onları husûsî bir talîme tâbi tutup yetiştiriyor ve sonra "halîfe" unvânıyla memleketlerine gönderiyordu. Halîfeler kendi memleketlerine döndükten sonra, oralarda tarîkat lehinde teblîğât yapıyorlardı. Bu teblîğâtlar tarîkata maddî ve manevî yardım toplama amacı güdüyordu. İran'da pek az mensûbu bulunan tarîkatın başı Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde, gövdesi ise Anadolu'da bulunuyordu[217]. Hattâ bu kadar zahmete katlanıp Erdebil'e gideceklerine, Medine'ye gidip, Hz. Peygamber'in türbesini ziyâret etmelerini tavsiye eden Sünni komşularına: – "Biz diriye varırız, ölüye değil." diye cevâp veriyorlardı[218].

Tarihin bu devrinde Safeviyye Tarîkatı'nın tamâmen siyâsîleşip askerî bir tarîkata dönüştüğü görülmektedir. Şeyhliğinin ilk devrinden itibâren Haydar'ın kendisi de Erdebil'e akın eden bu ziyâretçilerden müteşekkil devâmlı silâh taşıyan bir ordu teşkîl etme çabası içinde idi. Tarîkat ordusuna silâh temîn etmek için Şeyh'in bizzât çalıştığı, kılıç ve kalkan imâlâtına özel önem verdiği rivâyet edilmektedir[219].

İsmâîl, s. 36; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 82; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 7.

216 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,* s. 63; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 7.

217 Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 32; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu,* s. 12; Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 85.

218 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 268; Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 89; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, Bakı: "Kür" Neşriyyatı, 1999, s. 125; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 27-28; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai,* s. 21; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 87; Uysal, "Şah İsmail", s. 24.

219 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 58–59; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 83.

Şeyh Haydar'ın silâhlanma ve üniformalı muhâripler toplama teşebbüsünün 888/1483 yılında askerî bir seferle sonuçlandığı görülmektedir. Yirmi iki yaşında olan Şeyh Haydar, babasının yolunu tâkip ederek ilk seferini Çerkesler'e karşı tevcîh etmiştir[220]. Seferin, ganîmet kazanma akını olarak tasarlandığı varsayılmaktadır. Haydar'ın intikâm peşinden koşarak, babasının kâtillerine karşı savaş başlatmış olduğu da muhtemel bir görüştür[221]. Bu savaştan başarı ve çok sayıda esîrle dönen Şeyh Haydar, 892/1487 tarihinde aynı bölgeye ikinci bir sefer daha yapmış ve bu seferden de yaklaşık altı bin civârında esîrle dönmüştür[222].

Safeviyye'nin bu kadar hızlı bir yol katedip, askerî tarîkata dönüşmesi, doğal olarak dönemin Akkoyunlu pâdişâhı Sultan Yakûb'da şüphe ve telaş uyandırmıştır. Saraydaki bir toplantı esnasında Şeyh Haydar'ın seferlerinden söz açılıp, saray erkânının kaygısı dile getirilince hükümdar, şeyhin hemen başkent Tebriz'e gelmesini emretmiştir. Şeyh Haydar sırtında eski bir kaftan, başında kirli bir tâc olduğu hâlde berâberinde iki yahut üç müridle başkente gelmiş ve Şah Hüseyin Celâyir'in vakıflarından olan bir zâviyeye yerleşmiştir. İlk gün Akkoyunlu ileri gelenlerinden müteşekkil kalabalık bir grup burada onu ziyâret etmiştir. Ertesi gün Şeyh Haydar, hükümdar tarafından kabûl edilmiş ve aralarında bir konuşma cereyân etmiştir. Akkoyunlu sarayına hâkim olan görüş, Şeyh Haydar'ın aynı temâyüllü seferlerden men edilip Erdebil'den çıkarılması ve her şeyden önce Anadolu'daki kalabalık taraftarları ile alâkalarının kesilmesi yönünde idi[223]. Bunlar yapılamazsa kısa bir süre sonra Haydar'ın merkezî hükümete karşı ayaklanacağı beklenir bir durumdu[224]. Aslında Şeyh Haydar, 888/1484'de böyle bir teşebbüste bulunmuştu. Aynı yıl Maku bölgesinde Akkoyunlu Devleti'ne karşı bir isyân çıkmış ve Şeyh Haydar da bu isyânı başından beri desteklemişti. Bu amaçla Topal Ahmed'e kendi adamını göndermiş ve işbirliği teklifînde bulunmuştu[225]. Bu ve benzeri teşebbüslerin doğurduğu olumsuz havaya

---

220 Şeyh Haydar'ın bu ilk seferi ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 69–70.
221 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 53, 59.
222 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 60; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 303; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 88.
223 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 60; Dilaver Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, Ankara: [y.y.], 1992, s. 126.
224 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 70.
225 İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 16; S. A. Memmedov, "Azerbaycanın Feodal

rağmen, Sultan Yakûb bu defa yeğenine karşı müsâmahalı davranmış, ondan mutlak itaât ve sadâkat yemîni istemiştir. Akkoyunlu sultanının isteği üzerine bir Kur'an getirilmiş, Kâdı Safiyyüddin Îsâ huzûrunda Şeyh Haydar'a yemîn ettirilmiştir[226]. Yalnız bundan sonra Haydar serbest bırakılmış ve huzûr içinde Erdebil'e dönmüştür[227].

2. Şirvan Seferi ve Şeyh Haydar'ın Ölümü

Erken devir Safeviyye Tarîkatı askerî birliklerinin kuzey rotasını tâkip ederek Çerkesler üzerine seferler düzenlediklerini yukarıda zikretmiştik. Ne var ki bu seferler sırasında Derbend'e ulaşıp Çerkesler'e uğrayabilmek için Safeviyye Tarîkatı askerlerinin Şirvanşahlar Devleti'nin[228] kontrolünde olan Şirvan Bölgesi'nden[229] geçmeleri gerekiyordu. Nitekim önceki yıllarda Şeyh Cüneyd de bu yolu tâkip ederek Şirvan'a uğramış ve burada katledilmiştir. Sonraki devirde Cüneyd'in oğlu Haydar da bu yol tâkip edip Çerkesler üzerine yürümüştür. Ancak Akkoyunlu Sultanı Yakûb onun faâliyetlerini sınırlamış ve Çerkesler üzerine yapılacak olan fetih faâliyetlerini yasaklamıştır. Sonraki yıllarda ise hiçbir engelin Şeyh Haydar'ın önünü kesemediği ve yeniden Şirvan üzerinden Çerkesler üzerine sefer düzenleme teşebbüsünde bulunduğu görülmektedir. Ancak, bu defa ihtiyâtlı davranmış ve Akkoyunlu pâdişâhının müsâadesini alma gereksinimi duymuştur.

Dövletleri", *Azerbaycan Tarixi*, (ed. Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1994, s. 391.

[226] İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 61; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 149; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 168; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 88.

[227] Şeref Han Bitlisî, Akkoyunlu Sultanı Yakûb'un Şirvan hükümdârı Ferruh Yesâr'ın kızı ile evlendiğini kaydetmiştir. Yine Şeref Han'ın kayıtlarına göre Sultan Yakûb, eşinin hatırını hoş etmek için Şirvan üzerinden Çerkesler'e karşı cihâda giden Şeyh Haydar'ı bu seferlerden menetmeğe çalışmıştı. Bkz. Şeref Han, *Şerefname*, s. 135.

[228] Siyâsî açıdan Şirvan bölgesinin tarihi Şirvanşahlar Devleti'nin tarihi ile neredeyse özdeşleşmiş gibidir. Bu devletin tarihi genel olarak dört devre ayrılmaktadır: Erken Devir Şirvanşahlar, Mezyedîler, Kesrânîler ve Derbendîler devri. Bu mevzûnun tetkîk alanına giren devir ise son Şirvanşahlar, yani Derbendîler devridir. Coğrafî açıdan ise Şirvan, Kür nehrinden Derbend kalesine kadar olan toprakları kapsayan bir vilâyet olup, günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. *Şirvan* bölgesi ve *Şirvanşahlar Devleti* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 177-179; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, (trc. Azer Bağırov), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1997; Sara Aşurbeyli, *Bakı Şeheri Tarixi*, (trc. Azer Bağırov), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1998; W. Barthold, "Şirvan", *İA*, XI, s. 572; W. Barthold, "Şirvanşah", *İA*, XI, s. 573; "Şirvan", *ASE*, X, s. 540; "Şirvanşahlar", *ASE*, Bakı 1987, X, s. 542.

[229] Şirvan kelimesi "aslanlar dîyârı", "aslanlar meskeni" manalarına gelmektedir. Günümüzde Azerbaycan, Orta Asya, İran ve Kuzey Irak'ta da aynı ismi taşıyan yer isimlerine tesâdüf etmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Şirvan", *ASE*, Bakı 1987, X, s. 540.

893/1488 yılı başlarında, Sultan Yakûb'un halası Hatîce Begüm, o günlerde Kum'da bulunan Akkoyunlu pâdişâhına gitmiş ve oğlu Haydar için Çerkesler'e karşı bir askerî sefer düzenleme izni istemiştir[230]. Yeğeninin yemînine güvenen Sultan Yakûb, ona sefer izni vermiş, aynı zamanda kayınpederi Şirvanşah Ferruh Yesâr'a (869–906/1465–1500) bir mektûp göndererek Şeyh'in yapacağı cihâdda ona yardımcı olmayı istemiştir[231]. Annesinin olumlu bir haberle Erdebil'e dönüşü Şeyh Haydar'ı çok memnûn etmiş ve tüm müridlerini toplayarak harekete geçmiştir. Şirvan'a doğru yolculuğu sırasında esâs hedeften saparak Gence ve Berde arasında yerleşen Cerabert Kalesi'ne saldırmış ve burada yaşayan zımmîleri esîr almıştır[232]. Devâmında Kür Nehri'ni geçip Mahmûdâbâd'a doğru ilerlemiştir. Şirvanşah'a da bir elçi göndererek Çerkesler'e karşı cihâd ilân etmiş olduğunu ve Sultan Yakûb'un fermânı mûcibince Derbend üzerinden adı geçen bölgeye serbest geçmesinin temîn edilmesini talep etmiştir[233]. Aslında bu elçi bir casus idi. Şirvan ülkesinde gözlemlerde bulunup, Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın savaşa ne kadar hazır olup olmadığı husûsunda Şey Haydar'a bir rapor hazırlaması gerekirdi. Şeyh Haydar da bu rapor doğrultusunda bir faâliyet planı hazırlamayı düşünüyordu. O sıralar, memleketi barış ve sükûn içinde olan Ferruh Yesâr'ın ordusu memleketin farklı köşelerine dağılmıştı. Şirvanşah'ın yanında yalnız birkaç emîr ve saray muhâfızları vardı.

Şeyh Haydar'ın casusu başkent Şemahi'ye vardığı sırada Şirvanşah, çocuklarından birkaçının düğün işleriyle uğraşmaktaydı. Gelen elçi misâfir olarak ağırlanıp kendisine hil'at, at ve silâh hediye edilmiş ve Haydar'ın talepleri dikkatle dinlenmiştir. Sonraki günlerde aynı muâmeleyle uğurlanan Safeviyye elçisinin yanında Şirvanşah'ın cevâbını götüren bir de Şirvan elçisi vardı. Elçiler Şeyh Haydar'ın ordugâhına vardıktan sonra Safeviyye şeyhi kendi elçisinin raporunu değerlendirmiş ve bu rapor doğrultusunda Şirvan'a saldırmak için uygun zaman ve koşulun oluştuğu kanısına vararak, yeni bir faâliyet planı hazırlamıştır[234].

---

230 Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 152.
231 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 61; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 303; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 149–150; Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 37.
232 Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 303.
233 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 62; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 71–72.
234 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 62; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 126.

Ferruh Yesâr'ın elçisine ise fenâ muâmele edilmiştir. Cüneyd'in kâtilleri ile hesaplaşma vaktinin yetiştiğini efendisine söylemesi elçiye tenbih edilerek, ülkesine gönderilmiştir. Yaya olarak gönderildiği için elçi başkent Şemahi'ye Haydar'ın tayîn ettiği vakitten bir gün önce ulaşabilmiştir. Haber karşı tarafta şok etkisi yapmış[235] ve Şirvanşah'ı çok zor durumda bırakmıştır. Âilesini Gülistan Kalesi'ne gönderen Ferruh Yesâr, Şeyh Haydar'a karşı direnip, başkent Şemahi'yi savunmaya çalışsa da buna muvaffak olamamıştır[236]. Şeyh Haydar'ın kuvvetleri tarafından mağlûp edilen Ferruh Yesâr, Gülistan Kalesi'ne çekilmiştir[237]. Bunun üzerine Haydar da, Gülistan Kalesi'ni muhâsara etmiştir[238]. Muhâsarada olan Ferruh Yesâr'ın Sultan Yakûb'dan yardım istemek dışında yapabileceği bir şey yok idi. Bundan dolayı Sultan Yakûb'u durumdan haberdar etmiş ve yardım talebinde bulunmuştur[239].

İsyânkâr yeğenini cezalandırmak için harekete geçen Sultan Yakûb, Veli Ağa komutanlığında bir öncü bölük göndermiş[240] ve kendisi de Erdebil üzerine yürümüştür. Bu ilk önlemler sayesinde Sultan Yakûb, beklenmedik bir duruma karşın, Haydar'ın esâs güç merkezi olan Erdebil şehrini kendi kontrolü altına almış oluyordu.

Gülistan'ı muhâsara eden Şeyh Haydar, Sultan Yakûb'un gönderdiği orduyu karşılamak üzere geri çekilince, Şirvanşah bunu düşman ordusunun cesâretsizliği olarak değerlendirmiş ve onu tâkibe koyulmuştur. Ancak Akkoyunlu öncü bölüğünü yenilgiye uğratan Şeyh Haydar'ın yeniden Şirvanşah üzerine yürümesi haberini duyunca yakındaki Sulut Kalesi'ne sığınmaktan başka bir çare bulamamıştır.

Şeyh Haydar'ın kazandığı bu zaferler kalıcı olmayıp, hiçbir kesin sonuca götürmüyordu. Bundan dolayı alternatif hareket planı hazırlayıp, Derbent üzerinden güneye doğru, Tabersaran Vilâyeti'ne kaçmaya teşebbüs etmiştir. Derbent muhâfızları

---

235 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 62.

236 İbn Ruzbihân, Haydar taraftarlarının başkent Şemahi'yi ele geçirdikten sonra şehirde katliâm ve yağma yaptıklarından genişçe bahsetmektedir. Bkz. İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 63.

237 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 72; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 126–127.

238 İbn Ruzbihân, Gülistan muhâsarasında Şeyh Haydar'ın toplardan istifâde ettiğini kaydetmektedir. İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 63.

239 Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 262; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 434–435; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 177; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, s. 195; Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 37; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 152; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 89.

240 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 64.

ise bu geçişi engellemişlerdir. Bundan dolayı Derbend'in fethiyle uğraşan Şeyh Haydar, bu planı da gerçekleştirememiştir. Sulut Kalesi'nden çıkan Ferruh Yesâr'la ile Süleyman Bicenoğlu komutanlığındaki Akkoyunlu ve Şirvan ordularının onun üzerine yürümesi, Şeyh Haydar'ın Debend'i ele geçirme teşebbüsünü engellemiştir. Bunun üzerine Şeyh de Derbent muhâsarasından vaz geçmiş ve müttefik kuvvetler üzerine yürümüştür[241].

29 Receb 893/9 Temmuz 1488'de taraflar arasında Taberseran hudûtlarında yerleşen Elburz Dağı eteğindeki Dartanat Köyü yakınlarında savaş vukû bulmuştur[242]. Bu savaş Şeyh Haydar'ın sonu olmuştur. Şöyle ki; Safeviyye şeyhi savaş meydanında maktûl düşmüştür. Şeyhlerinin maktûl düştüğünü gören Safevîyye müridleri bozguna uğramış[243] ve kaçmaya başlamışlardır. Şeyh Haydar'ın kafasını kesen Alî Ağa ise onu Sultan Yakûb'a götürmüştür[244]. Hükümdarın emri ile Şeyh Haydar'ın kafası Tebriz sokaklarında teşhîr edilmiştir[245]. İbn Ruzbihân göre Haydar'ın kafası iki gün başkentte teşhîr edilmiş ve sonra annesine gönderilmiştir[246]. Tabersaran Savaşı'ndan geriye kalan bir grup mürid ise Şeyh Haydar'ın başsız cesedini bulup yıkamış ve kefene sararak Taberseran Vilâyeti'nin Dehkendi Kazası'nın Elfendiyar Köyü'nde toprağa gömmüştür[247].

Haydar'ın ölüm haberi komşu ülkelerde, özellikle Osmanlı ülkesinde derin yankı uyandırmıştır. Şeyh Haydar'ın ölümü sonrasında II. Bâyezid'e mektûp yazan Sultan Yakûb, şeyhin bir intikâm peşinden koşarak Şirvan'a saldırdığını belirtip,

---

241 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 25.
242 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 67; Uysal, "Şah İsmail", s. 27.
243 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 181; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 195.
244 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 69; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 103; Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 38; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 154; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 90.
245 Safeviyye müntesiplerinden birisi bu kafayı almış ve muhâfaza etmiştir. 907/1501 yılında Şah İsmâîl, muzafferâne şekilde Tebriz'e girence, aynı mürid de bu kafayı Şâh İsmâîl'e takdîm etmiş ve bunun karşılığında büyük bir mükâfat almıştır. Bkz. Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 127; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 154; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 90.
246 İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 69.
247 Şeyh Haydar'ın savaştan sonra defnedildiği yer hakkında farklı görüşler mevcûttur. Son devir araştırmalarına göre Şeyh Haydar'ın cesedi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Abşeron bölgesinin Tıhlı Köyü'nde toprağa gömülmüştür. Bkz. Nağıyev, *Qızılbaşlıq*, s. 24; "Şeyx Heyder", *ASE*, Bakı 1987, X, s. 488. Bu olaydan yaklaşık yirmi iki yıl sonra (915/1509), Şâh İsmâîl, Şirvan'a karşı ikinci seferini yaptığı günlerde babasının Taberseran'daki mezarını bulmuş ve Erdebil'e taşıtıp ecdâdının kabirlerine yakın bir yerde, Kiyav'da muhteşem kubbeli bir türbeye defnetmiştir. Bkz. Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 36; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 76; Browne, *History of Persia*, IV, s. 48–49; R. M. Savory, "Haydar", *EI²*, Leiden 1971, III, s. 316.

Şirvanşah'ın yardım talebi üzerine bu şer topluluğunun def'i için Süleymân Bey komutanlığında bir ordu gönderdiğini, harp esnasında şeyhin maktûl düştüğünü ve bu işin tüm İslâm ümmetine fayda sağlayacağını bildirmiştir[248]. Sultan Yakûb'a gönderdiği cevâp mektûbunda bu durumdan memnûniyetini açıkca izhâr eden II. Bâyezîd ise Haydar taraftarlarını sapık bir güruh olarak nitelendirmiş ve onlara beddua etmiştir[249]. Dolayısıyla II. Bâyezîd de kuvvetli bir ordu ve geniş bir ülkeye sâhip olmasına rağmen, Haydar'ın gittikçe sınırları genişleyen siyâsî faâliyetlerinden rahatsızlık duymuştur. Aslında aynı günlerde tarîkatın Anadolu'da geniş revâç bulmasında II. Bâyezid'in gevşek idâresinin de pek mühim bir rolü olmuştur.

Şeyh Haydar devri, Safeviyye Tarîkatı açısından siyâsî ve dinî otoritenin tek merkezde bütünleşme safhası olarak görülmektedir. Uzun Hasan'ın kızı ile evlilik tarîkatın nüfûz alanını genişlettiği gibi, bu âileye siyâsî bir yetki de vermiştir. Haydar'ın çocukları artık dinî bir otoritenin avantajını kullanmakla berâber, Akkoyunlu Pâdişâhı Uzun Hasan'ın torunları olmaları hasebiyle siyâsî mefkûreyi de benimsemişlerdi. Şeyh Haydar ayaklanması Safevî âilesinin siyâsî güç olarak tezâhür edip teşekkül bulma yolunda ikinci çabası idi. Bu çaba da bir önceki çaba gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Şeyh Haydar'ın karakteri hakkında çeşitli tasvîrler yapılmıştır. Onun kişisel huylarından bahseden İbn Ruzbihân, şeyhi devlet otoritesine karşı ayaklanmış bir eşkıya veya âsi olarak nitelendirmektedir[250]. Bundan başka onun cesûr olduğunu ve devrinin savaş âletlerini (ok, yay ve kılıcı) iyi kullandığını da belirtmektedir[251].

Şeyh Haydar'ın Âlemşah Beyim ile olan evliliğinden Sultan Alî, İbrâhîm ve İsmâîl isimli üç erkek çocuk doğmuştur[252]. Bu evlilikten aynı zamanda üç kız çocuk da doğmuştur[253]. Çağdaş Safevî araştırmacılarından Ghulam Sarwar ise yukarıda isimleri zikredilen çocuklardan başka, Şeyh Haydar'ın başka bir evlilikten Muhammed Mirza,

---

[248] Feridun Bey, Münşeât, I, s. 309–311; Abdülhüseyin Nevâî, *Esnâd-ü Mükâtebât-ı Târîh-i İrân ez Tîmûr tâ Şâh İsmâîl*, Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1370/1991, s. 615-619.

[249] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 312; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 64; Nevâî, *Esnâd-ü Mükâtebât*, s. 620-623.

[250] İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 63–64.

[251] a.e., s. 59.

[252] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 181; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, II/15, s. 457; Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 36.

[253] Browne, *History of Persia*, IV, s. 48.

Süleymân Mirza, Hasan Mirza ve Dâvûd Mirza adlı dört oğlunun da olduğunu belirtmektedir[254].

3. "Kızılbaşlık Anlayışı"nın Ortaya Çıkışı

"Kızılbaşlık" anlayışının doğuşu ve Safeviyye Tarîkatı'na haml olunması Safevî araştırmacılarını ilgilendiren ehemmiyetli mevzûlardan biridir. Mevzûbâhis mesele kendi berâberinde birtakım soruları da güncelleştirmektedir: XVI. yüzyıldan bu yana Osmanlı kaynakları ve bu alanda yapılmış olan tetkîk eserlerde menfî anlamda kullanılan bu kelime ne anlama gelmektedir? Ne zaman ve nasıl vukû bulmuştur? Ve bu kavram Safevîler açısından ne manaya gelmeketdir?

Yukarıda belirtilen sorular bu kısmın araştırma konusunu teşkîl edecektir. "Kızılbaşlık" anlayışının köklü bir mâzîye sâhip olduğu kesindir. Örneğin, Altaylı Şamanlar dinî ayinler sırasında hayvan derisinden yapılan ve göğüslüğü açık olan cübbe giymişler ve başlarına üzerinde dağ tavuğu tüyü bulunan "kırmızı külâh" takmışlar. Tarihte kırmızı sarık kullanan ve benzer giyim kuşamları olan başka gruplar da olmuştur. Sasanîler devrinde mevcût olan Zerdüşt dininin taraftarları ve İslâm devrinde zuhûr eden Bâtınîler buna birer örnek teşkîl eder. Bundan başka Hürremîler Hareketi ve onun başçısı Bâbek el-Hürremî'nin (ö. 223/838) de aynı renkte sarık kullandığı ve aynı motifli elbise giydiği bilinmektedir. Sonraki devirlerde Safevîler'in atası olarak zikredilen Fîrûz Şah da "Zerrîn Kulâh" lakabıyla anılmaktadır[255]. Farsça'da "zerrîn" "kızıl", "kulâh" ise "börk, başlık" manasına gelmektedir. Bu vâkıadan hareketle "Zerrîn Kulâh" isminin "kızıl börk", yani "kızıl başlık taşıyan şahıs" manasına geldiği söylenebilir. Fîrûz Şah'ın bu lakapla anılmasının sebebi onun böyle bir başlık giymesi ile yakından alâkalı olduğu muhtemel bir görüştür.

Yukarıda verilen bilgiler Kızılbaşlık alâmetlerinin önceki devirlerde de kullanımda olduğunu göstermektedir. Ancak Safevîler öncesinde bu alâmetlerin belli bir topluluğa atfedilmek yolu ile terimleştiği söylenemez. Gerçekte aynı alâmetlerin görünümü olan "Kızılbaşlık" kelimesi Safevîler'in faâl propaganda faâliyetleri sonunda

---

[254] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 26.

[255] İbn Bezzâz, *896/1490 nüshası*, vrk. 7a; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 258; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, II/15, s. 450; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 83.

terimleşmiş ve çok sayıda taraftar topluluğuna haml olunmuştur. Bu kavramın Safeviyye Tarîkatına bağlı topluluğuna atfı Şeyh Haydar döneminde başlamıştır. Çünkü "Kızılbaşlık" anlayışını, "Kızılbaş" adını, Kızılbaş giyim, kuşamını Safeviyye müntesipleri arasına sokan ilk şeyh, Haydar olmuştur. Bu tatbikâtın başlangıç tarihi, Haydar'ın Şirvan üzerine seferinden önceki devire tesâdüf etmektedir[256]. Bu tatbîkatın başlaması bir menkibeye bağlanmaktadır. Rivâyetlere göre rüyasında Hz. Alî'yi gören Şeyh Haydar, onun isteği doğrultusunda böyle bir tatbîkâta baş vurmuştur[257]. Bu rüyâdan sonra Şeyh Haydar da Safeviyye Tarîkatı'na bağlı tüm müridlerin bu kırmızı sarığı kullanmalarını emretmiştir[258]. Bu fermân sonunda çok sayıda kişinin bu yeni tatbîkâta tâbi olduğu ve bu başlıkları giydikleri görülmektedir. Bu tatbîkât sonrasında Safevî müntesiplerinin kesin bir şekilde Kızılbaş nâmıyla anıldıkları da bilinmektedir[259]. Bu giyimi ilk kuşanan kişinin, Haydar'ın bizzât kendisi olduğu söylenmektedir[260]. Şirvan'dan geçerek Çerkesler'e karşı yaptığı ikinci seferden sonra âcilen Tebriz'e çağrılan Şeyh Haydar, Akkoyunlu Sultanı Yakûb'un huzûruna da bu kıyâfetle çıkmıştır[261].

Kızılbaşlığın ilk belirgin alâmetleri onların giyim, kuşamlarında görülmektedir. Safeviyye müridleri on iki püsküllü kırmızı külâh giymekteydiler. Bu yeni külahın on iki püskülü Şiîliğin on iki imâmına nisbet edilmekteydi. Sonraki yıllarda bu külâhlar "Tâc-ı Haydar" adını almıştır[262]. Bu tâcı giyenler, sakallarını kesiyor, bıyıkları ise uzatıyorlardı. Tıraş sırasında başlarında bir tutam tüy tutuyorlardı[263]. Dolayısıyla Kızılbaşlığın ilk belirgin alâmetleri giyim-kuşamda aksini bulmuştur.

İlk başlarda Safeviyye Tarîkatı'na bağlı müridlerin simgesi olan bu kıyâfet, sonraki yıllarda Anadolu, Suriye ve İran coğrafyasına taşınmış ve aynı bölgelerde

---

[256] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 181.
[257] Cl. Huart, "Haydar", *İA*, İstanbul 1964, V/1, s. 387; Savory, "Kizil-Bash", *EI²*, Leiden 1979, V, s. 243.
[258] Süleyman Eliyarlı, "Qurtuluş Herekatı – Feodal Dövletleri", *Azerbaycan Tarixi*, (ed. Süleyman Eliyarlı), Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, s. 324.
[259] *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 178–179; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 150.
[260] İbn Ruzbihân, *Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, s. 58; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 426.
[261] Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 126.
[262] Babinger, "Safiy-ed-Din", *İA*, X, s. 65; Remzi Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmalı-İran Siyâsî Antlaşmaları*, İstanbul: Tez Yayınları, 2001, s. 12; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 60; Yans, "Osmanlı-Safevî Münâsebetleri", s. 3.
[263] Bausani, *The Persians*, s. 137.

kullanılmaya başlamıştır. Bu bölgelerin heterodoks İslâm inancına bağlı toplulukların bu giyisileri hevesle kabûllendikleri görülmektedir. Sünni İslâm inancı ile bağdaşmayan düşüncelere sâhip insanların bu giyisileri kabûllenmeleri, başlangıçtan itibâren tepkilere yol açmtır. Fakat bu tepkiler, giyisilerin getirdiği yeni inanç sisteminin yayılmasını da önleyememiştir. Dolayısıyla Kızılbaş başlığı mevzûbâhis coğrafyada Şeyh Haydar devrinde kullanılmaya başlamış ve bu inanç sistemi bu tarihten sonra kavramsallaşmıştır. Bu ismi taşıyan grubu iki kısıma ayırmak mümkündür: 1. Safevî Devleti'nin kuruluşuna ve gelişmesine katkıda bulunup, daha sonra bu devletin seyfiye sınıfını teşkîl eden vatandaş topluluğu. 2. Anadolu'da Safevîler'e manen yakınlık duyan, içlerinde Hz. Alî ve Şah İsmâîl sevgisi taşıyan Safevî sempatizani topluluk. Birinci kategoride zikredilen topluluğun, Safevî Devleti'nde kendisine hayâtiyet bulduğu ve Şiî ıslâhâtının da etkisiyle doktrinleşmiş İsnâ Aşâriyye inancını benimsedikleri görülmektedir. Şiî ıslâhâtından ve doktrinleşmiş İsnâ Aşâriyye inancından nasibini alamayan ikinci kategoriye dâhil olan topluluğun ise Osmanlı Devleti'nin toplum yapısına tam uyum sağlayıp şekillendikleri ve tam anlamıyla merkeze bağlı kaldıkları söylenemez. Anadolu'da bulunan bu topluluğun sayısı zamanla kalabalıklaşmış ve etkileri Rumeli'ne kadar uzanıp, Osmanlı Devleti içinde gerçek anlamıyla bir "beşinci kol"a dönüşmüştür.

Bu konuda sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki, Şeyh Haydar'ın Safeviyye Tarîkatı şeyhi gibi yeni bir tatbîkât başlatmasından önce de kızıl börk giyme geleneği mevcût olmuştur. Şeyh Haydar devrinde ise Safeviyye Tarîkatı bu geleneği ilerletilmiştir. Dolayısıyla bu simgeden neşet bulan düşünce, siyâsî yönden yapılanma sürecine girmiştir. Şeyh Haydar da propaganda faâliyetinde bulunduğu bölgelerde önceden mevcût olan birtakım değerleri, gelenek ve görenekleri benimsemiş, onlardan kendi planlarını gerçekleştirmek için faydalanmaya çalışmıştır. Bu meyanda Safevî taraftarlarına "Kızılbaşlar" denilmesi de Şeyh Haydar'ın faâliyet ve tatbîkâtıyla yakından ilgilidir. Böylece bu tabîrin, ortaçağdan yeni çağa geçiş devrinde Safevî Devleti'nin vatandaş topluluğu ve Anadolu'daki Safevî sempatizani topluluk için kullanıldığı ortaya çıkmış oluyor.

C. Sultan Alî: Erdebil Tarîkat Devleti'nin Kuruluşu ve İnkirâzı

Safevî âilesinin şeyhlikten şahlığa geçiş yolundaki üçüncü teşebbüsü Şeyh Haydar'ın oğlu Sultan Alî devrinde vukû bulmuştur. Akkoyunlu Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklık ve inhitât devri, Safeviyye müntesiplerine bu üçüncü fırsatı tanımıştır. Sultan Alî önderliğinde ve Akkoyunlu Devleti himâyesinde olup, Erdebil şehri merkez olmak üzere kurulan bu tarîkat devletinin geçirtiği süreç bu bölümün araştırma konusunu teşkîl edecektir.

1. Siyâsî Durum

Uzun Hasan'ın ölümü (883/1478) sonrasında Akkoyunlu Devleti'nin başına Sultan Halîl (ö. 883/1478) geçmiştir. Fakat aynı zât, kısa bir süre sonra suikasta uğramış ve öldürülmüştür. Ondan sonra Akkoyunlu tahtına kardeşi Sultan Yakûb (883–896/1478–1490) geçmiştir. Sultan Yakûb Akkoyunlu Devleti'ni on iki yıl yönetmiştir. Onun hükümdarlık yılları Akkoyunlu Devleti açısından sukûn ve huzûr yılları olmuştur. Aynı günlerde Akkoyunlular açısından tehlike teşkîl edecek kaydadeğer bir vukûât meydana gelmemiştir. Gerçi 887/1482'de bir Memlûk saldırısı gerçekleşmişse de, bu saldırı muvaffakiyetle bertâraf edilmiştir.

Devirin en önemli olayı, Şeyh Haydar ayaklanmasından kaynaklanan rahatsızlık ve huzûrsuzluk olmuştur. Ayaklanma, doğrudan Akkoyunlular'ı hedef almamıştır. Ancak Şeyh Haydar'ın etkinliği ve siyâsî faâliyetleri Akkoyunlu Sultanı Yakûb'ın huzûrunu kaçırmış ve Safeviyye şeyhinin faâliyetlerini önleme gereksinimi hissetmiştir. Bu kadar huzûrsuz bir ortamda Şeyh Haydar'ın Çerkesler'e karşı düzenlediği seferler Akkoyunlu pâdişâhına ender bulunur bir fırsat tanımıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Sultan Yakûb, Şeyh Haydar'ı ortadan kaldırmakla yetinmeyip onun geri kalan üç erkek çocuğuna karşı da özel önlemler almıştır.

Şeyh Haydar'ın öldürülmesi üzerine (893/1488) Safeviyye müridleri Haydar'ın büyük oğlu Alî'nin (893-900/1488–1495) etrâfına toplanmışlardır. Bu yeni örgütlenme karşısında da rahatsızlık duyan Sultan Yakûb, kız kardeşi Âlemşah Begüm ve onun üç oğlu Sultan Alî, İbrâhîm ve İsmâîl'i Şiraz'a göndermiştir. Şiraz vâlîsi Mansûr Bey

Pornak da onları İstahr Kalesi'ne[264] hapse atmıştır[265]. Şeref Han Bitlisî, çocukların küçük olmasından dolayı, Sultan Yakûb'un onları öldürmediğini ve önce Ahtamar Kalesi'ne, sonra ise Şiraz'daki İstahr Kalesi'ne hapsettiğini belirtmektedir[266]. Laurance Lockhart[267], S. A. Memmedov[268], S. Aşurbeyli[269] ve Süleyman Eliyarlı[270] başta olmak üzere bazı son devir Safevî araştırmacıları da Haydar'ın çocuklarının, ilk başlarda Van Gölü'ndeki Ahtamr kalesine hapsedilmeleri fikrini desteklemektedirler. Kaydetmekte yarar vardır ki Şeyh Haydar'ın sadece Akkoyunlu prensesi Alemşah Begüm ile evliliğinden doğan çocukları hapse atılmışlardı. Diğer evlilikten olan çocuklar ise serbest kalmışlardır[271].

Sultan Yakûb'un 896/1490 yılındaki ölümü üzerine Akkoyunlu Devleti'nde taht kavgaları baş göstermiş ve yeni iktidâr çatışmaları çıkmıştır. Taht mücâdelesi ilk olarak Uzun Hasan'ın yirmi iki yaşlı oğlu Mesih Mirza ile Sultan Yakûb'un dokuz yaşlı oğlu Baysungur Mirza arasında yaşanmıştır[272]. Sonraki yıllarda bu mücâdeleye Uğurlu Mehmed'in oğlu Mahmûd da katılmıştır. Ama genelde XV. yüzyılın son on yılında Akkoyunlu sülâlesinden sekiz kişi Akkoyunlu tahtı için mücâdeleye girişmişti[273]. Kıyasıya yaşanan mücâdeleyi en başta Baysungur kazanmış ve iki yıl gibi kısa bir süre zarfında babasının tahtına oturmaya muvaffak olmuştur. Fakat Baysungur'un yaşının küçük olduğunu bahâne göstererek devlet işlerinde önemli nüfûza sâhip Aybe Sultan[274]

---

264 İstahr Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Strek , "Istahr", *İA*, İstanbul 1967, V/2, s. 1133.

265 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 436; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 262; Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, s. 36, s. 40; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 181; Gelibolulu, *Kunhü'l-ahbâr*, III/3, s. 7; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, II, s. 227; Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 14; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 169; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 64; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 154; İsmail Hikmet Ertaylan, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi: İslamiyetin Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar*, Bakü: Azerneşr Matbaası, 1928, II, s. 13; Browne, *History of Persia*, IV, s. 49; Cavanşir vd., "Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık", s. 111; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 273; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, İstanbul 1970, XI, s. 275; Uysal, "Şah İsmail", s. 28.

266 Şeref Han, *Şerefname*, s. 135-136.

267 Lockhart, *Persian Cities*, s. 53.

268 S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 396.

269 Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 307.

270 Eliyarlı, "Qurtuluş Herekatı", s. 325.

271 Şeyh Haydar iki evlilikten toplam yedi erkek çocuğu doğmuştur. Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm ile evliliğinden Alî, İbrâhîm ve İsmaîl isimli üç erkek çocuk, Circassian isimli câriyeden ise Hasan, Süleymân, Dâvûd ve Mahmûd isimli dört erkek çocuğu olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 64.

272 Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 120.

273 Süleyman Memmedov, *Azerbaycan XV-XVII Esrin Birinci Yarısında*, Bakı: APİ-nin Neşri, 1981, s. 22.

274 Aybe Sultan İbe Sultan veya Ebîh Sultan lakabıyla meşhûr olan bu şahsın gerçek ismi İbrâhim Bek b.

başta olmak üzere bir grup devlet erkânı, Akkoyunlu hükümdar soyundan olan Maksûd Bey'in oğlu Rüstem Mirza'nın etrâfında toplanmış ve onu tahta çıkarmaya çalışmışlardır[275]. Rüstem Mirza ve Baysungur taraftarları arasında Merend taraflarında vukû bulan savaşta, Baysungur yenilmiş ve akrabalık bağları bulunan Şirvanşah Ferruh Yesâr'a[276] sığınmak zorunda kalmıştır. Rüstem Mirza ise muzafferâne şekilde başkent Tebriz'e girip şahlık tahtına oturmuştur (897/1492).

Baysungur'un savaşta yenilgiye uğraması, onun tamâmen bertaraf edildiği anlamına gelmiyordu. Baysungur'un Şirvan'da bulunması Rüstem Şah'nın saltanatı için önemli bir tehlike kaynağı teşkîl ediyordu. Üstüne üstelik Rüstem Şah, Baysungur'un savaş hazırlıkları içinde olduğuna dâir haberler de almıştı. Devletin içinde bulunduğu zayıflık, Rüstem Şah'a kesin önlemler alma ve tehlikeyi bertaraf etme imkânı vermiyordu. Bu durum karşısında Rüstem Şah alternatif yollar aramaya başlamıştır. Bu maksatla Akkoyunlu ileri gelenleriyle bir istişâre toplantısı yapmıştır ve bu toplantıdan Şeyh Haydar'ın çocuklarının serbest bırakılması kararı çıkmıştır. Anlaşılan, Rüstem Şah Safevîler'in desteğini arkasına almak sûretiyle Baysungur ve müttefiki Şirvanşah'la savaşacaktı. Üzerinde titizlikle düşünülen bu plan, Akkoyunlu Rüstem Şah'a iki önemli fırsat tanıyordu: 1. Muhârebeye alışkın Safeviyye müridleri Baysungur'u ortadan kaldıracak ve önemli bir tehlikeyi bertaraf etmiş olacaklardı. Muhakkak ki onların kendileri de bu savaşta zayıf düşmüş olacaklardı. Zayıf düşmüş olan Safeviyye müridlerini bertaraf etmek ise Rüstem Şah'ı pek zorlamayacaktı. 2. Baysungur'la yapacakları savaşta Safevîler mahvolacaklardı. Tüm gücünü Safevîler'e karşı kullanan Baysungur ise Rüstem Şah'la savaşacak durumda olmayacaktı. Bundan dolayı kolayca bertaraf edilecek bir rakîp olacaktı. Her iki ihtimâl, Rüstem Şah'ın işine geliyordu.

Dana Halîl idi. Bu şahıs Akkoyunlu Devleti'nin çözülme ve çöküş devrinde ordu komutanlığı görevini üstlenmiştir. Sultan Yakûb'un ölümünden sonra yıldızı parlayan Aybe Sultan, Rüstem Şah ve Ahmed Mirza devirlerinde birtakım saray entrikalarında iştirâk etmiştir. Ahmed Mirza'in ölümünden sonra Aybe Sultan, Elvend-Muhammedî Bey mücâdelesinde Elvend'in yanında yer almış ve 904/1498'de vukû bulan savaşta ölmüştür. Aybe Sultan'ın faâliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 438–445; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 255; Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 39–40; *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 36–39.

[275] S. A. Memmedov, "Azerbaycanın Feodal Dövletleri", s. 383.

[276] Baysungur Mirza, Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın kızı ile evlenmişti. Bkz. Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 152.

2. Erdebil Tarîkat Devleti'nin Kuruluşu

898/1493 yılı ilkbaharında Sultan Alî, annesi Alemşah Beyim, kardeşleri İsmâîl ve İbrâhîm serbest bırakıldılar. Onlara olan saygı ve değeri göstermek amacıyla Rüstem Şah, tarîkatın yeni lideri olan Sultan Alî'yi Tebriz'e davet etmiştir. Burada ona hükümdarlara hâs bir karşılama töreni düzenlenmiştir. Görüşmeler sırasında Rüstem Şah, vaktiyle Safevî âilesinin marûz kalmış olduğu haksızlıkların kısa zamanda giderileceği ve yaraların sarılacağı husûsunda Sultan Alî'ye vaatlerde bulunmuştur[277].

Safevî âilesinin serbest bırakılması ve Sultan Alî'nin tarîkat postuna oturduğuna dâir haberler civâr bölgelere yayılınca her taraftan Safeviyye müntesipleri akıp gelmeye başlamışlar. Şeyh Haydar devirinde olduğu gibi askerî yapılanmaya gidilmiş ve tarîkat mensûplarından müteşekkil bir ordu kurulmuştur. Ordunun başına da Sultan Alî geçmiştir. Amaçların değişik olmasına rağmen, bu askerî kuvvetin ilk kullanıldığı yön, bir kez daha Şirvan tarafları olmuştur. Çünkü Şirvanşah'ın da desteğini arkasına alan Baysungur'un Tebriz istikâmetinde harekete geçtiğine dâir haberler alınmıştı. Bu haberler üzerine Sultan Alî de kendi ordusuyla Baysungur'u karşılamaya çıkmıştır. Taraflar arasında meydana gelen savaşın sonucu, Safevîler açısından kesin bir zafer idi. Aslında Safeviyye birlikleri, ilk kez amaçları dışına çıkmış ve başka bir devletin bekâsını sağlamak için savaşa girmişlerdi. Safeviyye müridlerinin Akkoyunlu saltanat kavgalarına karışmaları ve bu kavgada belirleyici unsûra çevrilmeleri sadece bu olayla kısıtlı kalmamıştır. Örneğin, İsfahan vâlisinin isyânını bastırmak da Sultan Alîye havâle edilmişti. Genç Safeviyye Şeyhi, bu görevi de başarıyla tamamlamış ve isyânı bastırabilmiştir[278].

Muzaffer olarak Tebriz'e dönen Sultan Alî'yi burada Rüstem Şah özel bir törenle karşılamıştır[279]. Sonraki günlerde Tebriz'de Sultan Alî'nin şerefine kutlamalar yapılmıştır. Zafere karşılık olarak onun tarîkat reîsliği resmen tanınmış ve atalarının mülkü olan Erdebil şehrinin idâresi Sultan Alî'ye verilmiştir. Bu durum, Safevîler'in siyâsî bir güç olarak tanınması anlamına geliyordu. Akkoyunlu Hânedânı, dolayılı olsa

---

[277] Savory, *Iran,* s. 21.
[278] Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 93.
[279] Yazıcı, "Şah İsmail", s. 275.

da kendi içinde küçük bir devletin varlığını kabûl etmek zorunda kalmıştı[280]. Bununla da Erdebil şehri, yeniden dinî ve siyâsî olayların merkezi hâline gelmiştir. Safeviyye müntesipleri aynı günlerde gruplar hâlinde genç şeyherini ziyârete yönelmiş ve Erdebil Tekkesi'ne bol miktârda nezîr ve hediyeler getirmişlerdir. Dolayısıyla Erdebil Tekkesi mâlî ve askerî yönden güçlenmiş ve gelişme kaydetmeye başlamıştır. Bu durum, siyâsî bir örgütlenmenin ve devletleşmenin de alâmetleri idi. Askerî ve siyâsî yönden örgütlenme, siyâsî olaylara karışmak sûretiyle çoğu kez belirleyici rol üstlenme, bağımsız bir emîr olarak hareket etme, "pâdişâh" gibi lakapların Sultan Alî'ye haml olunması[281] gibi tarihî verilerden hareketle merkezi Erdebil şehri olan bir tarîkat devletinin varlığından söz edilebilir. Yalnız bu devletin hukûkî zeminde Akkouyunlular'a bağlı olup, fiilî olarak bağımsız olduğunu belirtmekte yarar vardır.

3. Sultan Alî'nin Ölümü ve Tarîkat Devletinin İnkirâzı

Akkoyunlu hükümdarı Rüstem Şah'ın muhâliflere karşı Sultan Alî'nin müridlerinden faydalanması Akkoyunlular için başka br tehlike kaynağı meydana getirmişti. S ö z konusu durum, Safevî ailesinin Akkoyunlu Devleti üzerindeki nüfûzunun artmasına vesîle olmuş[282] ve âdemi merkeziyetçilik meyillerini de kuvvetlendirmişti. Şöyle ki; Sultan Alî'nin her geçen gün biraz daha güçlenmesi ve parlayan yıldızı sonunda Rüstem Şah'ın teşvîşe düşmesi için yeterli sebep olmuştu. Durumun farkında olan Rüstem +Şah'ın da, vakit kaybetmeden âcil önlemler alması ve olayların işleyişine çare bulması gerekiyordu. Bunun en rahat yolu ise Sultan Alî'yi başkent Tebriz'e çağırıp, burada onun müridleri ile olan irtibâtını kesmek idi.

Planını tatbîke koyan Rüstem Şah, Sultan Alî'yi başkent Tebriz'e dâvet etmiştir (898/1493)[283]. Davete icâbet eden sonbaharda başkenti ziyâret etmiş ve orada orada saygı ile muâmele edilmiştir. Ancak önceden tasarlanmış plan gereğince, onun müridleriyle buluşması önlenmiş ve etrafı etrâfı câsuslarla çevrilmişti[284]. Bununla da

---

[280] S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 396; Eliyarlı, "Qurtuluş Herekatı", s. 326.
[281] Ortaçağ tarihçilerinden Hândemîr, Sultan Alî'den "pâdişâh" olarak bahsetmektedir. Bkz. Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 440.
[282] Yazıcı, "Safevîler", s. 54.
[283] Hasan Rumlu, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevârih)*, (trc. Cevat Cevan), Ankara: Ardıç Yayınları, 2004, s. 3.
[284] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 81.

Akkoyunlu egemenliğine son verebilecek Safevî kuvvetleri ve onun kumandanı kontrol altına alınmış oluyordu. Tüm bu önlemlere rağmen, Sultan Alî'nin müridleri tarîkat şeyhleri ile irtibât kurabiliyorlardı. Safeviyye müridlerinin her bir hareketinden kuşkulanan Rüstem Şah, sonunda tasarladığı planı hayâta geçirmek için teşebbüste bulunmuş[285] ve Sultan Alî'ye suikast düzenlemek istemiştir. Ancak Sultan Alî'ye bağlılığı ile bilinen Türkmenler'den birisi Rüstem Şah'ın planını ifşâ edince, şeyh de müridleri ile iletişime geçerek, firâr etmiş ve Erdebil'e ulaşmaya çalışmıştır. Ertesi gün bu haberi duyan Rüstem Şah, Aybe Sultan ve Alî Han'ı beş bin asker ile alelacele Safeviyye şeyhini tâkibe göndermiştir. Rüstem Şah: – "Eğer, Allah göstermesin, Sultan Alî, bir defa Erdebil'e varırsa ona karşı gönderilecek on bin Türkmen bile bir şey yapamaz!" diyordu[286].

Tebriz'deki esâretten kurtularak Erdebil'e kaçmaya çalışan Sultan Alî, onu tâkip eden Akkoyunlu ordusu ile savaşın kaçınılmaz olduğunu hissetmişti. Bu sebeple tarîkat ileri gelenleri ile bir istişâre toplantısı yapmıştır. Bu toplantıda savaşın kaçınılmaz olduğunu belirtip, savaşta öleceğini sezdiğini söylemiş ve İsmaîl'i kendisine vâris tayîn etmiştir[287]. Toplantıdan çıkan karar doğrultusunda, tarîkatın ileri gelenleri arasından Hüseyin Bey Lala, Kara Piri Bey Kaçar, Abdal Bey ve Dede Bey gibi yedi sûfi seçilmiş, İbrâhim ve İsmâîl'i Erdebil'e götürmeleri ve orada onları saklayıp korumaları husûsunda görevlendirilmişlerdir. Sultan Alî'nin kendisi ise savaş hazırlıklarına başlamıştır. Vukû bulan savaşta ilk başlarda Safevîler üstün gelmişlerdir. Zafer kazandıklarını zanneden bir grup Safeviyye müridi düşmanı tâkip etmeyi bırakıp, yağmaya koyulmuştur. Safeviyye mürdilerinin başı yağmaya karıştığı sırada Aybe Sultan komutanlığında pusuda bekleyen Akkoyunlu ordusu Sultan Alî'nin müridlerine saldırmış ve onları kılıçtan geçirmeğe başlamıştır. Sultan Alî komutanlığındaki üç yüz kişilik bir Safeviyye grubu Akkoyunlular'la savaşa tutuşmuştur. Savaş sırasında Sultan Alî atıyla birlikte bir dereye yuvarlanmış ve üzerine saldıran düşmanları onun başını keserek Rüstem Şah'a götürmüşlerdir[288]. Sonraki günlerde, Sultan Alî'nin annesi

---

285 Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 133.

286 Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 108; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 81–82; Savory, *Iran,* s. 21.

287 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 4; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 94, 106.

288 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 4.

Âlemşah Begüm, onun cesedini Erdebil'e getirtmiş ve dedelerinin kabirlerine yakın bir yerde defnetmiştir[289].

Bu mağlûbiyetten sonra Akkoyunlu ordusu Erdebil'e girmiş ve Şeyh Haydar'ın geri kalan iki çocuğunu aramaya koyulmuştur. Arama sırasında şehirde çok sayıda kişi katledilmiş ve evler yağmalanmıştır. Aynı günlerde, Şeyh Haydar'ın Erdebil'deki evinin bile yağlamalandığı rivâyet edilmektedir[290].

Sultan Alî'nın ölümüyle birlikte Erdebil Tarîkat Devleti'nin de sona erdiği söylenebilir. Safevîler'in bölgedeki bu tarihî serüveni dikkatle incelendikte bu âileye bağlı topluluğun sürekli gelişim kaydettiği ve güçlendiği görülmektedir. Örneğin, Şeyh Cüneyd, Şirvanşah Halîl'e karşı âciz bir durumda olmasına karşın, bir sonraki kuşaktan Şeyh Haydar, Halîl'in oğlu Ferruh Yesâr'ı kolayca yenebilecek bir güce ulaşmıştı. Fakat Akkoyunlu Devleti'inin olaya faâl müdâhalesi ve Şirvan'a yardımı sayesinde Şirvanşah yenilgiden kurtulmuş ve Şeyh Haydar katledilmişti. Bir sonraki kuşaktan Sultan Alî'in devrinde Safevîler öylesine güçlenmişlerdi ki, artık onlar Akkoyunlu Devleti'nin devâmiyetini sağlayacak bir güçe sâhiptiler. Şah İsmâîl'in devrinde ise bölgede artık Safevîler'e karşı dayanabilecek hiçbir önemli rakîp bulunuyordu.

Sultan Alî'nin bu kısa süreli hâkimiyeti devrinde ortaya çıkan karakterler ve onların kazanmış olduğu deneyim, Şah İsmâîl devrinde tesîs edilen ve kurumsallaşan Safevî Devlet'ine nüve teşkîl etmiştir. Şah İsmâîl'in de bu deneyimden yeterince faydalanıldığı söylenebilir. Nitekim Safevî Devleti'nin kuruluşu esnasında devlet kademelerine İsmâîl'in babası Haydar ve kardeşi Sultan Alî devrinde onlarla savaşan ve onların yolunu yakından tâkip eden birkaç güvenilir şahıs getirilmişti. Hüseyin Bey Lala, Hâdım Bey, Dede Bey, Piri Bey Kaçar bunlardan sadece birkaçı idi. Dolayısıyla Şeyh Haydar'ın askerî faâliyetleri ve Sultan Alî devrindeki kısa süreli devletçilik deneyimi Safevî Devleti'nin çekirdeğini oluşturmuş ve erken devir Safevî yönetici sınıfının omurga sütûnunu teşkîl etmiştir.

---

[289] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 5; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 94.
[290] *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 39.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAFEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

A. İsmâîl Safevî: Çocukluk Yıllları ve Erken Devir Faâliyetleri

Yukarıdaki satırlarda bahsi geçtiği üzere, Safeviyye şeyhi olan Sultan Alî ölümünden birkaç saat önce kardeşi İsmâîl'i Safeviyye Tarîkatı şeyhliğine tayîn etmiştir. Tarîkat şeyhliğine atandığı sırada İsmâîl'in henüz sekiz yaşını doldurmadığı görülmektedir. Bu kadar küçük bir yaşta tarîkat işleriyle uğraşması imkânsız idi ve hattâ hayâtı tehlikede idi. Bu tehlikenin farkında olan Safeviyye müridleri, beş seneyi içeren müteâkip yıllar boyunca bu küçük Safeviyye şeyhini himâye edip büyütmüş ve karşıdaki büyük mücâdeleye hazırlamışlardır. Bu bölümde de İsmâîl Safevî'nin hayatının aynı devresi ve erken devir faâliyetlerinin tetkîk edilecektir.

1. İsmâîl Safevî'nin Çocukluk Yılları

Şeyh Haydar'la Uzun Hasan'ın kızı Âlemşah Begüm'in evliliğinden üç erkek çocuk doğmuştur. Onlardan yaşça en küçüğü olan İsmâîl Mirza, 25 Receb 892/17 Temmuz 1487 tarihinde Erdebil'de doğmuştur[291]. İsmâîl Safevî'nin çocukluk yılları İstahr kalesinde hapiste geçmiştir. Akkoyunlu Hânedânı'nın içinde bulunduğu saltanat kavgaları tarihin bir süresinde bu âileye serbestlik kazandırmış olsa da, bu mesût günlerin ömrü çok kısa olmuştur. Sultan Alî'nin Akkoyunlular'la çatışma esnasında vukû bulan ölümü, Safeviyye müntesiplerine büyük bir darbe vurmuştur. Buna ilâveten, Safeviyye Tarîkatı şeyhliğine bülûğ yaşına ermemiş bir çocuk tayîn edilmşti[292]. Küçük yaşlarında olmasına rağmen, İsmâîl Safevî'in varlığı, Akkoyunlu Hânedânı mensûpları tarafından tehlike kaynağı olarak addediliyordu. Bundan dolayı hakkında ölüm fermanı verilmiş olup, her yerde aranıyordu[293].

---

[291] Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 263; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 182; Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, s. 36, s. 39; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 25; R. M. Savory, "Ismail I", *EI²*, Leiden 1978, IV, s. 186; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 68; Browne, *History of Persia*, IV, s. 49; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 217; Seyyidağa Onullahi, "XVI-XVII Yüzillerde Azerbaycan Medeniyyeti", *Azerbaycan Tarixi*, (ed. Süleyman Eliyarlı), Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, s. 427.

[292] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 4.

[293] Safevî soyundan İsmâîl dışında İbrâhîm isimli bir çocuk daha vardı. İbrâhîm hakkında kaynaklar sârih bilgilerden yoksundur. Kaynak ve araştırmalardan bir kısmı, İbrâhîm'in kısa bir süre sonra on iki püskküllü

Sultan Alî'nin ölümünden sonra meydana gelen kargaşa devrinde, arda kalan iki küçük çocuk (İsmâîl ve İbrâhîm) tekkenin gizli sığınağında gizletilmiştir. Erdebil'e giren Aybe Sultan komutanlığındaki Türkmen birlikleri İsmâîl'i ve kardeşini her yerde aramaya koyulmuşlardı. Şehir ahâlîsini sıkıştırarak her yeri yağma etmiş ve her yeri aramışlardı. Bu kadar geniş çaplı arama sebebiyle İsmâîl Safevî'nin muhâfızları onu tekkeden çıkarmış ve Kâdı Ahmed Kakulî'nin evine götürmüşler. Bu zât, İsmâîl'i memnûniyetle kabûl etmiş ve bir ay boyunca onu evinde saklamıştır[294]. Akkoyunlu askerleri Safeviyye müridlerinin evlerini mahalle mahalle aradıkları için İsmâîl, sonraki günlerde Hancan adlı bir kadının evine götürülmüştür. Bu kadın, yedi yaşındaki çocuğa bir ay kadar bakmıştır. Cüneyd'in kızkardeşi olan Paşa Hatûn, aynı günlerde devâmlı olarak İsmâîl'i ziyâret etmiştir. Başka hiç kimse onun nerde olduğundan haberdar olmamıştır. Kendi annesi Âlemşah Beğüm bile onun nerede saklandığından habersiz olmuştur[295]. İsmâîl'in yerinin ona bildirilmemesinin muhtemel sebebi, Akkoyunlu komutanı Aybe Sultan'ın Âlemşah Begüm'e eziyet ederek İsmâîl ve kardeşi İbrâhim'in yerini öğrenebileceğinden kaynaklanan endişe ve korku olmuştur.

Aybe Sultan'ın gittikçe artan baskısı karşısında İsmâîl Safevî'nin muhâfızları endişeye kapılmışlardı. Çünkü onun saklandığı yer açığa çıkabilirdi. Bundan dolayı dört hafta sonra Paşa Hatûn, İsmâîl'i Zülkadir kabîlesinden olup cerrâhlık yapan Uba ismindeki başka bir kadının evine götürmüştür[296]. Bu kadının evi Rumlular'ın, yani Hâce Alî'nin ricâsı üzerine Emîr Timur'un serbest bırakmış olduğu Anadolulu esîrlerin mahallesinde idi. Ama burası da baskıdan kaçanlar için güvenilir bir yer sayılmazdı. Bu sebeple Uba da İsmâîl'i ve kardeşini Erdebil'in Cuma Camii'ne götürmüş ve burada Allahverdi Ağa adlı birisinin türbesinde gizletmiştir[297]. Bu camiide, bir Safeviyye müridi de saklanmıştı. Uba, bu müride genç şehzadeleri göstermiş ve onlara nasıl yardımcı olabileceğini sormuştur. Bu Safeviyye müntesibi, Uba'ya savaş meydanından

"Haydarî Tâc"ı çıkararak, Türkmen tekkesi giydiğini ve yeniden Erdebil'e döndüğünü belirtmektedirler. Bkz. Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 442; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 85. Batılı araştırmacılardan birkaçı ise onun İsmâîl ile berâber Gîlân'a gittiğini ve sonradan elbiselerini değiştirerek, geri döndüğünü belirtmektedirler. Bkz. Lockhart, *Persian Cities*, s. 53; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 32.

294 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 6.
295 a.e., s. 6.
296 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 83.
297 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 6; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 37.

sağ kurtulup Erdebil civârındaki Bağru dağında saklanan seksen müridin varlığından bahsetmiştir. Bundan başka aynı müridlerin, Şeyh Haydar'ın çocuklarına yardım etmek için her an hazır bulunduklarını da ifâde etmiştir. Uba'nın tavsiyesi üzerine yaralı mürid, sığınağı terk etmiş ve bu haberi müridlerin başçısı Rüstem Bey Karamanlu'ya götürmüştür[298]. Bu haber üzerine Rüstem Bey ve emrinde hazır bulunanlar gece yarısı İsmâîl ve İbrâhîm'in bulunduğu sığınağa gelmişler ve onları oradan alıp Bağru dağına, sonra ise Kargan köyünde vâiz olan Ferruhzâd'ın evine gitmişler[299]. Ancak kısa bir süre sonra Erdebil'in İsmâîl için emîn bir yer olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü Aybe Sultan bu sığınak değişikliğinden haberdar olmuştu. İsmâîl'i saklayan Uba isimli kadın hapsedilmiş ve Rüstem Şah tarafından Tebriz'in baş meydanında asılmıştı. Paşa Hatun'un eşi olan Muhammed Bey ve yakınları ise hapse atılmış, yalnız üç bin tenge ceza ödemekle kurtulabilmişlerdi[300].

Aynı günlerde Safeviyye ileri gelenleri bir istişâre toplantısı yapmış ve bu toplantıda İsmâîl Safevî'nin Reşt'e götürülmesi uygun bulunmuştur. Reşt'e yolculuk sırasında İsmâîl ve kardeşi İbrâhim'e Rüstem Bey Karamanlu, Ahmed Bey ve onun kardeşi Muhammed Bey Türkmen'le berâber 80 Kızılbaş müridi de eşlik etmiştir. Evvelce Tulnov hâkimi Emîr Muzaffer'in yanına gelmişler. Aybe Sultan bu yolculuktan haberdar olunca, Emîr Muzaffer'e tehdît dolu bir mektûp yazarak ondan İsmâîl'i ve kardeşi İbrâhîm'i istemiştir. Tulnov hâkimi, aynı mazmûnda başka bir mektûbu Halhal hâkimi Cayir Bey Pornak'tan da almıştı[301]. Emîr Muzaffer her iki talebi reddetmiştir. Ancak kardeşlerin bu kadar âşikâr şekilde Emîr Muzaffer himâyesinde bulunmaları çok tehlikeli bir durum ortaya çıkarıyordu ve her an baskına marûz kalabilirlerdi. Bu sebeple de İsmâîl ve kardeşi İbrâhîm, Gîlân'a bağlı Gaskar'a götürülmüşler. Gîlân, tarihinin bu devrinde Akkoyunlu hâkimiyetini tanımakla berâber, yarıbağımsız bir beylik olarak varlığını sürdürüyordu. Gaskar hâkimi Emîr Siyâvuş, İsmâîl'i bizzât karşılamış ve Reşt'e hareket edene kadar kendi evinde misâfir etmiştir[302]. İsmâîl ve Safeviyye müridleri, üç gün Emîr Siyavuş'a misâfir olduktan sonra, Reşt'e hareket etmişler. Reşt'e

[298] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 7.
[299] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 7; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 83.
[300] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 84.
[301] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 8; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 397.
[302] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 9.

varınca şehir merkezinde yerleşen "Beyaz Camii"de ikâmet etmişler[303]. Ancak Reşt şehri de İsmâîl açısından emîn bir yer değildi. Bundan endişe duyan müridler onu, Gîlân hâkimi Mirza Alî'nin de dâveti üzerine, Gîlân'a bağlı Lâhicân bölgesine götürmüşler[304].

Mirza Alî, İsmâîl'i ve berâberindekileri misâfirperverlikle karşılamış ve onların her türlü ihtiyâçlarını temîn etmeğe çalışmıştır. Bundan sonraki günlerde İsmâîl Safevî'nin eğitimine özel ihtimâm gösterilmiştir. Onu eğitmek için Hoca Şemseddin Lâhicî adlı bir öğretmen bulunmuştur. Hoca Şemseddin ona okuma-yazma öğretmekle berâber, ayrıca Kur'an tilâveti de vermiştir[305]. Aynı günlerde Safeviyye Tarîkatı müntesipleri de şeyhlerini unutmamış ve zaman zaman onun ziyâretine gelmişlerdir. Bu ziyâretler tehlike arz ettiği için müridler belli aralıklarla ve gizlice gelmişlerdir. Ne var ki bu kadar titizlik, İsmâîl Safevî'nin tâkipten kurtulduğu ve emîn ellerde olduğu anlamına gelmiyordu. Rüstem Şah'ın hafiyeleri, İsmâîl safevî'nin Gîlân'da barındığına dâir bilgileri ele geçirmiş ve Rüstem Şah'a iletmişlerdi. Bu istihbârât haberi üzerine, Rüstem Şah da İsmâîl Safevî'nin teslîmi husûsunda Gîlân hâkimine baskı yapmıştır. Başlangıçta dostça ve nezîh bir üslûpta yapılan teşebbüslerle bu sorunu halletmeğe çalışan Rüstem Şah, tüm diplomatik teşebbüslerin sonuç vermediğini görünce Gîlân hâkimini tehdît etmiştir. Lâhicân'a Kâsım Bey Türkmen komutanlığında üç yüz kişilik bir Akkoyunlu bölüğü göndermiş ve İsmâîl'i talep etmiştir. Rivâyetlere göre, İsmâîl'i almak için gelen heyeti geçiştirebilmek için Karkiya Mirza Alî, Kur'an'a yemîn etmek zorunda kalmıştır[306]. Ama öncelikle küçük bir hîleye baş vurmuştur. İsmâîl'i bir ağaç dalından asılmış olan sepete oturtan Mirza Alî, Akkoyunlu komutanının karşısına geçip, İsmâîl Safevî'nin kendi toprakları üzerinde olmadığı husûsunda Kur'an'a el basmış ve yemîn etmişti[307].

Yemîn üzerine Akkoyunlu komutanı saraya dönmüş ve bu haberi Rüstem Şah'a iletmiştir. Devrin tarihî kayıtlarından da anlaşılacağı üzere Rüstem Şah cevâptan

---

303 Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 113-114.
304 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 84.
305 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 11; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 117–118; Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 48; Süleyman Eliyarlı, "Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesinde Sosial-Siyasi Bid'etçiliyin Yeri – Qızılbaş Te'limi", *Azerbaycan Tarixi*, (ed. Süleyman Eliyarlı), Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, s. 364.
306 Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 117; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 169; Ö. Uluçay, *Şah Hatayi ve Alevîlik*, s. 28; Browne, *History of Persia*, IV, s. 50.
307 *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, s. 44; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 117; Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetayi*, Bakı: Yazıçı, 1988, s. 15; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 108.

pek memnûn kalmayarak Gîlân'a askerî sefer hazırlıklarına başlamıştır. Ne var ki beklenmedik bir olay, İsmâîl açısından tehlike arz edecek bu durumu ortadan kaldırmıştır. Bu sıralar, Uğurlu Mehmed'in oğlu Ahmed Mirza[308], babası Uzun Hasan'ın tahtına geçmek üzere harekete geçmişti. Bundan dolayı Rüstem Şah da Gîlân seferini ertelemiş ve tüm kuvvetlerini birleştirerek Ahmed Mirza'yı karşılamaya çıkmıştır. Kendisinin de katıldığı savaşta komutanı Aybe Sultan'ın ihâneti yüzünden mağlûp olmuş ve savaş meydanında maktûl düşmüştür. Savaştan zaferle çıkan Ahmed Mirza ise müzafferâne şekilde Tebrîz'e girip adına hutbe okutmuş ve sikke bastırmıştır (902/1496)[309]. Ne var ki Akkoyunlu Devleti'nin içinde bulunduğu istikrârsızlık ve entrikalar Ahmed Bey'in de sonunu getirmiştir. Ahmed Bey'in ölümüyle birlikte Akkoyunlu tahtındaki Osmanlı vesâyeti de sona ermiştir (17 Rabîü'l-âhir 903/13 Aralık 1497).

2. Erdebil ve Erzincan Seferleri

Ahmed Bey'in ölümü Akkoyunlu Devleti'ni yeni bir saltanat kavgasına sürüklemiştir. Bu kavga ve kargaşa ortamında iki taraf karşı karşıya gelmekte olup, Uzun Hasan'ın torunlarından Elvend Mirza ve Murad Mirza Akkoyunlu tahtı uğrunda birbirleriyle kıyasıya mücâdeleye koyulmuşlardı[310]. Devletin ileri gelenleri kendi çıkarları doğrultusunda taraf tutuyorlardı. Sonunda her iki tarafı tatmîn eden çözüm yolu bulunmuş ve Akkoyunlu saltanatı prensler arasında paylaşılmıştır (905/1499).

---

308 Ahmed Mirza, Uzun Hasan'ın oğlu olan Uğurlu Mehmed'in Fâtih Sultan Mehmed'in kızı ile olan izdivâcından doğmuştur. Uğurlu Mehmed, babasına muhtemel halef olarak görülmesine rağmen, babası ile arası açılmış ve ona karşı ayaklanmıştır. Babası ile yaptığı savaşta yenilmiş ve Akkoyunlu Devleti sınırları içerisinde tutunamayacağını anlayınca, II. Mehmed'in sarayına sığınmak zorunda kalmıştır. Uğurlu Mehmed'in ilticâ talebini kabûl edip, ona müsâmahakâr davranan II. Mehmet, kendi kızını onunla evlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nden de yardım alan Uğurlu Mehmed zaman zaman babasının memleketine bazı sınır baskınları yapmıştır. Nitekim bu baskınlardan birinde de öldürülmüştür. Akkoyunlu Devleti'nde vukû bulan iç savaşlar sırasında bir grup Akkoyunlu devlet erkânı Uğurlu Mehmed'in geri kalan oğlu Ahmed Bey'i Akkoyunlu tahtına çıkarmayı tasarlamış ve bu yolda çalışmalar yapmışlardı. Yukarıdaki satırlarda bahsi geçen Ahmed Mirza de aynı şahıstır. Uğurlu Mehmed hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, III, s. 330-332; Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, (haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 344-346; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 27–29.

309 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 17-18.

310 Ahmed Bey'in ölümü sonrasında Akkoyunlu tahtı uğrunda vukû bulan saltanat kavgaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 256-258; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 31–32.

Varılan anlaşmaya göre, Kızılüzen Nehri taraflar arasında sınır hattı olup, Âmid, Azerbaycan'ın Kür Nehri'nden güneye doğru olan kısmı, Karabağ ve Arrân vilâyetleri Elvend Mirza'ya verilmiştir. Irâk-ı Arap, Fars ve Kirman'ı ise Murad Mirza'ya bırakılmıştır[311]. Yalnız bu anlaşma da nihâî bir çözüm olmamıştır. Şehzâdeler bu kez de kendi nüfûz alanlarındaki kargaşa ve çatışmalarla uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Akkoyunlu vârislerinin içinde bulunduğu bu kargaşa ve çatışma ortamından, kuşkusuz ki İsmâîl Safevî de haberdar idi. Siyâsî sahnede hızlı değişikliklerin meydana geldiği bu günlerde, Safeviyye şeyhi henüz on üç yaşını doldurmamıştı. Bu kadar küçük yaşta bir çocuğun bu tür olaylara merak salması, olayları dikkatle tâkip etmesi her hâlükârda onu verilmiş olan özel eğitimle yakından ilgili olmalıydı. İsmâîl Safevî'ye hep babalarının yolunu tâkip etmesi öğretilmiş ve bu ülkü doğrultusunda büyütülmüştü. Seleflerinden farklı olarak onun baş kaldırması ve siyâsî sahnede yer alması için meşrû zemîn dahi bulunmuştu. Hz. Alî silsilesiyle peygamber soyundan olmasına dâir iddiâ, anne taraftan babası Uzun Hasan'ın tahtına vârislik iddiâsıyla da desteklenmekteydi[312].

Aynı günlerde, Akkoyunlu Devleti'nin içinde bulunduğu siyâsî buhran ve saltanat kavgaları İsmâîl Safevî'nin Gîlân'dan harekete geçmesi için zemin hazırlar nitelikte idi[313]. Fakat İsmâîl Safevî'nin hâmisi konumunda olan Gîlân hâkimi Karkiya Mirza, yaşının azlığını ileri sürerek, her vecihle İsmâîl Safevî'nin harekete geçmesine muhâlefet ediyordu. İsmâîl Safevî'nin yaşça küçük olması ve ondan sonra Safevî soyundan hayâtta kimsenin kalmamış olması Karkiya Mirza'yı kaygılandıran en önemli etkenlerdendi. Meydana gelecek her hangi bir kötü sonuç, Safevî âilesi ve onlara bağlı olan topluluğun tüm çabalarını boşa çıkarabilirdi. Durum her ne kadar ayaklanma için müsâit gözükse de, İsmâîl Safevî'nin karşısında üç önemli rakîp varlığını sürdürmekteydi: Şirvan'da Ferruh Yesâr, Tebriz'de Elvend Mirza ve Fars'ta Murâd

---

311 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 32; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 16; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 131; Sümer, "Akkoyunlular", s. 273; S. A. Memmedov, "Azerbaycanın Feodal Dövletleri", s. 385.-386.
312 Şah İsmâîl'in Akkoyunlu Devleti'ne vârisliği konusundaki tartışmalar için bkz. Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 137; Oqtay Efendiyev, "Azerbaycan XIII-XVII Esrlerde", *Azerbaycan Tarixi*, (ed. İgrar Eliyev), Bakı; Elm, 1993, s. 162; O. Efendiyev, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti Ağqoyunlu Dövletinin Varisidir", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, s. 118; Oktay Efendizade, *Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azerî Türklerinin Rölü (XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 816; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 278.
313 Solakzâde, *Târîh*, s. 316

Mirza[314]. Bu üç siyâsî rakîp İran ve Azerbaycan coğrafyasına tamâmen hâkim olmasalar bile önemli rakîplerdi ve başlıbaşına tehlike kaynağı olabilirlerdi. Bu muhâlefetle Karkiya Mirza da muhtemelen bu olguları göz önünde bulundurmuş idi.

Karkiya Mirza'nın tüm ısrârlarına rağmen, İsmâîl Safevî fikrinden dönmemiş ve harekete geçme kararı almıştır[315]. Lâhicân'dan Erdebil'e yolculuğu sırasında, Hüseyin Bey Lala Şamlu, Abdullah Bey, Hâdim Bey, Rüstem Bey Karamanlu, İlyas Bey Aykutoğlu Hınıslu, Dede Bey ve Kara Piri Bey Kacar gibi Safeviyye ileri gelenleri İsmâîl Safevî'ye eşlik ediyordu. Harekete koyulan kâfilenin ilk hedefi, Deylem yolu ile Tarom'a ulaşmıştır. Bu yolu tâkip etmekte amaç, o civardaki Rumlu ve Şamlu kabîlelerinden olan müridleri kâfileye celbetmek ve onlardan bir ordu teşkîl etmek idi. Tarom'a ulaşıldıktan sonra, ordu gözden geçirilmiş ve asker sayısının bin beş yüze ulaştığı ortaya çıkmıştır (Muharrem 905/Ağustos 1499)[316]. Burada yapılan istişâre toplantısında İsmâîl Safevî'nin tamâmen yeni bir misyon üstlendiğini görülmektedir. Mola sırasında alınan kararlar sonucunda Erdebil ve Erzincan taraflarına seferler yapmak ve aynı bölgelerdeki Safeviyye müntesiplerini orduya celbetmek amaçlanmıştır. Bundan başka İsmâîl Safevî, atalarının Erdebil'deki türbesini de ziyâret etmek istiyordu.

Ziyâreti gerçekleştirmek için sonraki günlerde Erdebil taraflarına yönelen İsmâîl Safevî, şehre girmiş ve burada atalarının türbesini ziyâret etmiştir. Ziyâreti tamamlayan İsmâîl Safevî ve müridleri, şehir vâlîsi Sultan Alî Bey Çakurlu tarafından şehri biran evvel terk etmeleri husûsunda uyarı almışlardır. Bunun üzerine İsmâîl Safevî ve müridleri Erdebil'i terk etmek zorunda kalmışlardır[317].

Erdebil'den ayrılan İsmâîl Safevî, Ercivan'a yönelmiş ve burada kışlamıştır. Ercivan'dan ise Çukursaad'a geçmiş ve burada (Çökçe gölü kıyılarında) Karakoyunlu Cihan Şah'ın torunu olduğunu iddiâ eden Sultan Hüseyin Bârânî ile karşılaşmıştır. Bu şahıs, Akkoyunlu Devleti'nin bocalama ve çöküş döneminden faydalanıp, babalarının kaybedilmiş tahtını geri almak için mücâdeleye koyulmuştu[318]. İsmâîl Safevî'nin aynı

---

314 Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 297.
315 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 447; Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 30; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 33.
316 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 30; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 34.
317 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 35; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 69, 80.
318 Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 45; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 34.

bölgeye geldiğini duyan Bârânî, ona bir elçi göndermiş ve İsmâîl Safevî'yi misâfir olarak ağırlamak isteğini ifâde etmiştir. İsmâîl Safevî ve müridleri birkaç gün ona misâfir olmuş ve onun egemenliği altında bulunan topraklara yerleşmişlerdir. Fakat bir süre sonra bu şahsın gerçek niyet ve maksadının dostluk ve sadâkat olmadığı anlaşılmıştır. Safeviyye ileri gelenlerinin toplandığı "meşveret meclisi"nden çıkan karar doğrultusunda Safevîler bölgeden ayrılmış ve Çukursaad'a doğru hareket etmişlerdir[319].

İsmâîl Safevî'nin bir sonraki yolculuğu Anadolu'ya idi. Bu maksatla Kağızman, Erzurum ve Tercan yolunu tâkip ederek Sarıkaya Yaylası'na yönelmiş ve orada konuşlanmıştır. Burada bir av merasimi düzenlenmiş ve bu devirde on üç yaşında olan İsmâîl Safevî, tek başına ava çıkmış ve bir ayı avlamıştır[320]. İsmâîl Safevî ve müridleri sonraki günlerde Sarıkaya'dan Erzincan'a yönelmişlerdir. Hiçbir engelle karşılaşmaksızın Erzincan'a gelebilmeleri, o devirde Akkoyunlu Devleti'nin nasıl bir çalkalanma ve çözülme dönemi geçirdiğini bâriz şekilde göstermektedir.

İsmâîl Safevî'nin Anadolu'ya gelişi, müridleri arasında büyük bir sevinç ve heyecan meydana getirmiştir. Hattâ öyle ki, Şeyh'in geldiğini haber alan Dulkadırlı bir genç, düğün gününün akşamı gerdeğe bile girmeden Erzincan'a koşmuştur[321]. Bu sefer sırasında Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekelu, Dulkadırlı ve Avşar gibi Türk oymakları onun etrafında toplanmışlardır. Bu Türk kabîleleri, çoğunlukla Orta ve Güney Anadolu'dan idi[322].

Osmanlı Devleti'nin bu sıralar batıda fetihlerle uğraşması Orta ve Güney Anadolu'da Safeviyye sempatizanlarının çoğalmasına ve İsmâîl Safevî ile rahat iletişime geçebilmelerine revaç vermişti. Bununla berâber, İsmâîl Safevî'nin Erzincan'a geldiğine dâir haber Osmanlı sarayına ulaşınca, bazı tedbîrler alınmıştır. Bu kapsamda Anadolu Beylerbeyi Yahyâ Paşa Ankara taraflarına sevk edilmiş ve Amasya vâlîsi

---

319 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 43; Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 31; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 450-451; Nazim Ceferli, *Sefeviler Dövleti: Hakimiyyet ve İdareçilik Orqanları*, Bakı: "Hüquq edebiyyatı" neşriyyatı, 2000, s. 41; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 18; Eliyarlı, "Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesinde Sosial-Siyasi Bid'etçiliyin Yeri", s. 365.
320 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 44-45; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 452-453.
321 Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 264; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 18; Mirze Abbaslı, *Şah İsmayıl Xetainin Ömür Yoılu Miniatürlerde*, Bakı: İşıq Neşriyyatı, 1981, s. 12; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 111.
322 Kılıç, *Osmalı-İran Siyâsî Antlaşmaları*, s. 13.

Sultan Ahmed'e ise orduyu zinde tutma emri verilmişti[323]. Sonraki günlerde İsmâîl Safevî, etrafına cem olan müridlerle Şirvan taraflarına yönelmesi üzerine Osmanlı ordusu da eski mevkiine çekilmiştir.

Anadolu'ya bu sefer sonucunda İsmâîl Safevî'nin etrafında yedi bini aşkın bir asker toplandığı görülmektedir. Burada İsmâîl Safevî'nin katılımıyla Safevî ileri gelenleri bir istişâre toplantısı yapmışlardır. Toplantı öncesinde Safevî ileri gelenlerinin müstakbel bir hareket planı yok idi. Onlardan bir kısmı Anadolu'da kalıp diğer müridlerin de cem olmasını beklemeği, bir kısmı Çukursaad taraflarına sefer etmeği, başka bir kısmı ise Gürcistan'a saldırmayı teklîf ediyordu[324]. Toplantı sırasında bu görüşlerden her biri ele alınarak müzâkere edilmiş ve netîcede reddedilmiştir. Toplantıdan kesin bir sonuç çıkmamış ve karar İsmâîl Safevî'ye bırakılmıştır. İsmâîl Safevî de rüyada "imâmlar"la istişârede bulunup onların tavsiyeleri doğrultusunda hareket edeceğini bildirmiştir. Ertesi gün İsmâîl Safevî, devlet adamlarını huzûruna çağırmış ve hareket planını açıklamıştır. Bu hareket planına göre Safevîler'in öncelikle eski düşman Şirvanşahlar üzerine yürümeleri gerekiyordu[325].

3. Şirvan Seferi ve Şirvanşah Ferruh Yesâr'la Savaş

Erzincan seferinin hemen ardından İsmâîl Safevî ve müridleri Şirvan bölgesine yönelmişlerdir. Aslında Şirvan seferiyle ilgili karar, İsmâîl Safevî'nin bir "sâdık rüyası" üzerine alınmıştır. İsmâîl Safevî bu kararı, "imâmlar"ın isteği doğrultusunda aldığını söylüyordu. Tarihî gerçek ise başka yönde idi. İsmâîl Safevî aynı günlerde Şirvan tahtından ziyâde Tebriz tahtıyla ilgilenmekteydi. Tebriz'e saldırmak ise üç düşmanın (Evlend Mirza, Murad Mirza ve Ferruh Yesâr) ittifâk oluşturmasına ve bir yerde hareket etmesine sebebiyet verebilirdi. Dolayısıyla Safevî bölükleri aynı anda üç düşmanla savaşmak zorunda kalacaklardı[326]. Muhtemel ittifâk fikri, Kızılbaşlar'ın zafer şansını da tehlikeye düşürmüş oluyordu. Bu ihtimâlı göz önünde bulunduran İsmâîl Safevî pragmatik bir siyâset tâkip etmiş ve en zayıf rakîp olan Şirvanşahlar üzerine

---

323 Solakzâde, *Târîh*, s. 316–317; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 430; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, III, s. 345.

324 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 453.

325 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 51–52; Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, s. 154; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 41; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 399.

326 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 453-454; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 20.

yürümüştür. Bu seferin, İsmâîl Safevî ve müridleri açısından başka bir ehemmiyeti de vardı. XV. yüzyılın ikinci yarısında Safevîler'in Çerkesler üzerine birkaç sefer yaptıklarını ve bu seferler sırasında İsmâîl Safevî'nin dedesi Cüneyd ve babası Haydar'ın Şirvanşahlar'la savaşlarda maktûl düştüklerini yukarıda kaydetmiştik. Bu eski düşmanlıktan kaynaklanan intikâm duygusunun da İsmâîl Safevî ve müridlerini Şirvan seferine sevk etmiş olduğu düşünülebilir.

Hasan Bey Rumlu'nun verdiği bilgilere göre, Şirvan seferi sırasında İsmâîl Safevî'nin etrafına Ustaclu, Şâmlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadrlı, Avşar, Kaçar, Varsak ve Karadağ kabîlelerinden yaklaşık yedi bin asker toplanmıştır[327]. Şirvan yolculuğu sırasında Safevî ordusundan Hulefâ Bey ve İlyas Bey komutanlığında bir bölük ayrılıp, Gürcistan'a girmiş ve Ahalsihi hâkimi III Kvarkvare üzerine yürümüştür. Aynı Safevî bölüğü sonraki günlerde Menteş Kalesi'ne de saldırmıştır[328]. Bu seferlerde, ganîmet kazanma ve ordunun âcil ihtiyâçlarını karşılama amacı güdülmüş olduğu muhtemeldir.

Ahalsihi ve Menteş çatışmalarının ardından Bayram Bey Karamanlu komutanlığındaki bir Safevî öncü bölüğü Kür Nehri'nden geçmek için uygun bir mevki olan "Koyun Ölümü" geçidine gönderilmiştir. Bu bölüğün karşı sâhile geçip aynı stratejik mevkiyi kontrol altında tutması ön görülmüştür. Anlaşılan, bu faâliyet planı sayesinde İsmâîl Safevî, Şirvanşah ordusunu beklenmedik bir yerden, ansızın basmak istiyordu. Dolayısıyla Kür Nehri'nden geçebilmek için gemiler hazırlanmasına ihtiyâç kalmayacaktı ve ayrıca vakit kaybı da olmayacaktı. Ancak gönderilen öncü bölük, karşı sâhile geçememiş ve nehir kıyısında esâs orduyu beklemek zorunda kalmıştır. Esâs Safevî ordusu ırmağın kıyısına varınca, İsmâîl Safevî askerlerin şaşkın bakışları altında atını suya vurmuş ve karşı sâhile geçmiştir. Bunun üzerine askerler de onu tâkip etmişlerdir[329].

Kür Nehri'ni geçen Safevî ordusu Şirvan'ın içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Şirvanşah Ferruh Yesâr ise başkent Şemahi'yi savunamayıp Kabele'ye kaçmıştır. Bundan dolayı İsmâîl Safevî, başkent Şemâhi'yi kolayca ele geçirmiş ve

---

[327] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 53; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 182.
[328] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 52; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 399.
[329] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 52-53; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 12; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 136.

birkaç gün Şemahi'de kalmıştır. Birkaç gün sonra Şirvanşah'ın, Buğrut Kalesi yakınlarında bulunduğunu öğrenip, onu tâkîp kararı almıştır. Aslında Şirvanşah, Buğrut civârında olup, buradan Gülistan Kalesi'ne çekilmeyi ve savunma yapmayı planlıyordu[330]. Ancak Şirvanşah bu planı gerçekleştiremedi. Çünkü İsmâîl Safevî'nin öncü birlikleri erken davranmış ve onun Gülistan Kalesi'ne giden yolunu kapatmışlardı. Safevîler'le Şirvanşahlar arasındaki esâs ve kesin sonuca götüren savaş, 906/1500 yılının sonlarına doğru Gülistan Kalesi yakınlarında, Cebânî denilen mevkide vukû bulmuştur. Rivâyetlere göre İsmâîl Safevî'nin yedi bin kişilik süvarisine karşın, Şirvanşah, yirmi bin kişilik süvari ve altı bin kişilik yaya ordusu çıkarmıştı[331]. Savaşın başlangıcında, görünüşe bakılırsa, Safevî ordusunun sağ ve sol cinâhları bozguna uğrarken, sadece İsmâîl Safevî'nin kendisinin bulunduğu merkezdeki kuvvetler şiddetle direnmiştir. Muhtemel bir savaş taktiğinden habersiz olan Şirvan kuvvetleri, Safevîler'in bozguna uğradığını zannederek ileri atılmışlardır. Ancak beklenmedik bir durumla karşılaşmışlardır. Her taraftan üzerlerine gelen Safevî süvari birliklerinin saldırılarına dayaranamayarak bozguna uğramış ve kaçmaya başlamışlardır. Savaşta yenildiğini anlayan Ferruh Yesâr da kaçmaya çalışmıştır. Lâkin tâkipcilerden kurtulamamıştır. Gülistan Kalesi yakınlarında Hüseyin Bey Lala'nin mehteri olan Şahgeldi adlı bir Kızılbaş, Ferruh Yesâr'ı yakalayıp katletmiş ve kafasını İsmâîl Safevî'ye takdîm etmiştir[332]. Savaştan sonra İsmâîl Safevî, atlar ve katırlar da dâhil olmak üzere, Şirvan ordusundan ele geçirilen bütün ganîmetin suya atılmasını emretmiştir[333]. Onun emri yerine yetirilmiş ve tüm ganîmet imhâ edilmiştir. Savaş meydanında üç gün kalan İsmâîl Safevî, sonraki günlerde başkent Şemahi''ye dönmüş ve burada şehrin ileri gelenleri tarafından ihtirâmla karşılanmıştır.

Cebânî Savaşı'nda Şirvan ordusu kesin bir yenilgiye uğramıştı. Bundan dolayı Şirvan'da İsmâîl Safevî'nin karşısında dayanabilecek önemli bir rakîp kalmamıştı. Bununla berâber çeşitli bölgelerde küçük çapta direnişler devâm etmekteydi. Bu direnişlerden birisini Ferruh Yesâr'ın savaştan sağ kurtulan oğullarından İbrâhîm

---

[330] Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 309.
[331] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 53; Şeref Han, *Şerefname*, s. 136; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 259.
[332] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 41; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 400.
[333] Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 20; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 113.

(Şeyhşah) yönetiyordu[334]. İbrâhîm Şeyhşah, Hazar Denizi kıyısında yerleşen Şehrinov'a gitmiş ve burada babasının askerlerinden arda kalan kuvvetleri toplamaya başlamıştır. Bundan dolayı İsmâîl Safevî, komutanlarından Hâdim Bey'i onun üzerine göndermiştir. Hâdım Bey'in sefer haberini duyan Şeyhşah ise savaşa girmeyi göze alamayıp, gemi ile bölgeyi terk etmiş ve Gîlân taraflarına firâr etmiştir[335].

4. Bakü Kalesi'nin Fethi

Ana hatlarıyla bakıldığında İsmâîl Safevî'nin Şirvan seferi başarılı bulunabilir. Fakat bu seferin Şirvan'ı tamâmen ele geçirmek için yeterli olduğu söylenemez. Gülistan Kalesi ve Bakü şehrinde küçük çaplı birkaç direniş, Şirvan'ın tamâmen zabtını zorlaştırıyordu. Aynı mevkilere çekilen Şirvan ahâlîsi Safevîler'e direnmiş ve teslîm olmayı reddetmişlerdi. Bu direniş mıntıkalarından biri olan Bakü şehri, İsmâîl Safevî açısından özel önem arz etmekteydi. Çünkü XV. yüzyılın bu son devresinde Bakü, Şirvanşahlar Devleti'nin ikinci büyük şehri idi. Şirvanşahlar Devleti'nin hazînesi bu şehirde bulunuyordu. Ayrıca, burası transit yollar üzerinde bulunan önemli bir liman şehri idi. Bu durum, Bakü'yü önemli bir ticâret merkezine de dönüştürmüştü. Bunun yanında, Bakü'nün coğrafî konumu, şehrin ele geçirilmesini zorlaştırıyordu. Şehir üç taraftan denizle ihâta olunup, karadan ise surların önüne su dolu bir hendek çekilmişti[336].

Bakü'nün bu ticârî ve coğrafî öneminin farkında olan İsmâîl Safevî de Cebânî Savaşı'ndan sonra ele geçirilecek bölgeler arasında önceliği bu şehre vermiştir. Bakü'yü zabt etmek için komutanlarından Muhammed Bey Ustaclu ve İlyas Bey Hınıslı'yı Bakü üzerine sevk etmiştir[337]. Kendisi ise kışlamak amacıyla Mahmudâbâd'a gitmiştir[338]. Ancak İsmâîl Safevî'nin komutanları ilk teşebbüste şehri ele geçirememişler ve şehri muhâsara etmişlerdir. Bu haberi duyan İsmâîl Safevî, kışlaktan ayrılıp Bakü önlerine gelmiş ve muhâsarayı bizzât yönetmiştir. Muhâsarada olan şehrin savunmasını Ferruh

---

[334] Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 312.
[335] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 55; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 265; Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 32; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 21; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 259-260.
[336] Aşurbeyli, *Bakı Şeheri*, s. 90; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 13.
[337] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti,* s. 41.
[338] S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 400; Eliyarlı, "Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesinde Sosial-Siyasi Bid'etçiliyin Yeri", s. 366.

Yesâr'ın oğlu Kâdî Bey'in eşi teşkîl etmişti[339].

Bakü önlerine kadar gelen İsmâîl Safevî, bir elçi göndererek şehrin teslîm olmasını talep etmiştir. Talebe cevâp olarak Kâdî Bey'in eşi, İsmâîl Safevî'nin elçisini idâm ettirmiştir[340]. Şehrin telsîm edilmesi taraftarı olup, bu yönde fikir bildiren Bakü kâdısı Ebü'l-Fettâh da aynı cezâya çarptırılmıştır[341]. Bu olay üzerine İsmâîl Safevî, kaleyi almak için hazırlıklar başlatmıştır. Önce kaleye giden yol üzerindeki su hendeğini toprak ve taşla doldurtmuştur. Sonra ise kale burçları altından lağım attırmış ve burçlardan birisini yıktırmıştır. Aynı yönde üç gün devâm eden savaştan sonra şehir teslîm olmuştur.

İsmâîl Safevî'in kazabından ve yağmalarından korkan birtakım şehir ileri geleni, ellerinde Kur'an İsmâîl'e gelmiş ve af dilemişlerdir. Yapılan görüşmeler sonunda Bakü ahâlîsi İsmâîl'e bin tümen meblağında vergi ödemeği kabûl etmiştir[342]. Buna mukâbil İsmâîl Safevî de şehirde katil ve yağmanın durdurulması yönünde bir fermân yayınlamıştır.

İsmâîl Safevî'in emîrlerinden Hâdim Bey komutanlığında şehre giren Safevî birlikleri, Şirvanşahlar'ın hazînesini ele geçirmişlerdir. Burada, İsmâîl Safevî'nin atalarından Şeyh Cüneyd'in ölümüne sebebiyet vermiş olan Şirvanşah Halîlullah'ın kabri bulunmuş ve Hâdim Bey'in emriyle kemikleri kabirden çıkartılıp yakılmıştır[343]. Bu zâtın kabri altından çok sayıda altın para bulunduğu da rivâyet edilmektedir[344].

Cebâni Savaşı'ndan sonraki süreçte, Şirvanşahlar'dan arda kalan kuvvetler Bakü dışında, Gülistan, Baykurd ve Sohrab kalelerinde de direnişi devâm ettiriyorlardı. Bakü kuşatmasını başarıyla sonuçlandıran İsmâîl Safevî, sonraki günlerde

---

[339] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 56.
[340] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 56; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti,* s. 42; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 400.
[341] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 56; Aşurbeyli, *Bakı Şeheri*, s. 90; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 314.
[342] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 57; Efendiyev, "Azerbaycan XIII-XVII Esrlerde", s. 161–162; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 314; Eliyarlı, "Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesinde Sosial-Siyasi Bid'etçiliyin Yeri", s. 366.
[343] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 57; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 461-462; Browne, *History of Persia,* IV, s. 52; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 401; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 314; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 37.
[344] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 461-462; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti,* s. 43.

Şirvanşahlar'ın ikinci sığınağı, yani Gülistan Kalesi üzerine yürümüş ve burasını muhâsara etmiştir.

B. Safevî Devleti'nin Kuruluşu

Şirvanşahlar Devleti'nin yenilgiye uğratıp, birkaç önemli kalesini ele geçiren Safevîler'in sonraki süreçte Akkoyunlular çatışmaya girdikleri görülmektedir. Aynı çatışmalar kapsamında meydana gelen Şerur Savaşı'ndan sonra İsmâîl Safevî'nin karşısında bölgede durabilecek ikinci bir güç kalmamıştı. Bundan dolayı Safevîler de Akkoyunlu başkenti Tebriz'i ele geçirerek, Akkoyunlu Hânedânı'nı ilgâ etmiş ve onun yerinde Safevîler Hânedânı'nı tesîs etmişlerdir. Bu kısımda söz konusu olayların gelişim süreci tetkîk edilecektir.

1. Şerur Savaşı ve Safevî Devleti'nin Kuruluşu

Şirvanşahlar Devleti'nin önemli kalelerinden olan Gülistan'ın muhâsarası sırasında İsmâîl Safevî'nin beklenmedik bir karar aldığı görülmektedir. İsmâîl, bu kararın gece rüyada "imâmlar" tarafından ona beyân edildiğini belirtiyordu[345] ve kararı fevkelâde bir ilhâm olarak yorumluyordu. Ancak tarihî gerçek başka idi. Aslında aynı günlerde İsmâîl Safevî, Akkoyunlular'dan Elvend Mirza'nın durumunu araştırmak için Karabağ taraflarına bir casus göndermişti. Gönderilen casus görevini başarıyla ifâ etmiş ve Elvend Mirza'nın büyük bir ordu toplayarak sefere çıktığına dâir haberi İsmâîl Safevî'ye ulaştırmıştı[346].

Elvend Mirza'nın sefer haberini duyan İsmâîl Safevî, Hüseyin Bey Lala, Muhammed Bey Ustaclu, Hâdim Bey ve Abdi Bey Şamlu gibi Safevî ileri gelenlerini toplamış ve onlarla bir istişâre toplantısı yapmıştır. Bu toplantıda ilginç bir diyalog yaşanmıştır. İsmâîl Safevî onlara: – "Sizin için Azerbaycan tahtı mı önemli? Yoksa Gülistan kalesi mi önemli?" diye sual etmiştir. Toplantıda bulunanların hepsi bir ağızdan: – "Azerbaycan tahtı daha önemli!" diye cevâp vermişlerdir[347]. Bunun üzerine İsmâîl Safevî, Cuş Mirza'yı Kür ve Aras nehirlerinin birleştiği yere, esâs kuvvetlerin nehri geçebilmesini temîn edecek bir köprü inşâ etmek için göndermiştir. Kara Piri Bey

---

[345] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 57.
[346] a.e., s. 69.
[347] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 57-58; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti,* s. 44; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 18; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 42; Efendizade, *Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azerî Türklerinin Rölü*, s. 815; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 401; Eliyarlı, "Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesinde Sosial-Siyasi Bid'etçiliyin Yeri", s. 367.

Kacar (Tozkoparan lakabı ile meşhûr idi) ve İlyas Bey Halvacı oğlunu ise öncü kuvvetlere komutan tayîn etmiş ve Nahçivan taraflarına göndermiştir. Elvend Mirza ise Kızılbaşlar'ın Nahçivan'a gelen yolunu kapatmak istemiş ve bu amaçla Osman Bey Mosullu'yu Akkoyunlu öncü kuvvetlerinin komutanı tayîn edip aynı bölgeye sevk etmiştir. Nahçivan taraflarında Osman Bey Mosullu ile İlyas Bey karşılaşmış ve mevki ele geçirmek için savaşa başlamışlardır. Vukû bulan savaşta Osman Bey Mosullu yenilgiye uğramış ve esîr düşmüştür.

Esâs savaş öncesinde İsmâîl Safevî ile Elvend Mirza'nın birbirlerine mektûplar yazdıkları ve birtakım diplomatik teşebbüslerde bulundukları görülmektedir. Elvend Mirza, İsmâîl Safevî'ye, Şirvan'a dönmeyi ve o tarafların idâresi ile yetinmeyi telkîn etmiştir[348]. Buna karşılık olarak İsmâîl Safevî de Elvend Mirza'nın birinci imâm Hz. Alî'nin yolunu tutup, Şiîliği kabûl etmesini teklîf etmiştir. Yalnız Şiiliği kabûl ettikten sonra onu kardeş olarak kabûl edip, onun yolunda kılıç sallayacağını ve onun adına hutbe okutup sikke bastıracağını bildirmiştir[349]. Bu teklîflerden hiçbirinin taraflar için kabûl edilir olmadığı önceden belli olan bir gerçekti. Nitekim, her iki taraf da teklîfleri karşılıklı olarak reddetmişlerdir. Bunun üzerine taraflar Şerur çölüne yönelmiş ve orada savaş düzeni almışlardır.

İsmâîl Safevî taraftarlarıyla Elvend Mirza'nın ordusu arasındaki savaş 907/1501'de vukû bulmuştur[350]. Tarih kitaplarında, Elvend Mirza'nın otuz bin kişilik ordusuna karşın, İsmâîl Safevî'nin yedi bin kişilik bir ordu çıkardığı kayıtlıdır. Askerlerinin sayına güvenemeyen Elvend Mirza'nın özel önlemler aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda develeri arka sırada dizip, birbirlerine zincirlemeyi emretmiştir. Bununla da askerlerinin savaş meydanından kaçmalarını önlemeyi düşünmüştür[351]. Önlemlere rağmen, meydana gelen savaşta Akkoyunlular'ın bir kısmı firâr etmiş ve Safevîler'in zafer kazanmalarını kolaylaştırmıştır. Savaş sırasında Elvend Mirza'nın komutanlarından Latîf Bey, Sidi Bey, Mûsâ Bey ve Karaca Mahmûd Bey maktûl düşmüşlerdir. Elvend Mirza'nın kendisi ise savaş meydanından kaçarak Erzincan'a

---

348 Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 100; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 101.
349 John E. Woods, *Akkoyunlular: Aşîret, Konfederasyon, İmparatorluk*, (trc. Sibel Özdemir), İstanbul: Milliyet Gazetesi, 1993, s. 301; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 101.
350 Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 256–257.
351 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 71.

ulaşmış ve yalnız bu şekilde kurtulabilmiştir[352].

Şerur zaferinden sonra, eski Akkoyunlu coğrafyasında İsmâil Safevî'nin karşısında hiçbir ciddî rakîp bulunmuyordu ve bu sebeple başkent Tebriz'in yolu ona açık idi. İsmâîl Safevî de bu tarihî fırsatı değerlendirmekte geç kalmamış ve 970/1501'de Tebriz'e girip Akkoyunlu Elvend'in saltanatına son vererek onun yerine Safevî Hânedânı'nı tesîs etmiştir[353]. İlk icraât olarak, Şiîliği resmî devlet mezhebi ilân etmiştir. Buna muvâfık olarak hutbeye "Oniki İmâm"ın ismini ilâve etmiştir. Ayrıca, çarşı ve pazarlarda Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın kötülenmesi ve lanetlenmesini, buna karşı gelenlerin başlarının koparılmasını buyurmuştur[354]. Yeni sikkeler basılmış ve onların üzerine "lâ ilâhe illallâh ve Muhammedun Resûlullâh ve Aliyyün veliyyullâh" cümleleri yazılmıştır[355].

Yeni kurulan devletin başkanına *şah* ismi verilmişti. *Şah*, devletin mutlak hâkimi olup, sınırsız salâhiyet sâhibi idi. Tüm önemli kararları kendisi veriyor, hattâ savaş kararı bile alabiliyordu. *Şah*, memleketin hem dinî, hem de dünyevî idârecisi

---

[352] Şerur Savaşı'ndan sonra Erzincan'a kaçmak zorunda kalan Elvend Mirza'nın, burada asker toplamak sûretiyle yeni bir savaş hazırlandığı görülmektedir. Bunun yanında, Doğu Anadolu'dan Tebriz'e giden yolu kapatmış, göç ve ziyâretleri engellemeğe çalışmıştır. Bu olaylar üzerine 908/1502 yılının ilkbaharında Şah İsmâîl, Elvend üzerine bir sefer düzenlemiştir. Tercan'ın kuzeyinde Sarıkaya yakınlarında vukû bulan savaşta Elvend Mirza, bir kez daha mağlûp olmuş ve firâr etmiştir. Savaş meydanından kaçan Elvend Mirza, bu kez Tebriz'e yönelmiş ve asker toplayıp yeni bir savaşa hazırlanmak istemiştir. Ancak Şah İsmâîl'in Tebriz'e dönüşü üzerine yolunu değişmiş ve Hemedan üzerinden Bağdâd taraflarına kaçmıştır. Sonraki yıllarda Diyarbakır'a dönmüştür. Burada Diyarbakır hâkimi Ayı Kasım'ı mağlûbiyete uğratmış ve kısa süreliğine bölgenin idâresini ele almıştır. 910/1504'deki ölümüne kadar onun burada yaşadığı muhtemeldir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 77-78; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 466, 468-469; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 43-44; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 33–34; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 40–41; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 22–23; Zabil Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması – Şirvan ve Şekinin Tabe Edilmesi", *Azerbaycan Tarixi*, (ed. Süleyman Eliyarlı), Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, s.371; Uysal, "Şah İsmail", s. 36.

[353] Birtakım çağdaş araştırmalar, Şerur Savaşı'ndan muzaffer ayrılan İsmâîl'in Tebriz'e girip Akkoyunlu mîrâsı üzerine oturduğu ve Uzun Hasan'ın vârisi sıfatıyla devleti idâreye başladığı husûsunda fikir belirtmektedirler. Örnek olarak bkz. E. İsayev, "Ağqoyunlu Evlendin Şerur düzündeki meğlubiyyeti", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, s. 22; Efendiyev, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti Ağqoyunlu Dövletinin Varisidir", s. 118; Efendiyev, "Azerbaycan XIII-XVII Esrlerde", s. 162; Oqtay Efendiyev, "Şah İsmayıl Xetainin Şexsiyyetine Dair", *Şah İsmayıl ve Onun Dövrü (beynelxalq konfrans)*, (ed. Hamlet İsaxanlı), Bakı: Khazar University Press, 1997, s. 41–42.

[354] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 74; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 36; Ahmed Tâc-i Bahş, *Îrân der Zamân-ı Safeviyye*, Tebrîz: Kitâbfuruşî Çehr, 1340/1961, s. 36; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 278.

[355] Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, I, s. 47; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 115.

idi[356]. Yönetim kurumları şahın gözetimi altında yapılandırılıyor, atamaları *şah* kendisi yapıyordu. *Vekîl*, *emîrü'l-ümerâ*, *sadr*, *vezîr*, *eşikağası*, *halîfetü'l-hulefâ*, *kurçibaşı*, *tavacıbaşı*, *avcıbaşı* ve *mühürdâr* da bu yeni devletin yönetici sınıfının isimlerinden birkaçı idi. Safevî Devleti'nin tesîsi esnasında Hüseyin Bey Şamlu'nun *emîrü'l-ümerâlık*, Şemsüddîn Gîlânî'nin ise *sadaret* makâmına getirildikleri görülmektedir[357]. Dede Bey *kurçibaşı*, Tekelü Sarı Ali Bey *mühürdar*, Şamlu Abdî Bey *tavacıbaşı*, İlyas Bey Halvacıoğlu *avcıbaşı* tayîn edilmişti. Ali Bey Rumlu gibi birkaç Safevî ileri geleni taşra vâlîliklerinde görev almıştı. Önceleri Akkoyunlu Hânedânı'nın hizmetinde bulunmuş olan Emîr Zekeriyye Keçeci de *vezîrlik* makâmına getirilmişti. Şah İsmâîl, ona "Miftâhü Âzerbâycân", yani "Azerbaycan'ın Anahtarı" lakabını takmıştır[358].

Safevî devlet müesseseleri arasında *sadâret* ve *halîfetü'l-hulefâ* müesseselerinin husûsî bir yeri vardı. Safevîler'den önce bölgeye hâkim olan diğer devletlerde varlığına rastlanmayan *sadâret* makâmı, Şah İsmâîl'in işbaşına gelmesi sonrasında ihdâs edilmiş olup, bu makâmı yöneten şahıs her türlü dinî müesseseleri kontrolü altında bulunduruyordu. Bu makâma, Şah İsmâîl'e çocukluk yıllarında Arapça ve Farsça dersleri vermiş olan Kâdî Şemsüddîn Lâhicî tayîn edilmişti[359]. *Halîfetü'l-hulefâ* müessesesinin ise Şeyh Safiyyüddin devrinde tesîs edildiği bilinmektedir. Bu müessesenin başında duran şahıs, Safevî şeyhlerinin Anadolu ve diğer bölgelerdeki temsîlcilerinin reîsi mevkiinde idi[360]. *Halîfetü'l-hulefâ*, tarîkat içinde "Mürşid-i Kâmil"den (yani Şah İsmâîl'den) sonra ikinci şahıs sayılmaktaydı. Bu görevde bulunan şahıs, Safeviyye Tarîkatı'na bağlı müntesiplerin tüm faâliyetlerine nezâret ediyordu. Müessesenin hemen hemen her bölgede *halîfe* isimli birer temsîlcisi vardı. Onların verdikleri emir ve fermânlar *şah* adına geçmekte ve bu emirlere kayıtsız şartsız uyulmaktaydı[361].

---

356 Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 13.
357 Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 266; Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 33; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 182.
358 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 33; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 182; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 18; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 58; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 281.
359 Mazlum Uyar, *İmâmiye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000, s. 145.
360 Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 92.
361 "Safeviyye halîfeleri" konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 102-105.

İlk devirlerde atalarının ve müridlerinin uğradıkları şiddet ve baskıya karşı çıkan, bazı durumlarda intikâm amacı gütmüş olan İsmâîl Safevî, sonraki yıllarda çökmekte olan Akkoyunlu tahtını ele geçirmek sûretiyle yeni bir devlet tesîs edebilmiş ve kısa zaman zarfında arzusundan fazlasına kavuşmuştu. Devletin teokratik nitelikte olduğu söylenebilir. Çünkü, Şah İsmâîl ve halefleri menşelerini Hz. Alî soyuna dayandırmakla birlikte Şiî imâmların tekrâr yeni bir vücûdda tecessüm edeceğine dâir yarı ilâhî bir iddiâ ile de ortaya çıkmışlardı[362]. Uzun Hasan'ın kurmuş olduğu saltanat, sadece kılıç ve kalkana dayanıyordu. Oysa ki torunu İsmâîl Safevî, arakasına manevî gücü de almıştı. Devlet çeşitli kabîlelerden teşekkül bulmuştu; ama hiçbir şekilde kabîleleler ittifâkı değildi. Kabîle bağlarından yararlanan, fakat gerektiğinde yüksek bir çağrı adına onları bir araya toplayabilen dinî kardeşlik idi[363]. Kızılbaşlar adı ile çağrılan bu kabîleler, siyâsî ve manevî olarak Safevîler'e bağlı olup, bu bağlılığı manevî bir borç olarak kabûl etmekteydiler.

Kaos içinde bulunan bu coğrafyada Safevîler'in sıyrılarak bağımsız ve güçlü bir devlet kurabilmeleri çeşitli sebeplerle izâh edilmektedir. XV. yüzyılın sonlarına doğru bölgede sosyal yaşam çok zorlaşmıştı. Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu Devleti sürekli gerileme kaydetmiş, çözülme ve çöküş devrine girmişti. İç savaşlar ve saltanat kavgaları ekonomik gerilemeyi de kendi berâberinde getirmekteydi. Sık sık meydana gelen savaşlarda çok sayıda köylü hayâtını kaybediyor ve dolayısıyla tarıma büyük darbeler vurulmuş oluyordu. Ekonomik gerilemenin göstergesi olan açlık ve sefâlet, göçebe kabîlelerin yanı sıra, şehir ve köy halkının da Safevîler safında yer almasını sağlıyordu. Başarının temelinde manevî bağlılık da yatıyordu. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan çok sayıda mürid ile Şah İsmâîl arasındaki en önemli bağ, "şeyh-mürid ilişkisi" idi. Bu ilişki kapsamında Safevî Devleti sınırları dışındaki müridler de kontrol altında tutulup, Safevî devlet politikasına uygun faâliyetlere yönlendiriliyorlardı. Safeviyye Tarîkatı'na bağlı müridler, aynı zamanda tarîkatın silâhlı askerleri idiler. İhtiyâç hâsıl olduğu an, bu kadar geniş coğrafyaya yayılmış olan tarîkat mensûbu müridler şeyhlerinin çağrısına hemen yanıt veriyor ve gönderilen fermânlara

---

362 Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 214.
363 Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1974, III, s. 30.

uyuyorlardı. Bunlar dışında, komşu devletlerin Safevîler'e yönelik propagandaları ve onları İslâm dışı gösterme çabaları da bu devlet vatandaşlarının birbirlerine kenetlenmelerine, inançlarına daha derinden sarılmalarına sebep oluyordu. Şiîlik doktrini de aynı bâbda bir araç olup, Şah İsmâîl iktidârının sonraki yılları boyunca sürekli gündemde tutulmuştur.

2. Şîa Islâhâtı

Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra bölgede uygulanan en mühim işlerden birisi, dinî sâhada yapılan ıslâhât olmuştur. Bu ıslahât, ahâlisinin çoğunluğu Sünni olan bir coğrafyada mezhebî değişiklik yapılarak, Şiîliğin hâkim mezhep kılınması şeklinde tezâhür etmiştir. Aslında İran coğrafyasında devlet tarafından desteklenen Şiîlik faâliyetlerinin Safevîler'le başlamadığı, bilinen bir gerçektir. Safevîler'den önceki devirde İran ve Irak coğrafyasına hükmeden Deylem asıllı Büveyhîler'in (319-453/932–1062) Şiî temâyüllü oldukları bilinmektedir. Büveyhîler, "Gadîr-i Hum" gününün bayram olarak kutlanmasını ve Hz. Hüseyin için matem tutulmasını emretmişlerdi. Fakat bağımsızlıklarını tehlikeye düşürmekten endişe duydukları için sonralar aşırı Şiî grupları desteklemekten uzak kalmışlardır[364]. Fâtımîler devrinde (296-566/909–1171) de Şiîlik siyâsî otoriteden büyük destek görmüştür. Ancak mevzûbâhis hânedân farklı coğrafyaya, yani Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'ye hükmediyordu. Bundan başka Fâtımî Devleti'nin esâsı, İsnâ Aşariye'den ziyâde İsmâîlîlik hareketine dayanıyordu[365]. İlhanlılar'dan Olcaytu Muhammed Hudâbende (707–717/1304–1317) devrinde ise önceki dönemlere nisbeten geniş çaplı bir tatbîkâta gidilmiş ve bu mezhebî akım Anadolu'nun bilhassa Sivas, Amasya, Tokat ve Yozgat yörelerindeki Türk ve Moğol kabîleleri ile köylüler arasında çok sayıda taraftar topluluğu edinmişti[366]. İlhanlılar devrindeki tatbîkâtın, Olcaytu'nun kendi itikâdıyla doğrudan bağlantısı vardı. Çünkü Şiîliği kabûl etmiş olan Olcaytu, bir fermân yayınlayarak ilk üç halîfenin isimlerini hutbe ve sikkelerden kaldırmış, hutbelerde Hz. Alî ve iki evlâdının (ikinci ve üçüncü imâmların) adlarını zikrettirmiş ve sikkelerde yalnız Hz. Alî'nin ismini

[364] Erdoğan Merçil, "Büveyhîler, *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 499.
[365] Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, İstanbul 1995, XII, s. 228.
[366] Sümer, "Safevî Tarihi ile İlgili İncelemeler", s. 9.

darbettirmiştir[367]. Müteâkip yıllarda Olcaytu'nun, bu mezhebin usûl ve akâidini araştırmak ve yaymak amacıyla okullar kurduğu görülmektedir. Bu yeni okullarda altmış kadar hoca, iki yüz civârında da öğrenci, Şiîlik akâidi üzerine tedrîs ve talîm yapıyordu. Ülkede bu yeni mezhebin akâidini bilen çok az ilim adamı bulunmasından dolayı başka bölgelerden âlimler başkent Sultâniyye'ye dâvet edilmiş ve burada onlara her türlü çalışma imkânı temîn edilmişti. Bu âlimler arasında Cemâlüddîn el-Hasan İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325) ve oğlu Fahruddîn Muhammed (ö. 771/1369) de vardı. Hillî ve tâkipçileri mevzûbâhis devirde bu alanda olan boşluğu kısmen de olsa doldurmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla devlet ricâli ile Şiî ulemâ ittifâkının temelleri bu devirde atılmıştır. Ne var ki Şiî ulemânın siyâsî otorite ile olan bu ilişkisi çok uzun sürmemiştir. Olcaytu döneminin sonuyla Ebû Saîd döneminin başlangıcında Moğollar yeniden Sünni temâyüle dönmüşlerdir[368]. Aslında bu dönüşümde Kazvîn, Şîrâz ve İsfahan gibi şehirlerin ahâlîsinin tepkileri önemli rol oynamıştır. Çünkü Şiî temâyülün ağır bastığı günlerde aynı bölgelerin ahâlîsi Sünnilikten kaynaklanan tassup hissinden hareketle Şiîleşme temâyülüne direnmiş ve Sünni temâyülde ısrâr ederek itaât etmemişlerdir. Bu meyanda vukû bulan ayaklanmaları önlemek amacıyla İlhanlılar da yeni bir fermân yayınlayıp, sikke ve hutbeye ilk üç halîfenin isimlerini tekrâr ilâve etmişlerdir[369].

Şiî ulemânın Büveyhîler ve İlhanlılar'la yapılan bu dirsek temâsları, bölgedeki itikâdî görünümü değiştirme gücüne sâhip olmamıştır. Zira, XIV. ve XV. yüzyıllarda İran'da Şiî nüfûs hâlâ azınlık konumunda idi. Büyük toprak sâhipleri ve şehir ahâlisi, itikâdî yönden çoğunlukla Sünni temâyül taşımaktaydı. Aynı durum Azerbaycan ve Horasan halkı için de geçerliydi. Bu iki bölge halkı çoğunlukla Sünni olup, Hanefî mezhebine bağlı bulunmaktaydı. Mâzendaran ve Gîlân bölgelerinin durumu ise biraz farklılık arz etmekteydi. Bu iki bölgede Şiîlik hâkim konumda olup, ahâlînin az bir kısmı Yezîdî idi[370]. Şah İsmâîl Tebriz'de tahta oturduğu günlerde Tebriz şehrinin nüfûsu yaklaşık üç yüz bin kişi olup, bu nüfûsun üçte ikisi de Sünni idi[371]. Aynı devirde

---

[367] Aştiyânî, *Târîhü İran*, s. 479–480.
[368] Mazlum Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004, s. 82.
[369] Aştiyânî, *Târîhü İran*, s. 480.
[370] Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, s. 36, 42.
[371] Browne, *History of Persia*, IV, s. 53; Savory, *Iran*, s. 29.

diğer bölgelerde de Şiîler azınlık konumunda idiler. Sadece Kum, Kaşan ve Rey'de ahâlînin çoğunluk kısmını teşkîl ediyorlardı[372].

Şah İsmâîl devrinde ise tüm bu dengeler değişmiş ve mevzûbâhis coğrafya mezhebî yönden yeniden yapılanmıştır. Mezhebî oran konusundaki uyarılara rağmen, Şah İsmâîl, radikal bir adım atmış ve Şiîliği resmî devlet mezhebi olarak kabûl etmek sûretiyle bu değişimi gerçekleştirmek istemiştir[373]. Cülûs merâsimi öncesinde İsmâîl Safevî ve emîrleri arasında aynı mevzûda bir istişâre toplantısı yapılmış ve bu toplantıda İsmâîl Safevî devlet erkânının fikirlerini sormuştur. Safevî ileri gelenleri bu mevzûda aklıselim davranmış ve yapılacak değişimin kargaşa ortamı oluşturup, Tebrîz ahâlisi arasında kışkırtıcı bir eyleme dönüşeceği fikrini belirtmişlerdir. Ne var ki Şah İsmâîl aynı fikirde olmamış ve – "eğer tebaa bana karşı çıkarsa, ben de Allah'ın yardımı ile kılıca el atar ve bir kişiyi bile sağ bırakmam" diye cevâp vermiştir[374]. Bu olayın gerçekleştiği gün hutbe okunan camideki her iki şahıs arasına elinde hancer veya kılıç olan bir Kızılbaş dikilmiş ve mezhebî değişim gerçekleşmiştir[375]. Halkın çoğunluğunun Şah İsmâîl'i bir velî, kutsal şahıs olarak görmesi de Şiîliğin kabûlü ve yerleşmesini kolaylaştırmıştır.

Mezhebî ıslâhât, şeklî bakımdan pek çok yenilik meydana getirmiştir. Örneğin, bu ıslâhât, ezân üzerinde müessir olmuş ve ezâna "Eşhedü enne Aliyyen Veliyullâh" lafzı ilâve edilmiştir[376]. Câmilerde ilk üç halîfeye lânet okunmaya başlamıştır[377]. Şîa ıslâhâtı para biriminde bile kendi etkisini göstermiştir. Yeni basılan sikkelerin üzerinde "Allah'dan başka ilâh yoktur, Muhammed Allah'ın elçisi, Alî Allah'ın dostudur" yazıyordu. Sikkenin arka yüzüne ise Şîa'nın on iki imamının adı ve "mukaddes halîfe" Alî'nin ismi ile berâber, küçültülmüş şekilde Şah İsmâîl'in ismi de darbedilmişti[378].

Mezhebî yenilik, Safevî askerlerinin savaş naralarında da ön plana çıkmıştır.

---

372 Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 53.
373 Brockelmann, *İslam Ulusları*, s. 263.
374 Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 277; Browne, *History of Persia*, IV, s. 22, 53; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 40; Savory, *Iran*, s. 29; Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 149; Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 53.
375 Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 278.
376 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 467.
377 Cemâlî, *Teşkîl-i Devlet-i Safevî*, s. 151; Yazıcı, "Safevîler" , s. 54; Browne, *History of Persia*, IV, s. 53–54.
378 Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti,* s. 48–49; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 39.

Safevî askerlerinin savaş narası "Allâh, Allâh, Aliyyun Veliyullâh" şeklinde idi[379]. Yine sonraki yıllarda hütbe üzerinde başka değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, Safevîler'den önce Şîa usûl ulemâsı tarafından kullanılan "sultan" ve "âdil imâm" tabîrleri, 911/1505'ten itibâren Şah İsmâîl'in yayınladığı bir fermânla onun kendisi için de istifâde edilmiş ve hutbelerde okunmaya başlamıştır[380].

Şîa ıslâhâtının gerçekleştirildiği günlerde Safevî coğrafyasında Şîa temâyüllü fukehâ ve mütekellimin sayısı çok azdı. Bundan dolayı Arap coğrafyasındaki Şiî ulemâ Tebriz'e davet edilmiş, talîm ve tedrîs işlerinde onlara öncelik tanınmıştır. Safevî şahının katında gördükleri himâye ve teşvîk sayesinde, sonraki yıllarda çok sayıda Şiî din âlimi Safevî Devleti'ne göç etmiştir. Bu âlimler devlet müesseselerinde, talîm ve tedrîs işlerinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu durum, sonraki yıllarda devletle dinin kenetlenmesine ve Safevîler'e bağlı Şiî ulemâ sınıfının oluşumuna sebebiyet vermiştir[381].

Halkının çoğunluğu Sünni olan bir coğrafyada Şiîlik propagandası yapmak ve mezhebî değişim gerçekleştirmek, sonraki süreçte tepkiler uyandırmış ve isyânlara sebep olmuştur. Örneğin; İsfahan, Şîrâz, Kazerun ve Yezd Sünniler'i Şiîleştirmeye mukâvemet göstermişlerdir. Ancak bu mukâvemetlerin akîbeti fecî olmuş ve direnişçiler katliâma uğramışlardır[382]. Şiîleştirme faâliyetine en fazla Sünni ulemânın mukâvemet gösterdiği görülmektedir. Bundan dolayı mukâvemet gösteren Sünni ulemânın bir kısmı ya öldürülmüş, ya da Sünniliğin hâkim konumda olduğu komşu devletlere hicret etmek zorunda kalmıştır. Sünni ulemânın şiddete marûz kaldığı bölgelerin başında Şîrâz gelmekteydi. Şah İsmâîl Şîraz'a girdiğinde, ulemânın çoğunluğu muhâlif cephede yer alıyordu. Şah, onları huzûruna çağırıp, üç halîfeye lanet okumalarını emretmiştir. Sünni ulemâ, bu emre karşı direnmiş ve bundan dolayı cezalandırılmışlardır. Onlardan Şemsüddin el-Hurfî isimli sadece bir âlim, Şah'ın emrine boyun eğmiş ve bu sûretle kurtulabilmiştir[383]. Başka Sünni ulemâ katli, Herat

---

379 Browne, *History of Persia*, IV, s. 52-53; Trimingham, *The Sufi Orders*, s. 100.
380 Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, s. 108.
381 Safevîler'de devlet-ulemâ münâsebetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Uyar, *İmâmiye Şîası'nda Düşünce Ekolleri*, s. 140–147.
382 Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti,* s. 50.
383 Uyar, *İmâmiye Şîası'nda Düşünce Ekolleri*, s. 137.

taraflarında meydana gelmiştir. Şah İsmâîl Herat'ı ele geçirdiği vakit (916/1510), Mevlânâ Sadreddin Taftâzânî neslinden olan Şeyhülislâm Seyfeddin Ahmed Taftâzânî'yi katlettirmiş ve bu neslinden olan pek çok kişiyi cezalandırmıştır[384]. Ceza ve katliâmlardan dolayı aynı bölgelerde yaşayan bazı Sünni din bilginlerinin hicret etmek zorunda kaldıklarını yukarıda zikretmiştik. Hicret etmek zorunda kalan Sünni âlîmler, çoğunlukla Timurîler'e bağlı Herat'a sığınmışlardır. Safevîler'in Horasan bölgesini ele geçirmelerinden sonra ise bu âlimlerin Buhara taraflarına hicret ettikleri görülmektedir.

Mezhebî değişimden, Safevî coğrafyasının tarîkat ve dinî cemâatleri de nasiplerini almıştır. Safevîler'in iktidâra yükseldiği devirde bölgede birkaç müessir tarîkat vardı. Onlardan Nurbahşiyye, Zehebiyye, Nimetullâhiyye, Kevâkibzâdeler[385], Halvetiyye ve Kübreviyye'nin[386] isimleri zikredilebilir. Ne var ki Şîa ıslâhâtı sonrasında Safevîler'in bu tasavvufî akım ve tarîkatları tasfiye yoluna gittikleri görülmektedir. Bu süreçte kendi ilkelerinde ısrârla dayanan Sünni temâyüllü tarîkatlardan bazılarının şeyhleri ülkeden sürülmüş, bazıları ise bu yeni düzene ayak uydurarak ya Şîîliğin ilkelerini kabûl etmişler, ya da Şiî bir yüz takınarak[387] faâliyetlerini devâm ettirmişlerdir[388]. Sünni temâyüllü tarîkatlar bu tür bir değişime uğrarken, öte yandan Şîîliğe sıcak bakan bazı tarîkatlar ise himâye görmüşlerdir. Örneğin; Nimetullâhiyye Tarîkatı Şiî yanlı olduğunu deklare etmiş ve bundan sonra tarîkatın başında bulunan

---

[384] Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi: Babur'un Hâtıratı*, (trc. Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, II, s. 194.

[385] Kevâkibzâdeler, Halep taraflarında yaygın idiler. Bu grubun ortaya çıkması Safeviyye şeyhlerinden Şeyh İbrâhîm'in oğlu Ebû Yahyâ Muhammed'in adı ile bağlıdır. Ebû Yahyâ Muhammed, Halep civârında ikâmet etmiş ve demircilikle uğraşmaya başlamıştır. Yıldız şeklinde yaptığı demir mıhlara "yıldızlar" manasına gelen "kevâkib" denildiği için Ebû Yahyâ Muhammed de "Kevâkibî" ismiyle anılmaya başlanmıştır. Sonralar tasavvuf yolunu seçmiş ve Safeviyye'yi o civârda yaymaya başlamıştır. Bundan dolayı onun silsilesinden gelenlere "Kevâkibzâdeler" denilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, s. 174; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 60.

[386] Kübreviyye Tarîkatı da Safeviyye gibi Sünni temâyülden Şiî temâyüle geçiş yapmıştı. Fakat bu geçiş tedricî değil, âniden baş vermiştir.

[387] Bu yolu seçen tarîkatlara örnek olarak Zehebiyye Tarîkatı gösterilebilir. Zehebiyye'nin şeyhi Emîr Seyyid Ahmed Lâleh (ö. 913/1507) idi. Bu şahıs, önceki devirlerde Sünni temâyül taşımaktaydı. Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra Seyyid Ahmed'in irfân faâliyetini terk ettiği ve Şah İsmâîl tarafından himâye gördüğü söylenmektedir. Oğlu Emîr Şihâbüddîn Lâleh (ö. 940/1534) ise tarîkat faâliyetlerini tamâmen bırakmış ve kısa süreliğine olsa da, Safevî Devleti'nin sadârat makâmında görev almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 88.

[388] Hodgson, *The Venture of Islam*, III, s. 35.

Nizâmüddîn Abdülbâkî'ye (ö. 920/1514) sadaret görevi verilmiştir (917/1511)[389]. Nimetullâhiyye Tarîkatı ile Safevîler'in ilişkileri sonraki devirlerde de devâm etmiştir. Muhtemelen bundan dolayıdır ki XVI. yüzyılın ikinci yarısında Nimetullâhiyye'nin mühim merkezlerinden biri de Tebriz şehrinde yerleşen Nimetullâhiyye Tekkesi olmuştur[390]. Şiîliği savunan başka bir tarîkat ise Nurbahşiyye Tarîkatı idi. Bu tarîkatın mürşidi Şeyh Kâsım'a (ö. 917/1511) Rey'de bir mâlikâne tahsîs edilmişti[391]. Başlangıçta Safeviyye ile yakın ilişki içinde olan başka bir tarîkat ise Halvetiyye idi. Hazar Denizi'nin güneybatısında bulunan Gîlân bölgesindeki Lâhicân'da doğup büyüyen Ömer el-Halvetî (ö. 800/1397), İbrâhim Zâhid Gîlânî'nin halîfesi olarak Hârezm'de irşâd faâliyetlerinde bulunan amcası Âhî Muhammed Halvetî'ye (ö. 780/1378) intisâp etmiş ve onun ölümünden sonra irşâd makâmına geçmiştir. Ömer el-Halvetî, sonraki yıllarda Karakoyunlu hâkimiyetinde bulunan Tebrîz şehrine gitmiş ve irşâd faâliyetlerini bu şehirde devâm ettirmiştir[392]. Akkoyunlular'ın güçlü olduğu zamanlarda, Halvetiyye'nin büyüklerinden olan İbrâhim Gülşenî (ö. 940/1534), hocası Dede Ömer Rüşenî'nin (ö. 892/1487) Tebriz'deki zâviyesinde irşâd faâliyetlerini devâm ettirmekteydi. Akkoyunlular'ın siyâsî güçlerini kaybetmesiyle burada bulunan Halvetîler de, devâmlı artış kaydeden bir Safevî baskısı ile karşılaşmışlardır. Sonunda Gülşenî, oğlu Ahmed Hayalî'yi de berâberine alıp Diyarbakır'a, oradan da Kudüs üzerinden Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır[393]. Halvetîler'in diğer bir kısmı ise, Şirvanşahlar Devleti'ne tâbi olan Bakü şehrinde ikâmet eden Yahyâ Şirvanî (ö. 868/1463) kanalıyla faâliyetlerini devâm ettirmişlerdir.

Tüm bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bölgede tek başına iktidâr olup halkın manevî desteğini arkasına alan Safeviyye, Şîa ıslâhâtına orantılı olarak Safevî coğrafyasında bulunan Sünni temâyüllü tarîkatlara hayât hakkı tanımamış, Şiî temâyüllü tarîkatlara karşı, kısmen de olsa nâzik davranmış ve onlara nisbî bir hayât hakkı tanımıştır. Sonraki süreçte ise Safevî coğrafyasında bulunan tarîkatların düşüş içinde

---

389 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 44-45; Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, s. 115.

390 Said Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden İmam. Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite İran from beginning to 1890*, Chicago & London: The University of Chicago Pres, 1984, s. 116–117.

391 Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 88.

392 Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 393–394.

393 Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 88; Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, s. 114; Arjomand, *The Shadow of God*, s. 113.

oldukları, Safevîler'in sonuna doğru Nurbahşiyye ve Zehebiyye dışında tüm tarîkatların tarîh sahnesini terk ettikleri (veya terk etmek zorunda kaldıkları) görülmektedir[394].

[394] Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, s. 114.

C. Safevî Devleti'nin Genişleme ve Yükseliş Safhası

907/1501 yılında vukû bulan Şerur Savaşı'ndan sonra kurulan Şiî temayüllü Safevî Devleti, Sünni temayüllü Müslüman güçlerle kuşatılmıştı. Kuzeybatıda Osmanlılar, doğuda Şeybanîler ve batıda Memlûkler bu yeni devletin sınır komşuları idi. Bu kadar güçlü devletlerle sınır komşusu olmasına rağmen, kuruluşunun ilk on beş yılı boyunca Safevî Devleti hızlı bir genişleme kaydetmiş ve devrinin müessir güçlerinden birine dönüşmüştür. Bu bölümde devrin süper güçlerinin kuşatması altında bulunan Safevî Devleti'nin gelişim ve büyüme süreci araştırılacak ve bu meyanda vukû bulmuş olan olayların geniş tasvîri verilecektir.

1. Akkoyunlu Murad Mirza ile Savaş (908/1503)

Şirvan seferi ve Akkoyunlu Elvend üzerindeki zaferden sonra, Şah İsmâîl'in bazı küçük çaplı olaylarla uğraştığı, kurduğu devleti genişletme ve geliştirme yolunda çabalar sarfettiği görülmektedir. Aynı devirde Şah İsmâîl'in faâliyet alanında onun planlarına engel teşkîl edecek başka bir güçlü rakîp daha vardı. Bu rakîp, Fars ve Irâk-ı Arap bölgelerini elinde bulunduran Akkoyunlu Murad Mirza idi. 908 senesinin sonlarına doğru (1503 yılının başlarında) Şah İsmâîl ona bir mektup yazmış ve teslîm olması karşılığında Irak-ı Arab'ı ona verebileceğini ifâde etmişti[395]. Murad Mirza ise Şah İsmâîl'in bu teklîfini geri çevirmiş ve savaş hazırlıklarına başlamıştır. Dolayısıyla bu meyandaki tüm diplomatik teşebbüsler sonuçsuz kalmış ve taraflar arasında savaş kaçınılmaz bir hâle gelmiştir.

908 yılının zi'l-hicce ayında (haziran 1503) Şah İsmâîl, on iki bin kişiden müteşekkil bir ordu ile Tebriz'den çıkıp Kızılüzen nehrini geçmiş ve Hemedan üzerine yürümüştür[396]. Bu haber Murad Mirza'ya ulaşınca, yetmiş bin askerden müteşekkil ordu ile onu karşılamaya çıkmıştır[397]. 24 Zi'l-hicce 908/21 Haziran 1503 tarihinde Hemedan yakınlarında taraflar arasında kesin sonuca götüren bir savaş vukû bulmuştur.

---

[395] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti,* s. 45.
[396] Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, s. 155.
[397] Murad Mirza'nın bu kadar fazla ordu toplayabilmesi, annesi Gövher Sultan'ın Akkoyunlu emîrleri üzerindeki nüfûzu ve otoritelerini kaybetmek istemeyen Akkoyunlu emîrlerinin özel çabası sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sarwar, *History of Shah Ismail*, a. 44; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 34.

Akkoyunlu ordusnun sağ cinâhına Alî Bey Türkman, sol cinâhına Murad Bey, öncü birliğe ise Kum hâkimi İslanmış Bey komutanlık ediyordu[398]. Safevî ordusunun öncü birliğine Hâdim Bey ve Mansûr Bey Kıpçak komutanlık ediyorlardı. Cinâhlarda Dede Bey, Hüseyin Bey Lala, Muhammed Han Ustaclu, Bayram Bey Karamanlı, Ebdi Bey Şamlu, Sarıalî Bey bulunuyordu. Merkezdeki birliğe ise Şah İsmâîl'in kendisi komutanlık yapıyordu. Kara Piri Bey Kaçar komutanlığında 1500 kişilik bir bölük ise ihtiyâtta saklanmıştı. Savaş sırasında bu ihtiyâtta saklanan bölük, çok önemli rol oynamış ve beklenmedik bir anda saldırıya geçerek Akkoyunlu ordusunu şaşkına uğratmış ve firâr etmesine sebep olmuştur.

Hemedan yakınlarında meydana gelen savaşın sonucu, Şah İsmâîl açısından kesin bir zafer idi. Murad Mirza'nın komutanları - Alî Bey Türkman, Güzel Ahmed Bayandur (Aybe Sultan'ın kardeşi) ve Islanmış Bey - ya savaş meydanında öldürülmüş, ya da esîr alınarak katledilmişlerdi. Akkoyunlu prensinin genel kaybı, on binin üzerinde idi[399]. Savaş meydanında yenilgiye uğradığını gören Murad Mirza'nın kendisi ise saltanat sevdasını terk edip, Şiraz taraflarına firâr etmiştir[400]. Onu tâkip eden Şah İsmâîl, aynı yıl içinde Şiraz'ı da ele geçirmiştir. Bu sebeple Murad Mirza da Yezd taraflarına çekilmiştir. Safevî ordusunun Yezd civârında görünmesi üzerine Murad Mirza Haleb'e gitmiş ve burada Memlûkler Devleti'nden yardım ummuştur. Fakat bu meyandaki beklentilerine olumlu bir yanıt alamamıştır. Memlûkler'den gerekli yardımı alamayınca, Dulkadırlı Beyliği'ne gitmiştir. Burada Dulkadırlı ülkesinin yöneticisi Alâüddevle Bey'le görüşmüş ve onun katında olumlu izlenimler bırakarak Dulkadırlı Beyliğine yerleşmiştir. Burada bulunduğu günlerde, Dulkadırlı Beyi ile sıkı temâsta olmuş ve sonunda onun kızı Benlü Hatun ile evlenerek akrabalık bağı tesîs etmiştir[401]. Bu faâliyetler sayesinde Dulkadırlı beyinin desteğini de arkasına alarak, kaybedilmiş Akkoyunlu tahtını geri alma planları yapmıştır. Fakat Şah İsmâîl'in Dulkadırlı seferi (916/1510), Murad Mirza'ya bu planları gerekleştirme fırsatı tanımamıştır. Dolayısıyla bu son Akkoyunlu prensi, saltanat muhayyilesini bir süre ertelemek zorunda kalmıştır. I.

---

398 Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 371.

399 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.

400 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 83; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 182; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.

401 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 185; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 228; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, s. 197.

Selim'in Azerbaycan seferi sırasında Murad Mirza, Osmanlı Devleti'nden yana tavır koymuş ve Osmanlı desteği görmüştür. Ancak Murad Mirza'nın, 920/1514 yılında bir sınır çatışması sırasında vâki olan ölümü üzerine bu işbirliği de sona ermiştir[402]. Onun ölümü, Safevîler'e yönelik son Akkoyunlu tehdîdini de ortadan kaldırmıştır.

Hemedan Savaşı, Akkoynulu Devleti'nin varlığını sona erdirmekle birlikte, Fars, Irâk-ı Arap (Bağdad merkez olmak üzere şimdiki Irak) ve Irâk-ı Acem (Hemedan dâhil İran'ın tüm güney vilayetleri) bölgelerinin kapılarını Şah İsmâîl'e açmıştır. Nitekim Murad'ı tâkip eden Şah İsmâîl, kısa süre zarfında İran içlerine doğru ilerlemiş ve Şiraz'ı ele geçirmiştir. Aynı sene içinde Şah İsmâîl Kum'u, Kaşan'ı ve İsfahan'ı da zabt etmiştir. 910/1504'de Gülhendan, Firuzgun, Ust kalelerini, 911/1505'de ise Horasan dışında tüm İran'ı ele geçirmiştir.

2. Tebriz'e Uğrayan Yabancı Elçiler

Safevî Devleti'nin kuruluşundan birkaç yıl sonra yabancı devlet elçilerinin başkent Tebriz'e uğrayıp Şah İsmâîl'le görüştükleri, diplomatik ve askerî düzeyde ilişkiler kurmaktan yana tavır sergiledikleri görülmektedir. Bu elçiler arasında Hüseyin Baykara (875-911/1470–1505) ve II. Bâyezîd'den gelen elçiler olduğu gibi, birtakım Avrupa devletlerinden gelen elçiler de vardır. Aslında Şah İsmâîl iktidârının ilk üç senesi boyunca Safevî sarayına, komşu devletlerden hiçbir elçi uğramamıştır. Komşu devletlerden Tebriz'e elçi gönderen ilk pâdişâh, Timurlular'dan Sultan Hüseyin Baykara olmuştur. Hüseyin Baykara, bu elçi vâsıtasıyla Şah İsmâîl'e bir mektûp da göndermiştir. Timurlu elçisinin getirdiği mektûbun üslûbu uygun görülmemiş ve elçi geri gönderilmiştir[403]. Bu sıralar Horasan'da iç karışıklık çıkmıştı. İlâveten, Özbek Şeybek Han'ın saldırısı sebebiyle Sultan Hüseyin Baykara'nın tahtı sallanmaya başlamıştı. Şah İsmâîl'den alacağı askerî yardım sayesinde hem kendi iktidârını sağlamlaştıracağını, hem de Özbekler'e karşı Safevîler'i kullanabileceğini uman Hüseyin Baykara, bir kez daha Şah İsmâîl'e mektûp yazmıştır. İlk mektûbu yazan kâtibi ise cezâlandırılması için elçi ile berâber Şah İsmâîl'e göndermiştir. Elçi berâberinde

---

[402] Murad Mirza, Urfa taraflarında meydana gelen bir sınır çatışmasında hayâtını kaybetmiş ve kafası kesilip Şah İsmâîl'e gönderilmiştir. Bkz. Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 185-186.

[403] Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 293.

ozan ve rakkâse takımı da Safevî sarayına gitmiştir. Şah İsmâîl, elçilik heyetini saygıyla kabûl edip, ozanları kendi yanında tutmuş, rakkâse takımını ise geri göndermiştir. Bundan başka, dokunaklı uslûpta bir mektûp yazıp, Hüseyin Baykara'ya göndermiştir. Mektûpta, saz takımı ve hûrîlere benzeyen rakkâselerin Horasan sarayının eğlence meclisleri için uygun olabileceğine işâret etmiş, kendisinin savaş adamı olduğunu ifâde ederek bu tür sohbet arkadaşlarına ihtiyâç duymadığını belirtmiştir[404]. Bundan başka, kendi elçisiyle Safevî sarayının sadeliğini, zevk ve eglence hayâtını gösterebilmek için bir ozan takımı da göndermiştir. Muhtemelen, dolayı yolla olsa da, Şah İsmâîl, ordusunun ve saray eşrâfının nelerden zevk aldığını ve nelere değer verdiğini göstermek istemiştir.

Safevî sarayına ikinci elçiyi, Osmanlı Pâdişâhı II Bâyezîd göndermiştir. Aslında 905/1499 yılında düzenlenen Erzincan seferi sırasında Safevîler'le Osmanlılar arasında ilk diplomatik teşebbüsün gerçekleştiği söylenebilir. Zira, bu sefer sırasında II. Bâyezîd'e iltimâs mektûbu yazan İsmâîl Safevî, Ustaclu oymağından geriye kalan yaşlı ve zayıfların korunmasını Osmanlı pâdişâhından istirhâm etmiştir[405]. Osmanlı Devleti'nin ilk elçisi ise 911/1505 yılında Safevî sarayına uğramıştır[406]. Azerbaycan ve Fars bölgelerini fethinden dolayı Şah İsmâîl'i tebrîk için gönderilen bu elçi, Safevî sarayında ihtirâmla kabûl edilmiştir[407]. Bu elçinin Şah İsmâîl'e takdîm ettiği mektûptan da anlayacağımız üzere Osmanlı pâdişâhı, Şah İsmâîl'i pâdişâh olarak tanımanın yanı sıra, diplomatik düzeyde ilişkiler kurulmasından yana tavır da sergilemiştir[408]. Başka bir Osmanlı elçisinin, Trabzon vâlîsi Şehzade Selim'in, Safevî topraklarına tecâvüzü dolayısıyla İstanbul'a gönderilen Safevî elçisine mukâbele olarak gönderildiği bilinmektedir. Muteâkip süreçte her iki devletin zâhiren de olsa dostça geçindikleri ve karşılıklı olarak birbirlerine elçiler ve hediyeler gönderdikleri de vâkidir.

Avrupa'dan gelen elçiler ise genelde cülûsu münâsebetiyle Şah İsmâîl'i tebrik etmişlerdir. Bundan başka, ticarî ve askerî alanlarda işbirliği teklîflerinde

---

404 Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 21.
405 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 32; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 19; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 39; Uysal, "Şah İsmail", s. 35.
406 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 38.
407 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 105; Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, s. 127–128.
408 İsmayıl Hüseynov, *İsmayıl Sefevi*, Bakı: [y.y.], 1943, s. 12.

bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'da yürüttüğü askerî siyâsetin sınırlarının sürekli Batı Avrupa'ya doğru genişlemesi karşısında dayanamayan ve yeterince bunalıma girmiş olan Batı Avrupa ülkeleri, Doğu'da ilk kıvılcımları gözüken bu yeni devlet ve ideolojiyi sevinçle karşılamaktaydılar. Safevî Devleti'nin kuruluşunun erken devrinde Batı Avrupa ülkelerinin kralları ve halkı, Şah İsmâîl ve taraftarları hakkında muhayyileye dayanan bir görüşe sâhiptiler. Onlara göre Şah İsmâîl bir kral olmakla berâber, neredeyse bir "peygamber"[409] ve çok ehemmiyetli bir siyâsî figür idi. "Türkler'i (Osmanlılar'ı) durduracak tek şahıs" idi[410]. Batılılar, Şah İsmâîl'in İslâm'a aykırı gibi gözüken bazı davranışları ile Hıristiyanlık'ta mevcût olan birtakım doğaüstü olaylar arasında benzerlik kuruyor[411] ve Şah İsmâîl'i Hıristiyanlık'taki Mesih'e benzetmeye çalışıyorlardı. Şah İsmâîl'i ve taraftarlarını Hıristiyan adlandıramıyorlardı, fakat aşırıya giderek Şah İsmâîl'i Hıristiyan temâyüllü bir mezhebin önderi ve müridlerini ise bu mezhebin üyeleri olarak addediyorlardı[412]. Bundan başka, Şah İsmâîl, Avrupa'da "Büyük Sufi" (Great Sophi), taraftarları ise "Sufiler" (Sufis) olarak biliniyordu[413]. Safevî müridleri, bazen Haçlı şövalyelerine de benzetiliyordu[414]. Onlara göre, Şah İsmâîl, kendi servetini her an dağıtmaya hazır olan bir şahıs ve müridlerine şehitlik için ilhâm kaynağı olan bir "Doğulu" idi.

Safevîler'le ilişki kurmak isteyen batı ülkeleri arasında Venedik Cumhuriyeti, Portekiz Krallığı ve Papalık Kurumu önde gelmekteydi. Batı ülkelerinden Venedik Cumhuriyeti, o sıralar Osmanlı Devleti sınırları içinde olan Karaman Eyaleti'nde meydana gelen isyândan da faydalanmak sûretiyle Karaman-Safevî-Venedik ittifâkının oluşturulması için çaba harcamaktaydı[415]. Tebriz sarayına uğrayan ilk batılı elçi de Constantino Laschari isimli bir Venedikli idi. Laschari, Karaman Beyliği ve Safevî

---

409 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 91.
410 Palmira Brummet, "The Myth of Shah Ismail Safavi: Political Rhetoric and "Dvine" Kingship", *Medieval Christian Perceptions of Islam: A Book of Essays*, (ed. John Victor Tolan), New York: Garland Publishing, 1996, s. 340.
411 Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, New York: State University of New York, 1994, s. 31.
412 Papa II. Julius (909-919/1503–1513), Şah İsmâîl'e çok umut besliyordu. Aralarında kesin bir muhâbereye dâir bilgi bulunmamasına rağmen, Papa, Safevî şahının Hıristiyanlığı kabûl edeceğine inanmaktaydı. Bkz. Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 24.
413 Browne, *History of Persia*, IV, s. 20–21.
414 Brummet, "The Myth of Shah Ismail", s. 350–351.
415 Karaman İsyânı sırasında Mustafa Karamanoğlu'nun Venedik Cumhuriyeti ve Safevîler'le kurduğu ilişkilerin ayrıntılı tasvîri için bkz. Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 83–84; 91–92.

Devleti ile görüşmeler yapmış ve ülkesine döndükten sonra (rabîü'l-âhir 908/kasım 1502) seferiyle ilgili kendi hükümetine bir rapor vermişti. Laschari'nin izlenimlerine göre, "...Safevî ordusunun Türk menşeli savaşçıları çok iyi derecede silâh kullanabiliyorlar. Onların tek sorunu, ateşli silâh ve attır. Bunları da elde etmek için sürekli çaba sarfediyorlar..."[416]. Batı ülkelerinin bu diplomatik teşebbüslerine Şah İsmâîl'in olumlu cevâp verdiği ve Alî Bey isimli bir Safevî elçisini Avrupa'ya gönderdiği bilinmektedir. 1505 yılının ocak ayında (recep 910) Venedik Cumhuriyeti doju Leonardo Loredano'ya yazdığı mektûpta Safevî şahı, şunları yazıyordu: "… Biz tüm Acem ülkesini ele geçirdik ve şimdi burası çiçek açmaktadır. Allah'ın kerâmetine inanıyoruz ve düşman üzerinde daha büyük zaferler kazanacağımıza umut ediyoruz. Venedik Cumhuriyeti ve diğer Batı ülkeleriyle askerî ve siyâsî ittifâk kurmak için Alî Bey'i Avrupa'ya gönderdik…"[417].

Şah İsmâil'in Venedik katındaki bir başka diplomatik teşebbüsü, 913/1508 yılında vâki olmuştur. Safevî şahı, Venedik'le Uzun Hasan devrinde kurulmuş olan ilişkileri göz önünde bulundurmuş ve Osmanlılar'a karşı yeni bir ittifâk kurulmasını teklîf etmiştir. Bundan başka, Venedik'ten ateşli silâh ve top da istemiştir. Ayrıca Osmanlı-Safevî savaşı esnasında Venedik donanmasının Yunanistan ve Anadolu sâhillerini vurmak sûretiyle Osmanlı'yı denizden meşgûl etmesini talep etmiştir[418]. Onun elçisi Venedik'te çok iyi karşılanmış olmakla berâber, olumlu bir sonuç elde edemeden Kıbrıs ve Suriye yolu ile Tebriz'e dönmüştür. Safevî elçisini çok sayıda hediye ile uğurlayan Venedik doju, Şah İsmâîl'e yazmış olduğu mektûbunda İran kralları ile Venedik arasında eskiden beri var olan dostluk ve ittifâkı unutmadığını belirtip, Şah İsmâîl'in de ittifâk teşebbüsünde iştiyâklı davranmasından memnûniyet duyduğunu ifâde etmiştir. Fakat beş yıl önce II. Bâyezid'le imzalanan barış antlaşmasını bozmayı düşünmediğini ifâde eden Venedik doju, Safevîler'le dostluğa çok önem verdiğini ve sırası gelince Türkler'e karşı mücâdeleye girebileceğini de bildirmiştir[419]. Aslında Venedik, bu sıralar Şah İsmâîl ile işbiriliğine girmekten tamâmen uzak idi.

[416] S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 418.
[417] a.g.m., s. 419.
[418] Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 245.
[419] Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 245–246; Giorgio Rota, "Safevî İranı İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış", (trc. Nasuh Uslu), *Türkler*, Ankara 2002, VI, s. 900.

Çünkü kendisine karşı kurulmuş olan Cambrai İttifâkı karşısında dayanamamış ve 914/1509'da büyük bir hezimete uğramıştı. Bu sıralar başka bir devlete yardım etmek bir tarafa, kendisini bile savunacak güce sâhip değildi[420]. Bununla berâber, askerî ittifâk talep eden Safevî şahının isteklerine kayıtsız kalamamıştır. 914/1509 yılında gelmiş olan beş kişiden müteşekkil Safevî elçilik heyeti ile Şah İsmâîl'e top dökümü ustaları göndermiştir. Fakat bu heyet ve Venedikli elemanlar 1510 yılının ağustos (916 yılının rabîü'l-âhir) ayında Memlûkler egemenliğindeki Suriye'nin el-Bîre bölgesinde tutuklanmışlardır. Böylece Safevî Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti'yle kurmak istediği muhtemel ittifâk haberleri ve ateşli silâh edinme çabaları da fâş olmuştur[421].

Şah İsmâîl, Rodos Şövalyeleri Gran Maestrosu Emery d'Amboise (908-918/1503-1513) ile de irtibâta geçmiştir. Safevîler'le Rodos Şövalyelerini yaklaştıran en önemli vâkıa, o sıralar Rodos'ta bulunan Şehzade Murad meselesi idi. Şah İsmâîl, Rodos Şövalyeleri Gran Maestrosu'na yazmış olduğu 13 Cemâziye'l-evvel 912/1 Ekim 1506 tarihli mektûbunda Osmanlı pâdişâhı II. Bâyezîd'i zor durumda bırakmak için Şehzade Murad'ın serbest bırakılmasını talep etmiştir. II. Bâyezîd ile bozuşmayı menfaatlerine uygun bulmayan şövalyeler ise bu teklîfe iltifât etmemişlerdir[422].

Şah İsmâîl'in iletişime geçip ilişkileri geliştirmek istediği diğer bir batı ülkesi ise Portekiz Krallığı idi. Akdeniz yoluyla Asya'ya geçiş yolları üzerindeki Osmanlı eğemenliği, Portekiz ve İspanya başta olmak üzere birtakım Batı ülkelerini yeni coğrafî keşiflere ittiği bilinen bir gerçektir. 892/1486'da Bartolomey Diaz komutanlığındaki bir Portekiz heyetinin Ümit Burnu'ndan geçip Hint Okyanusu'na ulaşması, 904/1498'de Vasco de Gama adlı başka bir Portekizli denizcinin Ümit Burnu ve Hint Okyanusu'nu aşarak Hindistan'a varması ve Kalakut kıyılarına çıkması Batı Avrupa ülkelerinin Asya'ya açılmaları için yeni fırsatlar doğurmuştur. 908/1502'de ikinci kez Hindistan'a seyâhât eden Vasco de Gama, bu civârlarda geniş çaplı istîlâ faâliyetlerinde bulunmuştur. Müteâkip süreçte Portekizliler, komşu ülkelerle ilgilenmiş ve bu kapsamda Basra Körfezi'ndeki Hürmüz Limanı'nı ele geçirmeye çalışmışlardır.

---

[420] Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 226.
[421] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 101.
[422] Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 52.

Safevîler'le Portekizlilerin karşılaşıp iletişime geçmesi de Hürmüz mıntıkası sebebiyle olmuştur. 913/1508 yılından sonra Şah İsmâîl tarafından Hürmüz'e gönderilen Safevî elçisi, burada Portekiz temsîlcisi Alphonso de Albuguerque ile görüşmüştür. Albuguerque de yıllık haraç olarak Safevî şahına bir miktar top mermisi, tüfek ve barut göndermiştir[423].

Portekizlilerle bu ilk buluşma sonrasında Şah İsmâîl, Portekiz'in Hindistan naîbü's-sultanına da bir elçi göndermiştir. Bu sefâret, Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilen ilk Portekiz-Safevî görüşmesidir. 915/1510'dan beri Portekiz'in Hindistan naîbü'-sultanı tayîn edilen Albuguerque, Şah İsmâîl'in elçisini harâretle karşılamış ve onu Goa şehrinde ağırlamıştır. Safevî elçisinin Albuguerque açısından özel bir önemi vardı. Zira Kızıl Deniz, Basra Körfezi ve Omman civârlarında her an bir Osmanlı donanması gözükebilirdi. Osmanlı tehlikesi ve Portekiz Krallığı'nın bölgesel merakları, Albuguerque'yi müttefik arayışına itiyordu. Bundan dolayı Albuguerque, Şah İsmâîl'in elçisini sevinçle karşılamış, akabinde Gomes de Carrolhosa ve Frei Joa isimli elçilerini de Şah İsmâîl'e göndermiştir (zi'l-hicce 915/mart 1510). Bu elçiler aracılığıyla siyâsî ve askerî alanlarda Safevîler'e ittifâk teklîfinde bulunmak istemiştir. Albuguerque, Şah İsmâîl'e yazdığı mektûbunda, onun üstün meziyetlerinden bahsettikten sonra, Portekiz Krallığı'nın büyüklüğünden ve azametinden söz açmıştır. Bundan başka, Şah İsmâîl'in Portekiz'e elçi göndermesinin isâbetli olacağını da vurgulamıştır. Fakat Albuguerque'nin bu sefâreti Tebriz'deki Safevî sarayına ulaşamamıştır. Çünkü Gomes de Carrolhosa, Hürmüz'de vefât etmiş, sefer arkadaşları ise Hindistan'a dönmüşlerdir. 916/1510 yılında Emîr Ebû İshâk isimli başka bir Safevî elçisi daha Goa'ya gitmiş ve Albuguerque ile görüşmüştür. Safevî elçisi, Gomes de Carrolhosa'nın ölümünden dolayı Şah İsmâîl'in esef duyduğunu ifâde etmiş ve Albuguerque'nin başka elçiler göndermesini de talep etmiştir[424]. Bu sıralar Hindistan'daki iç isyânları bastırmaya çalışan Albuguerque, Safevî elçisinin bu teklîfine pek bir ilgi göstermemiştir.

Hindistan'daki iç isyânları bastırmayı başaran Albuguerque'nin, 919/1513'te

---

[423] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 232–233.
[424] a.e., s. 234–235.

yeniden Şah İsmâîl'le iletişime geçmek istediği görülmektedir. Şah İsmâîl katında önceden yapılmış olan temâsları güncellemek amacıyla elçi Miguel Ferreira'yı Tebriz'e göndermiştir[425]. Elçinin berâberinde Joao Ferreira isimli bir keşiş de vardı. Elçi Tebriz'de bulunduğu sırada Safevî Devleti'nin askerî gücü, siyâsî ve iktisâdî durumu hakkında izlenimler edinmiş ve bu bilgileri ülkesine iletmiştir. Miguel Ferreira Tebriz'de bulunduğu günlerde Hâce Alî Han isimli başka bir Safevî elçisi ise Hindistan naîbü's-sultanı Albuguerque'yi ziyâret etmiş ve Şah İsmâîl'in Portekiz Kralı'na yazılmış olan mektûbunu ona ulaştırmıştır. Bu mektûpta Şah İsmâîl, Portekiz Kralı ile dostluk ilişkileri kurmak istediğini ve onu müttefik olarak gördüğünü ifâde etmiştir. Fakat Albuguerque'nin Portekiz Kralı'na yazmış olduğu mektûpta Şah İsmâîl'in bu sıralar Hürmüz Adası'nı ele geçirmeye çalıştığı da belirtilmiştir[426]. Aslında aynı günlerde Bahreyn'i ele geçiren Safevîler, dikkatlerini Hürmüz'e çevirmişlerdi. Hürmüz emîri Seyfeddin Ebû Nasr'la Şah İsmâîl arasında gözle görülür bir yakınlaşma söz konusu idi. Safevî Devleti'yle yakın dirsek temâsına geçen Hürmüz emîri, bir adım daha atmış ve Hindistan naîbü's-sultanına gönderilen yıllık vergiyi ödemekten imtinâ etmişti. Portekiz Krallığı'nın nüfûz ve çıkarlarının bölgede tehlikeye girmesinden endişe duyan Hindistan naîbü's-sultanı Albuguerque, bu durum karşısında savaş hazırlıklarına başlamış ve Hürmüz'ü ele geçirme planları yapmıştır. Olayların gelişim sürecinden de görüldüğü gibi, Basra Körfezi ve Hürmüz Adası konularındaki çıkar çatışması Çaldıran Savaşı arefesinde Portekiz-Safevî ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve diplomatik düzeyde sık sık ifâde edilen ittifâk ve dostluk vaatleri kağıt üzerinde kalmıştır.

Sonuç itibâriyle, Çaldıran Savaşı'na kadar olan süreçte Avrupa devletleriyle, özellikle Venedik ve Portekiz'le yapılan dirsek temâsları ve ittifâk arayışları Safevîler açısından pek bir işe yaramamış ve bu teşebbüsler sadece diplomatik düzeyde kalmıştır. Ama ticârî alanda değişik durum vâki olmuş ve Avrupa devletleriyle yapılan ticârî faâliyetlerde artış kaydedilmiştir. Aynı devirde bilhassa Culfa tâcirleri, Safevî- Avrupa ticâretinde üstünlüğü ele geçirmişlerdir[427]. Bu türden ticârî faâliyetlerin sonraki süreçte

[425] Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 650.
[426] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 236.
[427] İsmayıl Hüseynov, *İsmayıl Sefevi*, s. 14.

de devâm ettiği, özellikle Çaldıran Savaşı'ndan sonra Hazar yoluyla Volga Nehri'ne ulaşmaya çalışan Safevî tâcirlerinin, buradan Batı ülkeleriyle ilişkiye geçip, ticârî faâliyetlerde bulundukları görülmektedir.

3. Şah İsmâîl ve Dulkadıroğulları

Safevî Devleti Irâk ve Anadolu coğrafyasına doğru genişleme kaydettiği sıralarda, Oğuzlar'ın Bozok koluna mensûp Dulkadıroğulları[428] ile çatıştığı görülmektedir. Bu sırada Dulkadıroğulları Elbistan ve Maraş merkez olmak üzere doğuda Harput'tan batıda Kırşehir'e, kuzeyde Bozok (Yozgat) ile Sivas'ın güneyinde Gemerek ve Gürün'den Hatay'a bağlı Hassa'ya kadar yayılan bölge üzerinde hüküm sürmekteydi. Aslında Safevî-Dulkadırlı ilişkileri, Safevî Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında başlamıştır. Bu yıllarda Dulkadırlı Beyliği'nden, özellikle Bozok yöresinden çok sayıda Türkmen, Şah İsmâîl tarafına geçmiş ve onun hizmetine girmiştir. Başlangıçta, Dulkadırlı Beyliğinin başında bulunan Alâüddevle Bey (884-921/1480-1515), bu Türkmen topluluğunun göçüne kayıtsız kalmış ve hiçbir tepki göstermemiştir. Ancak sayıları artıp, göç dalgası tehlikeli boyuta ulaşınca, Alâüddevle Bey, göçü engellemeye çalışmıştır[429].

Şah İsmâîl için Türkmenler'in göçü, ordusuna taze kuvvetlerin katılması açısından önemli idi. Göç engelini ortadan kaldırmak ve Dulkadıroğulları'nın desteğini almak için Şah İsmâil, Alâüddevle Bey'in kızı Benlü Hatun'a tâlip olmuştur. Dulkadırlı beyi önce kızını Şah İsmâîl'e vereceğine dâir vaatte bulunmuş, ancak sonra onun Şiîliğini bahâne gösterip, bu fikirden vazgeçmiştir. Onuru kırılan ve amacına ulaşamayan Şah İsmâîl de, Akkoyunlu Elvend üzerine yapılan Tercan Seferi sırasında Alâüddevle Bey üzerine de bir ordu göndermiştir[430]. Ancak Elvend'in Tebriz'e yönelip iktidârı ele geçirme teşebbüsünde bulunduğunu duyunca Alâüddevle Bey'le olan hesaplaşmayı erteleyip, üzerine gönderdiği askeri geri çekmiş ve Tebriz'e dönmüştür[431].

Safevî cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, aynı günlerde Alâüddevle Bey ise

---

[428] Refet Yinanç, "Dulkadıroğulları", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 553.
[429] Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 25.
[430] Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 90.
[431] Gelibolulu, *Kunhü'l-ahbâr*, III/3, s. 8.

Akkoyunlu Devleti'nin güneydoğu Anadolu'daki eski topraklarını ele geçirme planları yapıyordu. Akkoyunlu şehzadesi Elvend'in ölümünden sonra (910/1504) Alâüddevle Bey kardeşi Abdürrezzak'ı, oğulları Ahmed ve Şahruh'u Uzun Hasan'ın oğullarından olan Uğurlu Mehmed'in oğlu Zeynal'la birlikte Diyarbakır'a göndermişti. Bu faâliyetler sonucunda Diyarbakır, Mardin ve Urfa şehirleri ele geçirilmiş ve Dulkadırlı Beyliği'nin hudûtları genişlemişti. Ancak aynı günlerde Dulkadıroğulları'nın bu civârdaki işleri kolay olmamış ve yeni zapt edilen bölgeler başka çatışmalara sahne olmuştur. Aynı bölgelerin Dulkadıroğulları'nca zaptından kısa bir süre sonra Akkoyunlu Elvend'in eski komutanlarından olan Emîr Bey onlarla çatışmaya girmiş ve Dulkadırlı ordusunu geri püskürtmüştü. Ancak sonraki günlerde Dulkadıroğulları karşısında dayanamayacağını anlamış ve bu baskıdan kurtulmak için Şah İsmâîl'e bağlılığını ifâde etmiştir[432].

Dulkadıroğulları'nın Âmid ve civâr bölgeler üzerindeki iddiâları, eski Akkoyunlu coğrafyasını iktidârı altında cem eden Şah İsmâîl açısından kabûl edilemez bir durumdu. Şah İsmâîl için Dulkadıroğulları üzerine bir sefer düzenlemek artık stratejik açıdan zorunlu hâle gelmişti. Sürekli olarak Safevî tâkibinden kaçmakta olan Akkoyunlu şehzadesi Elvend'in kardeşi olan Murad, Alâüddevle'ye ilticâ etmiş ve ondan sığınak istemişti. Alâüddevle de Murad Mirza'ya yardım etmekle kalmayıp, Şah İsmâîl'e vermeği vaat ettiği kızı Benlü Hatun'u Murad Mirza ile evlendirmişti[433]. Bu son Akkoyunlu şehzadesinin Dulkadıroğulları'nca kollanması, sürekli olarak Safevîler için tehdît ve tehlike unsûru oluşturuyordu. Bardağı taşıran son damla ise Alâüddevle sarayına gönderilen Oğlan Emet Ustaclu isimli Safevî elçisi "el içinde ta'zîr ve teşhîr edilmiş" olması ve Közgölü Kalesi'ne hapse atılması olmuştur[434]. Dulkadırlı seferiyle Şah İsmâîl, Dulkadır beyine ve Tebriz tahtı için pusuya yatan son Akkoyunlu vârisine gözdağı verme ve gövde gösterisinde bulunma amacını güdüyordu.

Sıcak Şah İsmâîl tehdîdi ile karşı karşıya olan Alâüddevle Bey, ittifâk arayışlarında bulunmuş ve Osmanlı pâdişâhı II. Bâyezîd'den yardım istemiştir. Alâüddevle Bey'in yardım talebine II. Bâyezîd pek ilgi göstermemiştir. Şah İsmâîl'in Dulkadır seferi sırasında II. Bâyezîd, sadece kendi ülkesinin iç güvenliğini, özellikle de

432 Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 372.
433 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 228; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 94.
434 Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 27–28.

bu çatışmaların yaşandığı doğu sınırının emniyetini sağlamakla yetinmiştir. Bu maksatla Karagöz Paşa komutanlığında Ankara'ya bir ordu sevk etmiş[435], Amasya vâlîsi Şehzade Ahmed ise kuvvetlerini harekete geçirerek Amasya ve Tokat arasındaki geçitleri tutmak sûretiyle Şah İsmâîl'in hareket yoluna göre bir faâliyet planı tertîp etmiştir[436]. Alâüddevle Bey, yardım için Memlûkler sarayına da başvurmuştu. Memlûkler ise Şah İsmâîl'le ilişkilerin bozulmasını göze alamayıp, bu talebe cevâp vermemişler ve sessiz kalmayı tercîh etmişlerdir.

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Şah İsmâîl'in, 913/1507 yılında Elbistan'a doğru yola çıktığı görülmektedir. Amacı Erzincan ve Suşehri yolu ile Osmanlı sınırına ulaşmak ve buradan Dulkadır ülkesine geçmek idi. Osmanlı topraklarından geçtiği sırada bir müddet hudûtta beklemiş ve Anadolu'da bulunan Safevî taraftarlarının orduya katılmasını ummuştur. Osmanlı topraklarında bulunduğu günlerde hiçbir tahrîbât faâliyetinde bulunmamış ve Safevî askerlerinin de bu tür faâliyetlerini menetmiştir[437]. Şah İsmâîl'in doğrudan doğruya Alâüddevle üzerine gitmeyip, Osmanlı ülkesi sınırında beklemesi iki maksada yöneliktir: Biri, Alâüddevle'nin savaş için hazırlanmasına fırsat tanımayıp hiç ummadığı bir yerden taarruz etmesi, diğeri ise Osmanlı hudûdunu geçip Osmanlı idâresindeki Safevî yanlısı topluluğu tahrîk ile onlara cesâret verme çabası olmuştur[438]. Birinci maksadın stratejik açıdan işe yaradığı söylenebilir. İkinci maksatta ise muvaffak olamamış ve Şah İsmâîl'in bu tahrîk edici faâliyeti Anadolu'daki Safevî sempatizanlarını harekete geçirmek için yeterli olmamıştır. Bunda Osmanlı'nın Şah İsmâîl'in bu hedeflerini önceden fark edip, tedbîrlerini almış olmasının büyük bir etkisinin olduğu söylenebilir. Osmanlı hudûtlarında bulunma amacının hâsıl olmadığını görünce Şah İsmâîl, II. Bâyezid'e Osmanlı ülkesinden Dulkadır topraklarına geçmesinden dolayı özür dilediği bir mektûp yazmıştır. Bunda gözettiği amaç ise Dulkadırlı seferine giderken, Osmanlı'nın düşmanlığını üzerine çekmemek olmalıdır. Osmanlı pâdişâhı ise bu gelişmenin amacını kavramakla birlikte, cevâp mektûbunda

[435] İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân: VIII. Defter (Transkripsiyon)*, (haz. Prof. Dr. Ahmet Uğur), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 253-254; Lutfi Paşa'ya göre Ankara'ya sevk edilen ordunun başında vezîr Yahyâ Paşa bulunmaktaydı. Bkz. Lutfi Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* (haz. Ali Bey), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1990, s. 201. Aynı husûs Solakzâde tarafından da teyît edilmektedir. Bkz. Solakzâde, *Târîh*, s. 319.
[436] İbn Kemâl, *VIII. Defter*, s. 252.
[437] a.e., s. 251.
[438] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 228.

Safevî şahına parlak unvânlarla hitâp etme ve ilişkileri bozmama yolunu seçmiştir[439]. Şah İsmâîl aynı zamanda Memük Sultanı Kansu Gavrî'ye de bir elçi göndermiş ve dönüş güzergahında yer alan Memlûk Derebeyi Ramazanoğulları'na âit Adana ve Tarsus toprakları konusundaki dileklerini ona iletmiştir. Nitekim Safevî ordusu Dulkadır seferinden dönüşü sırasında bu yolu kullanmış ve buradan kendi topraklarına geçmiştir[440].

İlk Safevî-Dulkadırlı karşılaşması, Safevî öncü kuvvetleri ile Dulkadırlı keşif kuvvetleri arasında meydana gelmiştir. Alâüddevle Bey'in oğlu Sarıkaplan komutanlığındaki Dulkadırlı keşif kuvvetleri, Hüseyin Bey Lala komutanlığındaki Safevî öncü kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Safevî komutanının kendisi Hüseyin Bey Lala bile atını suya vurup, zorlukla canını kurtarabilmiştir[441]. Ancak Dulkadıroğulları'nın Sarıkaplan komutasındaki keşif kuvveti, Safevîler'in karşısında duracak güce sâhip değildi ve bundan dolayı geri çekilmiştir. İşin ilginç olan tarafı, Dulkadıroğulları'nın Alâüddevle Bey komutasındaki esâs ordusunun da Safevîler'in kaşrısında dayanamayacağını anlayarak, Turna Dağı'na çekilmesidir[442]. Turna Dağı önlerinde ordu kuran Şah İsmâîl, bir süre burada beklemiş, fakat Alâüddevle Bey'in dağdan inmeyip, savaşa girmeyeceğini anlayınca ona "Ala dana"[443] (benekli buzağı) lakabını takmıştır[444].

Kışın yaklaşması üzerine de Muhammed Han Ustaclu'yu Diyarbakır vâlîsi tayîn eden Şah İsmâîl, Elbistan'dan ayrılmıştır[445]. Dönüşü sırasında Elbistan ve Maraş şehirlerini teslîm almış, yağmalamış ve yakıp yıkmıştır[446]. Şah İsmâîl, dönüş yolu üzerindeki Harput'u da ele geçirmiştir. Dönüş sırasında Sultan Yakûb devri Akkoyunlu komutanlarından Gülâbî Bey'in oğlu Emîr Bey, Şah İsmâîl'e gelmiş ve Safevîler'e

---

439 Mektuplar için bkz. Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 346-347.
440 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 99-100.
441 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116.
442 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 115; İbn Kemâl, *VIII. Defter*, s. 255; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 51; Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 243; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 52.
443 Şah İsmâîl, bu lakabı Alâüddevle Bey'in hem kendisine meydan okuması, hem de savaşmaktan kaçmasından dolayı vermiştir.
444 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 299.
445 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 488; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53; Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 372.
446 Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 93.

sadâkatini ifâde etmiştir. Bu sadâkati karşısında Şah İsmâîl de onu mühürdarlık vazîfesiyle ödüllendirmiştir[447]. Emîr Bey'in Şah İsmâîl hizmetine girmesiyle Musullu oymağı da Safevî bayrağı altına girmiştir. Bu durum ise geniş ve fethi kolay olmayan Diyarbakır bölgesinin Safevî Devleti'nin idâresi altına girmesine yardımcı olmuştur[448].

Şah İsmâîl'in uzaklaşmasını duyan Alâüddevle Bey, Diyarbakır ve Urfa'da Safevîler'e karşı direnen taraftarlarına yardım için kuvvet göndermişse de Dulkadıroğulları'nın bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Safevîler'in Diyarbakır vâlîsi Muhammed Han Ustaclu 914-915/1509-1510 yılları arasında iki kez Dulkadıroğulları'nı yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Savaşlar sırasında önce Alâüddevle'nin oğlu Sarıkaplan ve ünlü komutanı Erduvana Bey esîr alınarak öldürülmüş ve kafaları Şah İsmâîl'e gönderilmiştir[449]. Bunun üzerine Alâüddevle Bey, Sarıkaplan ve Erduvana Bey'in öcünü almak için oğulları Kör Şahruh ve Ahmed Bey komutanlığındaki bir orduyu Muhammed Han Ustaclu'nun üzerine göndermiştir. Bu savaşta da Dulkadırlı ordusu yeniden yenilgiye uğramış ve Kör Şahruh ve Ahmed Bey başta olmak üzere ellinin üzerinde Dulkadırlı ileri geleni esîr alınmıştır. Onlardan Alâüddevle Bey'in iki oğlu katledilmiş, kafaları da Şah İsmâîl'e gönderilmiştir[450]. Şah İsmâîl de, Muhammed Han'ın bu başarılı faâliyetlerinden memnûniyet duymuş ve ona altın işlemeli bir tâc ve değerli taşlarla süslenmiş bir kılıç göndermiştir. Oğulları ve komutanlarını savaş meydanında kaybeden Alâüddevle Bey ise karalar bağlamış ve matem tutmuştur[451]. Sonunda Diyarbakır'ı alamayacağını anlayan Alâüddevle Bey, Safevîler'le sulh yapma yolları aramış ve bu doğrultuda faâliyetlerde bulunmuştur[452]. Nitekim sonraki yıllarda Dulkadıroğulları ile Safevîler arasında bir dostluk tesîs edildiği ve bu dostluğun bir saldırmazlık antlaşması ile noktalandığı görülmektedir. I. Selim'in Safevîler üzerine düzenlediği seferde Dukkadırlı Beyliği'nin konumu seferin başarısı açısından çok önemli görülmekteydi. Bunun için Osmanlı Dulkadıroğulları'nın desteğini almaya yönelik bir girişimde bulunmuş, fakat Alâüddevle Bey, bu isteği çeşitli bahaneler öne sürerek reddetmiştir. Reddetmekle kalmamış, Osmanlı-Safevî

[447] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116; Uysal, "Şah İsmail", s. 39; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53.
[448] Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 30; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 43.
[449] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 118; Şeref Han, *Şerefname*, s. 145; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53.
[450] Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 40; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 130; Şeref Han, *Şerefname*, s. 145.
[451] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 130.
[452] Yinanç, "Dulkadıroğulları", s. 556.

rekâbetinde Şah İsmâîl tarafını tutmuştur. Bu kesin tutum, muhtemel Safevî-Dulkadırlı ittifâkını teyît edici mâhiyette olmuştur. Zira Alâüddevle Bey, Safevîler'e karşı çeşitli devlet ve beyliklerle ittifâk yapan I. Selim'in, Safevî sorununu çözdükten sonra kendi beyliğine yönelik büyük bir tehdît unsûru olacağını düşünüyordu. Bu yüzden ilerlemiş yaşını bahâne göstererek Alâüddevle Bey, sefere katılmamış, hattâ sonraki süreçte Osmanlı ordusuna zorluk çıkarmıştır[453]. İzlemiş olduğu bu olumsuz politikanın karşılığını ise Çaldıran Savaşı'ndan hemen sonra almıştır[454]. Sinan Paşa komutanlığındaki Osmanlı ordusuyla Ördekli mevkiinde savaşa tutuşan Dulkadıroğulları yenilgiye uğratılmış, Alâüddevle Bey'in kendisi de savaş meydanında öldürülmüştür (1 Cemâziye'l-evvel 921/13 Haziran 1515)[455].

4. Irâk-ı Arap Seferi ve Bağdâd'ın Fethi

909-914/1504-1509 yılları arasında Şah İsmâîl'in Irâk-ı Arab'a yönelip burasını ele geçirme planları yaptığı görülmektedir. Mevzûbâhis bölge aynı devirde önemli bir transit bölgesi olup, Tebriz-Şam rotasını tâkip eden ticâret kervânlarının uğrak yeri idi[456]. Bölgenin iktisâdî ehemmiyetinin yanı sıra, ideolojik ve siyâsî ehemmiyeti de vardı. Çünkü Irâk-ı Arap'ta bulunan Kerbela şehri, Şîa geleneğinde önemli bir yere sâhipti. Şîa imâmlarından birkaçının kabri burada bulunmakta idi. Bu nedenlerden dolayı Irâk-ı Arap Safevîler açısından önemli olup, Safevî genişleme siyâsetinin ön ayaklarından birisini teşkîl ediyordu. Buna ilâveten, dönemin siyasî ortamı da bu istilâ faâliyetleri için uygundu. Aynı günlerde Irâk-ı Arap'ta Şah İsmâîl'in karşısında dayanabilecek hiçbir önemli güç bulunmuyordu. Son önemli mukâvemet, 908/1503 yılında Hemedan yakınlarında meydana gelen Elmakulağı Savaşı'nda yok olmuştu. Elmakulağı Savaşı'ndan sonra Akkoyunlular'dan arda kalan birkaç emîr, Irâk-ı Arab'ı ele geçirip, bölgeyi yönetmeye başlamıştı. Müteâkip yıllarda emîn adımlarla

---

453 Hoca Sadeddin, *Tâcü'-tevârîh*, IV, s. 181-182; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 61.

454 I. Selim'in Osmanlı Devleti'nin başına geçişinden sonra Alâüddevle Bey, siyâsî açıdan Osmanlı Devleti'nden uzaklaşma yolunu tutmuştur. Hattâ I. Selim'in cülûsunu bile tebrîk etmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 457-458; Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 96.

455 Alâüddevle Bey'in ölümü üzerine Alî Bey, Dulkadır Beyliği'nin başına geçmiş, fakat bu makâmda uzun süre kalamayıp, yedi sene sonra, yani 928/1522'de katledilmiştir. Alî Bey'in ölümünden sonra Dulkadırlı Beyliği Osmanlı topraklarına katılmış ve Maraş merkez olmak üzere bir eyâlet tesîs edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yınanç, "Dulkadıroğulları", s. 556.

456 Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye*, s. 93.

genişleme kaydeden Safevî Devleti'nin hudûtları da batı ve kuzeybatı yönlerinde Irak hudûtlarına kadar genişlemişti. 1508 dolaylarında Safevîler açısından yeni çatışma bölgesi Irâk tarafları idi.

914/1508 yılında Şah İsmâîl, Halîl Yasavul isimli elçisini Bağdâd hâkimi Barik Bey Pornak'a göndermiştir. Safevî elçisi, berâberinde değerli hediyeler ve Şah İsmâîl'in mektûbunu getirmişti. Bu mektûpta Safevî şahı, Kerbela, Necef ve Bağdâd'da bulunan imâmların kabrilerini ziyâret etmek fikrinde olduğunu bildirmiş ve ayrıca Barik Bey Pornak'tan mutlak itâat istemişti[457]. Barik Bey, önce itâatini arz etmek maksadıyla Şah İsmâîl'e bir elçi ve hediyeler göndermiş olsa da, sonraki günlerde korkuya kapılmış ve savaşa hazırlanmıştır[458]. Ancak Bağdâd ahâlîsinin teslîm olma yönünde temâyül göstermesi ve Hüseyin Bey Lala komutanlığındaki Safevî öncü bölüğünün Bağdâd yakınlarında görünmesi üzerine mukâvemetin br işe yaramayacağını anlayan Barik Bey, şehri bırakarak kaçmayı tercîh etmiştir[459]. Şehir ahâlîsi ise Şah İsmâîl'in adına hutbe okutmuş ve onu Bağdâd'a davet etmiştir.

Davete icâbet eden Şah İsmâîl de 22 Recep 914/16 Kasım 1508'de Bağdâd'a girmiştir. Şehre girişi sırasında ahâlî onu karşılamaya çıkmış, duâ ve senâda bulunup karşısında kurbanlar kesmişlerdir. Bağdâd'ı ele geçiren Şah İsmâîl'in, Musa Kazım'ın kabri üzerinde bir kubbe inşâ edip, Ebû Hanîfe'nin kabrini tahrîp etmiş ve Sünni temâyüllü bazı âlimleri de katlettirmiştir[460]. Daha sonra şehirde asâyişi berkemâl edip, Bağdâd ve çevresinin idâresini Hâdim Bey'e vermiştir[461]. Sonraki günlerde Bağdâd'dan ayrılan Şah İsmâîl, Şiîler tarafından mukaddes kabûl edilen Necef, Kerbelâ ve Kâzımeyn taraflarına yönelmiş ve imâmların bu civârda bulunan kabirlerini ziyâret etmiştir[462]. Ziyâreti sırasında imâmların türbelerinin tabanlarına altun işlemeli kilimler

---

[457] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 41.
[458] Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 40–41.
[459] Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 26.
[460] Vecih Kevserânî, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkileri*, (trc. Muhlis Canyürek), İstanbul: Denge Yayınları, 1992, s. 59; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 43; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 276.
[461] Bağdât ve çevresinin vâlîliğine tayîn edilen Hâdim Bey'e burada aynı zamanda *halîfetü'l-hulefâ* ünvânı da verilmiştir. Bkz. Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 127-128; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 496; Gaffârî, *Cihân-ı Ârâ*, s. 272; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 184; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 302; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 55.
[462] Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 41.

döşetmiş ve tavanlarına ise altın kandîller astırmıştır[463]. Mukaddes toprakların idârî işlerine ise Seyyid Muhammed Kemûne'yi tayîn etmiştir[464].

5. Safevî-Şeybanî İlişkileri ve Bâbür Kozu

Şah İsmâîl iktidârının ilk on yılı boyunca Safevî Devleti sürekli genişleme kaydetmiş ve devletin kuzeydoğu sınırı Horasan hudûtlarına kadar varmıştı. Tarihinin bu devrinde Horasan Vilâyeti önemli bir ticâret bölgesi olup, doğudan batıya uzanan transit yol üzerinde bulunuyordu[465]. Bu kadar önemli bir siyâsî ve iktisâdî bölge, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Şah İsmâîl'in dikkatini üzerine çekmiş ve Safevî genişleme politikasının bir uzantısı olarak ele geçirilecek bölgeler arasında yerini almıştı[466]. Bundan başka, önceki devirlerde Horasan taraflarında Safeviyye propagandası yapılmış ve Kâsımü'l-Enver örneğinde olduğu gibi pek çok muhterem şahıs Safeviyye yolunun müntesibi olmuştu. Safevî genişleme politikasının temel çizgisi Safeviyye müridlerinin yaygın olduğu bölgelere doğru yayılma şeklinde gerçekleştiği için Şah İsmâîl'in Horasan teşebbüsünün bir amacının da bu olduğu düşünülebilir. Ancak aynı devirde Horasan Vilâyeti üzerinde otorite kurmaya çalışan başka bir rakîp güç daha vardı. Orta Asya'ya hükmeden Özbek Şeybanîler de Horasan'ı ele geçirme planları yapıyorlardı. Şeybanîler Devleti'in başında bulunan Şeybek Han (906-916/1500–1510)[467], Timur soyundan gelen Bâbür Mirza'yı yenilgiye uğratmış, Buhara ve Semerkand şehirlerini ele geçirmişti. Devâmında Timur soyundan olup, Horasan bölgesine hükmeden Hüseyin Baykara'nın torunlarıyla mücadeleye koyulmuştu. Hüseyin Baykara da aynı tehlikeyi bertaraf etmek için Şah İsmâîl'le iletişime geçmişti. Ancak Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra iki devlet arasındaki ilişki inkıtâya uğramıştır.

---

463 Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 26.
464 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 55.
465 Horasan bölgesi, aynı devirde Çin ve Hindistan'la yapılan ticârette önemli transit bolgesi idi. Bu husûsta ayrıntılı bilgi için bkz. Babur, *Vekayi*, II, s. 139, Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye,* 54-55.
466 Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetayi*, s. 17.
467 Şeybek Han'ın gerçek ismi, Muhammed Şahbehthan idi. Şeybek Han, Cengiz neslinden olması hasebiyle Cuci Han'ın oğlu Şeyban Han'ın adını, Farsça yazdığı şiirlerinde mahlas olarak kullanmış ve böylece "Şeybanî Han" nâmıyla tanınmıştır. Şiiliğe olumsuz yaklaşımı ve Şah İsmâîl'in soyu hakkındaki aşağılayıcı sözlerinden dolayı Şeybek Han, ortaçağ Safevî müelliflerin hışımına uğramış ve onun ismi Şeybe veya Şeybek Han şeklinde tarihî kayıtlara geçmiştir. Şah İsmâîl ve taraftarlarının kızıl tâc giymelerine karşın, Özbek Şeybek Han da yeşil sarık sarmış ve bundan dolayı ona "yeşilbaş" denilmiştir.

Hüseyin Baykara'nın torunları devrinde de Timurlular'ı tehdît eden Şeybanî tehlikesi devâm etmiştir. O esnada Şeybek Han, Horasan'ın tamamını istilâ etmeyi tasarladığı için bu meyanda birtakım faâliyetlerde bulunmuş, Estarabad, Damgan ve Kirman şehirlerini ele geçirip, devletinin sınırlarını Kirman ve Yezd taraflarına kadar genişletmişti[468]. Sonraki yıllarda Hüseyin Baykara'nuın torunu Bedîüzzaman Mirza, Özbekler'in saldırıları karşısında dayanamamış ve Şah ismâîl'e sığınmak zorunda kalmıştır[469]. Bu ilticâ sırasında Safevî şahından yardım talebinde bulunduğu da muhtemeldir. Bu durum, Şah İsmâîl'in dikkatini Horasan üzerine çevirmiş ve Horasan bölgesinin kontrolü meselesini gündeme taşımıştır. Dolayısıyla Horasan meselesi, Safevîler'le Şeybanîler'i karşı karşıya getirmiş ve çatışmanın temel sebeplerinden birisini teşkîl etmiştir[470].

Şeybek Han, Horasan'da istilâ faâliyetlerinde bulunduğu günlerde Şah İsmâîl, Irâk-ı Arap ve Şirvan işleriyle ilgileniyordu. Bundan dolayı Horasan işleriyle hemen ilgilenemeyip, kendi elçisini Şeybek Han'a göndermiş, fitne, fesattan uzak kalmasını tavsiye etmiş ve savaşa girmek fikrinden onu uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bu maksatla Muhammed Bey Rumlu ve Kâdî Nûrullâh Sadr gibi elçilerini Şeybek Han'a göndermiştir. Ancak bu teşebbüs sonuçsuz kalmış, Şeybek Han'ın Horasan'daki mağrûrane hareketleri, Kirman hâkimi Hâce Şey Muhammed'i katli ve şehri yağmalatması taraflar arasındaki savaşı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Şeybek Han, Horasan bölgesinin belli başlı merkezlerini ele geçirdikten sonra Şah İsmâîl'e tehdît savuran ve aşağılayıcı bir dil ile yazılan bir mektûp da göndermiştir. Bu mektûpta, Ubyedullah Han ve Timur Han'ı ayrı ayrı Şah İsmâîl üzerine göndereceğini belirten Şeybek Han, bunlardan bir sonuç çıkmazsa, asıl Şeybanî kuvvetleriyle İran ve Azerbaycan hudûtlarına girip, buraları ele geçireceğini, Irâk-ı Arap ve Hicaz'ı da saltanatına katacağını yazmaktaydı. Kezâlik, İslâm'ın başlıca rükûnlarından biri olan "Hâcc edâsı" için Mekke'yi ziyâret etmeyi düşündüğünü, bundan dolayı geçeceyi tüm yolları tamîr etmesini, ismine hutbe okutup sikke bastırmasını, gelişi esnâsında onu karşılayıp yüce tahtının ayağına gelmesini ve güzel hediyeler hazırlamasını Şah İsmâîl'e

---

[468] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 46.
[469] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 131; Şeref Han, *Şerefname*, s. 147.
[470] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 11, 41, 76.

âmirâne bir üslûp ile yazmıştı[471].

Şah İsmâîl'in Şeyhzâde-i Lâhicî adıyla meşhûr Şeyh Muhyiddin Ahmed başkanlığındaki elçilerle Şeybek Han'a gönderdiği mektûp ise farklı bir üslûpta yazılmıştır. Bu mektûpta, Şah İsmâîl itikât ve görüşlerini açıklamış, ülkeler arasında ticârî ilişkilere konulan ambargonun kaldırılmasını teklîf etmiştir. Bununla berâber Şeybek Han'ın "hâcc edâsı" isteğine cevâben, gelişi esnasında iyi karşılanacağını belirtip, bu karşılama merâsiminin sekizinci Şiî imâmının Meşhed'deki kabrini ziyârete dönüşeceğini umduğunu kaydetmiştir[472]. Kirman'da meydana gelen olaylardan dolayı Şeybek Han'ı azarlayan Safevî şahı, Kirman'ın verâseten babalarından ona kalmış olan mülklerden biri olduğunu belirtmiş ve Özbek hanını sulh ve sefâya davet etmiştir. Şah İsmâîl'in mektûbuna yazdığı cevâpta ise Şeybek Han, kendisinin pâdişâhlık soyunu hatırlatıp, Akkoyunlular'la akrabalığından hareketle Şah İsmâîl'in saltanat iddiâsına kapılmaya hakkı olmadığını bildirmiştir. Özbek hanı, Şah İsmâîl'e soy-sopunu hatırlatmak için bir asâ ve keşkül de göndermiştir. Şah İsmâîl'in Kirman'a vârislik iddiâsını reddeden Özbek hanı, kendisinin Pers hükümdarı olarak tanınmasını talep etmiş ve ayrıca "hâcc edâsı" için acele ettiğini ve buluşma yerinin tayîn edilmesi gerektiğini de belirtmiştir[473]. Şah İsmâîl de cevâp mektûbunda Şeybek Han'ın İran tahtına vârislik hukûkunu nereden devraldığını anlayamadığını ifâde etmiş, ayrıca "Mekke ziyâreti" için rakîbinin acele etmeyip beklemesini tavsiye etmiştir. Bundan başka Nevrûz'dan sonra yetmiş batman ağırlığındaki altınla İmâm Mûsâ er-Rıza'nın Meşhed'deki kabrini ziyârete geleceğini de kaydetmiştir[474].

Şah İsmâîl'in resmî notalar niteliğindeki bu mektûplarını dikkate almayan Şeybek Han, 916/1510'da Hezâre ve Nekûderi kabîleleri üzerine yürümüş, fakat yenilgiye uğrayrak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sıralar ülkenin batı taraflarındaki ayaklanmalara son veren Şah İsmâîl de, Horasan hudûtlarına ordu sevk etmiştir. Özbek komutanları Übeydullah Han ve Timur Sultan'dan yardım kuvvetleri

---

[471] Rumlu, Şah İsmail Tarihi, s. 137-140; Abdülhüseyin Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî Mecmûe-yi Esnâd ve Mukâtebât-ı Târîhî*, Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng, 1347/1969, s. 81–84; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 59–60; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 58.
[472] Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 44–52; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 48–52.
[473] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 47.
[474] Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 71–73; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 64–66.

bekleyen Şeybek Han, Herat'ı terk ile Merv'e çekilmiş ve savunma hazırlıklarına başlamıştır. Hiçbir mukâvemetle karşılaşmaksızın Meşhed'e ulaşan Şah İsmâîl, burada ihrâm giyip sekizinci imâm Ali b. Mûsâ er-Rıza'nın turbesini tavâf etmiş ve o civârda bulunan seyyidlere çeşitli hediyeler dağıtmıştır[475].

İmâm Rıza'nın dergâhını ziyâreti sırasında Şeybek Han'ın Merv'e kapandığına dâir bilgiler alan Şah İsmâîl, Dâne Muhammed Bey Afşar komutanlığındaki Safevî öncü birliğini Merv taraflarına göndermiştir. Sonraki günlerde Şah'ın kendisi de esas orduyla Merv'e yönelmiş ve şehri muhâsara etmiştir. Bir hafta boyunca Safevî ordusu Merv Kalesi'ne başarısız hamleler yapmış, fakat kaleyi alamamıştır. Muhâsaranın uzaması Safevîler'in işine gelmediğinden, Şah İsmâîl askerî hîleye başvurmuştur. Önce Şeybek Han'ı cesâretlendirip, Merv dışına çıkmasını sağlamak ve sonra da geri gelip onu yok etmek için sunî ric'at planı hazırlamıştır[476]. Bu maksatla Şeybek Han'a kışkırtıcı ve alaylı bir mektûp yazarak kışlamak için ülkesine dönmek zorunda kaldığını bildirtmiştir[477].

Muhâsarayı kaldıran Şah İsmâîl, Merv'in üç fersah uzaklığına çekilmiştir. Ordudan bir bölük ayırarak Mahmûdî Nehri kıyısında bırakmış ve Özbek ordusu köprüye yaklaştığı sırada, onlara gözüküp geri çekilmeleri ve esâs Safevî ordusuyla birleşmeleri yönünde onlara talîmât vermiştir.

Safevî ordusunun çekilme haberini duyan Şeybek Han, Safevîler'in sınıra kadar durmayacağını zannetmiş, fakat ilk gün tedbiri elden bırakmayarak Merv'den dışarı çıkmamıştır[478]. Merv'de devletin ileri gelenleri ile bir toplantı yapmış ve Safevîler'in tâkibi konusunu masaya yatırmıştır. Toplantıda Şeybanîler Devleti'nin ileri gelenlerinden Kanber Bey ve Canvefa Mirza, Merv'i terk etmeyerek, Übeydullah Han ve Timur Sultan'ı da bekleyip, onların ordularıyla berâber Safevîler üzerine yürümeyi teklîf etmişlerdir. Ancak Şeybek Han, kendini begenmişliği, gurûru ve eşi Moğul Hanım'ın da tahrîkiyle tâkip kararı almıştır[479]. Hâkezâ Şah İsmâîl'in tasarladığı hîle

---

475 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 142-143.
476 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 145-146; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 320-321.
477 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 510-511; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 70.
478 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 511.
479 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 146; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 322.

tutmuş, emîrlerinin sözünü dinlemeyen Şeybek Han, kaleden çıkarak Safevî ordusunu tâkibe koyulmuştur. Şeybanî ordusu Mahmûdî nehri kıyısına varınca Emîr Bey Türkman komutanlığındaki üç yüz kişiden müteşekkil Safevî öncü bölüğü kaçmaya başlamıştır. Bu firâr olayı, Şeybek Han'ı daha da hırslandırmış ve onları tâkibe koyulmuştur. Ancak karşısında esâs Safevî ordusunu savaşa hazır şekilde görünce şaşkına uğramıştır. Bunun üzerine ordusunu savaş düzenine sokmuş, kendisi ordunun merkezinde mevki tutmuş, sağ ve sol kanatları ise Kanber Bey ve Canvefa Mirza'ya bırakmıştır. Safevi ordusunun sağ ve sol kanatlarına Emîr Necm, Bayram Bey Karamanlu, Div Sultan Rumlu, Hüseyin Bey Lala, Dede Bey Abdal gibi ünlü Safevî emîrleri komutanlık yapıyorlardı[480]. 29 Şaban 916/1 Aralık 1510'da Mahmûdî nehri kıyısında meydana gelen savaşın sonucu Safevîler açısından kesin zafer idi. Özbekler on binin üzerinde kayıp vermişlerdi[481]. Şeybanî komutanlarından Kanber Bey ve Canvefa Mirza ise esîr alınıp öldürülmüşlerdi.

Savaş meydanında yenildiğini gören Şeybek Han, beş yüz süvari ile berâber bir harâbe kaleye sığınmış ve kurtulmaya çalışmıştır. Safevîler'in bu kaleye hücûmu sonucunda arbede yaşanmış ve Şeybek Han da bu arbedede ölmüştür. Ölümünden sonra kafası kesilip Şah İsmâîl'e sunulmuştur[482]. Şah İsmâîl de, Şeybek Han'ın kafasının derisini soydurtmuş ve kafatasından kendisine bir şarap kadehi yaptırtmıştır[483]. Kafatasının derisine ise saman doldurtup, zaferine alâmet olarak İstanbul'a II. Bayezid'e göndermiştir[484]. II. Bâyezîd ise bu davranış karşısında serinkanlı kalıp, Şah İsmâîl'e bu tür işlerden uzak kalmayı ve Müslümanlar arasında kan dökmekten vaz geçmeyi tavsiye etmekle yetinmiştir[485]. Şeybanîler'le savaştan sonra Şah İsmâîl, Memlûk Sultanı Kansu Gavrî'ye de bir mektûp yazmıştır. Bu mektûpta Şeybanîler'in Mâverâünnehr ve Horasan bölgelerini ele geçirip, o taraflarda katliâm ve garet yaptıklarını bildirmiştir. Bu sebeplerden dolayı kendilerinin o taraflara yöneldiklerini ve

---

480 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 148.
481 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 184; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 63.
482 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 513; Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 43; Şeref Han, *Şerefname*, s. 149; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 62-63.
483 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 184; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 276; Şeref Han, *Şerefname*, s. 149; Ertaylan, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, II, s. 15; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 323; Browne, *History of Persia*, IV, s. 65; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 63; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 50.
484 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 150; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 72; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 103; Browne, *History of Persia*, IV, s. 65; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 50.
485 S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 405.

Şeybanîler'i yenilgiye uğratarak, bu sorunu ortadan kaldırdıklarını ifâde etmiştir[486].

Mahmûdî Nehri kıyısında meydana gelen savaş, Şah İsmâîl'e çok önemli bir fırsat tanımıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Safevî ordusu, çok kısa zamanda Belh, Herat, Merv, Bedehşan ve Kandehar şehirleri Safevî Devleti'ne bağlı birer kale hâline getirmiştir[487].

Şeybek Han'ın ölümünden sonra, Şeybanîler'den Timur Han Semerkand'da, Übeydullah Han Buhara'da, Kuşun Han ise Türkstan'da hüküm sürmeye başlamışlardır. Onlardan özellikle Übeydullah Han, sürekli olarak Safevî hudûtlarına tecâvüz etmekte ve çok sayıda yağma faâliyetlerinde bulunmaktaydı. Sonraki yıllarda Şeybanîler'den geri kalan bu üç şehzadenin kuvvetlerini birlşetirip Şah İsmâîl üzerine yürüme planları yaptıkları da görülmektedir. Ancak ilk aşamada taraflar arasında savaş vukû bulmamıştır. Übeydullah Han ve Timur Sultan'ın elçileri Şah İsmâîl'e gelip, armağan ve hediyeler sunmuş ve Şah İsmâîl'e bağlılıklarını ifâde etmişlerdir[488]. Bunun üzerine Şah İsmâîl'le Özbek hanları arasında antlaşma yapılmış ve Amu Derya Nehri her iki devlet arasında sınır olarak kabûl edilmiştir[489]. Ancak bu antlaşma kısa süreli olmuştur. Bir süre sonra Karakum bölgesinden dolayı taraflar arasında yeni bir tartışma çıkmış ve birtakım sınır çatışmaları yaşanmıştır.

Özbek hanlarının yeni saldırıları karşısında Şah İsmâîl, Timur soyundan gelen başka bir şehzade olan Bâbür'le ittifâka girmiş ve Şeybanîler'e karşı ondan yararlanmaya çalışmıştır. İktidârının ilk yıllarında Şeybek Han, diğer Tîmûrîler'in yanı sıra, Bâbür'ü de yenilgiye uğratıp Semerkand ve Buhara'yı ele geçirmiş ve Bâbür'ü Afganistan'a firâr etmek zorunda bırakmıştır[490]. Bu durum, doğal olarak Bâbür'ü ittifâk arayışına itmiş ve Şah İsmâîl'le yakınlaşmasına vesîle olmuştur. Aslında Bâbür'le Şah İsmâîl arasındaki dostluğun başlangıcı, husûsî bir sebebe bağlı idi. Şeybek Han'ın yenilgisinden sonra savaş meydanında alınan esîrler arasında Bâbür'ün kızkardeşi (Hanzade Beyim) de vardı. Esîr olmasına rağmen, Şah İsmâîl ona iyi muâmele etmiş ve

---

486 Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 93–96; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 273–275.
487 Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 6.
488 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 153; Şeref Han, *Şerefname*, s. 150.
489 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 519; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 76.
490 Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 45–46.

Bâbür'e göndermiştir[491]. Şah İsmâîl'in bu hoş niyeti ve müsâmahakar davranışı, müteâkip yıllarda Bâbür'le onun arasında üst düzey dostluk ilişkilerinin kurulmasına vesîle olmuştur. Şah İsmâîl bir taraftan Özbek hanlarıyla antlaşma yaparken, diğer taraftan da Bâbür'le diplomatik görüşmelerde bulunup, onu Özbekler'le savaşa ve Mâverâünnehr bölgesini ele geçirmeye teşvîk etmiştir. Şah İsmâîl'le Bâbür arasında bağlanan ahitnâmeye göre Safevîler Bâbür'ü askerî ve lojistik yönden destekleyeceklerdi. Bunun karşılığında Bâbür'ün de Mâverâünnehr bölgesinde Şah İsmâîl'in adına hutbe okutup, sikke kestirmesi gerekirdi[492].

Safevîler'in desteğini edinen Bâbür, harekete geçmiş ve Kâbil'den Bedehşan'a gelmiştir. Burada Bedehşan hâkimi Han Mirza'nın kuvvetleri ile birleşmiş ve Özbekler üzerine yürümüştür. Bâbür'le Özbekler arasında vukû bulan savaşta zafer Bâbür'den yana cereyan etmiştir[493]. Sonraki günlerde Ahmed Bey Sûfîoğlu ve Şahruh Bey Afşar komutanlığında yardıma gelen Safevî kuvvetleri ile birleşen Bâbür ordusu, Buhara ve Semerkand üzerine yürümüştür. Birleşik Bâbür-Safevî ordusu karşısında dayanamayacaklarını anlayan Özbekler, hükümet merkezini boşaltıp, Türkistan taraflarına çekilmişlerdir. Bunun üzerine Bâbür, savaşmadan Semerkand'ı ele geçirip tahta çıkmış, on iki imâm adına hutbe okutmuş ve Şah İsmâîl'in adına sikke bastırmıştır[494]. Ancak Bâbür'ün Mâverâünnehr hâkimiyeti uzun sürmemiştir. Safevî ordusunun bölgeden ayrılmasından sonra Özbekler geri dönerek Bâbür'ün ordusuna saldırmışlardır. Özbekler'in karşısında dayanamayacağını anlayan Bâbür ise Hisar-ı Şadman'a çekilmiş ve Safevîler'in Belh Vâlîsi Bayram Han Karamanlu'dan yardım istemiştir. Bayram Han Karamanlu'nun gönderdiği askerî yardım haberlerini duyan Özbekler, yeniden Mâverâünnehr'e çekilmişlerdir. Özbekler'le sınırda meydana gelen çatışma haberlerini duyan Şah İsmâîl ise Horasan'da işleri yoluna koymak amacıyla Emîr Necm Sânî komutanlığında on iki bin kişilik bir takviye ordusunu bölgeye sevk etmiştir.

---

[491] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 63; Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 373; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 75; Uysal, "Şah İsmail", s. 40.
[492] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 524.
[493] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 77.
[494] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 156; Savory, *Iran*, s. 36; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 78; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 331; Enver Konukçu, "Bâbür", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 395.

Emîr Necm Sânî, Belh'e ulaştıktan sonra Herât vâlîsi Hüseyin Bey Lala, Belh vâlîsi Bayram Han Karamanlu ve bölgede bulunan diğer Safevî emîr ve komutanları bir araya toplayarak Mâverâünnehr'i fetih planları yapmıştır. Amu Derya(Ceyhun) Nehri'ni geçtikten sonra Bâbür de ona katılmış ve Buhara istikâmetinde ilerlemişlerdir. Bâbür ve Emîr Necm Sânî komutanlığındaki Safevî ordusunun Mâverâünnehr seferini duyan Özbek hanları (Timur Sultan, Ebû Saîd Sultan, Übeydullah Sultan ve Cani Bey Sultan), âcil toplanıp kuvvetlerini birleştirmiş ve Safevîler'e karşı çıkmışlardır. Kucdevan Kalesi yakınlarında meydana gelen savaşta Safevî ordusu yenilgiye uğramış ve çok sayıda kayıp vermiştir (918/1512). Ölenler arasında Belh vâlîsi Bayram Han Karamanlu da vardı. Safevî ordusunun genel komutanı Emîr Necm Sânî esîr olarak Özbekler'in eline geçmiş ve Übeydullah Han'ın emriyle katledilmiştir[495].

Kucdevan Savaşı'nda Safevî ordusunun mağlûp olduğunu gören Bâbür Mirza, askerleri ve komutanlarıyla birlikte Horasan'a kaçmıştır. Cânî Bey Sultan komutanlığındaki Özbek orudusu Horasan bölgesini ele geçirmek amacıyla onu tâkibe koyulmuş ve Herat önlerine kadar gelmiştir. Bölgede bulunan Safevî emîrlerinden Hüseyin Bey Lala, Ahmed Bey Sûfîoğlu, Giyâseddîn Muhammed kuvvetlerini birleştirerek, şehri savunmaya çalışmışlardır. Fakat Übeydullah Han'ın gönderdiği takviye kuvvetleriyle daha da güçlenmiş olan Özbek ordusu karşısında dayanamamışlardır. Böylece iki ay sonra Herat şehri Özbekler'in eline geçmiştir (3 Muharrem 919/11 Mart 1513). Özbekler'den Timur Sultan ise Tus ve Meşhed de şehirlerini ele geçirmiştir.

Kucdevan yenilgisi Herat, Tus ve Meşhed gibi şehirlerin düşüşü Şah İsmâîl'in dikkatini yeniden Horasan bölgesine çevirmiş ve onu yeni bir Horasan seferine sevk etmiştir. 918/1513 yılına tesâdüf eden bu sefer haberini duyan Özbek hanlarından Übeydullah Han, önce Merv'e, oradan da Buhara'ya çekilmiştir. Timur Sultan ise Herat'tan Semerkand'a çekilip, Ceyhun nehri boyunca geçen sınır hattında savunma hazırlıklarına başlamıştır. Savaş yapmadan Herat'ı ele geçiren Şah İsmâîl ise Meşhed'e yönelmiş ve burada İmâm Rıza'nın kabrini ziyâret etmiştir. Komutanları da Belh ve

[495] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 78–79.

Kandehar'ı ele geçirip, Horasan fethini tamamlamışlardır[496].

Şah İsmâîl'le Bâbür'ün Horasan ve Mâverâünnehr bölgeleri konusundaki işbirliği, yaklaşık dört sene sürmüş ve 920/1514'ten sonraki süreçte inkıtâya uğramıştır. Bu inkıtânın temel sebebi olarak, 920/1514 yılında vukû bulmuş olan Çaldıran Savaşı'nın sonuçları gösterilebilir. Zira Çaldıran'da ağır bir yenilgi alan Şah İsmâîl, doğudaki işleri erteleyip, tüm çabasını batıdaki tehlikeyi önlemeye sarf etmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmâîl'de eski güç ve kudreti göremeyen Bâbür ise atalarının tahtını ele geçiremeyeceğini anlayıp, Kunduz'dan ayrılmış ve Hindikuş'un güneyine geçerek Kâbil'e dönmüştür. Bu tarihten sonra Bâbür'ün batıdaki iddiâlardan vazgeçip, doğuya yöneldiği, Kâbil pâdişâhı olarak Hindistan'ı ele geçirme planları yaptığı görülmektedir.

Safevî – Şeybanî (Özbek) ilişkilerinin genel karakteri hakkında sonuç olarak birkaç söz söylemek gerekirse, bu ilişkilerin genelde çatışma ve şiddete dayandığı görülmektedir. Tarihinin bu devrinde uluslarası ticâret yollarının geçtiği bir güzergâh olup, ekonomik yönden büyük gelir kaynağı olan Horasan bölgesine hükmetme isteğinden dolayı, bu iki hânedânın sürekli çatışma ve savaş içinde olduğu söylenebilir. Bundan başka Horasan bölgesinde eskiden beri var olan Safevî propagandası ve aynı bölgedeki Safeviyye sempatizanları Safevî Devleti'nin Horasan bölgesine yönelmesine ve aynı bölgenin de ele geçirilecek bölgeler arasında yer almasına vesîle olmuştur.

916/1510 yılında Şeybek Han'ı yenilgiye uğratıp, Meşhed, Merv, Belh ve Herat gibi şehirleri ele geçiren Şah İsmâîl, Horasan bölgesini neredeyse tamâmen hâkimiyeti altına almış gibi gözüküyordu. Ancak bu kez Übeydullah Han, Timur Sultan ve Kuşun gibi Özbek hanları karşısına dikilmiş ve onunla mücâdeleye koyulmuşlardır. Bu durum karşısında Şah İsmâîl ise Timurlular soyundan olan Bâbür Mirza'yı askerî yönden desteklemiş ve onu Mâverâünnehr fethine teşvîk etmiştir. Bu siyâset sayesinde Şah İsmâîl, Özbek hanlarıyla kendi devleti arasında bir "tampon bölge" (devlet) oluşturma hesâpları yapmıştır. Çaldıran Savaşı'na kadar olan süreçte bu siyâsetin başarılı olduğu, Özbekler'le mücâdelede Bâbür'ün ilâve bir güç kaynağı teşkîl ederek

[496] a.e., s. 80–81.

Özbekler'i zayıflattığı ve Şah İsmâîl'in bölgeye yönelik siyâsetine katkıda bulunduğu söylenebilir. Ancak Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise durumda değişiklik meydana gelmiştir. 920/1514 yılında Şah İsmâîl'in Çaldıran'da I. Selim karşısında yenilgisi, Özbekler'in Mâverâünnehir'de güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Aynı günlerde Özbek saldırıları karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayan Bâbür ise şansını Afganistan taraflarında deneme kararı almış ve merkezi Kâbil olmak üzere yeni bir devlet kurma planları yapmıştır[497]. Devâmında doğuya, yani Hindistan taraflarına yayılma politikası güttüğü için Bâbür-Şah İsmâîl işbirliği de inkıtâya uğramıştır. Bu başarısız teşebbüsten sonra Şah İsmâîl de Horasan ötesinde "tampon bölge" oluşturma siyâsetini rafa kaldırmak zorunda kalmıştır. Özbek hanları ise Osmanlı Pâdişâhı I. Selim gibi güçlü bir müttefik bulmuş ve onun doğu siyâsetiyle örtüşen bir siyâset yürütmeye çalışmışlardır. Nitekim Çaldıran Savaşı sırasında ve savaştan sonra I. Selim'in Özbek hanlarını, özellikle Übeydullah Han'ı Safeviler'le mücâdelede müttefik edindiği ve onu sürekli olarak Safevî sınırlarına tecâvüze teşvîk ettiği bilinmektedir. Söz konusu ilişkilerin içeriğinden bu çalışmanın "Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Çaldıran Savaşı" bölümünde bahsedilecektir.

---

[497] Konukçu, s. 395.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-SAFEVÎ MÜNÂSEBETLERİ VE ÇALDIRAN SAVAŞI

II. Bâyezîd ve I. Selim devirlerindeki Osmanlı-Safevî münâsebetlerinin araştırma konusu yapıldığı bu bölümde, Anadolu'da Safevî propagandası ve bunun bir uzantısı olarak Şahkulu ve Nur Alî isyânlarından bahsedilecektir. Akabinde I. Selim'in Acem Seferi ve Çaldıran Savaşı araştırılacaktır. Son kısımda ise Çaldıran Savaşı sonrasında taraflar arasında yaşanan diplomatik ilişkilerden ve Şah İsmâîl'in Avrupa ve Asya'daki ittifâk arayışlarından bahesedilecektir.

1. Anadolu'da Safevî Propagandası ve İsyânlar

Erken devir Safevî âilesinin Osmanlı Devleti ile yakın münâsebette olduğu ve Bursa'da oturan Osmanlı pâdişâhlarının bu âileye itibâr gösterip, her sene onlara "çerağ akçesi" gönderdikleri bilinen bir gerçektir[498]. Safevî âilesinin Osmanlı ülkesi, dolayısıyla da Anadolu halkıyla doğrudan ilişkiye geçmesi ise Hâce Alî devrinde başlamıştır. Ankara savaşından dönen Timur'un berâberindeki esîrleri, Hâce Alî'nin dileği üzerine, serbest bırakması Türkmen topluluğun canü gönülden Safevîler'e bağlanmasına vesîle olmuştur. Bu esîrlerin büyük bir kısmı, sonraki yıllarda Anadolu'ya geri dönmüş ve böylece burada bir Safevî mürid kitlesi oluşmuştur. Karakoyunlu hükümdarı Cihân Şah'ın baskısı karşısında dayanamayan Şeyh Cüneyd de Erdebil'i terki sırasında ilk olarak bu topluluğa yönelmiş ve Osmanlı sarayından izin isteyerek Anadolu'ya yerleşmek istemiştir. Fakat Osmanlı pâdişâhı II. Murad, Safeviyye şeyhinin gerçek niyetini bilmiş olsa gerek ki onun bu talebini kabûl etmemiştir.

Şeyh Cüneyd'den sonra Safeviyye Tarîkatı postuna oturan Şeyh Haydar'ın askerî faâliyetleri, Akkoyunlu ve Şirvanşahlar devletlerini rahatsız ettiği kadar, Osmanlı Devleti'ni de rahatsız etmiştir. II. Bâyezîd'e yazmış olduğu bir mektûbunda Akkoyunlu Pâdişâhı Yakûb, Şeyh Haydar'ın bir intikâm peşinden koşarak Şirvan'a saldırdığını

---

[498] Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 234–235; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 164; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 27; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai,* s. 13; Cavanşir vd., "Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık", s. 106; Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279; Uysal, "Şah İsmail", s. 9.

belirtmiştir. Mektûbun devâmında Şirvanşah'ın kendisinden yardım talebinde bulunduğunu ve bu talep üzerine kendisinin bu şer topluluğun def'i için Süleymân Bey komutanlığında bir ordu gönderdiğini, bu ordunun Şeyh Haydar'ın ordusunu yenerek savaş meydanında kendisini öldürdüğünü öğrenmekteyiz[499]. II. Bâyezid, Sultan Yakûb'a gönderdiği cevâp mektûbunda, Şeyh Haydar'ı sapık bir güruhun önderi olarak tanıtıp, onun ref'inin kendisini memnûn ettiğini ifâde etmiştir[500].

Şeyh Haydar'dan sonra Safeviyye şeyhi olan Sultan Alî devrinde Osmanlı-Safevî münâsebetleri hakkında kaynaklarda dikkate değer bir kayda rastlamamaktayız. Ama ondan sonra Safeviyye şeyhi olan İsmâîl devrindeki münâsebetler hakkında, kaynaklarda çok sayıda kayıt ve malûmâtlara rastlıyoruz. Bu bilgiler ışığında Safeviyye Şeyhi İsmâîl'in Osmanlı Devleti'yle ilk ilişkisinin 1499'da düzenlenen Erzincan Seferi sırasında vukû bulduğu söylenebilir. Aynı günlerde Şeyh İsmâîl'in şer ve fesât amellerinden ihtiyât eden II. Bâyezîd, Anadolu Beylerbeyi Yahyâ Paşa komutanlığındaki bir orduyu Ankara taraflarına sevk etmiş ve Amasya vâlîsi Şehzade Ahmed'e de İsmâîl'in bölgedeki faâliyetlerini yakından tâkibe alması husûsunda teblîğde bulunmuştur. Şeyh İsmâîl'in Erzincan dolaylarından asker toplayıp, Şirvanşahlar ve Akkoyunlular coğrafyasına yönelmesi üzerine Osmanlı ordusu da eski mevkiine çekilmiştir[501].

İlk Osmanlı-Safevî sefâret ilişkilerinin temelinin de, Şeyh İsmâîl'in Erzincan Seferi sırasında atılmış olduğu muhtemeldir. Erzincan'da bulunduğu günlerde çeşitli Türkmenler arasından asker toplayan Şeyh İsmâîl, II. Bâyezîd'e iltimâs mektûbu yazmış ve Ustaclu kabîlesinden geriye kalan yaşlı ve zayıfların korunmasını Osmanlı pâdişâhından istirhâm etmiştir[502]. II. Bâyezîd'in bu istirhâmı nasıl cevâpladığı konusunda bilgi sâhibi değiliz. Fakat bilinen tek gerçek, Şeyh İsmâîl'in faâliyetlerinin Osmanlı pâdişâhını rahatsız ettiği ve ona bağlı topluluğun bertaraf edilmesi hakkında fikir belirttiği yönündedidir. Bu durum, Şerur Savaşı'nda tahtını kaybetmiş olan

---

499 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 309–311; Nevâî, *Esnâd-ü Mükâtebât*, s. 615-619.

500 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 312; Nevâî, *Esnâd-ü Mükâtebât*, s. 620-623.

501 Solakzâde, *Târîh*, s. 316-317; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, III, s. 345-346; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 430.

502 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 32; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 19; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 39; Uysal, "Şah İsmail", s. 35.

Akkoyunlu şehzadesi Elvend ile II. Bâyezîd arasında gidip gelen mektûplarda belirgin şekilde görülmektedir. II. Bâyezîd'e yazmış olduğu mektûbunda, Akkoyunlular'ın son durumundan bahseden Elvend Mirza, Osmanlı pâdişâhından yardım ummuştur[503]. II. Bâyezid ise aynı günlerde iktidârdan düşmüş olan Akkoyunlu şehzadesini desteklemek sûretiyle Akkoyunlular'ı Safevîler'e karşı kullanmak istemiştir. Dolayısıyla, Elvend Mirza'nın mektûbu, II. Bâyezîd'i memnûn etmenin yanı sıra, ona ender bulunur bir fırsat vermiştir. Bu vesîleyle Osmanlı pâdişâhı, Akkoyunlu şehzadesine ümit veren, birlik ve berâberliğin lüzûmunu anlatan bir cevâp mektûbu yazmıştır. Mektûpta sembolik bir üslûp kullanan II. Bâyezid, Kızılbaşlar'ın faâliyete geçmesiyle birlikte bölgede ışığın azalıp, zulmetin arttığını kaydetmiş, ama hiçbir engelin güneş ışığının önünü kesemeyeceğini belirtmiştir. Şah İsmâîl taraftarlarını "yağı Kızılbaş tâifesi" adlandıran Osmanlı pâdişâhı, Akkoyunlu şehzadelerinin güçlerini birleştirmek yolu ile bu topluluğu ortadan kaldırabileceklerine işâret etmiş ve kendisinin de bu işlere yakın ilgi göstereceğini ifâde etmiştir[504].

Müteâkip yıllarda II. Bâyezîd, Safevîler'in faâliyetlerini yakın tâkibe almıştır. Bu meyanda sârih bilgi sıkıntısı yaşayan Osmanlı pâdişâhı, Safevî Devleti sınırında bulunan bölgelerin hâkimlerine mektûplar yazmış ve Safevîler'le ilgili her türlü yenilikten haberdar olma isteğini ifâde etmiştir. Bu mektûplardan birisi, Diyarbakır hâkîmi Hacı Rüstem Bey'e yazılmıştır. Ona yazdığı mektûbunda II. Bâyezîd, Akkoyunlular'la Safevîler arasında yaşanan taht mücâdelesinden bahsettikten sonra gerçek durum kendilerine arz edilmediği için bu konuda sahîh bilgi sıkıntısı yaşandığını belirtmiştir. Hacı Rüstem Bey'den ise söz konusu sıkıntının giderilmesi husûsunda çaba sarf etmesi talep edilmiştir[505]. II. Bâyezîd'in mektûbunu cevâplayan Hacı Rüstem Bey, Şah İsmâîl'in Akkoyunlu pâdişâhları Elvend ve Murad'ı yenilgiye uğrattığını bildirmiştir. Bundan başka, Mısır sultanı ile ittifâka girerek, yakında Diyarbakır ve

---

503 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 351–352; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 21–24; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 102–103.

504 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 352–353; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 25–28; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 103–105; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 277.

505 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 353; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 31; Nevâî, *Esnâd-ü Mükâtebât*, s. 710; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 105–106; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 360.

Maraş üzerine bir sefer planladığını da haber vermiştir[506].

Safevîler'le ilgili sahîh bilgiler edinen II. Bâyezîd, sonraki süreçte Safevîler'e karşı ılımlı politika yürütmeğe başlamış ve Tebriz sarayı ile diplomatik düzeyde ilişkiler kurmuştur. İlk Osmanlı elçisi 911/1505 yılında Safevî sarayına gitmiştir[507]. Muhammed Çavuş Balaban isimli bu Osmanlı elçisi, Safevî sarayında ihtirâmla kabûl edilmiştir. Gönderilen elçi, yeni bölgelerin fethinden dolayı Şah İsmâîl'i tebrîk etmiş ve ona çeşitli hediyelerle birlikte iki mektûp da sunmuştur. Bu mektûplarında Safevî şahına dostluk ve sevgi duygularını izhâr eden ve başarılardan dolayı onu kutlayan II. Bâyezîd, birkaç önemli husûsa dikkat çekmiştir. II. Bâyezîd'in üzerinde durduğu husûslar arasında şunlar vardı: Katliâm olayları ve halk katında önemli yeri olan âlim ve zevâtın kabirlerinin dağıtılması hükümdarların adlarını tarihte kötüye çıkarır; Bir tarîkatı yaymak adına o tarîkatı bir devletin propaganda âletine dönüştürmek, İslâm ümmeti arasına tefrîka salmanın yanı sıra, İslâm'ın maddî ve manevî kuvvetini zayıflatıp, düşmanları güçlendirir; İran coğrafyasına hâkim olabilmek için kılıç yolunu tutup sert politika tâkip etmekte devâm etmek, Doğu'da ve Batı'da bulunan pek çok devletin Safevîler'e karşı siyâsetini şekillendirip, siyâset sahnesinde olumsuz vâkıalar ve gelişmeler doğurur. Bunların yanında, yukarıda sıralanan fikir ve telkînlerin dikkate alınması durumunda Osmanlı-Safevî dostluk ilişkilerinin de tesîs edilebileceği mektûpta ifâde edilmiştir[508].

Şah İsmâîl açısından Osmanlı elçisinin özel bir önemi vardı. Zira Osmanlı pâdişâhı, İsmâîl'i şah olarak tanımanın yanı sıra, Safevî Devleti'yle diplomatik düzeyde ilişkiler kurulmasından yana bir tavır sergilemiş ve ılımlı politika teklîfinde bulunmuştu[509]. Ancak Şah İsmâîl'in bu olumlu gelişmeye cevâbı tahrîk edici olmuş ve sert temayüller içermiştir. Elçinin gözleri karşısında iki Sünni âlim yakılmış ve bundan başka elçiye Müslümanlarca yenilmesi yasak olan domuz eti verilmiştir. Bununla da kalmayıp, bir sonraki süreçte İstanbul'a bir elçi gönderen Şah İsmâîl, anne taraftan Trebizond İmparatoru Calo Johannes Komnenus'un torunu olduğunu ifâde etmiş ve

[506] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 353–354; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 32–33; Nevâî, *Esnâd-ü Mükâtebât*, s. 711; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 106.
[507] Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 38.
[508] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 107-109.
[509] İsmayıl Hüseynov, *İsmayıl Sefevi*, s. 12.

Trabzon sancağını Osmanlı Devleti'nden istemiştir[510]. Osmanlı pâdişâhının diplomatik düzeydeki yakınlaşma çabası ve uzlaşmacı siyâsetine Safevî şahının sert yanıtı, taraflar arasında gerilim oluşmasına ve savaş rüzgarı esmesine sebep olmuştur. Müteâkip yıllarda Anadolu'ya yönelik Safevî propagandasında artış meydana gelmesi, bu gerilimin muhtemel bir uzantısıdır. Anadolu'daki Safevî etkinliğinin farkında olan Osmanlı Devleti'nin üst makâmlarında bulunan yöneticiler ise aynı nüfûz etkinliğini kırmaya, özellikle Anadolu'dan İran'a yönelen göç dalgasını durdurmaya çalışmışlardır. Aynı süreçte Osmanlı coğrafyasındaki Safevî etkinliğinin boyutları çok genişlemişti. Örneğin, başkent İstanbul'da iki yüz kadar Safevî sempatizanı âile bulunmaktaydı. Durumun farkında olan II. Bâyezîd, bu topluluğa karşı sert tavır takınmış, onların evlerini yakıp yıkmış, kendilerini ise katlettirmiştir[511].

906/1501 yılında vâki olan Karaman isyânı ve isyânın başcısı Karamanoğlu Mustafa'yla Şah İsmâîl arasındaki ilişkiye dâir tahmînler, Osmanlı pâdişâhının Kızılbaşlar hakkındaki şüphelerini kamçılamıştır. Bu sıralar II. Bâyezîd, doğrudan doğruya Şah İsmâîl'i hedef alan bir askerî operasyon başlatmamıştır. Bunun yerine Şah İsmâîl'in beslenme kaynağını kurutmaya çalışmış ve Anadolu'dan otuz bini aşkın Safevî sempatizanı Osmanlı tebaasını Mora gibi yeni fethedilmiş topraklara göç ettirmiştir[512]. Bundan başka sınır güvenliğini arttırmak sûretiyle başlangıçta Şah İsmâîl'i ziyâret amaçlı olup, sonradan göç dalgasına dönüşen hareketi önlenmeğe çalışmıştır[513]. II. Bâyezîd'e yazdığı mektûpta Şah İsmâîl de bu husûsa dikkat çekerek, Anadolu'dan onu ziyârete gelen müridlerinin zorluklarla karşılaştıklarını belirtmiş ve II. Bâyezîd'den bu sorunun biran önce çözüme kavuşturulmasını talep etmiştir[514]. II. Bâyezîd ise Şah İsmâîl'e yazdığı cevâp mektûbunda onu ziyâret amaçıyla Anadolu'yu terk eden insanların, savaş ve kâzâlardan yayınarak bir daha geri dönmediklerini belirtmiş ve önlemlerin de bu meyanda alındığını ifâde etmiştir. Bu mektûpta, ziyâret amacıyla

---

[510] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 97.
[511] *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi,* s. 179.
[512] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 95; Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1300-1600)", *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, (yay. yön. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, II, s. 111.
[513] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, III, s. 346; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 430; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 367-368; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 125.
[514] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 345; Solakzâde, *Târîh*, s. 317; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, III, s. 346; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 25; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 40; Uysal, "Şah İsmail", s. 38.

Safevî şahına gidenlere kolaylıklar sağlanacağı da bildirilmiştir[515].

Anadolu'dan Mora'ya nüfûs göçü de Şah İsmâîl'in Anadolu'daki Safevî etkinliğini bitirme ve Safevî sempatizanı topluluğun dayanışma gücünü zayıflatma amacı gütmüştür. Ancak bu tedbîrlerin yeterli olduğu ve sorunu kökünden hallettiği söylenemez. Nitekim sonraki yıllarda tersine bir durum meydana gelmiş, Anadolu'daki Safevî propagandası çok müessir olmuş, Kızılbaşlar'ın bulaştıkları olayların çap ve boyutu daha da genişlemiştir. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin Amasya vâlîsi Şehzade Ahmed'in oğlu Murad da Kızılbaşlar'ın etkisi altında kalarak Safevîler'in safına geçmiştir. Karaman Vâlîsi Şehzade Şehinşah'ın da Safevî taraftarlarına iltizâm ettiği görülmektedir[516]. Hânedân mensûbu bu şahısların Anadolu'daki Şah İsmâîl taraftarlarına besledikleri rağbet ve yakınlık duygusu, söz konusu propagandanın aynı devirde Anadolu'da genişçe revaç bulduğunun birer göstergesidir.

II. Bâyezid'in Trabzon sancak beyi olan oğlu Şehzade Selim ise Safevîler hakkında babası gibi ılımlı düşünmeyip, sert politika tâkip edilmesi gerektiğini savunuyordu. Şehzade Selim, izlenen ılımlı siyâsete tahammül edemeyerek Trabzon sancak beyi sıfatıyla Safevî topraklarına baskınlar düzenlemiş ve askerî operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu seferler sonunda Erzincan ve Bayburt civârlarını tahrîp etmiş ve birkaç Safevî kalesini zapt etmiştir[517]. Şehzade Selim'in bu faâliyetlerini protesto etmek amacıyla İstanbul'a gelen Safevî elçisi, Şah İsmâîl'in dostluk mesajı ve barışçıl fikirlerini II. Bâyezid'e iletmiş ve Şehzade Selim'i Osmanlı pâdişâhına şikâyet etmiştir[518]. Elçinin verdiği temînâtı kabûl eden II. Bâyezid, Şehzade Selim'i azarlamış ve sadece kendi sancağının muhâfazası ile meşgûl olup, başka topraklara tecâvüz etmemesini ve ele geçirdiği kalelerden çekilmesini emretmiştir[519]. İstanbul'dan gelen ikâz sonunda Şehzade Selim, Safevîler'den almış olduğu Erzincan, Bayburd ve

---

[515] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 345–346; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 40; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 126.

[516] Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 238.

[517] Şükrî-i Bitlisî, *Selim-nâme*, (haz. Mustafa Argunşah), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997, s. 67-68; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 432.

[518] Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*, s. 94; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 46-47.

[519] Celâl-zade-Mustafa, *Selim-nâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 50; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 432-433; Jean-Louis Bacqué-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 207; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 130.

Kemah'ı yeniden Safevîler'e terk etmiştir[520]. Ancak bu meyandaki faâliyetlerini durdurmamış, Şah İsmâîl'in elinden sağ kurtulan Akkoyunlu Türkmen beyleri ve ahâlîsinin ilticâ başvurusunu kabûl etmiş ve onları Trabzon ile Rize arasına yerleştirmiştir[521].

Safevîler'le Osmanlılar arasında başka bir diplomatik görüşme, Şah İsmâîl'in Dulkadıroğulları üzerine yürüdüğü günlerde yapılmıştır. Yukarıdaki sayfalarda bahsi geçtiği üzere, 913/1508 yılında Şah İsmâîl, Osmanlı topraklarından geçmek sûretiyle Dulkadırlı Beyliği'ne bir sefer düzenlemişti. Sefer sırasında Osmanlı tebaasının can ve mal varlığına dokunulmamasını emretmiş ve Osmanlı pâdişâhına da bir mektûp yazarak durumu arz etmıştı[522]. Osmanlı pâdişâhı da cevâp mektûbunda Osmanlı tebaasının zarara uğramadığından dolayı memnûniyetini ifâde etmiş ve Şah İsmâîl'in bu meyandaki çaba ve gayretlerini olumlu bulmuştur[523].

II. Bâyezîd devrinin sonlarına doğru Osmanlı-Safevî ilişkilerinde gerilim meydana geldiği görülmektedir. Osmanlı-Safevî ilişkilerindeki gerilim ve şiddetin ilk belirtisi, Şah İsmâîl'in Horasan seferi sonrasında vukû bulmuştur. 916/1510'da Özbek Şeybani Han'ı yenilgiye uğratan Şah İsmâîl, onun başını kestirmiş ve derisine saman doldurtup Osmanlı sarayına göndermiştir. Bu olay, II. Bâyezîd'i rahatsız etmiş ve Şah İsmâîl'e bu tür faâliyetlerden uzak durması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur[524]. Şah İsmâîl'in Anadolu'ya yönelik propaganda faâliyetleri de gerilimi oluşturan önemli unsûrlardan biri olmuştur. Aynı devirde Şah İsmâîl, Anadolu'da Şîa teblîgâtı yapmak ve Safevî yanlısı grubu harekete geçirmek amacıyla Anadolu'ya iki halîfe göndermişti. Bu halîfelerden birisi, Osmanlı tarihi kaynaklarında ve bazı son devir tetkîk eserlerde "Şeytankulu"[525] nâmıyla da anılan Şahkulu[526] idi. Şahkulu, II. Bâyezîd'in iktidâr

---

[520] Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*, s. 100.
[521] Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 60.
[522] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 346–347; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 61–62; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 110.
[523] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 346–347; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 63–64; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 110.
[524] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 111.
[525] Birtakım Osmanlı tarihi kaynaklarında ve bazı son devir araştırma eserlerde Şahkulu Halîfe, "Şeytankulu" nâmıyla da anılmaktadır. Örnek olarak bkz. Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.71; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 201; Solakzâde, *Târîh*, s. 329, 336; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 43; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 438; Şeref Han, *Şerefname*, s. 147; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 230; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 29; Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", *TD,* VI, sy. 9 (Mart

yıllarının sonlarına doğru şehzadeler arasında meydana gelen saltanat kavgalarından da faydalanarak isyân bayrağı açmıştır. Şahkulu, Batı ve Güney Anadolu'nun çeşitli şehir, kasaba ve köylerinde; dağlarda ve obalarda oturan her çeşit levent ve adı kötüye çıkmış insanları ayaklandırmış ve civâr bölgeleri yağmalatıp, mukâvemet gösterenleri yok etmiştir[527]. Antalya'dan Sivas'a kadar yayılan Şahkulu İsyânı, Osmanlı Devleti için ciddî bir tehlike hâline gelmiş ve Anadolu'daki Türkmen kabîlelerinin ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Safevî şâhının vekîli olmakla berâber, bazen de "mehdilik" ve "peygamberlik" iddiâlarında da bulunan Şahkulu[528], Burdur'a girip, "hükümet" kurmuş ve bölgenin yönetmini ele geçirmiştir[529]. Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa, bu haberi Kütahya'da duymuş ve bir miktar asker toplayıp, isyânı bastırmaya yönelmiştir. Vukû bulan savaşta Osmanlı ordusu yenilgiye uğramış, paşanın kendisi de savaş meydanından kaçmıştır. Fakat sonraki günlerde yakalanmış ve Kütahya Kalesi önünde büyük bir gösteriyle katledilmiştir[530]. Şahkulu, Kütahya ve havâlîsini yağma ettikten sonra, Şehzade Korkut kuvvetlerine saldırmış ve Alaşehir ovasında yapılan savaşta Korkut'un kuvvetlerini perîşân etmiştir. Savaşta pek çok bey öldürülmüş, Şehzade Korkut ise Manisa Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştır[531]. Şahkulu, önce Bursa üzerine yürümeyi düşünmüş, fakat sonra bu fikirden vazgeçmiştir. Olayların çapının genişlemesi üzerine sadrazam Alî Paşa, Şahkulu üzerine bir ordu sevkedip onu muhâsara etmiş ise de Şahkulu muhâsaradan kurtulmuştur. Muhâsarayı yarıp kurtulan Şahkulu, yirmi bin kişiden müteşekkil ordusuyla Karaman taraflarına yönelmiştir. Buradan Acem diyarına gitmek ve Şah İsmâîl'le birleşmek istemiştir[532].

1954), s. 61; Kılıç, *KanunîDevri*, s. 50; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 276; Şinasi Altundağ, "Selim I.", *İA*, İstanbul 1993, X, s. 426; Uysal, "Şah İsmail", s. 41.

[526] Şahkulu, Şeyh Haydar devrinde Safeviyye Tarîkatı'nın Anadolu halîfesi olan Hasan'ın oğlu idi. Hasan Halîfe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 157-158; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 230; Kılıç, *KanunîDevri*, s. 50.

[527] Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.72.

[528] TSMA, Nr. 2829; Kılıç, *KanunîDevri*, s. 50; Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", *TD*, sy. 9, s. 61; Altundağ, "Selim I", s. 426.

[529] Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 374.

[530] TSMA, Nr. 5035; Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.74; Solakzâde, *Târîh*, s. 329-330; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 45; Hadîdî, *Tevârîh*, s. 360; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 437; Uzunçarşılı, *OsmanlıTarihi*, II, s. 255; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Tükiye Yayınevi, 1947, I, s. 418; Kılıç, *KanunîDevri*, s. 51; Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", *TD*, sy. 9, s. 68; Altundağ, "Selim I", s. 426; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 133.

[531] TSMA, Nr. 5451; Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", *TD*, sy. 9, s. 70; Altundağ, "Selim I", s. 426.

[532] İdrîs-i Bidlîsî, *SelimŞah-nâme*, (haz. Dr. Hicabi Kırlangıç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001,

Karaman'a girişi sırasında Haydar Paşa ile karşılaşıp savaşa giren Şahkulu, onu da mağlûbiyete uğratmıştır. Kayseri ve Sivas arasında yerleşen Çubuk Ovası'nda ise Vezîr Hâdim Alî Paşa'nın yönettiği Osmanlı ordusuyla karşılaşmış ve onları da mağlûbiyete uğratmıştır[533]. Osmanlı vezîri bu savaşta maktûl düşmüştür. Şahkulu'nun kendisi ise yaralanmış ve bir süre sonra ölmüştür[534]. Sayısı yaklaşık olarak on beş bin kişiye ulaşan Şahkulu ordusu ise Safevî sınırlarına doğru sıkıştırılmıştır. Burada bozgunculuk çıkaran Şahkulu ordusu, Tebriz'den Rum'a gelen bir kervânı yağmalamış ve çok sayıda taciri öldürmüştür[535]. Onların bu son faâliyetlerini Şah İsmâîl de tasvîp etmemiş ve ileri gelenlerini idâm ettirmiştir[536]. Geri kalanları ise emîrleri arasında paylaştırıp Azerbaycan'ın ayrı ayrı bölgelerine yerleştirmiştir.

Şahkulu İsyânı sırasında Anadolu'da her iki taraftan da elli bini aşkın insan öldürülmüş, binlerce ev yağmalanıp halkı da esir edilmiştir[537]. Bölgede kontrolü sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti ise isyânı, zorlukla da olsa, yatıştırabilmiş ve isyânda çekirdek bölge olan Antalya ve İsparta civârı halkının büyük bir kısmını Modon ve Koron taraflarına sürmüştür[538].

Şahkulu İsyânı'ndan dolayı II.Bâyezîd'in Şah İsmâîl'e bir mektûp yazıp, bazı uyarılarda bulunduğu da bilinmektedir. Bu mektûpta, bir mezhebi yaymak adına Müslümanların kanının dökülmesinin kabûl edilmez olduğu ifâde edilmiştir. Şah İsmâîl'in Anadolu'yu ele geçirme teşebbüslerine değinen II. Bâyezîd, Şah' İsmâîl'in bundan ümidini kesmesi gerektiğini belirtip, Orta Asya ve Hindistan taraflarına

---

s. 88.

533 Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 63; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 438; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 18; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 33; Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", *TD*, sy. 9, s. 72.

534 Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 53.

535 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 155; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 88; Solakzâde, *Târîh*, s. 336; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 65; Müneccimbaşı, Sahâifü'l-ahbâr, III, s. 185, 438; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 231; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 53; Altundağ, "Selim I", s. 426; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 136.

536 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 44; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 88; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 231; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 374; Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 374; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 105; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 53; Altundağ, "Selim I", s. 426; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 136.

537 Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 89; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *TD*, XVII, sy. 22 (Mart 1967), s. 51.

538 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 231; Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 237; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai*, s. 17; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 131; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 31; Uysal, "Şah İsmail", s. 45.

yönelmesini tavsiye etmiştir. Aksi durumda, batıda faâliyette bulunan Osmanlı gâzilerinin doğuya yönelip, Safevîler'le savaşabileceklerini dile getirmiştir[539].

Şahkulu'nun öldürülüp ordusunun bozguna uğratılması ve ardından Osmanlı pâdişâhının diplomatik uyarısı Şah İsmâîl'in pes ettiği ve Safevî tehlikesinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Şah İsmâîl tarafından gönderilen Nur Alî isimli başka bir halîfe, 917/1512'de Orta Anadolu'da isyân çıkarmayı başarmıştır. Nur Alî Halîfe, Varsak, Avşar, Karamanlu, Turgudlu, Bozoklu, Tekelü ve Hamidlu kabîlelerinden taraftar toplayıp harekete geçmek için görevlendirilmişti[540]. Karahisar'da iken Sivas, Amasya, Tokat civârından yirmi bin kadar asker toplayan Nur Alî Halîfe, Şehzade Ahmed'le Şehzade Selim arasında vâki olan taht kavgasından da faydalanarak, faâliyetlerini genişledebilmişti. Bu faâliyetleri kapsamında Tokat yakınlarında Fâik Bey komutanlığındaki bir Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmıştır (918/1512). Bu olaydan sonra Tokat'a girmiş ve burada Şah İsmâîl'in adına hutbe okutmuştur[541]. Aynı günlerde Çorum ve Amasya yakınlarında İsâ Halîfe komutanlığında başka bir Safevî yanlısı topluluk da isyân etmiştir. Şehzade Murad'ı[542] da kendi saflarına alan bu insanlar, köylere taarruz etmiş ve çok sayıda kişiyi katletmişlerdir. Anadolu'da vukû bulan bu çatışma ve isyân hareketlerini bastırmak amacıyla Osmanlı Merkezî Hükümeti Yularkastı Sinan Paşa, Köylühisar'a göndermiştir. Meydana gelen savaşta Osmanlı ordusu yenilgiye uğramış ve iki bin kadar kayıp vermiştir. Ölenler arasında Sinan Paşa da vardı[543]. Bu savaştan sonra Nur Alî Halîfe, ordusuyla Erzincan üzerinden Safevî Devleti sınırlarına geçmiştir.

---

[539] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 113–114.
[540] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 440-441.
[541] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 165; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 229; Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 257; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 35; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 63; Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 375; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 106; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 66; Şerafettin Turan, "Bâyezîd II", *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 234; Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 193; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 51.
[542] Şehzade Murad, Şehzde Ahmed'in oğlu idi. Dedesi II. Bâyezîd tarafından Amasya Vâlîsi tayîn edilmişti. Amasya civârının idâresi ile meşgûl olan Şehzade Murad, Amasya ve Çorum taraflarındaki Kızılbaşlar'ın tesîri altında kalmış ve onların itikâtlarını benimsemiştir. Aynı mevzûda ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 256; Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", *TD*, VII, sy. 10, s. 127-128; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 136; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 66.
[543] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 166; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 107.

Şahkulu İsyânı ve Nur Alî Halîfe Olayı, Anadolu'daki Safevî propagandasının bir ürünü olmanın yanı sıra, tebaanın merkezden hoşnutsuzluğunun da ifâdesi idi. Bu hoşnutsuzluk, devlet memûrlarının ve resmî İslâm temsîlcilerinin bölgede sık sık görünmelerinden ve Türkmenler'in geleneksel özgürlüklerinin kısıtlanmasından kaynaklanıyordu[544]. Merkezi temsîl eden memûrların aynı bölgelerde bulaşmış oldukları rüşvet vâkıasını ve timâr tevcîhinde yapılan hatalardan dolayı timârları ellerinden alınan sipâhîlerin (bilhassa Teke sipâhîlerinin) hoşnutsuzluklarını da bu sebepler arasına ilâve etmek gerekir[545].

Nur Alî Halîfe İsyânı'ndan sonra da Anadolu'daki çatışma ve şiddet durmamıştır. I. Selim'in devletin başına geçmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki bu türden faâliyetlere son verme çabası sarfettiği görülmektedir. Bu kapsamda Anadolu'daki Safevî taraftarları tespît edilmiş ve onlara karşı sert politikalar izlenmiştir. Birtakım kaynak ve araştırma eserler, Çaldıran Savaşı'ndan önce Anadolu'da yedi yaştan yetmiş yaşa kadar yaklaşık kırk bin Kızılbaş'ın tespît edildiğini belirtip, onların bir kısmının katledildiğinden, bir kısmının ise hapse atıldığından bahsetmektedirler[546]. Katledilenlerin miktârı husûsundaki tartışmaları bir tarafa bırakarak, bu tür faâliyetlerin, iç emniyeti sağlamak amacıyla alınan önlemler kapsamında gerçekleştirildiği söylenebilir.

2. Osmanlı-Safevî Çatışmasının Arka Planı

I. Selim devrinde zirve noktasına ulaşan Osmanlı-Safevî çatışmasının çeşitli sebepleri vardır. Çoğu kez bu çatışma, salt bir mezhebî çekişme olarak değerlendirilmektedir. Konuyu bu bağlamda ele almak, sebep ve etkenleri sadece bu

---

[544] Kunt, "Siyasal Tarih", II, s. 108; Bacqué-Grammont, "Osmanlılar ve Safevîler", s. 206.

[545] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 44.

[546] Solakzâde, *Târîh*, s. 360-361; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 130, 136; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 176; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 450; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Prof. Dr. Neşet Çağatay), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 80; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 257-258; Selâhettin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1969, s. 38; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 7; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 32; Savaş, *Anadolu'da Alevîlik*, s. 70–71; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 68; Ertaylan, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, II, s. 16; Altundağ, "Selim I", s. 426; Bayramlı, "I İsmayıl ve İmparatorluğun Yaradılması", s. 375; Mustafa Çetin, "Çaldıran", *DİA*, VIII, s. 193; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 125; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 56; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 141.

kapsamda değerlendirmek, çatışmanın koyu taassup ürünü olduğu sonucuna götürmekte ve sorunu basîtleştirmektedir. Devrin siyâsî, askerî ve iktisâdî şartlarının bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi sonucunda söylenebilir ki mezhebî ayrılık, Osmanlı-Safevî çatışmasının yegâne ve belirleyici sebebini teşkîl etmemiştir. Her iki devletin kendilerini birer mezhebe bağlı göstermeleri, aralarındaki çatışmaya ideolojik bir boyut kazandırmış ve her iki fırkaya bağlı tebaanın devletlerine sıkı şekilde bağlanmalarına vesîle olmuştur. Bu bağlamda mezhebî farklılık, savaşın yegâne sebebi olmaktan ziyâde tutuşturucusu ve fitilleyicisi olmuştur. Peki, bu durumda Osmanlı-Safevî çatışmasının gerçek sebepleri neler olmuştur?

Çatışmaya temel teşkîl eden iki önemli sebep ileri sürülebilir: 1. Devletin doğu sınırlarını güvence altına almak sûretiyle iç istikrârı temîni meselesi. 2. Devletler arasında cereyân eden ticârî ilişkiler ve ticâret kervânlarının geçtiği uluslarası güzergâhların kontrolü meselesi.

Bilindiği üzere, Orta Asya'dan gelen Oğuzlar'ın Kayı boyunun tesîs etmiş olduğu Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk devresinden itibâren sürekli olarak batı yönünde ilerleme ve genişleme kaydetmiştir. Timur tehlikesinden sonra sadece Akkoyunlu Uzun Hasan devrinde Osmanlı Devleti, doğu sınırlarında ciddî bir tehlike hissetmiş, fakat II. Mehmed'in Akkoyunlu seferiyle bu tehlike atlatılmıştır. XV. yüzyılın sonlarına doğru ise Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları, Osmanlı'nın siyâsî mücâdelesi ile uyum içinde olan Türk boylarının iskânına bırakılmıştı. XV. yüzyılın son yirmi yılı boyunca mevzûbâhis coğrafyada tehlike teşkîl edebilecek hiçbir önemli vâkıa meydana gelmemiştir. XVI. yüzyılın ilk on yılında ise aynı coğrafyanın durumunda değişiklik meydana geldiği görülmektedir. Bu tarihten sonra Şah İsmâîl'in devlet kurup, civâr bölgeleri hâkimiyeti altına alması, ilâveten Anadolu coğrafyasında da taraftarlar edinmesi, Osmanlı Devleti açısından önemli bir tehlike kaynağı teşkîl etmeğe başlamıştır. II. Bâyezîd iktidârının son on yılında bu bölgede meydana gelen olaylar Anadolu sınırları boyunca Osmanlı Devleti'nin güvenliğinin sağlam olmadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Nitekim bu sınır güvensizliği, Anadolu'da Safevî propagandasının gün geçtikçe hız kazanmasına ve iç istikrârın bozulmasına sebep olmuştur. Safevîler'in bu saldırgan politikası, II. Bâyezîd iktidârının son yıllarında daha da şiddetlenmiştir. I.

Selim devrinde ise durumda değişiklik meydana gelmiştir. Devletin başına geçen yeni Osmanlı sultanı, batıdaki askerî faâliyetleri askıya almış ve doğuya yönelme ihtiyâcı hissetmiştir. Bu kapsamda 920/1514 yılında düzenlenen bir Acem Seferi ile I. Selim Safevî Devleti'ne öldürücü bir darbe vurarak, Osmanlı'nın doğu sınırlarını güvence altına almış ve çatışmayı Safevî topraklarına taşımayı başarmıştır. Akâbinde Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerini de ele geçirmiş ve böylece Safevî Devleti'ni bir çembere alarak, genişlemesini ve tehlike arz etmesini durdurmaya çalışmıştır.

Osmanlı-Safevi çatışmasına başka bir sebep olarak, uluslararası ticaretten elde edilen gelirlerin paylaşımı ve bu ticâretin gerçekleştiği yollara nezâret meselesi gösterilebilir[547]. Safevî Devleti, genellikle "ipek ticâret"inden ve bu ticâretin gerçekleştiği uluslararası ticâret yolları üzerinde yerleşen güzergâhlardan büyük mikdârda gelir elde etmekteydi[548]. Safevîler'in başkenti olan Tebriz şehri aynı devirde önemli bir ticaret merkezi idi. Doğu'dan, bilhassa Çin ve Hindistan'dan buraya getirilen veya Safevî Devleti'nde üretilen ipek ve baharat ürünleri buradan komşu ülkelere nakledilip, Avrupa ülkelerine ulaştırılıyordu. Başkent Tebriz'i, Merv, Rey gibi Safevî şehirlerini Avrupa ülkeleri ile birleştiren birkaç ana hat vardı: 1. Irak ve Suriye üzerinden geçen karayolları; 2. Hürmüz Limanı'ndan Hint Okyanusu'na çıkış ve Portekiz'le ticâret; 3. Hazar güzergâhı; 4. Anadolu güzergâhı.

Ulaşım hatlarından birincisi, Safevîler'in ilk devrinde Memlûkler Devleti'nin kontrolünde idi. Aynı yol Safevîler öncesi devirlerde de bilinmekte olup, aynı güzergâhta canlı bir ticâret trafiği yaşanmaktaydı. XV. yüzyıl boyunca Akkoyunlu tâcirleri bu güzergâhtan istifâde edip Halep pazarına çıkıyorlardı[549]. Bir sonraki devirde

---

547 S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 420; M. Abdullayev, M. Baxışov, "Sefeviler Dövletinin Beynelxalq Münasibetlerde İştirakı", *Azerbaycan Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, s. 5; M. Qurbanov, "Avropa Ölkelerinin Sefeviler Dövletine Qarşı Siyaseti", *Azerbaycan Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, s. 26.

548 Çeşitli ülkelere giden ticâret kervânlarının uğrak yeri olan Tebriz, Şemahi, Gence, Şeki gibi Safevî şehirleri tarihin bu devrinde sürekli gelişme ve büyüme kaydediyorlardı. Bu şehirlerden alınan ipek, baharat ve diğer ürünler Venedik, Cenova, Portekiz, İspanya başta olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerine taşınmaktaydı. Aynı mevzûda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Memmedov, "Sefevi-Avropa Elaqeleri (XVI-XVII esrler)", *Azerbaycan Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, (ed. Şöhret Selimbeyli), (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce, 2001, s. 13–15.

549 Aynı devirde ipek ticâretinden elde edilen gelirler, Osmanlı-Memlûk rekâbetinde (892-893/1487-

Safevî tâcirleri de bu yolu kullanarak, Irak'tan geçip Halep ve Şam'a ulaşıyorlardı. Venedikli, Fransız ve İngiliz tâcirler de deniz yoluyla bu şehirlere varıyorlardı. Böylece İran'dan gelen ham ipek, bu şehirlerde alıcısını buluyordu. Bu devirde Memlûkler'le Safevîler'in uzlaşmacı politika izlemiş olmaları iktisâdî ilişkilerde de olumlu hava estiriyordu. Ancak aynı devirde Memlûkler'in siyâsî zayıflığı, bu devletin uluslarası ticâretteki konumunu da etkiliyordu. Bundan başka aynı devirde Venedik-Memlûk ilişkilerinde olumsuz hava esmekte ve bu olumsuz hava ipek ticâretine de tesîr etmekteydi. Aynı süreçte Venedik, alternatif yol arayışına gitmiş ve Osmanlı-Memlûk çekişmesinden de faydalanarak iktisâdî anlamda Osmanlı tarafını tutmuştur. Dahası I. Selim devrinde Osmanlı Devleti, Memlûk hâkimiyeti altında bulunan bu coğrafyayı da ele geçirmiş ve Safevî tâcirlerine bu hudûtlarda da ambargo tatbîk etmeğe başlamıştır. Dolayısıyla Irâk-Suriye güzergâhı, dönemin siyâsî güçleri arasında çatışma noktası olup, zamanla Safevî tâcirleri açısından elverişsiz bir rota hâline gelmiştir[550].

İkinci güzergâh ise büyük coğrafî keşflerle, bilhassa Ümit Burnu'nun keşfiyle işlevsellik kazanmıştır. Ancak bu istikâmete de, bilindiği üzere, Portekizliler zâten nezâret etmekteydi. Portekiz Krallığı ile Safevîler arasında Hürmüz limanı sebebiyle bir çatışma söz konusu idi. Bundan başka, Portekiz aracılığıyla bu güzergâhla taşınan ürünler, yolun uzaklığı sebebiyle pahalıya mal oluyordu. Aynı durum, bu güzergâhtaki Avrupalı alıcılarla Safevî tâcirlerinin ticâretini olumsuz yönde etkiliyordu. Portekizliler'in Hürmüz ve civârında yürüttükleri işgâl siyâseti de bu ticârî ilişkilere tesîr ediyordu. Bu olumsuzluklara rağmen, Çaldıran Savaşı'ndan sonraki süreçte bu yöndeki ticâret güncellik kazanmış ve 921/1515 yılında imzâlanmış bir antlaşma ile Portekiz Krallığı Safevîler'in ticârî olarak dünyaya açılımlarını temîn etmeğe çalışmıştır[551].

Üçüncü yönde yapılan ticâret ise Hazar Denizi vâsıtasıyla gerçekleşiyordu. Estarabad'dan Hazar yoluyla Astarhan'a ulaşan tâcirlerin getirdiği mallar buradan iki

---

1488) Akkoyunlu Devleti'nin tarafsız kalmasına sebep olmuştur. Çünkü Halep ve Bursa gibi önemli satış pazarlarından birincisi Memlûk, ikincisi ise Osmanlı kontrolünde idi. Bu devletler arasındaki mücâdelede taraf tutmak, Akkoyunlu tâcirlerinin ambargo ile karşılaşmalarına sebep olabilirdi. Bkz. Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 57.

[550] Irâk-Suriye güzergâhı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye*, s. 55-57.

[551] Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye*, s. 67.

yöne taşınıyordu. Birinci hat Tana'ya kadar uzuyor, burada Venedikli ve Cenovalı tâcirler ticâret mallarını satın alıp kendi ülkelerine götürüyorlardı. Yine Astarhan'dan başlayan ikinci hat ise Moskova Knezliği'nin başkenti Moskova'ya kadar uzuyordu. Bu son iki güzergâhtan müteşekkil kervân yolunu XIV. yüzyıl boyunca Altınordu Devleti elinde bulunduruyordu. 743/1343 yılından başlayarak, Azak'taki İtalyan tâcirleri Altınordu'dan baskı görüyorlardı. Bu baskı üzerine İtalya'daki ipek fiyatları da iki misline çıkmıştı[552]. Bundan dolayı İtalyan tâcirleri de alternatif yol arayışına gitmiş ve başka güzergâhlara yönelmişlerdir. Bu yön değişimi, Estarabad-Astarhan yolunu kullanışsız kılıp, onun ticârî ehemmiyetini kaybettirmiştir. Ancak Çaldıran Savaşı'ndan sonraki ambargo devrinde aynı güzergâh yeniden gündeme gelmiş ve işlevsellik kazanmıştır. Mevzûbâhis süreçte aynı yönde iki başka kervân yolu da güncellik kazanmıştır. Bu yollardan birincisi Şemahi, Bakü ve Derbend üzerinden geçip Rus topraklarına ulaşıyordu. İkinci kervan yolu ise Nahçivan ve Çukursaad üzerinden geçip Tiflis'e varıyor ve buradan batı taraflarına açılıyordu[553]. Nitekim her iki yol da, XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı-Safevî çatışmasının yaşandığı ve sürekli el değiştiren bölgeler arasında yer almıştır.

Çaldıran Savaşın'a değin süreçte Safevî tâcirleri için en önemli ve kârlı kervân yolu, Anadolu güzergâhı idi. Osmanlı Devleti öncesi Selçuklular ve Moğollar devrinde İran'ın ticâret malları, bilhassa ince İran ipeği, Trabzon'da ve İskenderun Körfezi'nde Batı tâcirleri tarafından satın alınıp, ülkelerine götürülüyordu. Bu devirde Memlûkler'le İran Moğolları arasındaki mücâdele sebebiyle Mısır ve Suriye bölgelerinden geçen yollara alternatif olarak Anadolu ticâret yollarının ehemmiyeti artmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin yükselişine paralel olarak, başkent Bursa şehri de önemli bir ticâret ve sanâyî merkezine dönüşmüştü. Bu yeni ticâret ve sanâyî merkezi, Acem tâcirlerinin iştiyâklı davranıp, emniyetle gelebildikleri câzip bir pazar idi. Çünkü, XV. yüzyıl Avrupa'sında ipekli sanâyî büyük bir gelişme kaydetmiş ve İran ipeği aranır bir ham madde kaynağı olmuştur[554]. Bursa pazarı da İranlı ve Batılı tâcirlerin (özellikle Ceneviz, Venedik ve Floransa tâcirlerinin) buluşup, rahat şekilde alış verişlerini yapabilecekleri

---

[552] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler,* İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 208.
[553] Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye*, s. 57-58.
[554] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, s. 208.

uygun bir ticâret merkezi idi. Bunun üzerine Acem tâcirleri de Tebriz-Bursa istikâmetini tâkip edip Bursa'ya ulaşıyor ve burada ürünlerini satabiliyorlardı. Buradan alınan ürünler de Avrupa ülkelerine taşınıyordu. Yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle İtalya'nın gelişen ipekli dokuma sanâyîsi, XV. ve XVI. yüzyıllarda Bursa pazarından ithâl edilen İran ham ipeğine bağımlı hâle gelmiştir. 1500 dolaylarında Bursa pazarındaki İran ipeği ticâreti çok canlı idi. Yabancı tüccâr, ipek kervânlarının Bursa'ya varışını sabırsızlıkla bekliyor; mümkün olduğu kadar çok ipek satın almak için keskin bir rekâbet içinde bulunuyordu[555]. Ne var ki Tebriz-Bursa itikâmetinin de kendisine özgü olumsuzlukları ve sorunları vardı. Erzurum-Erzincan-Tokat güzergâhını tâkip ettikten sonra ikiye ayrılan Tebriz-Bursa kervân yolu, birisi kuzeyden Amasya-Kastamonu-Bolu ve diğeri güneyden Çorum-Ankara üzerinden Bursa'ya kavuşuyordu[556]. Bu güzergâha nezâret meselesi, doğuya doğru Osmanlı genişlemesinin istikâmetini de tayîn eden âmillerden birisini teşkîl etmiştir. Osmanlılar, I. Murad devrinde Çorum-Osmancık istikâmetinde ilerleyebilmişlerdi. I. Bâyezîd devrinde ise Erzincan'a kadar bu yol üzerindeki bütün mühim merkezler Osmanlılar'ın eline geçmişti. Sonraki yıllarda Osmanlı egemenliğindeki bu güzergâhta ortaya çıkan sorunlar, genelde bu yolun emniyetinin temîn edilmesi ve Osmanlı kontrolündeki gümrük bölgelerinde alınan vergilerle ilgili idi. Amasya'nın bu devirde Osmanlı şehzadelerinin pâyitaht şehrine dönüşmesinde de muhtemelen Bursa'nın iktisâdî öneminin büyük payı vardı. Çünkü Tebriz-Bursa kervan yolunun emniyet meselesi çok mühim idi. Emniyet konusundaki şikâyetlerden dolayı, Osmanlı'nın doğu siyâsetinin idâre edildiği başlıca merkez olan Amasya'da oturan şehzade, emniyetin temîn edilmesine sürekli dikkat gösteriyordu. Emniyet meselesinin yanı sıra, ortaya çıkan diğer bir sorun ise gümrük meselesi idi. Kervânlar resmen saptanan güzergâhları izlemek zorunda olup, birkaç kez vergi ödüyorlardı. Bu kapsamda Tebriz'den gelen kervânlar ilk gümrüklerini Tokat'ta, ikinci gümrüklerini ise Bursa'da ödüyorlardı[557]. Aslında söz konusu uygulama, 877/1473 yılında II. Mehmed'in emriyle başlatılmıştır. Tebriz'den gelen Akkoyunlu tâcirleri de bu durumdan rahatsızlıklarını ve şikâyetlerini

---

[555] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (trc. Halil Berktay), İstanbul: Eren Yayınclık, 2000, I, s. 280.

[556] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi,* s. 209.

[557] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 245; İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, s. 209.

sürekli ifâde ediyorlardı. Akkoyunlu Pâdişâhı Uzun Hasan, II. Mehmed'in bu uygulamasını haksız bulup, kötülüyordu. Hattâ bir keresinde Tokat'a saldırıp, şehri tahrîp etmişti[558]. Bu saldırıda Acem tâcirlerine uygulanan gümrüğün ve çatışan çıkarların önemli etken olduğu söylenebilir.

Safevîler devrinde de Acem tâcirleri aynı kervân yolunu tâkip edip, İtalyan tâcirleri ve Şark mallarının bir antreposu durumunda bulunan Bursa pazarına çıkıyorlardı. Bursa'ya getirilen ham ipekten 914/1508'de 5.45 milyon akçe, 918/1512'de 7.35 milyon akçe, 919/1513'te ise 7.30 milyon akçe *mîzân* (tartı) vergisi alınmıştı[559]. Bursa'daki ipek ticâretinin ezici çoğunluğunu elinde bulunduran Safevî tâcirleri de, gümrük mıntıkalarında yaşanan durumdan duydukları rahatsızlık ve hoşnutsuzluğu sürekli dile getiriyorlardı. Bundan başka aynı durum, Osmanlı pâdişâhına karşı politik propaganda malzemesi olarak da kullanılıyordu. Anadolu'daki Safevî yanlısı Kızılbaşları ayaklanmaları, özellikle Şahkulu'nun Bursa hudûtlarına kadar gelip, şehri ele geçirme teşebbüsü ve Nur Alî Halîfe'nin Tokat'ı ele geçirip, burasını bir Safevî kenti yapma teşebbüsü, Safevîler'in mevzûbâhis ekonomik kaygıya yönelik muhtemel bir çözüm çabası idi. Bu vâkıalar erken devir Osmanlı-Safevî çatışmasının, genellikle ticâret kervânlarının geçtiği Doğu Anadolu, Irâk, Suriye, Şirvan ve Gürcistan gibi merkezî ticâret yolları üzerinde meydana geldiğini göstermektedir[560]. Bu bağlamda ekonomik düzeydeki çatışma ve sorunların, erken devir Osmanlı-Safevî çatışmasının temel motiflerinden birisini teşkîl ettiği ve askerî alandaki Osmanlı-Safevî çatışmasını şekillendirdiği söylenebilir.

Tarihin bu devrinde Osmanlı-Safevî çatışması için çok sayıda bahâne de vardı. I. Selim'in cülûsunu tebrîk için Asya ve Avrupa'nın pek çok devletinden elçiler gelmiş olup, kendi hükümdarlarının tebrîk mektuplarını I. Selim'e iletmişlerdi. Bu elçiler arasında sınır komşusu olan Safevî Devleti'nin elçisinin yokluğu, I. Selim'in Osmanlı tahtına oturmasından Şah İsmâîl'in pek memnûn kalmadığı manasına geliyordu. Bunun

---

[558] Hadîdî, *Tevârîh*, s. 423; Mehmet Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ Neşri Tarihi*, (haz. Faik Reşit Ünat ve Mehmed A. Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957, II, s. 799.
[559] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 278.
[560] Uluslarası ticâret yollarına nezâret, aynı zamanda büyük bir gelir kaynağına sâhip olmak anlamına da geliyordu. Örneğin, 934/1528 yılında Halep ve Şam eyâletlerinden Osmanlı hazînesine yirmi iki milyon akçe gelir dâhil olmuştur. Bkz. Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye*, s. 79.

yanında Şah İsmâîl, I. Selim'e muhâlefet eden şehzadelerle de ilişkiye geçmiş ve Yavuz'a karşı mücâdelede Şehzade Ahmed'i ve oğlu Şehzade Murad'ı desteklemiştir. Şehzade Ahmed'in ölümünden sonra oğlu Murad, Şah İsmâîl'in sarayına sığınmıştır. Şah İsmâîl de Fars vilâyetinin bir kısmının idâresini ona vermiştir[561]. Sonraki süreçte I. Selim, Safevî sempatizanı olarak bilinen bu şehzadeyi geri almak ve Diyarbakır şehrinin verâseten kendisine âit olduğunu belirtmek amacıyla Safevîler'e bir elçi göndermiştir (919/1513). I. Selim'in gönderdiği elçi, Şah İsmâîl'le İsfahan'da görüşmüştür. Aslında I. Selim'in herhangi bir Diyarbakır verâseti söz konusu değildi ve Osmanlı pâdişâhının Diyarbakır konusundaki iddiâları bir provakasyon olup, savaşı başlatmak için bir bahâne idi. Şah İsmâil ise göndermiş olduğu cevâpta, I. Selim'in yeğenini (şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ı) bir misâfir olarak gördüğünü ve bu sebeple misâfiri teslîm edemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, I. Selim'in Diyarbakır konusundaki iddiâlarını alaycı bir üslûpla yalanlamış ve bu eyâletin fetih yoluyla kendisine âit olduğunu, bundan dolayı sadece askerî operasyonla el değiştireceğini ifâde etmiştir[562]. Bu elçilik teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması, ikili ilişkilerde olumsuz bir hava estirmiş ve zâten gergin olan ortamı bir kat daha germiştir. Öte yandan, Şah İsmâîl'in Diyarbakır vâlîsi Muhammed Han Ustaclu, I. Selim'e tehdît savuran pervasızca bir mektûp yazmıştır[563]. Mektûpla berâber I. Selim'e kılıç ve kadın elbisesi de göndermiştir[564]. Şah İsmâîl'in Diyarbakır vâlîsinin mektûbu ve gönderdiği eşyalar savaş için muhakkak ki fitilleyici rol oynamıştır.

I. Selim'le er geç karşılaşacağının farkında olan Şah İsmâîl, aynı günlerde ittifâk arayışına gitmiş ve civâr bölgelerin emîr ve sultanları ile diplomatik görüşmelerde bulunmuştur. Bu kapsamda Memlûk Sultanı Kansu Gavrî ve Dulkadırlı Alâüddevle Bey'e elçiler göndermiş ve onlara askerî ittifâk teklîfinde bulunmuştur[565]. Ne var ki bu askerî ittifâk meselesi söylem olarak kalmış ve işlevsel olamamıştır. Müteâkip yıllarda I. Selim ise muhtemel ittifâk üyelerini birer birer ortadan kaldırmıştır.

---

561 Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 114.
562 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 121-122; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 73-74.
563 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 177; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 39; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 76; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 73-74; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 57.
564 Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 125; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 119.
565 Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 114–115.

Safevî Devleti üzerine yürümeden önce I. Selim de çok sayıda önlem almış ve ittifâk arayışlarında bulunmuştur. Önlemler kapsamında Anadolu ve Rumeli beylebeyleri ve sancak beylerine, mahallî kâdîlara ve bütün ilgililere fermânlar göndermiş ve memleketin her tarafında güvenlik önelemlerini arttırmıştır. Oğlu Şehzade Süleyman'ı da Manisa'dan Edirne'ye çağırmış ve yerine memûr olarak bırakmıştır[566]. Ayrıca, Avrupa ülkeleri, bilhassa Macarıstan, Venedik, Moldova ile barış yapmış ve Kırım hanları ile dostluk mukâveleleri imzalamıştır. Yine, Özbek Übeydullah Han'a mektûp yazarak, Safevî Devleti üzerine yürümeyi düşündüğünü belirtmiş ve bu husûsta Übeydullah Han'dan yardım talebinde bulunup, Horasan'a saldırmasını istemiştir[567]. Übeydullah Han ise cevâp mektûbunda, Cengiz soyundan olan beylerin toplanıp kurultay kurduklarını ve Safevî Devleti üzerine yürümek için karâra vardıklarını belirtmiştir[568]. Gerek mesâfenin uzak olması, gerekse de ulakların Safevî topraklarından geçmeyip dolayı bir yol tâkip etmesi Osmanlı-Şeybanî mektûplaşmalarını zorlaştırıyordu. Dolayısıyla mektûplarda sık sık ifâde edilmiş olan ortak hareket planı, iletişimin yavaşlığı yüzünden hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve taraflar farklı zaman dilimlerinde Safevîler'le çatışmışlardır. I. Selim, Akkoyunlu beylerinden Sirâceddin Muhammed b. Ferruhşad'a da bir mektûp yazmış ve onu kendi tarafına çekmek istemiştir. İslâm'ın düşmanlarını aradan götürmek ve zulümün kökünü kesmek için bu Akkoyunlu emîrinin yardımını talep etmiştir[569]. Fakat bu emîr, Şah İsmâîl'e karşı çıkacak kuvvete sâhip değildi. Bundan dolayı I. Selim'e yazdığı cevâp mektûbunda korkusunu açıkça ifâde etmiş[570] ve keşfiyât haberleri dışında Osmanlı pâdişâhına kaydadeğer bir yararı dokunmamıştır.

3. Acem Seferi ve Çaldıran Savaşı

I. Selim, Edirne'de bulunduğu günlerde dîvânı toplayıp hareket planını müzâkereye açmıştır. Rivâyetlere göre, bu mecliste I. Selim, meclistekilere hitâben,

---

[566] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 145; Solakzâde, *Târîh*, s. 360; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 175; Şükrî, *Selim-nâme*, s. 143; Hadîdî, *Tevârîh*, s. 388; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 59; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 6; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 58.

[567] Ferudun Bey, *Münşeât*, I, s. 374–377; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 115–122; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 127–128; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 79-80.

[568] Ferudun Bey, *Münşeât*, I, s. 377–379; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 127–132; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 129–131; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 87-88.

[569] Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 151–152; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 79.

[570] Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 153–154.

Erdebilli Şah İsmâîl'in ecdâdının yolundan saparak Anadolu'daki bazı kuvvetlerle birleştiğini, dini terk edip küfür ve lanet saçan bir mezhebi yaydığını, Müslümanlara eziyet ettiğini belirtmiş ve ilk işinin onlarla mücâdele olacağını vurgulamıştır[571]. I. Selim'in bu konuşması, toplantıda bulunanlar üzerinde müessir olmuş ve aynı toplantıda hareket karârı alınmıştır. Bundan başka ulemâ meclisinden Şah İsmâîl ve Kızılbaşlar'la savaşa dâir fetvâ da çıkmıştır. Altında Hamza Saru Görez'in[572] imzası bulunan fetvâda, Şah İsmâîl ve taraftarları kâfir ve mülhid adlandırılmış, ona uyanların kanının helâl olduğu, kendilerinin öldürülüp, mallarının yağmalanması gerektiği, onlarla harbin kâfirlerle harpten daha mühim olduğu ve yeryüzünü onların sapıklıklarından temizlemek gerektiği ifâde edilmiştir[573].

Hazırlıkları tamamlayan I. Selim, 22 Muharrem 920/19 Mart 1514 tarihinde Edirne'den İstanbul'a hareket etmiştir. On gün sonra, yani 2 Sefer 920/29 Mart 1514'te

---

571 İstişâre toplantısının ayrıntılı tasvîri için bkz: Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 121-124; Şükrî, *Selim-nâme,* s. 134-141.

572 Hamza Saru Görez hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmânlı Müellifleri,* İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1333, I, s. 341; Ebü'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed Efendi Taşköprüzâde, *eş-Şekâikü'nü'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Beyrût: Dârü'l-kitâbi'l-arabî, 1975, s. 181; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1327/1909, IV, s. 581; Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, Les Safavides et Leurs Voisins*, Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1987, s. 51-53; İsmail Safa Üstün, "Hersey and Legitimacy in the Otoman Empire in the Sixteenth Century", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester Faculty of Arts Department of Middle Eastern Studies, 1991), s. 35-36.

573 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde mevzûbâhis fetvânın üç ayrı nüshâsı vardır; Bkz. TSMA, Nr. 5960; 6401; 12077; Aynı fetvânın transkripsiyon metni için bkz. Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 73-74; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 146-147. Söz konusu fetva hakkındaki ilmî değerlendirme için bkz. Üstün, "Hersey and Legitimacy in the Otoman Empire", s. 35-49; Aynı mevzûda Kemâl Paşazâde de bir fetvâ vermiştir. Bu fetvâ, Hamzâ Saru Görez'in fetvâsına benzemekte ve aynı türden kelimeler sarfedilip, Safevî yanlısı kitle "İslâm karşıtı grup" olarak addedilmektedir. Kemâl Paşazâde'nin fetvâsı için bkz. Şemseddin Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl, *Fetvâ fî Hakki Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, Nr. 3548, vrk. 45a-48a; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 77-78; Allouche, Osmanlı-Safevî İlişkileri, s. 188-190; Bundan başka, Kemâl Paşazâde aynı mevzûda bir risâle de kaleme almıştır. Bu risâlede Şah İsmâîl ve taraftarlarının ahvâlini araştırmış, onların ilk üç halîfeye küfür edip hilâfetlerini inkâr ettiklerini belirtmiştir. İbn Kemâl, Şah İsmâîl ve taraftarlarıyla yapılan savaşların cihâd olduğunu, bu güruha uyanların katillerinin câiz olup, mallarının helâl ve nikâhlarının geçersiz olduğunu açıklamıştır. Risâlenin çeşitli nüshaları için bkz. Şemsüddin Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl, *Risâle fî Hakki Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi Osman Huldi Ö. Bölümü, Nr. 35, vrk. 14a-15a; Şemsüddin Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl, *Risâle fî İkfâri Şah İsmâîl ve Külli men Tabiahû*, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü, Nr. 621, vrk. 31a-b; Şemsüddin Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl, *Risâle fî Tekfîri Şah İsmâîl ve Cünûdihî*, Süleymaniye Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümü, Nr. 1347, vrk. 218b-219a. Sonraki devirlerde aynı mevzûda başka risâleler de kaleme alınmıştır. Bu risâlelerden birisini Hüseyin b. Abdullah eş-Şirvanî yazmıştır. Risâlede "Kızılbaş tâifesi"nin düştükleri dalâlet ve tekfîrden bahsedilmektedir. Bkz. Hüseyin b. Abdullah eş-Şirvanî, *Risâle fî Tekfîri Fırkati Kızılbaş ve Beyâni Dalâletihim*, Süleymaniye Kütüphanesi Reîsülküttâb Bölümü, Nr. 1207, vrk. 105b-157a. Başka bir risâle ise "Kızılbaşlığa Reddiyye" ismiyle Hasan b. Ömer tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Hasan b. Ömer Sungurî, *Kızılbaşlığa Reddiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Bölümü, Nr. 197.

İstanbul'a varmış ve Eyüp'teki Fil Çayırı denen yerde çadırını kurmuştur[574]. Bu mevkiden gösterişli bir şekilde İstanbul'a girmiş, Eyyûb el-Ensârî'nin, dedesi II. Mehmed'in ve babası II. Bâyezîd'in kabirlerini ziyâret etmiştir. Bu mekânlarda fakîrlere sadaka dağıtmış ve kurbanlar kesmiştir[575]. İstanbul'da tüm ziyâretlerini tamamlayan I. Selim, 24 Safer 920/20 Nisan 1514'te top ateşleri ve duâlar eşliğinde Boğaz'dan Üsküdar'a geçmiş ve Maltepe'de ordu kurmuştur[576]. Gelibolu'dan geçen askerler de burada orduya katılmışlardır. Yolda Şah İsmâîl'e mektûp yazmak karârlaştırılmıştır. 27 Safer 920/23 Nisan 1514 tarihinde Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi-i Tuğraî inşâsıyla Farsça bir mektûp yazılmıştır. Mektûpta Şah İsmâîl'i, "zemâne Efrâsiyâb'ı ve Acem sipâhsaları Emîr İsmâîl" lafzıyla anan I. Selim, Müslümanlara fenâ muâmele edip, onlara işkence ve zulüm yaptığını duyduğunu, ona yönelik zındık, mülhid ve mecûsî suçlamaları olduğunu, ulemânın onun katline fetvâ verdiğini ve bunu icrâ etmek için ipek elbise yerine zırh giyip savaşa geldiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra, "sünnet-i seniyye" gereğince ona İslâmiyet'i teklîf etmiş ve yaptıklarından pişman olup istiğfâr ettiği takdîrde onu affedebileceğini de ifâde emiştir[577]. Yazılan bu mektûp, Kılıç adlı bir Safevî casusu ile Şah İsmâîl'e gönderilmiştir. Mektûpta devrin diplomatik kuralları ihlâl edilmiş ve hakâret içeren ifâdeler kullanılmıştır. Ayrıca, bu ilk mektûpta I. Selim, savaş için geldiğini ve rakîbini bu husûsta bilgilendirme gereksinimi duyduğunu da ifâde etmiştir. Rivâyetlere göre, elçi Şah İsmâîl'i Hemedan taraflarında bulmuş ve I. Selim'in mektûbunu ona iletmiştir. Bu mektûbu okuyan Şah İsmâîl'in çok kızdığı ve saray erkânına "Dîyâr-ı Rûm"dan çok sayıda mal dolu bir kervânın gelmekte olduğunu belirtip, onların savaş rûhunu yükseltmek istediği söylenmektedir[578].

Osmanlı cephesine dönecek olursak, yoluna devâm eden I. Selim, 17 Rebîü'l-

---

574 Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 131; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 208; Solakzâde, *Târîh*, s. 360; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 175; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 450; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 38; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 77; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 57.

575 Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 175; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 57; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 77.

576 Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 7.

577 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 379–381; Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.134–137; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. s. 136-142; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 208-213; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 177-180; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 143–147; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 132–134; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 404-405; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 260; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 78-79; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 150.

578 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 260.

evvel 920/12 Mayıs 1514 tarihinde Anadolu'nun saltanat merkezi olan Kütahya'ya ulaşmıştır. Burada şehrin ileri gelen büyüklerinden olan rahmetli Sultan Seyyid Gâzî'nin kabrini ziyâret etmiş, fakîrlere yardım etmiş ve şefkatte bulunmuştur[579]. Sonraki günlerde Karaman sınırına giren Osmanlı ordusu, Seyyidgâzî ve Konya yoluyla ilerleyişine devâm etmiştir. Çubuk Ovası'na varınca I. Selim, Dulkadırlı Alâüddevle Bey'e mektup yazmış ve onu da bu sefere davet etmiştir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, Alâüddevle Bey çeşitli bahâneler getirmiş ve bu sefere katılmamıştır. Bundan başka sonraki günlerde o civârda bulunan Osmanlı ordusunun hareketine de zorluk çıkarmıştır[580]. Şimdilik durumu ciddiye almayan I. Selim, Sivas taraflarına yönelmiştir. Burada orduyu teftîşe tâbi tutmuş, adedi yüz kırk binin üzerinde olan ordudan kırk bin kişi ayırarak Sivas ve Kayseri arasında bırakmıştır[581]. Anadolu'da bırakılanlar, genelde savaş elbiseleri ve atları eksik olanlar idi[582]. Orduya katılıp, savaşma gücü olmayan gençler, tedâviye ihtiyâcı olan yaşlılar ve iş beceremeyenler de bu seferden muâf tutulmuşlardır[583]. Yüz kırk bin kişilik ordu adedinin yüz bine indirilmesi sayesinde I. Selim, ordunun temel teçhîzât ve iâşe sorununu da kısmen hafîfletmeyi başarmıştır. Safevî taraftarlarının Anadolu'da çıkaracağı muhtemel bir isyân da bölgede bırakılan bu ihtiyât ordusu sayesinde önlenmiştir.

Sefer sırasında Osmanlı ordusunun erzâk meselesi ise birkaç yolla çözülmeye çalışılmıştır. Kara yolundan katır ve develerle arpa, zahîre ve teçhîzât taşınması için beş bin kişilik bir grup görevlendirilmiştir. Bundan başka Kara Deniz'den gemilerle Trabzon'a zahîre ve teçhîzât da taşınmıştır[584]. Yolculuk sırasında bu tedbîrlerin ne kadar isâbetli olduğu görülmektedir. Zira Şah İsmâîl'in Diyarbakır vâlîsi Muhammed Han Ustaclu, çekilirken bölge halkını Safevî Devleti taraflarına göç ettirmiş ve Osmanlı

---

[579] Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.137–138.

[580] Solakzâde, *Târîh*, s. 361; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 181-182; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 263; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 42; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 100; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 8; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 137; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 81, 110; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 59; Altundağ, "Selim I", s. 427.

[581] Solakzâde, *Târîh*, s. 361-362; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 183; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 451; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 8; Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye*, s. 129.

[582] Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.140.

[583] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 147; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 183.

[584] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 147-148; Solakzâde, *Târîh*, s. 363-364; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 184; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 451; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 83.

ordusunun geçeceği yolları yakıp yıkmak sûretiyle harâbeye çevirmiştir. Bölge vîrân olmuş ve ekili dikili bir şey kalmamıştır. Köyler ve kasabalar yıkılmış olup buğday, arpa ve başka zahîreler telef olmuştur[585].

I. Selim'in yukarıda bahsi geçen kışkırtıcı ve dokunaklı mektûbuna rağmen, Şah İsmâîl sessiz kalmış ve Osmanlı ordusu ile savaşmak için acele etmemiştir. Osmanlı ordusunun ilerleyişine paralel olarak Safevî kuvvetleri de ülkenin içlerine çekilmiş ve esâs karşılaşmayı mümkün olduğu kadar ertelemişlerdir. Muhtemelen Safevîler, savaşı kışa kadar erteleyip kışın zayıf düşecek, erzâk sıkıntısı yüzünden motivasyonu bozulmuş olacak bir Osmanlı ordusuyla mücâdelenin daha kolay olacağını düşünüyorlardı. Aynı günlerde Osmanlı ordusunda homurdamalar artık baş göstermeğe başlamıştı. Çorak ve tahrîp edilmiş arâzîde düşman aramak askerin canını sıkmış, dedikodular ve isyân belirtileri vukû bulmuştu. Beylerden ve vezîrlerden bazıları da seferin devâm ettirilmesinden yana değillerdi. Fakat durumu I. Selim'e açacak cesâreti kendilerinde bulamıyorlardı. Durumu izâh için I. Selim katında hürmeti olan bir şahsı, yani Hemdem Paşa'yı seçip pâdişâha göndermişlerdir. Ne var ki hiçbir söz ve güç, I. Selim'i bu seferden döndüremezdi. Hemdem Paşa'nın sözlerine çok kızan I. Selim, onu fedâ etmiş[586] ve böylece uzun süreden beri tasarladığı bir işi bitirmekte ne kadar ısrârlı ve karârlı olduğunu göstermek istemiştir. Bu olaydan sonra Safevî başkenti Tebriz'e kadar olan yolu, kırk menzile bölmüş ve her gün bir menzil ilerlemeyi emretmiştir[587]. Bu türden şiddet içeren önlemler, geri dönme fikrini ortadan kadırmamış, ancak herkesi susturmuş ve ordunun bir süre daha yürümesini sağlamıştır. Hemdem Paşa'nın katlinden sonra asker görünüşte pâdişâhın emrine karşı gelmemişse de, bu rahatsızlığını zımnen belirtme yoluna gitmiştir. Başka bir ifâdeyle Yeniçeriler, eskimiş ve yırtılmış çarıklarını tüfekleri üzerine asarak, hâllerini göstermek, yorgunluklarını ve bıkkınlıklarını dile getirmek istemişlerdir[588]. Bir keresinde hoşnutsuzluklarını ifâde

---

[585] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 162; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 183; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 262; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 62; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 139; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 82; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 60.
[586] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 149, 153; Şükrî, *Selim-nâme*, s. 152-153; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 451-452; Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, s. 81; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 263-264; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 47; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 86-87; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 61.
[587] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 150; Solakzâde, *Târîh*, s. 363; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 188; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 64–65.
[588] Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.146; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 189.

etmek için pâdişâhın çadırına kurşun sıkıp, çadırda birkaç delik de açmışlardır[589]. Durumun kötüleştiğini sezen I. Selim, büyük bir cesâret örneği sergileyerek ordunun içine dalmış ve askerleri azarlamıştır. Konuşmasında Şah İsmâîl'in askerlerinin pâdişâhlarına bağlılıklarını örnek göstermiştir. Yalnız bu cesâsret örneği ve konuşmadan sonra durum düzelmiş ve ordu yoluna devâm etmiştir[590].

Osmanlı hudûtlarını terk edip Safevî topraklarına giren I. Selim, düşmandan bir haber alamayıp[591], onu karşısında göremeyince Şah İsmâîl'e bir mektûp daha yazmıştır. Farsça yazılan bu mektûpta Osmanlı pâdişâhı, bir önceki mektûpta kaydedilen fikirlerin hemen hemen aynısını tekrârlamıştır. Kendi yanlış akîdesiyle Müslüman ümmetini kandıran, dinin esâslarını sarsan, zulüm bayrağı açan Şah İsmâîl'in, sadece tövbe edip istiğfâr diledikten ve kendisine bağlı eyâletleri Osmanlı mülkü saydıktan sonra affedilebileceğini ifâde etmiştir[592]. Bundan başka Şah İsmâîl'e, bir şeyh âilesinden geldiğini hatırlatmak için hırka, asâ, misvâk ve kuşak göndermiştir[593]. Erzincan'dan Türkçe yazılmış olan bir başka metûbunda ise I. Selim, önceki mektûplarda belirtilenlerin bir hülâsasını çıkarmıştır. Mektûbun devâmında Safevî topraklarına girmiş olduğunu, ancak rakîpten hiçbir eser görmediğini, korkaklara er meydanında yer olmadığını, onların ata binip kılıç kuşanmalarının uygun olmadığını belirtmiştir. Ayrıca ordusundan kırk bin kişiyi ayırıp Anadolu'da bırakmak sûretiyle düşmanına kıyak geçtiğini de vurgulamıştır[594].

Şah İsmâîl ise bu mektûplara sadece bir cevâp mektûbu yazmakla yetinmiştir. Yumşak bir edâ taşıyan ve ince bir diplomatik üslûpta yazılan bu mektûpta Şah İsmâîl,

---

589 Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 194; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 264; Namık Kemâl, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1968, s. 43; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 63.

590 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 452; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 67–68; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 49–50.

591 Sultan Selim'in Şah İsmâîl'e İzmit'te bulunurken yazmış olduğu mektup, Şah İsmâîl'e Hemedân'da bulunduğu sırada ulaşmıştır. Şah İsmâîl bu mektûbu cevâpsız bırakmıştır.

592 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 382–383; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 186-187; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 157–161; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 407-408; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 140–141.

593 Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 44; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 82; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 150.

594 Bkz. Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 383–384; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 150-152; Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.140–141; Lutfi Paşa, *Tevârîh,* s . 213-216; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 190-191; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 165–166; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 411-412; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 147–148; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 83-84.

II. Bâyezîd devrinde Safevîler'le Osmanlı Devleti arasında iyi ilişkiler olduğunu, bu son düşmançılığı ise anlamlandıramadığını yazıyordu. Yine bu mektûba göre Şah İsmâîl hâlâ Osmanlılar'ın dostu idi ve bundan dolayı Anadolu'da Timur devrindekine benzer bir kargaşa çıkmasını istemiyordu. Kendisine gönderilen mektûplarda kullanılan ifâde tarzını Osmanlı pâdişâhına yakıştıramadığını kaydeden Şah İsmâîl, bunları afyon ile sarhoş olmuş kâtiplerin birer eseri olarak kabûl ettiğini belirtiyordu. Avlandığı sırada yazılmış olan bu dostça cevâbın "hüsn-i kabûl" görmediği takdîrde savaşa hazır olduğunu ve şimdiye kadar bekleme sebebinin de yukarıda belirtilen husûslar olduğunu ifâde ediyordu[595]. Şah İsmâîl elçiyle bir de hokka ve macun (afyon) da göndermişti[596]. Bununla muhtemelen I. Selim adından yazılmış olan mektûpları, afyon kullanan kâtiplerin yazmış olabileceğini vurgulamak istemiştir.

I. Selim'e gelen Safevî elçisine işkence yapılmış, Şah İsmâîl'in ordusu ve hazırlıklarına dâir bilgi alındıktan sonra elçi katledilmiştir[597]. Safevî elçisini katlettiren I. Selim, muhtemelen önceki yıllarda Şehzade Murad'ı talep etmek için Safevî sarayına gönderilen ve burada katledilmiş olan bir Osmanlı elçisinin katline mukâbele etmek amacı gütmüştür. Elçinin dokunulmaz olup, hiçbir zevâla uğramayacağı fikrinin hâkim düşünce olduğu ortaçağ dünyasında bu fiîl sıradan bir olay değildi. Elçi katli, Şah İsmâîl'in duygularını kabartıp, savaş meydanına çekme taktiği de olabilirdi.

Erzurum'a bir konak mesâfede yerleşen Çermik'e gelindiği sırada I. Selim, Şah İsmâîl'e bir mektûp daha göndermiştir. Türkçe yazılmış olan bu dördüncü mektûbun üslûbu çok sert ve dokunaklı idi. Bu son mektûbunda I. Selim, savaşmak için büyük bir ordu ile onun ülkesine geldiğini, büyük hükümdarlar katında memleketin nikâhlı eşle aynı değerde olduğunu, yiğitlikte ve er meydanında payı olanların buna dayanamayıp meydana çıkmaları gerektiğini ifâde ediyordu. Ama İsmâîl'de bunlardan hiçbirini görmediğini, serdarlık ve yiğitlik sevdasından el çekip zâviye köşesine dönmesi

---

595 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 384–385; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 166-168; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 167–169; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 412-413; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 148–150; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 261; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 84-85; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 151.

596 Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 152; Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.142; Solakzâde, *Târîh*, s. 362; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 185; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 451; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 85; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 151. Şükrî-i Bitlisî'ye göre Şah İsmâîl mektûptan başka bir tâc ve afyon da göndermişti. Bkz. Şükrî, *Selim-nâme*, s. 149.

597 Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.142; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 151.

gerektiğini belirtiyordu. Bundan başka askerlerinden kırk binini ayırıp Kayseri ve Sivas arasında bırakarak, Şah İsmâîl'in korkusunu izâle etmek istediğini ve bir düşmana "mürüvvet"in sadece bu kadar olabileceğini imâ ediyordu[598]. I. Selim, mektûpla berâber kadın elbisesi[599], Şah İsmâîl tarafından önceden I. Selim'e gönderilmiş olan "tâc"ın parçalanmış hâlini ve afyonu Şah İsmâîl'e göndermiştir[600]. Bu sembollerden kırık tâcın Safevî şahına yakışacağına veya yakında o tâcın kırılacağına, afyonun ise korkaklara cesâret getirdiğine ve yakında o taraflarda görüneceği için Safevî şahının cesârete daha çok ihtiyâcı olduğuna işâret etmek istemiştir.

Sonraki günlerde Şah İsmâîl'i savaş meydanına çekmek için I. Selim, askerî bir hîle yapmış ve Safevîler'e bir casus göndermiştir. Türkmen beyi Ferruhşad'ın adamlarından olan Şeyh Ahmed adlı bu casus, özel bir görev üstlenerek Şah İsmâîl'e gitmiş ve Şah İsmâîl'i iknâ için bir yalan uydurmuştur. Şah İsmâîl'i Ucan Yaylası'nda bulan casus, kendisini Rumeli beyleri ve Türkmen serverlerinin gönderdiğini belirtmiş, söz konusu kabîlelerin savaş sırasında Osmanlı'yı terk edip, Safevî saflarına geçeceklerini, Şah İsmâîl'in yolunda can ve baş koyup dostuna dost, düşmanına düşman olacaklarını ifâde ettiklerini Şah İsmâîl'e iletmiştir. Onun sözlerine inanan Şah İsmâîl, casusa bol miktarda hediye vermiş ve Çaldıran'da Osmanlı ordusunu karşılayacağını bildirmiştir[601]. Nitekim bu olaydan kısa bir süre sonra Safevî ordusunu Çaldıran Çölü'nde görmekteyiz.

Savaş öncesinde tarafların askerî şura toplayıp, savaş taktiğini belirledikleri görülmektedir. Safevî askerî şurasının toplantısında Safevî emîrlerinden Muhammed Han Ustaclu ve Rumlu Nur Alî, Osmanlı ordusuna gece hücûmu yapmayı ve meydana gelecek kargaşa ortamından faydalanmayı teklîf etmişlerdir. Ancak Şamlu emîri Durmuş Han, bu teklîfe muhâlefet etmiş, bu adımı yüreksizlik ve korkaklık olarak

---

[598] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 385–386; Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.142–143; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 152-153; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 216-218; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 174–175; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 416; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 151–152; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 261; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 85-86..

[599] Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 89; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 62.

[600] Şükrî, *Selim-nâme*, s. 154; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 48.

[601] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 196; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 452; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 50–51; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 89; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 71-72.

addedip, “bu sûrun sadece Diyarbakır’da ötüp bir işe yarayabileceğini” bildirmiştir[602]. Durmuş Han’ın itirâzını yerinde bulan Şah İsmâîl: – “Ben kervân basan eşkiya değilim...” söyleyerek, emîrlerin bu teklîfini kabûl etmemiştir[603]. Muhtemelen Şah İsmâîl, Osmanlı ordusundaki ateşli silâh ve topların savaş meydanında ne kadar belirleyici rol oynadığını hesaba katmamış ve Safevî süvari biriklerinin savaş kahramanlıklarına çok güvenmiştir[604].

Savaş öncesinde orduların savaş düzeni şöyle idi; Safevî ordusunun merkezinde Vezîr Nizâmeddîn Abdulbâkî, Emîr Muhammed Kemûne ve Emîr Seyyid Şerîf komutanlığındaki Kızılbaş birlikleri yerleşmişlerdi. Sağ cinâh Durmuş Han Şamlu, Halîl Sultan Dulkadırlı, Hüseyin Bey Lala ve Hâdim Bey Hulefâ’ya bırakılmıştı. Muhammed Han Ustaclu ve Çayan Sultan komutanlığındaki Diyarbakır askerî birlikleri ise sol cinâhta mevki tutmuşlardı. Sarı Pîre komutanlığındaki bir grup asker, Safevî öncü bölüğünü oluşturmuştu. Şah İsmâîl’in kendisi ise seçkin askerler berâberinde hangi tarafta güçlük çıkarsa o tarafa yönelmek için beklemekteydi[605]. Safevîler, Osmanlı ordusunun her iki cinâhına aynı anda hücûm ederek cinâhları ezip, Osmanlı ordusunun merkezindeki kuvvetleri arkadan kuşatmak üzerine kurulmuştu[606]. Bu operasyon sayesinde Osmanlı ordusunun top ateşlerinin etkisiz hâle getirilmesi de umuluyordu.

Osmanlı ordusunun sağ cinâhına Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, sol cinâhına ise Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa komutanlık yapıyordu[607]. Sultan’ın önünde on iki bin yeniçeri mevki tutmuştu. Yeniçerilerin ön tarafına arabalar ve develer konulmuş olup, bunlar siper vazîfesi görecekti. Osmanlı ordusu yaklaşık olarak beş yüz top ve başka

---

602 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 178; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 423.

603 Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, s. 70; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 423-424; Savory, *Iran*, s. 41; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 35; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 43; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 156–157; S. A. Memmedov, “Azerbaycan Sefeviler Dövleti”, s. 409; Z. Hüseynov, “Azerbaycanın Dövlet Quruculuğunda Şah İsmayıl ve Qızılbaş Fenomenlerinin Evezedilmez Rolu”, *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: “Serbest Düşünce”, 2001, s. 72.

604 Namık Kemâl, *Yavuz Sultan Selim*, s. 45.

605 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 179-180; Solakzâde, *Târîh*, s. 366; Lutfi Paşa’ya göre, Şah İsmâîl ordunun kalbinde, yani merkezde mevki tutmuştu. Bkz. Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 220. Şükrî-i Bitlisî ise Şah İsmâîl’in sağ kanatta mevki tuttuğunu söylemektedir. Bkz. Şükrî, *Selim-nâme*, s. 172.

606 Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 55; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 161.

607 Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 170; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 227; Solakzâde, *Târîh*, s. 366; Müneccimbaşı, *Sahâifü’l-ahbâr*, III, s. 453; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 266; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 71; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 93.

ateşli silâhlarla takviye edilmişti[608]. Osmanlı ordusunun savaş planı, düşman kuvvetlerini top ateşi mesâfesine çekerek, topların önünden çekilmek ve onların isâbetli ateş açmalarını sağlayarak, karşı tarafa büyük bir darbe vurmak ve saldırıya geçmek üzerine kurulmuştu.

2 Recep 920/23 Ağustos 1514 tarihinde Tebriz şehrine yirmi fersah uzaklıkta bulunan Çaldıran ovasında savaş vukû bulmuştur. Savaşa, akşamdan sabaha kadar şarap içip sarhoş olan Safevî askerlerinin başlamış oldukları görülmektedir[609]. Sarı Pîre komutanlığındaki Safevî öncü bölüğü Osmanlı ordusuna saldırmış, fakat Osmanlı öncü bölüğünün komutanı Mihaloğlu, Sarı Pîre'nin saldırısını savmıştır[610]. Osmanlı askerleri "Allah, Allah", Safevî askerleri ise "Şah, Şah" naraları ile savaşa katılmışlardır[611]. Savaşın genel görünümüne bakılırsa, her iki tarafın sağ kanatlarının kahramanlıklar sergileyip, büyük başarılar kazandıkları görülmektedir. Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa komutanlığındaki Osmanlı ordusu taktik gereğince, Muhammed Han Ustaclu komutanlığındaki Safevî ordusunun saldırıları karşısında geri çekilmiş ve Safevî askerlerini top ateşi mesâfesine çekmiştir. Yakın mesâfeden açılan top ateşleri, Muhammed Han Ustaclu ve kuvvetleri için büyük bir felâket olmuştur. Safevî sol kanadı ağır yara almış ve Muhammed Han savaş meydanında ölmüştür[612]. Sinan Paşa'nın kuvvetleri Safevîler'in merkez kuvvetlerine hücûm etmiş ve onları yenilgiye uğratmıştır. Sol kanat ve merkezden sağ kurutulanların bu esnada başarılı işler yapan Safevî sağ kanadına yöneldikleri görülmektedir. Zira bu kanada bağlı Osmanlı askerleri, taktik gereğince, çekilmekte geç kalmış ve bu kanada yerleştirilmiş olan Osmanlı topları iş görmez hâle gelmiştir. Savaşın bu kızgın anında yeniçerilerin müdâhelesi, savaşın seyrini değiştirmiştir. Bunun üzerine Şah İsmâîl de yön değişip, Osmanlı ardcı

[608] Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 66.

[609] Çaldıran Savaşı'ndan önce Durmuş Han ve diğer komutanlar başta olmak üzere Safevî ordusunun nerdeyse tamamının akşamdan sabaha kadar şarap içip sarhoş olmuş hâlde savaşa girmesi hakkındaki bilgi, Şah İsmâîl'in oğlu ve Safevîler'in ikinci pâdişâhı Şah Tahmasb Safevî'nin *Tezkire*'sinde geçmektedir. Sultan Selim'le Şah İsmâîl'in savaşını hatırlatıp, Şah Tahmasb'ı ceng ve cidâla davet eden Kanunî Sultan Süleyman'a cevâbında Şah Tahmasb, aynı husûsu hatırlatmış ve ayrıca babası Şah İsmâîl'i aldatıp savaştıran Durmuş Han'a da bedduâda bulunmuştur. Bkz. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, (trc. Hicabi Kırlangıç), İstanbul: Anka Yayınları, 2001, s. 40; Osmanlı kaynaklarından bazıları da aynısına benzer bilgiler vermektedirler: Örnek olarak bkz. Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.146–147; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 228-229.

[610] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 180.

[611] Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 56; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 12.

[612] Solakzâde, *Târîh*, s. 367; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 268; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 94.

kuvvetleri üzerine saldırmıştır. Aslında bu yön değiştirme, Safevî ordusunun çabucak çözülmesine sebep olmuş, Safevî süvârileri deve ve arabaların arasında iş göremez hâle gelmişlerdir. Savaşın bu kritik anında Şah İsmâîl bir kurşunla bazusundan yaralanmış ve atı bataklığa saplanmıştır. Bir Osmanlı süvârisinin onun üzerine yöneldiği sırada, Afşar kabîlesinden olup, kıyafet ve elbisesi Şah İsmâîl'e çok benzeyen Sultan Alî: – "Şah, benim" diyerek haykırmış ve süvâriyi hedeften saptırmıştır. Ustaclu kabîlesinden Hızır Ağa adlı başka bir Safevî müntesibi ise atını Şah İsmâîl'e vermiş ve kaçmasını temîn etmiştir[613]. Şah İsmâîl'in firârını gören Safevî askerleri de fazla direnmeyip, kaçmaya koyulmuşlar ve böylece bu korkunç savaş akşama doğru sona ermiştir[614].

I. Selim, Safevî askerlerinin tâkip edilmemesini ve kimsenin yağmaya kalkışmamasını buyurmuştur[615]. Çünkü bu firârın stratejik bir savaş hîlesi olabileceğini düşünmüştür. Gece yaklaştığında bölgede hiçbir Safevî tehlikesinin olmadığı anlaşılmış ve bunun üzerine mallar ve askerî araçlar toplanmıştır[616].

Savaş sırasında vukû bulan olaylar hakkında pek çok şaşaalı rivâyet, devrin kaynaklarının ve birtakım son devir Safevî tarihi araştırmalarının sayfalarını süslemektedir. Bu rivâyetlerden birinde Şah İsmâîl savaş meydanında Osmanlı komutanlarından Alî Bey Malkoçoğlu ile karşılaşmış ve kılıcıyla ona ölüm şerbeti içirmiştir[617]. Başka bir rivâyete göre, savaşta yenildiğini görüp kükreyen ve savaş meydanına atılan Şah İsmâîl, kılıcıyla bir Osmanlı topunun namlusunu ikiye bölmüştür. Bu haberi duyan I. Selim, sonralar aynı kılıcı getirtmiş ve aynı hareketi tekrârlamak sûretiyle topun namlusunu kesmeye çalışmıştır. Ancak topun namlusunu kesememiştir.

---

[613] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 178-179, 186; Solakzâde, *Târîh*, s. 369; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 208; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 454; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 268; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 432, 482; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 69; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 46.

[614] Çaldıran Savaşı'nın ayrıntılı tasvîri için bkz. Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.147–152; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 177-184; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 180-187; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 199-210; Şükrî, *Selim-nâme*, s. 161-182; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 453-455; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 56–59; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 418-432; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 11–12; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 92-97; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 78-82; Hicâzîfer, *Şah İsmâîl*, s. 85-132.

[615] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 180.

[616] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183.

[617] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 180; Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 48; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 547; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 430; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 37; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 163–164; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 68; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 407; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 51.

Bu durumda I. Selim: – "İsmâîl bana başka bir kılıç göndermiştir, bu aynı kılıç değil." söylemiştir. Bu haberi duyan Şah İsmâîl: – "Kılıç aynı kılıçtır, ne yazık ki kol aynı kol değil." diye cevâp göndermiştir[618]. Başka bir rivâyette ise Şah İsmâîl'in benzeri olup savaş meydanında esîr düşen Sultan Alî Afşar ile I. Selim arasında bir diyalog vukû bulmuştur. I. Selim, "Şah İsmâîl"e: – "200 bin kişilik bir orduyla, topla, Yeniçeri'yle senin üzerine geldiğimi bilmiyor muydun? Neden bu kadar az askerle benim karşıma çıktın, savaşa girdin? Adamlarını mahvettin, kendin ise esîr düştün?". "Şah İsmâîl": – "Senin ordunun sayısının çok olduğunu biliyordum, ama toplardan düzeltilmiş mevkilere sığınarak kendini hem bu dünyada, hem de obürü dünyada rüsvây edeceğini hiç bilmiyordum." diye cevâp veriyor[619]. Bu ve benzeri rivâyetlerin gerçek ilmî değeri düşüktür. Ancak her hâlükarda onların var olduğunu bilmekte de yarar vardır.

Savaş meydanında üç gün kalan Osmanlı ordusunda tayînler ve terfîler yapılmış, askere bahşişler dağıtılmıştır. Vefât eden Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın yerine Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa getirilmiş, Sinan Paşa'nın yerine ise Karaman beyi Zeynel Paşa tayîn edilmiştir. Onun yerine de Ferhad Bey geçmiştir[620]. Savaş meydanında ölenlerin defninden sonra I. Selim, dîvân kâtiplerini çağırarak, oğlu Sultan Süleyman'a, Mısır Sultanı Kansu Gavrî'ye, Kırım Hanı Muhammed Giray'a, İstanbul, Edirne ve Bursa kâdîlarına, Osmanlı Devleti'nin sınır kaleleri olan Mora, Bosna, Semendire ve Hersek sancaklarına, Osmanlı'ya haraç ödeyen Eflak ve Boğdan beylerine, Hıristiyan devletlerden Lehistan, Engurus, Rus ve Çek memleketlerinin krallarına fetihnâmeler yazdırmıştır[621]. Aynı günlerde Sünni İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında yaşayan Sünni âlimlerden bazıları da I. Selim'e mektûplar yazarak, onu kutlamış ve Safevîler'e son darbeyi vurması husûsunda onu tahrîk etmişlerdir. Örneğin, Şah İsmâîl'in baskısı sebebiyle Mâverâünnehr bölgesine kaçan Sünni âlimlerden Hâce

---

618 Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 36–37; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 408–409; Z. Hüseynov, s. 72; İ. Rzayeva, "Şah İsmayıl Xetai Taleyinde Siyasi, Edebi ve Fiziki Keyfiyyetlerin Tecessümü", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, s. 92; M. Aslanlı, D. Quliyev, "Şah İsmayıl Xetai Fiziki Kamillik Haqqında", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, s. 129.
619 Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 164–165; S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 408; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 52; Z. Hüseynov, s. 72.
620 Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 75–76.
621 Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.153

Molla İsfahânî, I. Selim'e Farsça ve Türkçe olmak üzere iki manzûm mektûp yazmıştır. Bu mektûplarda I. Selim'in Şah İsmâîl'i yenip tâcını başından indirmesi olayından duyulan memnûniyet dile getirilmiştir. Mektûbun devâmında, Şah İsmâîl'in başının gövdeden ayrılması gerektiği de vurgulanmıştır[622].

Çaldıran Savaşı'nı müteâkip günlerde I. Selim, Safevî başkenti olan Tebriz istikâmetinde ilerlemiştir. İlerleyiş sırasında Tebriz ahâlîsine iki mektûp yazılmış ve onlardan mutlak itâat istenmiştir[623]. Yenilgiye uğrayan Şah İsmâîl ise Tebriz'i savunma gücünü kendisinde bulamadığından ülkenin içlerine çekilmek zorunda kalmıştır. Onu tâkip eden Osmanlı ordusu, Azerbaycan'a girip Hoy ve Merend'i ele geçirmiş ve Tebriz istikâmetinde ilerleyişine devâm etmiştir. Aynı günlerde Tebriz'i vâlî Hüseyin Bey Helvacıoğlu yönetiyordu. Şah İsmâîl'in Tebriz'de kalan hazîne ve eşyalarını toplamakla meşgûl olan vâlî, Osmanlı ordusunun yaklaşması haberini duyunca şehri terk ile firâr etmiştir[624]. 16 Receb 920/6 Eylül 1514'de Osmanlı ordusu Surhab (Acısu) denen yere ulaşmıştır. Burada Tebrizli âlim, sâlih ve zenginlerinden müteşekkil bir heyet, I. Selim'i karşılamaya çıkmış ve ona pek çok hediyeler sunmuştur[625]. Yollara değerli Acem kumaşları ve altın işlemeli bezler sermek sûretiyle Yavuz'un gönlünü almaya çalışmışlardır[626]. Tantana ve merâsîmle Tebriz'e giren I. Selim, Tebriz halkına aman vermiş ve hiç kimsenin şehir ahâlîsine zarar ve ziyan vermemesini emretmiştir[627]. Müteâkip günlerde başka icraâtlarda da bulunmuştur. Adına para bastıran I. Selim, Şah İsmâîl tarafından cephâne yapılmış olan Uzun Hasan Camisi'ni temizletip ibâdete açtırmıştır. Cuma namazını burada kılıp, kendi ismine hutbe okutmuştur[628]. Ancak I. Selim Tebriz'de uzun süre kalmayıp, bir hafta sonra şehirden ayrılmıştır. Muhtemelen I. Selim'in kendisi de bu sıralar savaşı devâm ettirmenin imkânsızlığını anlamıştı. Zira yeniçeriler arasında homurdanmalar başlamış olup, ordu savaşın sürüdürlmesinden yana değildi. Askerler bütün ilkbahar ve yaz boyu yol yürümüş ve zafere ulaşmışlardı. Bundan sonra savaşın devâm ettirilmesinin ilâve cefâ ve eziyet getireceğini

---

[622] Mektûplar için bkz. Bidlîsî, *Selim Şah-nâme,* s. 125-130.
[623] Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 378.
[624] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 219.
[625] Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.154.
[626] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 220; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 68.
[627] Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 235.
[628] Şükrî, *Selim-nâme*, s. 187-189; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 69; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 78–79; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 102.

düşünüyorlardı. Bundan dolayı rahatsızlıklarını her fırsatta belirtiyorlardı. I. Selim ise aynı düşünceyi paylaşmıyordu. Kışı Karabağ'da geçirip, ertesi yıl Şah İsmâîl'in üzerine yürümek, Irak, İran ve Azerbaycan'ı tamâmen ele geçirmek istiyordu. Şartlar ise bu planı gerçekleştirmek için uygun değildi. Çünkü bazı devlet erkânının da kışkırtmasıyla ayaklanan askerler, eski elbiselerini mızraklar ucuna takarak, rahatsızlıklarını dile getirmiş ve isyân belirtileri göstremişlerdi. I. Selim, bu durum karşısında ordunun genel isteğine uymak zorunda kalmış ve 23 Receb 920/14 Eylül 1514'te dönüş emri vermiştir[629]. Bir başka kaynakta ise dönüşün sebebi farklı şekilde açıklanmıştır. Sevindik Han'a yazmış olduğu Çaldıran fethnâmesinde dönüş meselesine dikkat çeken I. Selim, Şah İsmâîl'in şerrinden emîn olmadığı için kışlamak amacıyla kendi topraklarına döndüğünü ifâde etmiştir[630].

Tebriz'den ayrılırken I. Selim şâir, nakışçı, yazar, altın işlemeci, halıcı, çitçi ve ipek böceği yetiştirici mütehassıslarından müteşekkil olup, sayıları yüz civârında bulunan bir sanatkar grubunun İstanbul'a götürülmesini emretmiştir[631]. Onlar arasında Özbekler'in saldırıları karşısında 916/1510'da saltanatı bırakıp Şah İsmâîl'e sığınmış olan Timurlu Bedîüzzemân Mirza da vardı. I. Selim, bu zâta şefkat gösterip, onu İstanbul'a nakletmiş ve ona bin akçe günlük tayîn etmiştir. İstanbul'da veba hastalığına mubtelâ olan Bedîüzzemân Mirza, 923/1517'de vefât etmiş ve Eyüp'te defnedilmiştir[632].

Tebriz'den ayrılan Osmanlı ordusu ise Nahçivan, Çukursaad, Kağızman Niksar yoluyla Amasya'ya ulaşmıştır (26 Şevvâl 920/24 Kasım 1524). Çukursaad civârında, orduyu kışkırtan bazı devlet erkânı sorguya çekilmiş ve cezâlandırılmıştır[633]. Öyle anlaşılıyor ki, Amasya'ya avdet eden I. Selim, ertesi sene buradan harekete geçmek fikrinde idi. Bu maksatla top ve cephânesini Karahisar'da bırakmış, askerin ise

---

[629] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 202; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 81–82.
[630] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 393–394.
[631] Farrokh Malekzadeh, *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Şah İsmail-i Safevi'ye Ait Kupa,* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977, s. 268.
[632] Bedîüzzemân Mirza'nın İstanbul'daki hayâtı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Solakzâde, *Târîh*, s. 376; Gelibolulu, *Kunhü'l-ahbâr*, III/3, s. 5; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 269; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 224; Şeref Han, *Şerefname*, s. 159.
[633] Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 83; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 16.

Ankara'da kışlamasını emretmişti[634].

Şah İsmâîl'in savaş meydanında yenilgisi ve I. Selim'in zaferi pek çok sebebe bağlı idi. Öncelikle Safevî ordusunda yeterli sayıda ateşli silâh ve ağır toplar yoktu[635]. Ayrıca bu savaşa kadar Safevîler, ateşli silâhın savaşta ne kadar önemli olduğunu kavrayamamışlardı. Muhammed Han Ustaclu komutanlığındaki Safevî ordusunun sol kanadının taktik gereğince, topçu atış sahasına celbedilmesi ve burada mahvedilmesi, Safevîler açısından felâket olmuş ve savaşın seyrini olumsuz yönde etkilemiştir. Çaldıran Savaşı'ndan bahseden kaynak ve araştırma eserlerin nerdeyse tamâmı, savaşın kaderini Osmanlı toplarının belirlediği üzerinde fikir birliğine varmaktadırlar[636]. Savaşın seyrini başka bir olay da etkilemiştir. Şöyle ki; Şiraz Vâlîsi Halîl Sultan Dulkadır, savaşın başlarında kendi askerlerini de berâberine alıp savaş meydanından firâr etmiş[637] ve diğer Safevî birliklerini zor durumda bırakmak sûretiyle mağlûbiyetin mimârlarından olmuştur. Mağlûbiyetin başka sebepleri de vardı. Şah İsmâîl bu savaşa kadar kendinden çok emîn idi ve kazandığı tüm savaşlar ona "yenilmez bir hükümdar" ünvânı kazandırmıştı. Bu gereksiz mağrûrluk ve şövalyelik ruhu, Safevî ordusunun sayıca az olduğunu hesâba katmaması ve askerî hîleye başvurmaktan imtinâ edip taktik hataya düşmesi ona pahalıya mal olmuştur. Bunların yanında Osmanlı topraklarındaki taraftar potansiyeli de yeterince hesâplanmamış, onların sayıları, etkinlikleri ve başkaldırıları hakkındaki tasavvurlarda mübâlağaya varılmıştır.

I. Selim'in Acem Seferi ve Çaldıran Savaşı, Safevî Devleti'ni çökertip, Şiî

---

[634] Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 106; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 74.

[635] Aynı devrin olaylarından bahseden bazı eserlerde, Çaldıran Savaşı sırasında Safevî ordusunun ateşli silâhtan yoksun olduğu fikri ifâde edilmiştir. Ancak bu görüşü, gerçek olarak kabûl etmemiz imkânsızdır. Çünkü Safevîler öncesinde de aynı coğrafyada ateşli silâhlar biliniyordu. Bundan başka 906/1500 yılındaki Bakü kuşatması sırasında vukû bulan çatışmalarda ateşli silâhın, bihassa tüfeklerin kullanıldığı birtakım çağdaş araştırmalarla kanıtlanmıştır. Bkz. Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 14–17; N. Esedov, "Sefeviler Dövletinde Ordu Quruluşu ve Herbi Adlar", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, s. 87–88.

[636] Örnek olarak bkz. Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 182; Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, s. 82; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 72; Savory, *Iran*, s. 43; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 51; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 31; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 168; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 95; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 68; Hemid Araslı, "Şah İsmayıl Xetai ve Onun Yaradıcılığı", *Şah İsmayıl Xetai (xronoloji-tarixi me'lumatlar)*, (ed. Axund Hacı Kerbelayi Soltan Hüseynqulu oğlu), Bakı: "Ozan", 1997, s. 245; Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetai*, Bakı: Yazıçı, 1988, s. 19; Altundağ, "Selim I", s. 427; Kunt, "Siyasal Tarih", II, s. 112; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 153.

[637] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 550-551; Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 378.

mezhebini ortadan kaldırmamıştır; fakat Safevî Devleti'ne yıpratıcı bir darbe vurmuştur. Bu savaşa kadar Şah İsmâîl, zaferden zafere koşuyor, sürekli yükseliş kaydediyordu. Bu yükselişe paralel olarak yeni topraklar ele geçiriyor ve Safevî Devleti'nin hudûtları sürekli olarak genişleme kaydediyordu. Çaldıran Savaşı bu yükselişi ve genişlemeyi durduran en önemli bir vâkıa idi. Savaşın ardından Safevîler'in Anadolu'daki faâliyetlerinde de gözle görülür bir azalma meydana gelmiş ve Osmanlı-Safevî çatışması Safevî topraklarına taşınmıştır. Nitekim, sonraki yıllarda Safevîler, Osmanlı karşısında savunma stratejisine geçmişlerdir[638]. Bundan başka Çaldıran yenilgisi, Şah İsmâîl'in kişisel nüfûzuna da büyük bir darbe vurmuştur. Şahla tebaayı birbirine bağlayan en önemli bağlardan birisi, yani "mürşid-mürid ilişkisi", bu tarihten sonra inkıtâya uğramaya başlamıştır. İlahî kerâmeti arkasına alan yenilmezlik unvânı da değer kaybetmeğe başlamıştır[639]. Bundan başka, sonralar bazı kaynaklarda "Sûfî-kıran" nâmıyla anılan Çaldıran çölünde[640] meydana gelen bu savaşta, çok sayıda Safevî ileri geleni de öldürülmüştür. Muhammed Han Ustaclu, Sarı Pîre Ustaclu, Hüseyin Bey Lala, Baba İlyas Çavuşlu, Sultan Alî Mirza Afşar, Velican Bey Türkman, Mir Abdülbâkî Bey Türkmen, Mir Seyyid Şerîf ve Seyyid Muhammed Kemûne gibi önemli devlet adamları maktûl düşenler arasında olmuştur[641]. Osmanlı Devleti ileri gelenleri arasında da çok sayıda katledilen vardı. Osmanlı Devleti ileri gelenlerinden Hasan Paşa, Hasan Ağa, Alî Bey Malkoçoğlu, Muhammed Bey, Uveys Bey, İskender Bey ve Sinân Bey gibi birkaç paşa ve bey de ölenler arasında idi[642]. Çaldıran Savaşı'ndan bahseden birtakım kaynak ve son devir araştırma eserlerde, bu savaşta her iki taraftan otuz bine yakın askerin öldürülüp[643], çok sayıda çocuk ve kadının esîr düştüğü söylenmektedir[644].

---

638 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 112.

639 Savory, *Iran*, s. 46; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 180; Yans, "Osmanlı-Safevî Münâsebetleri", s. 10.

640 Örnek olarak bkz. Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 219; Solakzâde, *Târîh*, s. 369.

641 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 48; Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.149; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 230; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 547; Şeref Han, *Şerefname*, s. 158-159; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 166.

642 Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 230; Solakzâde, *Târîh*, s. 367-368; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 453-454.

643 Muhammed b. Ahmed İbn İyâs el-Hanefî, *Bedâiü'z-zuhûr fî Vekâii'd-duhûr*, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, 1404/1984, IV, s. 400; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 61.

644 Safevî askerleri savaş meydanına âileleriyle berâber gelmişlerdi. Bundan dolayı savaş sonunda çok sayıda çocuk ve kadın esîr düşmüştür. Esîr düşenler arasında Şah İsmâîl'in zevcelerinden birisinin de olduğu söylenmektedir. Aynı mevzûda ayrıntılı bilgi için bkz. Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.152; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 211-212, 214; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 455; Parsadust,

Çaldıran Savaşı'ndan önce Osmanlı-Safevî hudûdu Sivas'a bağlı Suşehri'nden geçiyor, ondan sonra Fırat'ı tâkip etmek üzere Safevî-Memlûk hudûdu başlıyordu. Divriği, Dârende, Malatya, Ayıntâb Memlûkler'in, Kemah mustahkem kalesi ile Harput ve Urfa da Safevîler'in hudût şehirlerini teşkîl ediyordu[645]. Çaldıran Savaşı'ndan sonra sınır hattında değişiklik meydana geldiği muhakkaktır. Bu yeni süreçte Safevîler, Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'daki etkinliklerini ve iddiâlarını kaybetmiş ve ardından Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır şehirlerini Osmanlı Devleti'ne kaptırmışlardır. Bu kentlerden Diyarbakır'ın kontrolünün özel önemi vardı. Çünkü bu şehrin ele geçirilmesi, Safevîler'i Anadolu ve Suriye'ye (Haleb'e) bağlayan ana yolların kontrolü anlamına geliyordu. Dolayısıyla Diyarbakr'ın ele geçirilmesi sayesinde Osmanlı Devleti Yukarı Fırat bölgesinde önemli bir üs kazanmış oluyordu[646]. Böyle bir üs sayesinde müteâkip yıllarda Osmanlılar hem Safevî, hem de Memlûk topraklarında askerî operasyonlar düzenleyebilirlerdi.

Çaldıran Savaşı'ndan sonraki yıllarda da I. Selim, mümkün olduğu kadar Şah İsmâîl karşıtı kuvvetleri kullanma ve onları destekleme yoluna başvurmuştur. Bu kapsamda bölgedeki Safevî karşıtı bazı Kürd kabîleleri desteklenmiştir. Bundan başka eski Akkoyunlu şehzadelerinden Murad Mirza'ya bir ordu veren I. Selim, onun Doğu Anadolu'daki Safevîler karşıtı faâliyetlerini desteklemiştir. Ancak Murad Mirza, 920/1514'de Safevîler'le Urfa yakınlarında yaptığı savaşta yenilmiş ve hayâtını kaybetmiştir[647]. Onun ölümü Safevîler'e yönelik son Akkoyunlu tehdît ve tehlikesini de ortadan kaldırmıştır.

4. Diplomatik Teşebbüsler ve İttifâk Arayışları

Tebriz'den ayrılan I. Selim, kış mevsimini geçirmek amacıyla Amasya'ya yönelmiştir. Amasya'ya giden yolda Osmanlı ordusu Nahçivan ile Revan çevresini

Şah İsmâîl, s. 477-481; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 62–65; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şah İsmail'in Zevcesi Taçlı Hanımın Mücevheratı", *Belleten*, XXIII, sy. 92, s. 611-619; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 75; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 169–170, 173–176; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 13–14; Birdoğan, *Şah İsmail Hataiı,* s. 32; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 154.

645 Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 38; Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*, s. 104.

646 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 112.

647 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 185-186; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 133; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 95; Sümer, "Akkoyunlular", s. 273.

vurmuştur. Buradan Osmanlı sınırına geçen ordu, Amasya'ya ulaşmış ve ordunun büyük bir kısmına serbestlik verilmiştir. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa Ankara'ya hareket etmiş, yeniçeriler Ayas Ağa komutanlığında İstanbul'a dönmüş, toplar ve cephâne Karahisar'da bırakılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı padişahı ilkbaharda Safevîler üzerine bir sefer daha düzenlemeyi düşünüyordu[648]. Şah İsmâîl ise yeni bir savaşa girmeyi göze almayıp, I. Selim'le barış yolları aramıştır. Bu amaçla Seyyid Abdülvehhâb, Kâdî İshâk, Şükrüllâh Muganî ve Hamza Halîfe'den müteşekkil bir elçi heyetini Amasya'ya göndermiştir (11 Şevvâl 920/29 Kasım 1514). Gelen elçiler büyük armağanlar sunmuş ve barış isteğinde bulunmuşlardır[649]. Bunun yanında, Şah İsmâîl'in Çaldıran'da esîr düşmüş olan zevcesini de geri istemişlerdir[650]. Elçilerin getirdiği mektûpta birtakım özürler ve alttan almalar yer alıyordu. Bu mektûpta Şah İsmâîl, Acem mülkünün kendisine yeteceğini belirtip, gerekli görüldüğü hâlde haraç ödeyebileceğini ve itâatini arzedeceğini belirtmiştir[651]. I. Selim ise bu istek ve dileklerden hiçbirini kabûl etmemiştir. Sebep olarak da, Şah İsmâîl'in fırsat kollayıp, zaman kazanmak amacıyla diplomatik manevra yaptığı söylenmektedir[652]. Elçilere ise dönüş izni verilmemiş ve hapsedilmişlerdir. Onlardan Abdülvahhâb ile Kâdî İshâk İstanbul'daki Rumeli Hisarı'na, diğerleri ise Dimetoka Kalesi'ne gönderilmiştir[653].

921/1515 yılında Şah İsmâîl bir kez daha aynı tür teşebbüste bulunup, Kemâleddin Hüseyin Bey ve Behram Ağa'dan oluşan bir elçi heyetini, Osmanlı pâdişâhına göndermiş ve bir kez daha barış teklifînde bulunmuştur. Elçiler yanlarında değerli hediyeler ve Şah İsmâîl'in mektûbunu getirmişlerdir. Bu mektûpta mağlûbiyetin sebeplerini sıralayan Şah İsmâîl, savaşı ciddiye almayıp, iyi hazırlanmadığını ve vukû

---

[648] Bu maksatla Dulkadıroğulları sınırına çok mikdârda stok toplamış, ama Dulkadır Bey'inin bu stoklara saldırısı ve yağması sonucu fikrini değişip Dulkadır Beyliği üzerine sefer düzenlemiştir. Bkz. Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 191.

[649] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 214; Solakzâde, *Târîh*, s. 373.

[650] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 455. Hoca Sadeddin'e göre Çaldıran Savaşı'nda esîr düşen ve bu elçilik heyetinin geri istediği kadın, Şah İsmâîl'in eşi olmayıp, gözdesidir. Bkz. Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 212.

[651] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 219-220; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 107-108.

[652] Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 222.

[653] Solakzâde, *Târîh*, s. 373; Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 214; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 457; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 72; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 17; Tekindağ, "Sultan Selim'in İran Seferi", s. 75; Celâl-zade Mustafa'nın verdiği bilgilere göre, I. Selim Amasya'da bulunduğu sırada Abdülvahhab isimli Safevî elçisi ona gelmiş, meydana gelen tatsız olaylar ve hatalardan dolayı af dileyip, Şah İsmâîl'in mektûbunu I. Selim'e vermiştir. Elçiye saygılı davranılmış ve Farsça bir cevâp mektûbu yazılarak aynı şahısla Şah İsmâîl'e gönderilmiştir. Bkz. Celâl-zade, *Selim-nâme*, s.158–160.

bulanların kaderin işi olduğunu belirtiyordu. Ayrıca, evvelki mektûbu Osmanlı sarayına ulaştıran elçilerinin maksatlarının barış olduğu ve bu yolda çaba sarfettikleri için serbest bırakılmaları gerektiğini arz ediyordu. Bundan başka Şah İsmâîl, yolcuların ve ticâret kervânlarının gidiş gelişlerine müsâade edilmesini de talep ediyordu[654]. I. Selim, Şah İsmâîl'in bu mektûbuna da cevâp vermemiş ve gelen elçileri Dimetoka Kalesi'nde hapsetmiştir[655]. I. Selim'in bu tavrı, asıl gayeden uzaklaşmayıp, kısa bir bekleme devrine geçtiği ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra yeniden saldırıya geçeceği anlamına geliyordu. Ancak sonraki yıllarda meydana gelen olaylar ve oluşum safhasındaki Memlûk-Safevî-Dulkadırlı ittifâkı yeni bir Osmanlı-Safevî çatışmasını ertelemiştir. I. Selim, ittifâkın nisbeten zayıf üyeleri üzerine yürümüş ve oluşum safhasındaki ittifâk meyilleri askerî birliğe dönüşmeden, ittifâk üyelerini birer birer avlama yolunu tutmuştur. Bu kapsamda Dulkadırlı Beyliği Osmanlı topraklarına katılmıştır. Dulkadırlı Alâüddevle Bey ise meydana gelen savaşta öldürülmüştür[656]. Dulkadırlı Beyliği'nin Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmesi, Osmanlı-Memlûk rekâbetini hızlandırmış ve I. Selim'in Memlûkler üzerine yürümesine sebep olmuştur. Bundan dolayı Safevîler'le mücâdele de ertelenmiştir.

Doğu'daki diğer rakîplerle uğraştığı günlerde Osmanlı pâdişâhı, Safevî Devleti'ne karşı sıkı bir ekonomik ambargo politikası da uygulamakta idı. Tebriz-Bursa güzergâhında hareket eden ticâret kervânlarının taşıdıkları İran ham ipeğinin Avrupa ülkelerinde rağbet gördüğünden ve bu ülkelerde İran ipeğine büyük talep olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Bunun yanında, Osmanlı ülkesi üzerinden yapılan ipek ticâretinin Safevîler için mühim bir gelir kaynağı olduğunu da kaydetmiştik. Bu ekonomik ve stratejik öneminden dolayı, 920/1514 yılının ilkbaharında, yani Çaldıran Savaşı'ndan önce I. Selim, Safevîler'e karşı ekonomik bir ambargo başlatmıştır. Bu ambargo I. Selim iktidârı boyunca devâm etmiştir. Bu yıllarda ambargo yasasına uymayan Acem tâcirlerinin malları müsâdere edilmiş, kendileri ise hapse atılmıştır[657]. I. Selim bununla da yetinmeyip, İran'dan her türlü ipek ithâlatını yasaklamıştır. Söz

---

[654] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 413–414; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 235–238; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 185–187.
[655] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 270-271.
[656] Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 240; Solakzâde, *Târîh*, s. 376.
[657] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 125; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 118-119.

konusu ambargoda, Safevîler'in Avrupa'ya ipek ihrâcâtını tamâmen durdurma amacı güdülmüştür. Memlûkler egemenliğindeki Arap ülkeleri de ambargo kapsamına alınmış, bu ülkelere mal götürmek ve bu ülkelerden mal getirmek yasaklanmıştır[658]. Herhangi bir şekilde Acem ipeği bulunduran Türk, Acem veya Arap, her kim olursa olsun ticârî malların müsâdere edileceği açıklanmıştı[659]. Aslında Osmanlı pâdişâhının maksadı, düşmanı esâs gelir kaynağından mahrûm bırakmaktı. Nitekim uygulanan bu yeni ekonomik politikayla Safevîler'in temel gelir kaynağı kesilmiş oluyordu. Ekonomik ambargonun başka bir ayağı daha vardı. Bu tâcirlerin Safevî ülkesine savaş nacakları ve ateşli silâhlar götürdükleri hakkında haberler de dolaşmaktaydı[660]. Aynı günlerde, bu silâhların imâlını bilip, bunları kullanabilen kişilerin de bu ticâret kervânlarıyla Safevîler'e götürüldüğü söylenmekteydi[661]. Dolayısıyla I. Selim, Safevîler'in ateşli silâh edinme çabalarını da önlemeye çalışıyordu.

Ekonomik ambargonun şiddetle yaşandığı günlerde Şah İsmâîl ise I. Selim'le barış yolları aramanın yanı sıra, Doğu ve Batı'daki ittifâk arayışlarını da devâm ettirmiştir. Bu kapsamda Safevî sarayıyla Memlûk sarayı arsında diplomasi trafiği yaşanmış ve Şah İsmâîl, Osmanlı-Safevî barışı için Memlûk Sultanı Kansu Gavrî'yi de devreye sokmak istemiştir. Aslında Memlûk S ultanı Kansu Gavrî, Osmanlılar'ın Safevîler'le mücâdeleden zaferle ayrılmasından ve toprak kazanmalarından pek memnûn kalmamıştı. Bunun en bâriz delîli, Osmanlı'nın Çaldıran zaferini duyunca zafer davulları çaldırmaması ve devâmında dile getirdiği kaygı ve endişe idi[662]. Safevî Devleti'nin yenilgiye uğraması ve devâmında Dulkadırlı Beyliği'nin Osmanlı'ya katılmasından Memlûkler kaygı duymuş ve Safevîler'le ittifâk çalışmalarına başlamıştır. Aynı günlerde Safevî sarayıyla Memlûkler sarayı arasında elçiler gidip gelmiş ve bir askerî ittifâk söylemleri gündemi işgâl etmiştir[663]. Bundan başka Şah İsmâîl, Memlûk

---

[658] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 215; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 110; I. Selim, Kansu Gavrîye yazdığı mektûpta, Arap tâcirlere de uygulanan bu iktisâdî ambargonun içeriğini açıklamış ve sorunun kendisinden kaynaklanmadığını ifâde etmiştir. Bkz. Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 344-345; İbn İyâs, *Bedâiü'z-zuhûr*, V, s. 45.
[659] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 281.
[660] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 214; Uysal, "Şah İsmail", s. 46.
[661] Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 40–41; Savaş, *Anadolu'da Alevîlik*, s. 161.
[662] İbn İyâs, *Bedâiü'z-zuhûr*, IV, s. 404; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 113; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 135.
[663] Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 241-242; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 277; İbn Zünbül ise Çaldıran Savaşı'ndan sonra Memlûkler'le Safevîler'in ittifâk tesîs ettiklerini kaydetmiştir. Bkz. Ahmed ibn Zünbül

sultanından Osmanlı-Safevî münâsebetlerinde arabulucu olup, durumun düzeltilmesi için yardımda bulunmasını ricâ etmişti[664]. Kansu Gavrî ise emîrlerle bir istişâre toplantısı yapmış ve Şah İsmâîl'in bu talebini müzâkereye açmıştır. Bu toplantıda I. Selim'e bir elçi gönderip, gerekli görüldüğü takdîrde Osmanlılar'la Safevîler'in arasını bulmakta Memlûkler'in gereken gayreti göstermeğe hazır bulundukları ifâde edilmiştir[665]. Nitekim sonraki günlerde Memlûk Sultanı Kansu Gavrî, Şah İsmâîl'in isteği ve istişâre toplantısından çıkan karâr doğrultusunda I. Selim'e bir mektûp yazmıştır. Bu mektûpta Şah İsmâîl'in babası Uzun Hasan'ın Ebû Saîd karşısında uyguladığı taktiğe başvurabileceğine dikkat çekip, Osmanlı pâdişâhına Safevîler üzerine sefer yapmak yerine Rodos üzerine yürümeyi tavsiye etmiştir. Kansu Gavrî bu mektûbunda gerekli bulunduğu takdîrde iki Müslüman pâdişâhı barıştırmak için arabuluculuk görevi üstlenebileceğini de belirtmiştir[666]. I. Selim ise Kansu Gavrîye yazdığı cevâp mektûbunda Şah İsmâîl üzerine yürüyüp, onu ortadan kaldırma fikrinde karârlı olduğunu bildirmiştir. Bu sebeple de kendisiyle Şah İsmâîl arasına girmemesini tavsiye etmiştir[667]. Bu mektûptan hareketle Memlûk sultanının Osmanlı pâdişâhından istediği barış ve arabuluculuk teşebbüsünün sonuçsuz kaldığı söylenebilir. Sonraki günlerde Kansu Gavrî'nin Şam'a askerî çıkarma yapması Memlûkler'le Safevîler arasındaki askerî ittifâk çabalarının I. Selim tarafından anlaşılmasına sebep olmuştur. Memlûk sultanı ile görüşmeden sonra Şah İsmâîl'in huzûruna giden Safevî elçilerinin Osmanlı casusları tarafından yakalanması ve onlardan bu askerî ittifâk konusunda gereken bilgilerin alınması[668] üzerine I. Selim hedef değişikliği yapmış ve Memlûkler üzerine yürümüştür. Memlûk seferi sayesinde I. Selim, çok kısa zamanda bu devleti ortadan kaldırmış ve Memlûkler coğrafyasını da Osmanlı Devleti hudûtları içine

er-Rammâl el-Mahallî el-Mısrî, *Târîhü's-sultân Selim Han b. Es-sultân Bâyezîd Han*, [y.y.: y.y.], 1278/1861, s. 9; Memlûkler'le Safevîler arasında yapılan görüşmelerde, Osmanlılar Şah İsmâîl'i hedef alarak doğuya doğru ilerlerse, Memlûk ordusunun Osmanlı ordusunu arkadan sarmak sûretiyle Şah İsmâîl'e yardımcı olacağı hakkında mutâbakat sağlanmıştı. Aynı mevzûda ayrıntılı olarak bkz. Muhammed Harb, *Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır Seferi*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1986, s. 60-61.

664 Solakzâde, *Târîh*, s. 384; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 276; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 461.

665 Harb, *Yavuz Sultan Selim*, s. 62.

666 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 423–424; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 122; Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, s. 134.

667 İbn İyâs, *Bedâiü'z-zuhûr*, V, s. 60; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 280-281.

668 Memlûk sultanı ile görüşmeler yapıp ülkelerine dönen Safevî elçileri yolda Osmanlı casusları tarafından yakalanmışlardı. Aynı mevzûda ayrıntılı bilgi için bkz. Harb, *Yavuz Sultan Selim*, s. 65.

katmıştır. Dolayısıyla Safevî Devleti'ni bu müttefikten de yoksun bırakmıştır.

Memlûkler'le mücâdelede başarı kazanan Osmanlı pâdişâhı, sonraki günlerde Şam'a hareket etmiş ve burada kışlamıştır. Şam'da ordusu ile birlikte kışlayan I. Selim, Safevîler üzerine bir sefer daha düzenlemeyi tasarlamıştır. Buna mukabil, Şah İsmâîl aynı günlerde Osmanlı-Safevî barışı için çaba harcamış ve bu maksatla 4 Safer 924/15 Şubat 1518 tarihinde Saru Şeyh adlı bir elçiyi Osmanlı pâdişâhına göndermiştir. Gelen elçi Mısır ve Şam fethinden dolayı Şah İsmâîl'in tebrîknâmesini I. Selim'e takdîm etmiştir. Bundan başka, Şah İsmâîl'in Osmanlı pâdişâhına itâatini arz eden mektûbunu I. Selim'e takdîm etmiş ve geçmişten kalma düşmanlıkların unutulup sulh yapılmasını teklîf etmiştir[669]. I. Selim ise Safevî Devleti'ne son vermek ve Şiîliği yok etmek istediği için Şah İsmâîl'in bu barış talebine cevâp vermemiş ve bu elçiyi de başkente gönderip hapse attırmıştır[670]. Şam'da kışlamayı sürdüren I. Selim orduyu Fırat nehri sâhiline sevk etmiştir. Bu sevkiyât I. Selim'in Safevîler üzerine sefer düzenlediği ve Safevîler'le yeni bir askerî çatışmanın yaşanabileceği manasına geliyordu. Ne var ki, aynı bölgeye vardığında ordu bu kez de sefere karşı çıkmıştır. I. Selim de ordunun bu genel tavrı karşısında bu seferi ertelemek ve İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır[671].

I. Selim'in aynı konudaki azimkârlığı, Şirvanşahlar Devleti'nin başında bulunan Şeyhşah II. İbrâhîm'e yazdığı "Mısır fetihnâmesi"nde de açıkça ifâde edilmiştir. Fetihnâmede bu husûsa açıkça imâ eden I. Selim, Kızılbaşlar üzerine yürüyüp onları refetmenin kâfirlerle savaştan daha zarûrî olduğunu belirtmiştir[672]. I. Selim'e yazdığı cevâp mektubunda Mısır fethinden duyduğu sevinç ve memnûniyeti ifâde eden Şeyhşah II. İbrâhîm ise, Osmanlı-Safevî ilişkilerine de temâs edip, bu ilişkilerin geleceğinden duyduğu kaygıyı dile getirmiştir. Şeyhşah'ın sözlerine göre, Şah İsmâîl, Şeyhşah II. İbrâhîm'e yazılan "Mısır fethnâmesi"nden haberdar olmuş ve Safeviler'le Osmanlılar arasında barış yapılması için Şirvanşah'ın arabulucu olmasını talep etmiştir. Ancak onun bu talebine müsbet cevap veremeyen Şeyhşah, Osmanlı

---

[669] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 343; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 194-196; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 295-296; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 555-557.

[670] Solakzâde, *Târîh*, s. 413; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 47; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 117; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 557.

[671] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 470; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 118.

[672] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 438–439.

pâdişâhına fikir danışmak istemiş, I. Selim'in olumlu bulacağı takdîrde arabuluculuk vazîfesini üstlenebileceğine işâret etmiştir. Mektûbun devâmında Şah İsmâîl'in yakında Osmanlı pâdişâhına elçi göndereceğini belirten Şeyhşah, bu türden diplomatik teşebbüslerden bir netîce hâsıl olmadığı durumda taraflar arasında büyük bir çatışmanın yaşanabileceğini de yazmıştır[673]. I. Selim ise Şeyhşah II. İbrâhîm'e yazmış olduğu cevâp mektûbunda mevzûbâhis Kızılbaş devletinin elçilerinin barış çabaları harcamalarına rağmen, o tâifenin hâlâ eski fitne ve fesâtlarında devâm ettiklerini kaydediyordu. Komşu devletlerin hükümdarlarına bu husûsta mektûp yazıp fikir aldıktan sonra Safevîler üzerine sefer yapacağını da beyân ediyordu[674]. Osmanlı sarayına bir kez daha mektûp yazan Şeyşah II. İbrâhîm, "bunu yapmayın, ey İslâm'ın Penâhı" lafzıyla, I. Selim'e neredeyse yalvarıp yakarıyordu[675].

Şeyhşah II. İbrâhîm'in mektûpları ve diplomatik teşebbüslerinin Osmanlı pâdişâhını Safevîler üzerine yürümekten alıkoyduğu söylenemez; bilakis, Şeyşah II. İbrâhîm'den başka Gîlân hâkimi Emîr Dibâce ve Mazandaran hâkimi Mehmet Ağa'ya da mektûplar yazan I. Selim, geniş çaplı bir sefer hazırlıklarına başlamıştır. Bu kapsamda çeşitli faâliyetler yürütmüş, Safevî Devleti'nin gerçek askerî ve siyâsî durumunu öğrenmek amacıyla komşu ülkelerde casusluk şebekesi tesîs etmiştir. Bu maksatla 923/1517'de Gürcistan'a ve Şirvanşahlar Devleti'ne Osmanlı casusları gönderilmiş ve Şah İsmâîl tarafının ahvâli araştırılmıştır. Casuslar, Kartli Kralı VIII. Davud (910-931/1505–1525) ve Şirvanşah II. İbrâhîm'den yardım almışlardır. Sonraki günlerde bu bilgileri rapor hâline getirmiş ve I. Selim'e iletmişlerdir. Bu mektûplardan birincisinde Şirvanşah II. İbrâhîm'le işbirliğine varıldığı kayıtlıdır[676]. İkinci mektûpta ise Osmanlı casuslarının Şirvan'daki faâliyetlerinden Şah İsmâîl'in haberdar olduğu ve bu casusları Şirvanşah'tan talep ettiği bildirilmiştir. Bundan başka raporda Şirvanşah'ın oğlu ile Şah İsmâîl'in kızının nikâhından ve Şirvanşah'la Şah İsmâîl arasında kurulmuş olan sıkı dostluktan bahsedilmiştir[677].

Şah İsmâîl, Osmanlı Devleti'yle barış görüşmeleri yürüttüğü günlerde

[673] Şirvanşah II. İbrâhîm'in mektûbu için bkz. Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 444–445.
[674] I. Selim'in II. İbrâhîm'e yazmış olduğu cevâp mektûbu için bkz. Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 445–446.
[675] Şeyhşah II. İbrâhîm'in ikinci mektubu için bkz. Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 446–447.
[676] TSMA, Nr. 3147.
[677] TSMA, Nr. 5822/2.

Avrupa'da da ittifâk ve yardım arayışlarına da girişmiştir. Bu meyanda Polonya, Macaristan, Almanya, İsviçre, Venedik ve Portekiz katında girişimlerde bulunmuş, Osmanlılarla mücâdelede söz konusu devletlerle ittifâk tesîs etmeğe çalışmıştır. Avrupa devletleri de Şah İsmâîl'in bu çabalarını olumlu karşılamış, onunla ittifâk ve işbirliği teşebbüslerine sıcak bakmışlardır.

Diplomatik girişimler kapsamında Şah İsmâîl'in ilk başvurduğu mercî, merkezi Rodos'da yerleşen İoannitler Tarîkatı'nın reîsi idi. Aslında Safevîler'le Rodos şövalyeleri arasındaki yakınlaşma 912/1506 gibi erken bir tarihte meydana gelmiştir. O devride Şah İsmâîl, Şehzade Cem'in Rodos'ta bulunan oğlu Şehzâde Murad'ın serbest bırakılmasını talep etmişti. Şövalyeler ise II. Bâyezîd'le arayı bozmayı uygun bulmadıkları için Şah İsmâîl bu meyânda iltifât görmemiş ve olumsuz cevâp almıştır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra da Şah İsmâîl, Rodos Şövalyeleri ile yeniden irtibâta geçmiş ve St. Jean Şövalyeleri reîsine bir elçi göndermiştir. Muhtemelen 28 Rebîü'l-evvel 921/13 Mayıs 1515'te Rodos'a varan bu Safevî elçisi, burada Gran Maestro Fabrizio de Garretto ile görüşmüştür. Görüşmelerden somut bir sonuç çıkmamasına rağmen, şövalyelerin reîsi, Şah İsmâîl'le iletişime geçip mukâbil şartlarını ona bildirmiştir[678]. Şah İsmâîl'in Tebriz'den Fabrizio del Carretto'ya yazdığı ikinci mektûpta ise Safevîler'in Osmanlılar'la yeni bir savaşa hazırlanmakta olduğu belirtilmiş olup, bu kapsamda Şehzade Murad'ın serbest bırakılması veya Safevîler'e teslîm edilmesi talebi yinelenmiştir. Ancak Şah İsmâîl'in bütün isrârlarına rağmen Şehzade Murad teslîm edilmemiştir[679]. I. Selim'in ölümü üzerine Osmanlı tahtına Kanunî Sultan Süleyman'ın geçişinden sonra da Şah İsmâîl aynı konuda şövalyeler nezdinde son bir teşebbüste bulunmuştur. Bu maksatla 24 Cemâziye'l-evvel 927/2 Mayıs 1521 tarihinde Rodos'a bir elçi göndermiştir. Fakat elçi Rodos Gran Maestrosu ile görüşememiştir. Çünkü Fra Fabrizio del Garretto aynı günlerde vefât etmişti. Onun yerine tayîn edilmiş olan yeni maestronun adaya gelişi ise ertelenmişti. Şah İsmâîl'den aldığı direktif doğrultusunda harekete geçen Safevî elçisi ise aynı günlerde Şehzade Murad'ı ziyâret etmiştir[680]. Maestronun adaya varışta geç kalması üzerine Safevî elçisi onunla buluşamayıp, adayı

[678] Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", s. 52.
[679] Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", s. 52; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 141.
[680] Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", s. 53.

terk etmiştir. Zâten kısa bir süre sonra Rodos'un Osmanlılar tarafından fethinden dolayı muhtemel bir Rodos-Safevî ittifâkı konusundaki söylentiler de tamâmen inkırâza uğramış ve Şah İsmâîl'in Şehzade Murad meselesindeki talepleri de güncelliğini kaybetmiştir.

Avrupa devletlerinden Şah İsmâîl'in doğrudan iletişime geçebileceği ve ilişkileri geliştirebileceği en önemli devlet Portekiz Krallığı idi. Fakat, yukarıda da kaydı geçtiği üzere, Basra Körfezi ve Hürmüz Adası'ndaki çıkar çatışması Çaldıran Savaşı öncesinde Portekiz-Safevi ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti. Bahreyn'i ele geçirmiş olan Şah İsmâîl, aynı devirde dikkatini Hürmüz Adası'na da çevirmiş, adayı ele geçirme veya en azından kendi egemenliği altına alma hesapları yapıyordu. Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise Safevî Devleti'nin içinde bulunduğu bocalama ve bozulma devresini fırsat bilen Portekiz'in Hindistan naîbü's-sultanı Albuegerque, 919 yılının safer ayında (Mart 1515) 27 gemi ve 2200 leventten oluşan küçük bir donanmayla Basra Körfezi'ne sefer etmiş ve Hürmüz'ü ele geçirmiştir[681]. Safevî şahı ise bu olay karşısında serinkanlı davranıp, çatışmaya girmekten uzak kalmış, Portekiz Krallığı ile ilişkileri yeniden gözden geçirmiş ve Portekiz'den top ve ateşli silâh almaya çalışmıştır[682]. Bu amaçla, Şah İsmail, kendi elçisini Hürmüz'de bulunan Albuguerque'ye göndermiştir. Yapılan görüşmeler sonunda taraflar arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre, Portekiz Krallığı Bahreyn ve Katife işlerinde, Belucistan ve Mikran isyânlarının bastırılmasında Safevî Devleti'ne yardım etmeliydi. Bunun karşılığında Safevî Devleti'nin de Hürmüz'ü ele geçirme fikrinden vaz geçmesi gerekiyordu. Bundan başka, Osmanlı Devleti'yle savaşta Portekiz'le Safevî Devleti müttefik olacak ve aynı safta yer alacaklardı[683].

Tarihin bu devrinde Hürmüz Limanı'nın özel stratejik önemi, Portekiz Krallığı'nın Safevîler'le dostluk ve müttefiklik ilişkilerinin pekiştirilmesini gerekli kılıyordu. Bundan dolayı, 921 yılının rabîü'l-evvel (mayıs 1515) ayında Şah İsmâîl'e Fermao Comesdelemos isimli bir Portekiz elçisi daha gönderilmiştir. Bu elçi ile Şah

---

[681] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 238.

[682] Ş. İsmayılov, "I Şah İsmayılın Xarici Siyâseti", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, (ed. Şöhret Selimbeyli), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, s. 12.

[683] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 238.

İsmâîl'e çok sayıda elmas, yakut, zümrüt, mirvari ve altından oluşan hediyeler, kılıç, altın işlemeli nize, üç at, altı tüfek, iki top, dört mancınık gönderilmiştir. Albuegerque'nin Şah İsmâîl'e yazdığı mektûpta, Osmanlı-Safevî savaşında Portekiz Krallığı'nın Safevî Devleti'nden yana olduğu ve elçilik heyeti berâberinde gönderilen bir miktar askerî araçla Safevî Devleti'nin lojistik yönden desteklendiği ifâde edilmiştir[684]. 921 yılının zi'l-ka'de (aralık 1515) ayında elçi Tebriz'deki Şah sarayına ulaşmış ve Portekiz Krallığı'nın askerî yardımı Şah İsmâîl tarafından kabûl edilmiştir. Bu olaydan kısa bir süre sonra Albuguerque vefât etmiş, yerine tayîn edilen Hindistân naîbü's-sultanı Lopusoarez ise Portekiz Krallığı'nın bölgesel siyâsetini, ticârî ilişkilerinin genişletilmesi ve mâlî gelirlerin arttırılması üzerine kurmuştur. Buna Hürmüz, Bahreyn ve Maskat ahalisiyle Portekizliler arasındaki ihtilâflar ve iç karışıklıklar da ilâve olununca, Portekiz-Safevî dostluk ilişkileri ve müttefiklik teşebbüslerinden kaynaklanan askerî yardımla ilgili söylentiler de sekteye uğramıştır.

Şah İsmâîl'le dostluk ve ittifâk ilişkileri kurmak isteyen Avrupa devletleri arasında İtalyan kent devletlerinden Cenova ve Venedik de vardı. Yukarıdaki satırlarda da bahsi geçtiği üzere, I. Selim'in İran ipeğine koymuş olduğu ambargo, İtalyan ipekli dokuma sanayisini en önemli ham madde kaynağından yoksun bırakarak, İtalyan kent devletlerinin bir süre paniğe kapılmasına sebep olmuştu. Sonraki yıllarda girişimci Cenovalılar yeni yol arayışına girişmiş ve eski Estarabada-Hazar-Astarhan güzergâhında ticâret trafiğini yeniden canlandırmaya çalışmışlardır[685]. Aslında bu güzergâh önceden de bilinen, kullanışlı bir yol idi. Timur'un Astarhan'ı harabeye çevirmesinden önce baharat ve ipek, genelde bu güzergâh üzerinden geliyor ve Tana'ya ulaşıyordu[686]. Tana'dan da Venedikli ve Cenovalı tâcirler bu ürünleri ülkelerine taşıyorlardı. Timur devrinde Astarhan'ın tahrîbi bu güzergâha büyük bir darbe vurmuş ve bu yolu kullanışsız hâle getirmiştir. Ambargo döneminde ise bu güzergâh yeniden güncellik kazanmış ve alternatif yol olarak kullanıma girmiştir.

Cenova-Safevî ilişkileri genellikle ticâret eksenli olurken, Venedik'in

---

684 a.e., s. 239.
685 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 282.
686 Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (trc. Tufan Gündüz), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 45.

Safevîler'le ilişkileri ise genelde diplomatik mektûplaşmalar ve Safevî Devleti'nin askerî ve siyâsî gücünü gösterir malûmâtlar toplamak üzerinde kurulmuştu. 15 Rabîü'l-evvel 921/29 Nisan 1515 yılınında Venedik Cumhuriyeti'nin Kıbrıs temsîlcisi Zuan Hradenigo ülkesine gönderdiği raporda "Şah İsmâîl'in yüz bin kişilik ordusu ve ateşli silâhı olduğunu" belirtiyordu. 23 Şevvâl 924/28 Ekim 1518 tarihli raporda ise "Şah İsmâîl'in yetmiş bin kişilik ordusu ve Portekiz'den alınan ateşli silâhı olduğu" kayıtlıydı[687]. 925/1519 yılında büyük bir savaş tehlikesi beklendiği günlerde Lefkoşa'da bulunan Venedik temsîlcisi, Halep'ten aldığı haberleri ülkesine iletirken, "Büyük Türk'ün ordusunun Sufi üzerine sefere hazırlandığı"nı yazıyordu[688].

Safevî şahı Avusturya, Almaniya, Holanda, Belçika, Batı Akdeniz adaları ve İspanya'yı kendi hâkimiyeti altında toplayan V Şarl (922-962/1516–1555) ve Macaristan kralı II Lüdvig (922–933/1516-1526) ile de yakınlaşmaya çalışıyordu. İlişkileri başlatan, Macaristan kralı II. Lüdvig olmuştu. Aslında, söz konusu devirde Viyana kapılarına ulaşmış olan Osmanlı tehdîdi Macaristan kralını, Şah İsmâîl ile iletişime geçmeye sevk etmişti. Petrus adlı bir râhibi elçi olarak Tebriz'e gönderen II. Lüdvig, Osmanlılar'la savaşta Macaristan-Safevî ittifâkının oluşturulması teklîfinde bulunmuştu. II. Lüdvig'in elçisi, Safevî sarayında ihtirâmla karşılanmış ve fikirleri saygıyla dinlenmiştir[689]. Şah İsmâîl de aynı elçiyle Macaristan Kralı II. Lüdvig'e ve Alman imparatoru V. Şarl'a mektûplar göndermiştir. V. Şarl'a gönderilen mektûp Lâtince yazılmıştı. Muhtemelen bu mektûbu Şah İsmâîl'in dilinden Petrus kaleme almıştır. Bu mektûptan da anlaşılacağı üzere İsviçre Kralı da önceki yıllarda Şah İsmâîl'e bir elçi göndermişti. Şah İsmâîl de İsviçre Kralı'na bir mektûp yazmış ve aynı elçi vâsıtasıyla İsviçre Kralı'na göndermiştir. Ancak, Şah İsmâîl'in bu mektûbuna, İsviçre Kralı'ndan herhangi bir cevâp gelmemiştir. Yine, V. Şarl'a yazılan mektûptan edindiğimiz bilgiler ışığında söylenebilir ki, Macaristan Kralı'na yazmış olduğu mektûbunda Şah İsmâîl, Avrupa devletleri arasındaki düşmanlıkların unutulup barış yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, müşterek düşmana karşı 1519 yılının nisan ayında (rabîü'l-evvel 923) Avrupalılar'ın batıdan, kendisinin ise doğudan saldırmasını

687 S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 419.
688 Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, s. 136.
689 Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 246; Parsadust, *Şah İsmâîl*, s. 652.

teklîf eden Şah İsmâîl, yalnız bu şekilde Osmanlı ordusunu yenebileceklerini belirtmiştir[690]. Yollardaki zorluklar yüzünden Şah İsmâîl'in bu mektûbu, altı sene sonra Alman İmparatoru'na ulaşmıştır. V. Şarl da 1525 yılının ağustos ayında (zi'l-ka'de 931) Şah İsmâîl'e cevâp mektûbu yazmış ve aynı şahısla, yani Frere Petrus ile Şah İsmâîl'e göndermiştir. Mektûbun mazmûnundan anlayacağımız üzere V. Şarl, Şah İsmâîl'in ölümü ve I. Tahmasb'ın tahta oturmasından haberdar olmamıştır. Ayrıca Şah İsmâîl'in göndermiş olduğu mektûpta imza ve mühürün bulunmayışı, V. Şarl'ı tereddüde salmış ve bu mektûbun sahîhliyini araştırmak zorunda kalmıştır. Sonunda Şah İsmâîl'in güvenirliğine itibâr gösteren V. Şarl, ittifâk teşebbüsü ve Osmanlılar'a karşı birlikte hareket etme teklîfini kabûl etmiş, zaman kaybetmeden bu planı gerçekleştirmenin gerekliliğini düşünmüştür. Mektûptan anlaşılacağı üzere Şah İsmâîl'den de bu meyanda amelî faâliyet beklemiştir[691].

Petrus'un Safevî Devleti'ne seferi ve Tebriz'e varıp Şah sarayında kabûl edilmesi husûsunda kaynaklarda bilgi verilmemiştir. Ancak, bu mektûbun Şah İsmâîl'in eline geçmediği kesindir. Çünkü sefâretin gerçekleştiği günlerde Şah İsmâîl vefât etmişti. 6 Cemâdi's-sâni 935 (15 Şubat 1529) tarihinde yazılmış olan bir başka mektûptan da anlaşılacağı üzere, Alman İmparatoru V. Şarl, Şah İsmâîl'den ümidini hâlâ kesmemişti. Aynı günlerde Şah İsmâîl'in hayâtta olduğunu düşünerek, ona bir mektûp daha yazmıştır. V. Şarl, bu mektûbunu John Balbi isimli bir şövalye ile göndermiştir[692]. Bu şövalye, aynı zamanda Batı Avrupa'da meydana gelen olaylar hakkında Şah İsmâîl'i bilgilendirmek için de görevlendirilmişti. Fransızca yazılmış olan mektûpta Osmanlı sultanının Macaristan'a düzenlediği tahrîpkâr seferlerden ve bunun Avrupa için ne denli tehlike doğurduğundan bashedilmştir. Mektûpta net olarak bir ittifâk teklîfinden söz edilmiş, Alman İmparatoru ve Macaristan Kralı'nın, Macaristan ve İtalya hudûtlarından Osmanlı topraklarına taarruzuna paralel olarak Safevîler'in de doğudan taarruzu talep edilmiştir[693]. Mektûbu taşıyan Balbi aynı günlerde Akdeniz ve Suriye yolu ile Tebriz'e varmaya çalışmıştır. 7 Zi'l-hicce 935/12 Ağustos 1529 tarihinde Haleb'e ulaşan Balbi, 1 Muharrem 936/30 Ağustos 1530 tarihinde Halep'ten

[690] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 247–248; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 88.
[691] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 249–250; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 88-89.
[692] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 89.
[693] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 251–252.

V. Şarl'a bir mektup yazmıştır. Bu mektûpta yakın günlerde Tebriz sarayına ulaşacağı ve bu arada Safevîler'in Osmanlı Devleti ile savaşa başladığı hakkında haberi kendi imparatoruna yazmıştır. İşin ilginç tarafı, bu mektûpta da Şah İsmâîl'in ölümü ve I. Tahmasb'ın tahta cülûsuna dair hiçbir bilgi verilmeyip, genellikle sefer sırasındaki zorluklardan bahsedilmiştir[694].

"V. Şarl'ın elçisi Tebriz'e ulaşabildi mi? Ulaşamadı mı? V. Şarl'ın mektûbu Safevî şahına ulaştı mı? Ulaşmadı mı?", devrin kaynakları ve son devir Safevî tarihine dâir araştırmlarda bu sorulara cevâp bulmak zordur. Ancak bilinen tek gerçek, bu tarihten sonra Safevî Devleti'yle Birleşik Almanya-İspanya İmparatorluğu'nun ilişkileri inkıtâya uğramış ve yaklaşık yirmi yıl boyunca bu meyanda hiçbir teşebbüs gerçekleşmemiştir[695]. Dolayısıyla Şah İsmâîl ve V. Şarl arasındaki mektûplaşmalar ve Osmanlılar'a karşı ittifâk teşebbüsleri söylemlerden öteye geçememiş ve diplomatik düzeydeki fikir alış verişi şeklinde kalmıştır.

Şah İsmâîl'in diplomatik ilişkiler kurmak istediği bir başka devlet ise Moskova Knezliyi olmuştur. Bu ilişkilerde temel amaç ticârî faâliyetleri güçlendirmek ve ateşli silâh edinmek olmuştur. Bu maksatla Safevî şahının elçileri 927/1521 yılında Moskova'ya gitmiş ve knez III. Vasili (911-939/1505-1533) ile görüşmüşlerdir. Elçilerin görevlerini başarıyla ifâ etttikleri ve olumlu sonuçlarla ülkeye döndükleri söylenebilir. Çağdaş bir araştırmacının da belirttiği üzere Safevî Devleti, sonraki yıllarda Moskova Knezliyi'nden top ve çok sayıda ateşli silâh alabilmişti[696].

Şah İsmâîl'in Avrupa devletleri ile kurmak istediği dostluk ilişkileri ve müttefiklik teşebbüsleri genellikle sonuçsuz kalmıştır. Fakat bu zeminde atılmış adımlar sonraki süreçte Safevî-Avrupa ilişkilerine olumlu yansımış ve yeni açılımlar sağlamıştır. Safevî Devleti, ateşli silâh edinme ve kullanma alanında Avrupa ülkelerinden özellikle Portekiz'in deneyimlerinden faydalanmayı bilmiştir. Ticâret

---

694 a.e., s. 252.

695 Balbi'nin bu diplomatik faâliyetinden yaklaşık yirmi yıl sonra V. Şarl, Safevîler'e bir elçi daha göndermiştir. Bu elçi vâsıtasıyla da Safevî şahını Osmanlılar'la savaşa teşvîk ve tahrîk etmeğe çalışmıştır. I. Tahmasb mezhebî ve siyâsî mulâhazaları sebebiyle V. Şarl'ın bu teklîfine pek sıcak bakmamıştır. Dolayısıyla Birleşik Almanya-İspanya İmparatoru V. Şarl'ın bu teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

696 Süleyman Memmedov, *Azerbaycan XV-XVII Esrin Birinci Yarısında*, Bakı: APİ-nin Neşri, 1981, s. 49.

alanında ise Safevî-Avrupa ilişkilerinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti'inin Acem ipeği ve Safevî tâcirlerine uyguladığı ambargoya rağmen, Safevî tâcirleri Hint Okyanusu, Hazar Denizi yoluyla Avrupa ülkeleri ile iletişime geçebilmiş ve geniş çaplı ticârî faâliyetlerde bulunmuşlardır[697].

Şah İsmâîl'in Osmanlı pâdişâhı katında yürüttüğü barış çabaları ve bundan başka Doğu'da ve Batı'daki ittifâk arayışlarının yanı sıra, Osmanlı karşıtı güçleri desteklediği de görülmüştür. Yavuz'un Memlûkler'le savaştığı günlerde Safevîler'le Memlûkler arasında mektûplaşmalar vâki olmuş ve askerî ittifâk söylemleri gündemi işgâl etmiştir. Bundan başka Osmanlı tehlikesini bertaraf etmek için I. Selim'e sui-kast düzenlemek ve onu öldürmek meselesi de gündemde bulunmuştur. Böyle teşebbüslerden birisi Osmanlı pâdişâhının Diyarbakır seferi sırasında meydana gelmiştir. Şah İsmâîl tarafından gönderilmiş olan birkaç Safevî casusu, geceleyin pâdişâhın otağını ateşe verip, pâdişâh çıkarsa, onu hançer ile vurmayı tasarlamıştır. Ancak bu plan deşifre edilmiş ve casuslar ele geçirilip cezâlandırılmışlardır[698].

Şah İsmâîl'in, Anadolu'daki Bozok Türkmenleri'nden olan Celâl (Şah Velî)'ın başlatmış olduğu (Celâlî) isyânı ve Osmanlı'nın Şam Vâlîsi Canberdi Gazâlî isyânını desteklediğine dâir tahmînler de vardır. Bu isyânlar karşısında Şah İsmâîl'in gerçek niyet ve düşüncelerinin neler olduğunu açıklığa kavuşturacak tarihî belgeler henüz elde bulunmamaktadır. Ancak Yavuz nezdine göndermiş olduğu üçüncü elçilik heyetinin getirdiği teklîflerin reddedilmesinin Şah İsmâîl'i bu adımları atmaya sevk ettiği tahmîn edilebilir.

I. Selim Safevîler üzerine ikinci sefer hazırlıkları yaptığı günlerde (926/1520) Bozok kabîlesinden Celâl adlı bir Safevî sempatizanı, Tokat civârında isyân bayrağı açmış ve "mehdîlik" iddiâsında bulunarak etrâfına yirmi bin kişi toplamayı başarmıştı. Haberin merkeze ulaşması üzerine, vezîr Ferhat Paşa ile Ali Bey Şehsüvaroğlu âsîler üzerine sevk edilmiş, Celâl ve taraftarlarına ağır bir darbe vurulup, çoğu kılıçtan

---

[697] Safevî Devleti'nin Hazar-Volga yoluyla Avrupa ülkeleri ve Rusya ile kurduğu ticârî ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Memmedov, "Sefevi-Avropa Elaqeleri", s. 15.
[698] Lutfi Paşa, *Asafnâme-i Vezîr Lutfî Paşa*, Berlin: 1910, s. 27-28.

geçirilmiştir[699]. Aynı devirde Şah İsmâîl'in teşvîkiyle zuhûr eden ikinci bir isyân kıvılcımı ise, Osmanlı Devleti'ne bağlı Şam vilâyetinde meydana gelmiştir. I. Selim'in Şam'dan ayrılmasından sonraki bir tarihte kaleme alınıp, Musul sancak beyi Mehmed Bey imzasıyla merkeze gönderilmiş olan mektûptan ve *Hadîdî Tarihi*'nde verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Şah İsmâîl'le Osmanlı'nın Şam vâlîsi Canberdi Gazâlî arasında bu devirde elçiler gidip gelmiştir. Canberdi Gazâlî, Şah İsmâîl'e gönderdiği elçi vâsıtasıyla Şam ve Mısır bölgelerinin fethi için ondan yardım istemiştir[700]. Aynı husûslar, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın araştırma yapıp, merkeze göndermiş olduğu başka bir mektûpla da kanıtlanmaktadır.

İhâneti ve isyân teebbüsünü kesinlikle affetmeyen, merkezî otoriteye rakîp olup onu sarsacak ve mevcût düzeni bozabilecek her türlü eylemi şiddetle bastırmaya meyilli olan I. Selim'in bu durum karşısında sessiz kalmış olması ve hattâ vâlîyi birkaç kez değerli eşyalarla ödüllendirmesi ilginç bir vâkıadır. Bu durumu açıklamaya teşebbüs eden muhtemel bir görüşe göre, I. Selim, Şah İsmâîl'i az sayıda bir orduyla Suriye'ye çekip, burada ölü veya canlı olarak ele geçirebilmek için Şam vâlîsinin faâliyetlerini başından beri desteklemiştir[701]. Günümüz araştırmacıları tarafından varsayılan bu plan, tarihin bu diliminde gerçekleşmemiştir. Bilakis, I. Selim'in 926/1520'deki ölümü üzerine Canberdi Gazâlî isyân bayrağı açmış, adına hutbe okutup para bastırmıştır[702].

926 yılının zi'l-kade ayında (kasım 1520) başlayan isyân yaklaşık bir sene devâm etmiştir. Etrafına on beş, yirmi bin kadar asker toplayan Şam vâlîsi Halep ve Mısır'ı ele geçirme planları yapmıştır. Bu kapsamda Halep üzerine asker sevk edip,

---

[699] Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 283-284; Solakzâde, *Târîh*, s. 414-415; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 347-348; Şükrî, *Selim-nâme*, s. 297-302; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 297; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 120; Uysal, "Şah İsmail", s. 47.

[700] TSMA, Nr. 5469/2; Hadîdî, *Tevârîh*, s. 422-423; Feridun Emegen, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, İstanbul 1993, VII, s. 142. Musul sancak beyinin mektûbunun latinize edilmiş metni için bkz. Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Şah İsmail ve Canberdi Gazali İsyanı", (trc. Mahmut H. Şakiroğlu), *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, V, sy. 13 (Ocak 1989), s. 230-232; Canberdi Gazâlî, Safevîler'in Bağdâd vâlîsi vâsıtasıyla Şah İsmâîl'e işbirliği teklîfi göndermiştir. Aynı olaydan haberdar olan Hit sancakbeyi Bâli b. Ahmed Bey, merkeze bir arîza yazıp, durumu Osmanlı pâdişâhına bildirmiştir (Bkz. TSMA, Nr. 1021). Aynı husûslar, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın araştırma yapıp, merkeze göndermiş olduğu başka bir mektûpla da kanıtlanmaktadır. Bkz. TSMA, Nr.6627/2; Mektûbun latinize edilmiş metni için bkz. Bacqué-Grammont, "Şah İsmail", s. 233-234.

[701] Bacqué-Grammont, "Şah İsmail", s. 235.

[702] Solakzâde, *Târîh*, s. 436; İbn Zünbül, *Târîhü's-sultân Selim Han*, s. 122; Emegen, "Canbirdi Gazâlî", s. 142.

şehri kuşatmıştır[703]. Bunun üzerine Halep'te bulunan Karaca Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'a yazmış olduğu mektûbunda, Canberdi Gazâlî'nin isyân ederek, Haleb'i muhâsara ettiğini bildirmiş ve merkezden yardım talep etmiştir. Talep üzerine vezîr Ferhâd Paşa başkanlığındaki elli bin kişilik bir Osmanlı ordusu, Halep ve Şam taraflarına sevk edilmiştir[704]. Dulkadırlı Alî Bey'in de bu orduya takviyede bulunması istenmiştir. Ferhat Paşa ve Ali Bey Şehsuvaroğlu'nun çabaları sonucunda Canberdi'nin kuvvetleri Halep'ten çekilmiş ve Şam taraflarında bir köşeye sıkıştırılmıştır. Bu civârda meydana gelen savaşta Canberdi Gazalî öldürülmüş, isyân ise bastırılmıştır (27 Safer 927/6 Şubat 1521)[705]. Rivâyetlere göre, Şah İsmâîl de Canberdi isyânını başlangıçtan itibâren desteklemiş ve âsî vâlîye on adam göndererek planlarını gerçekleştirebilmesi için ona yardımda bulunmuştur. Hattâ âsî vâlîye yardım amacıyla Osmanlı sınırına kadar gelmiş, ama Canberdî'nin yenildiğine dâir haber ona ulaşınca Kazvin taraflarına gitmiştir[706].

Kanunî Sultan Süleyman iktidârının ilk yıllarında da Osmanlı-Safevî ilişkilerinde gerginlik hüküm sürmüştür. Gerginliğin muhtemel sebepleri arasında I. Selim devrindeki politikanın devâm ettirilmesi ve Şah İsmâîl'in Canberdi İsyânı'nı destekleme teşebbüsü gösterilebilir. Müteâkip yıllarda ise Osmanlı-Safevî ilişkilerinde yumşama meydana gelmiş ve Kanunî babasının Safevîler'e karşı uyguladığı birçok yaptırımlarda değişiklik yapma gereksinimi hissetmiştir. Bu kapsamda ekonomik ambargo kaldırılmış, hapiste olan Acem tâcirleri serbest bırakılıp, malları emânete alınmışsa iâde, yoksa tazmîn ettirme yoluna gidilmiştir[707]. Ekonomik alandaki bu düzenlemelerden kaynaklanan olumlu hava, diplomasiye de yansımıştır. Diplomatik düzeydeki ilk ilişkiler 929/1523 yılının son baharında başlatılmıştır. Bu tarihte Şiî ulemâsından Tâcüddin Hasan Halîfe başkanlığında beş yüz kişiden müteşekkil bir Safevî elçilik heyeti, mutantan bir şekilde İstanbul'a gelmiştir. Bu heyetten yirmi kişi

---

703 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 308.
704 İbn Zünbül'e göre Osmanlı ordusuna Ayas Paşa komutan tayîn edilmiştir. Bkz. İbn Zünbül, *Târîhü's-sultân Selim Han*, s. 122.
705 Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 294-295; Solakzâde, *Târîh*, s. 435-436; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 476; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 308.
706 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 142-143.
707 Bacqué-Grammont, "Osmanlılar ve Safevîler", s. 214; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 128-129.

karşıya, yani İstanbul'a alınmış, geri kalanları ise Üsküdar'da alıkonulmuştur[708].

Devrin sadrazamıyla görüşmelerde bulunan Safevî elçisi, onun vâsıtasıyla Şah İsmâîl'in mektûbunu Kanunî Sultan Süleyman'a ulaştırmıştır. Mektûpta Şah İsmâîl, tahta cülûsu ve Rodos fethi dolayısıyla Kanunî'yi tebrîk etmiş, ayrıca I. Selim'in ölümünden dolayı oğluna başsağlığı dileğini iletmiştir[709].

Safevî elçisi tüm teşrîfât kurallarına uyularak ağırlanmış ve Sultan Süleyman'ın mektûbu berâberinde ülkesine uğurlanmıştır. Cövri Çelebi tarafından kaleme alınan mektûpta, bağsağlığı dileklerinin, cülus ve Rodos fethi dolayısıyla gönderilen tebrîklerin kabûl edildiği ifâde edilmiştir[710]. Söylenebilir ki mektûplaşmalar şeklinde cereyân eden bu görüşmeler, sadece diplomatik düzeyde kalmış ve hiçbir şekilde sonraki süreçte meydana gelecek diğer Osmanlı-Safevî çatışmalarını engelleyecek nitelikte olmamıştır. Nitekim sonraki süreçte Kanunî ile I. Tahmasb arasında da savaşlar vukû bulmuştur. Bu savaşların, I. Selim'le I. Şah İsmâîl devrinde temelleri atılmış olan tarihî çatışmanın başka safhalarını teşkîl ettiği söylenebilir.

[708] Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 134.

[709] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 525–526; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 329–330; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 195; Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*, s. 123; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 144; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 134; Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye*, s. 174-175.

[710] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 526–527; Nevâî, *Şâh İsmâîl Safevî*, s. 333–334; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 197; Sabbâğ, *Târîhü'l-alâkâti'l-Usmâniyye'l-Îrâniyye*, s. 175-176.

BEŞİNCİ BÖLÜM
ŞAH İSMÂÎL İKTİDÂRININ SON ON YILI

Şah İsmâîl iktidârının son devri, Çaldıran Savaşı'ndan sonraki on yılı kapsamaktadır. Bu on yıllık süre zarfında Şah İsmâîl'in Güney Kafkasya'ya yönelip, Gürcistan, Şeki ve Şirvan meseleleriyle ilgilendiği ve bu bölgeleri itâati altına almaya çalıştığı görülmektedir.

1. Şirvan, Şeki ve Gürcistan Meseleleri

906/1500 yılında İsmâîl Safevî'nin Şirvan taraflarına sefer düzenlediğini üçüncü bölümün ilgili sayfalarında kayd etmiştik. Yine bu sefer sırasında Şirvanşahlar Devleti'nin yenilgiye uğradığı ve Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın da bu savaşta katledildiğinden bahsetmiştik. Fakat bu sefer hiçbir şekilde Şirvanşahlar Devleti'nin sona erdiği anlamına gelmiyordu, bilakis Safevîler'in bölgeyi terk etmesinden sonra Şirvanşahlar yeni bir mücâdeleye girişmişlerdi.

Ferruh Yesâr'dan sonra Şirvanşahlar tahtına oğlu Behram Bey oturmuştur. Ancak Şah İsmâîl'in komutanlarından Hülefâ Bey'in Şehrinov'a yönelmesi üzerine Behram Bey Şirvan'dan ayrılmış ve böylece Şirvan tahtı kardeşi Kazı Bey'e kalmıştır. Bu yeni Şirvanşah ise sadece altı ay iktidârda kalabilmiştir. 907/1501'de oğlu Sultan Mahmûd ona karşı isyân edip onu öldürmüş ve Şirvan tahtını ele geçirmiştir. Ne var ki bu devirde bölgeye kargaşa hâkim idi. İstikrârın söz konusu olmadığı bir ortamda Sultan Mahmûd da bir şey yapamayıp, toplam birkaç gün devlet başkanı olabilmiştir[711]. Aynı günlerde halkın desteğini de arkasına aldığı söylenen başka bir Şirvanşah, yani İbrâhîm Şeyhşah onu Şirvan tahtından uzaklaştırmayı başarmıştır. Tahttan uzaklaştırılan Sultan Mahmûd ise Şah İsmâîl'e sığınmak zorunda kalmıştır. Aslında Sultan Mahmûd'la birlikte Şah İsmâîl'in bölgeye bıraktığı nâîb Şahgeldi Ağa[712] da Şirvan'ı terk etmiş ve Şirvan tamâmen kontrolsüz bir bölge hâline gelmiştir.

---

[711] Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 317.

[712] 907/1501 yılında Akkoyunlu Elvend üzerine yürüyen İsmâîl Safevî, yakın adamlarından Hüseyin Bey Lala'yı Şirvanâ nâip tayîn etmiştir. Ama aynı zât, sonraki günlerde meydana gelecek kanlı mücâdelede İsmâîl'i yalnız bırakmak istememiş ve kendi adamlarından Şahgeldi Ağa'yı Şirvan nâibi tayîn etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 314; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 57.

911/1505 yılında Şah İsmâîl'in dikkatini bir kez daha Şirvan'a yönelttiği görülmektedir. Sultan Mahmûd komutanlığında bir Safevî ordusunu Şirvan'a gönderen Şah İsmâîl, muhtemelen Şirvan'ı zaptetme planları yapıyordu. Safevî ordusu karşısında dayanamayacağını anlayan Şeyhşah II İbrâhîm, Gülistan Kalesi'ne çekilmiş ve savunma hazırlıklarına başlamıştır. İki ay boyunca Safevîler'in muhâsarasında kalan Gülistan Kalesi tam düşeceği sırada beklenmedik bir olay vukû bulmuştur. Sultan Mahmûd'un hizmetçilerinden birisi geceleyin çadırına girerek onu öldürmüş ve kafasını da Şeyhşah'a göndermiştir. Durumdan oldukça memnûn kalan Şeyhşah, aynı gece kaleden dışarıya saldırı düzenleyerek Safevî ordusunu yenilgiye uğratmıştır[713]. Ne var ki Şeyhşah'ın kendisi de sonraki yıllarda Safevîler'in saldırılarına dayanamayacağını anlmış ve bundan dolayı barış ve antlaşma yolları aramaya başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonunda Şeyhşah, Safevîler'in hâkimiyetini tanımış ve Şah İsmâîl'in adına para bastırmıştır[714].

Müteâkip yıllarda Şeyhşah'ın bir kez daha bağımsızlık faâliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda Osmanlı sarayı ile iletişime geçerek birtakım diplomatik teşebbüslerde bulunmuştur. Bu tür diplomatik çabalarla Safevîler'e karşı mücâdelede Şeyhşah'ın Osmanlı yardımı ummuş olduğu muhtemeldir[715]. Aynı günlerde meydana gelen başka bir olay, yani Şah İsmâ'il'in Dulkadırlı Seferi (913/1508), Şeyşah'ın bu tür bağımsızlık faâliyetlerini ateşlemiştir. Şah İsmâîl'in Dulkadıroğullar'ı ile mücâdelesinden istifâde eden Şeyhşah, isyân bayrağı açarak Şah İsmâîl'in elçilerine saygızılık yapmış ve bunun peşisıra yıllık vergiyi de göndermemiştir[716]. Şirvan'da vukû bulan olaylar, Şah İsmâîl'in dikkatini hemen çekmiştir. Bundan dolayı Şah İsmâîl, Dulkadırlı Seferi'nden sonra, Şirvan üzerine bir sefer düzenlemiştir (915/1509). Kür Nehri'ni geçen Safevî ordusu karşısında Bakü ve Şabran kaleleri mukâvemet gösterememiş ve her iki kale Safevîler'in tâbiyetine geçmiştir[717]. Şeyhşah ise Baygurd Kalesi'ne çekilmiştir. Komutanlarından birisini Şemahi üzerine gönderen Şah İsmâîl'in

[713] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 178; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 55.
[714] Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 318.
[715] M.X. Ne'metova, *Şirvanın XIV-XVI Esrler Tarixinin Öyrenilmesine Dair*, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1959, s. 130.
[716] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 501; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 36.
[717] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 133; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 502; Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî,* s. 60.

kendisi ise Derbend üzerine yürümüştür. Derbend bir süre mukâvemet göstermiş, ama en sonunda teslîm olmayı kabûl etmiştir. Dolayısıyla Şirvan bölgesi yeniden Şah İsmâîl'in eline geçmiştir[718]. Şeyhşah II. İbrâhîm de mukâvemetin bir işe yaramayacağını anlamış ve sonunda anlaşma yolları aramaya başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonunda Şeyhşah, yeniden yıllık vergi vermeğe razı olmuştur. Bundan sonraki yıllarda Şah İsmâîl'le Şeyhşah arasında ilişkilerin akrabalığa varıncaya kadar geliştiği görülmektedir. Zira bu süreçte Şeyhşah, Şah İsmâîl'i Horasan fethi sebebiyle tebrîk etmiş ve Sam Mirza'nın mevlidi sebebiyle Şah İsmâîl'e elçi ve hediyeler göndermiştir. Bunlara ilâveten, 925/1518'de Şeyhşah, Tebriz'e gitmiş ve Şah İsmâîl'le görüşüp ona bağlılığını ifâde etmiştir[719]. Bu buluşma sırasında Şeyhşah, Şah İsmâîl'den saygı görmüş ve Şirvan'daki hâkimiyetinin tescîli anlamında bir fermânla Şirvan'a dönmüştür. Şirvan'a dönüşünden sonra oğlu Sultan Halîl'i Tebriz sarayına göndermiştir. Akâbinde Şah İsmâîl'le yakınlığını pekiştirmek amacıyla Şah İsmâîl'in kızı Perihan Hanım'ı oğlu Halîl'e istemiştir. Şah İsmâîl'in bu talebi kabûl etmesi üzerine bu düğün gerçekleşmiştir[720]. Şah İsmâîl'le Şeyhşah arasındaki akrabalık bağı, Şah İsmâîl'in başka bir isteği üzerine bir kat daha pekişmiştir. Şah İsmâîl'in Şeyşah'ın kızı ile evlenme isteği, onu pek memnûn etmiştir. 25 Zi'l-hicce 919/ 5 Kasım 1523'te Tebriz yakınlarında Şeyhşah'ın kızıyla Şah İsmâîl arasında dillere destan bir düğün yapılmıştır[721].

Şeyhşah II İbrâhîm'in 930/1524'te ölümü üzerine onun yerine Şirvanşahlar tahtına oğlu II Halîlullah geçmiştir. Sultan Halîl nâmıyla da bilinen bu zât, Şah İsmâîl'in kızı Perihan Hanım'la da evliliğini kullanarak, diğer taht vârislerini kolayca bertaraf edebilmiştir. Saltanatının ilk yıllarında Sultan Halîl'in Tebriz sarayı ile iyi geçinmeğe çalıştığı görülmektedir[722]. Ancak Şah İsmâîl'in 930/1524'deki ölümü üzerine Tebriz sarayının ona münâsebeti değişmiş, I. Tahmasb ona inanmamış ve Sultan Halîl'in faâliyetlerinden şüphe duymaya başlamıştır. Şirvan hükümdarı, her ne kadar

---

718 Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 57–58.
719 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 208; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 186.
720 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 571; Cihangir Zeynel oğlu, *Şirvanşahlar Yurdu*, İstanbul: Sebat Matbaası, 1931, s. 145-146.
721 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 599-600; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 320; Parsadust, *Şah İsmâîl,* s. 580; Zeynel oğlu, *Şirvanşahlar Yurdu*, s. 146.
722 İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 37.

bağımsızlık eylemlerinde bulunmamış olsa da, I. Tahmasb'a karşı ayaklanan Gîlân hâkimi Sultan Muzaffer'e sığınak vermiştir. Bu olay, I. Tahmasb'ın şüphelerini arttırmış ve Şirvan-Safevî münâsebetlerini kopma noktasına getirmiştir. I. Tahmasb'ın Şirvan bölgesini Safevîlere birleştirmek için beklediği fırsat geç kalmamış ve II. Halîlullâh'ın 942/1535'deki ölümü üzerine Şirvan tahtına oğlu Şahruh çıkmıştır. On beş yaşındaki bu küçük Şirvanşah istikrârı sağlayıp, ülkesine muktedir olamamıştır. Yerli feodalların iktidâr ihtirâsına Kalender İsyânı[723] da ilâve olununca, Şirvan'ın siyâsî durumu, oldukça kötüleşmiştir. Şirvan'daki siyâsî karışıklıktan faydalanan Safevîler de bu esnâda Şirvan'a girmişlerdir. Çatışmalar sırasında son Şirvanşah Şahruh, mağlûbiyete uğramış ve esîr düşmüştür[724]. Sonraki günlerde Tebriz'e götürülmüş ve bir yıl sonra burada idâm edilmiştir. Şirvan bölgesi ise iktâ olarak I. Tahmasb'ın kardeşi Alkas Mirza'ya verilmiştir[725]. Yaklaşık olarak bin sene Şirvanşahlar tarafından yönetilen Şirvan bölgesi de böylece Safevî Devleti'ne bağlı bir eyâlete dönüşmüştür[726].

906/1500 yılında meydana gelen Şirvan Seferi'nden önce Safevîler'in Gürcistan'la ilgilendiklerini ve III Kvarkvare üzerine yürüdüklerini yukarıdaki sayfalarda kaydetmiştik. Ne var ki bu seferler, aynı devirde ganîmet kazanma ve ordunun acil maddî ihtiyâçlarını giderme amaçı gütmüştür. Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise Şah İsmâîl'in yeniden Güney Kafkasya'ya yönelmiş, bilhassa Gürcistan'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Bu askerî operasyonların birkaç sebebi vardı. Öncelikle Gürcistan çarları devâmlı olarak Safevîler'e vergi ödeyen ve dolayı yolla da olsa Safevî tâbiyetinde olan Şeki taraflarına saldırıyor ve dolayısıyla da Safevî hudûtlarına tecâvüz etmiş oluyorlardı. Şah İsmâîl'in Gürcistan taraflarına sevk ettiği ordular da çoğu kez Gürcistan çarlaını cezâlandırma ve sınır güvenliğini sağlama amaçı güdüyordu. Bundan başka, bilindiği üzere Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmâîl Şirvan ve Gürcistan üzerinden geçen ticâret yolunu canlandırmak ve aynı bölgeler üzerinde kontrolü elde tutmak istiyordu. Yukarıdaki sayfalarda da belirttiğimiz üzere, bu yönde iki kervân yolu vardı (Şemahi-Bakü-Derbend yolu ve Nahçivan-Çukursaad-Tiflis yolu) ve bu yolların

---

723 943/1536 yılında Şirvan'da vukû bulan Kalender İsyânı hakkında bkz. Ne'metova, *Şirvan*, s. 132–134; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 38.
724 Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, s. 159; Zeynel oğlu, *Şirvanşahlar Yurdu*, s. 149.
725 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr,* III, s. 178; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 326.
726 İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 39; "Şirvanşahlar", *ASE*, X, s. 544.

güvenliği Safevîler açısından çok önemli idi. Gürcistan'ın müteferrik çarlıklarının "tarafsızlıkları" ve sürekli çatışma içinde olmaları bu yolların güvenliği için tehlike teşkîl etmekteydi. Şah İsmâîl devrinde Safevî ordusunun Gürcistan seferleri de bu meyandaki ufak tefek zorlukları da betaraf etme amaçı güdüyordu.

Safevîler'in Gürcistan seferleri için formal bahâneler bile bulunmuştu. Aynı devirde Gürcistan'ın birkaç çarlığa bölünmesi ve sürekli çatışma içinde olmaları Safevîler'in aynı çarlıkların işine müdâhale etmesine zemîn hazırlıyordu. İmeretiya Çarı Menüçöhr karşısında yenilgiye uğrayan Meshi (Samtsihi) Çarı IV. Kvarkvare (922-942/1516–1535) Şah İsmâîl'e gelmiş ve ondan askerî yardım talep etmişti[727]. Bunun üzerine Şah İsmâîl de, 923/1517'de Div Sultan komutanlığında Gürcistan'a bir ordu göndermiş ve İmeretiya Çarı Menüçöhr'ü mağlûbiyete uğratmıştır[728]. Mağlûbiyete uğrayan İmeretiya çarı ise firâr etmiş ve Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Burada Osmanlı sarayı ile görüşmelerde bulunan İmeretiya çarı, Osmanlı Devleti'nin desteğini de arkasına alarak, Gürcistan için ikinci bir teşebbüste bulunmuştur. Fakat Şah İsmâîl'in emîrlerinden olan Div Sultan'ın karşısında dayanamamış ve ikinci kez mağlûbiyete uğramıştır[729].

927/1521'de Div Sultan Rumlu, üçüncü kez Gürcistan sınırlarında görünmektedir. Çünkü aynı yıl içinde Kahetya çarı Şeki'ye hücum etmişti. Aynı günlerde Şeki hâkimi Hasan Bey de Şah İsmâîl'e mürâcaat etmiş ve yardım talebinde bulunmuştu. Onun talebine olumlu yanıt veren Şah İsmâîl, Div Sultan'ı üçüncü kez Gürcistan üzerine sevk etmiştir. Safevî ordusu Kanık (Alazan) ve Kabırrı (İori) nehirlerini geçerek, Gürcistan'a girmiş ve Gürcistan'ın iç bölgelerine doğru ilerlemeğe başlamıştır[730]. Safevî ordusu karşısında dayanamayacağını anlayan Kahetya çarı Levend Han (926-981/1520–1574) Div Sultan'ın huzûruna gelerek, anlaşma yolları aramış, onunla birlikte Nahçivan'da bulunan Şah İsmâîl'in huzûruna gelmiş ve barış talebinde bulunmuştur. Şah İsmâîl'in huzûruna gelenler arasında Gürcistan'ın diğer çarları, yani IV. Kvarkvare ve Davud Bey de vardı. Yapılan görüşmeler sonunda Gürcü çarları

---

[727] Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 379.
[728] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 54.
[729] Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, s. 157.
[730] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 215; Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 380.

Safevîler'e bağlılıkların ifâde edip cizye ve haraç ödemeyi kabûl etmişlerdir. Ancak bundan sonra Safevîler'le onlar arasında bir sulh mukâvelesi imzalanmıştır[731].

Çaldıran Savaşı sonrasında Şah İsmâîl'in yöneldiği bölgeler arasında Şeki de vardı. Bu dönemdeki Şeki-Safevî ilişkilerine dâir ilk kayıtlar 925/1519 yılına âittir. Aynı sene Şirvan, Reşt, Mazandaran hâkimleriyle berâber Şeki hâkimi Hasan Bey de Tebriz'e gelmiş ve Şah İsmâîl'le görüşmüştür. Hasan Bey bu görüşmede Şah İsmâîl'e olan sadâkat ve itâatini arz etmiştir[732]. Bu olaydan yaklaşık beş yıl sonra (930/1524), bu kez Şah İsmâîl Şeki taraflarında görülmektedir. Şah İsmâîl'in Şeki seferi dinlenme amaçlı olup, aynı bölgede ilkbaharın gelişini seyir maksadı güdüyordu. Şah İsmâîl'i burada Şeki hâkimi Hasan Bey ve Şeki'nin ileri gelenleri karşılamış ve ona "hoş geldin" demişlerdir. Bu ziyâret sırasında Şeki ve Gürcistan arasında yerleşen bir vâdîde büyük bir av merâsimi düzenlenmiş ve bu merâsime Safevî ve Şeki ileri gelenleri katılmışlardır. Av merâsimi sonrasında Şah İsmâîl'in Göytepe ve Silan yaylalarına uğramış ve oradan Erdebil taraflarına yönelmiştir[733]. Yolda Kahetya çarı Levend Han'ın Şeki'ye saldırıp, Şeki hâkimi Hasan Bey'i öldürdüğüne dâir haberi duyan Şah İsmâîl, âsî Gürcü çarına çok kızmış ve onu cezâlandırmak kararına gelmiştir[734]. Ancak Şah İsmâîl'in aynı günlerdeki ölümü sebebiyle bu sefer gerçekleşmemiş ve Gürcü çarı da cezâdan kutulmuştur.

2. Horasan İsyânı ve Übeydullah Han'ın Herat Seferi

Safevî Devleti'nin kuruluşu ve gelişimine paralel olarak Şah İsmâîl'in de 1510 dolaylarında Horasan bölgesine yöneldiğinden yukarıda bahsetmiştik. Yine aynı devirde Mâverâünnehr bölgesinde hüküm süren Özbek hanlarının da Horasan'ı kendi hâkimiyet alanlarına katmaya çalıştıkları ve bu meyanda Safevîler'le çıkar çatışmasına girdiklerini de zikretmiştik. Çaldıran Savaşı arefesinde I. Selim'in Özbek Übeydullah Han'a mektûp yazıp, onu kendi tarafına çekmek istediğini, Übeydullah Han'ın da Osmanlı sultanına olumlu yanıt verdiğini de kaydetmiştik.

---

731 Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 571-572; Şeref Han, *Şerefname*, s. 165-166; Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, s. 157–158; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 54.
732 Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 54.
733 Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, s. 53.
734 Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 55; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 210.

Çaldıran Savaşı'ndan sonraki on yıl boyunca da Horasan bölgesi yeniden Şah İsmâîl'le Özbek hanları arasında çatışma mıntıkası olarak karşımıza çıkmaktadır. 920/1514 yılının sonlarına doğru Horasan bölgesinde meydana gelen kıtlığa Özbekler'in saldırıları da ilâve olununca, bölgenin durumu kötüleşmiş ve Herat'ta isyân belirtileri baş göstermiştir. Horasan vâlîsi Zeynal Han Şamlu da Özbekler'e karşı koyamayınca, bölgedeki Safevî etkinliği zayıflamaya başlamıştır. Bu sıralar Sultan Hüseyin Baykara'nın torunlarından olan Muhammed Zaman Mirza de Belh'te isyân etmiştir. Horasan'daki buhranlı durum ve isyân haberi Şah İsmâîl'e ulaşınca, oğlu Tahmasb Mirza'yı Horasan vâlîsi, Emîr Han Musullu'yu ise onun lalası tayîn ederek, Horasan taraflarına göndermiştir[735]. 922 yılının rabîü'l-evvel (nisan 1516) ayında Herat'a giren Tahmasb Mirza, mülkî ve mâlî işlerle ilgilenmiş ve bölgeyi yönetmeye başlamıştır. Aynı devirde Belh şehrinde isyânı devâm ettiren Muhammed Zaman Mirza, Gurcistan bölgesine girmiş, Herirud civarlarında yağmalama faâliyetlerinde bulunmuş ve bölgeyi harâbeye çevirmiştir. Sonraki yıllarda Emîr Orduşah başta olmak üzere bölgenin diğer emîrleri ve Bâbür'le çatışmalara giren Muhammed Zaman Mirza'nın kuvvetleri zayıflamış, Bâbür karşısında yenilip, Belh'i Bâbür'e bırakmak zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra Gurcistan eyâletine geçip, Cürcan mıntıkasında meskûnlaşmıştır. Tahmasb Mirza ise İbrâhîm Sultan, Emîr Muhammed Mir Yûsuf ve Ahmed Sultan Afşar'ı Muhammed Zaman Mirza üzerine göndermiş ve onun bölgeye saldırılarını defetmek istemiştir. Müteâkip süreçte Bâbür, Muhammed Zaman Mirza'yı refâketine almış ve onu Belh vâlîsi tayîn etmiştir. Muhammed Zaman Mirza, bu yeni görevini Özbekler'in 922/1518'deki saldırısına kadar devâm ettirmiş ve bu tarihten sonra Belh'i onlara teslîm edip, 937/1530'deki ölümüne kadar Bâbür ve oğlu Humayün'un himâyesinde yaşamıştır. Özbekler'in 922/1518'deki saldırısına kadar Horasan bölgesinde isyân ve yağmalama faâliyetlerinde bulunup Safvîler'i uğraştıran bu emîr, 947/1540 yılında Humayün Şah'la Şirhan arasında Gang Nehri kıyısında meydana gelen savaşta nehirde boğularak ölmüştür[736].

Muhammed Zaman Mirza Gucistan'da istîlâ ve yağmalama faâliyetlerinde

---

[735] Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 553; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 186; Şeref Han, *Şerefname*, s. 160-161; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 201; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 86.
[736] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 204.

bulunduğu günlerde Tahmasb Mirza, İbrâhîm Sultan'ı ona karşı göndermiş ve Gucistan'ı ele geçirmiştir. Fakat onun Herat'a dönmesinden sonra Muhammed Zaman Mirza taraftarları yeniden toparlanmış ve bölgenin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Tahmasb Mirza, İbrâhîm Sultan'ı bir kez daha ona karşı göndermiştir. Bu sefer sayesinde Gucistan bölgesi fethedilmiş ve Muhammed Bey isimli bir Safevî emîri bölge yönetimine tayîn edilmiştir[737].

Özbek emîrlerinden Übeydullah Han, Horasan bölgesindeki isyân ve kargaşa ortamından faydalanarak, 927/1521 yılında bölgeye bir sefer düzenlemiştir. Yaklaşık otuz bin kişiden müteşekkil bir orduyla Amu Derya Nehri'ni geçen Özbek orduları Herat'a yönelmiş ve burasını ele geçirme teşebbüsünde bulunmuştur. Herat savunmasını, Kızılbaş komutanlarından Emîr Giyâseddin Muhammed b. Mir Yûsuf, Piri Sultan, Piri Ahmed, Hidâyet Bey ve Kâsım Bey ustlenmişlerdi. Kızılbaşlar, karşı tarafa aşırı derecede zarar vermek ve onları saldırıdan çekindirmek için şehir etrafındaki tüm mezraları yakıp savurmuş, buğday anbarlarını şehire taşımışlardır. Bu tedbîrle şehrin erzâk ihtiyâcını temîn etmenin yanı sıra, Özbek ordularına hiçbir ilâve zahîre kaynağı bırakmamışlardır. Herat yakınlarında kamp kuran Özbek ordusu, şehre hamle yapmış, fakat güçlü direnişle karşılaşmıştır. Savaşın uzaması ve erzâk sıkıntısı Özbekler'i olumsuz etkilemiştir. Bundan dolayı Übeydullah Han kuşatmayı kaldırıp, Buhara'ya dönmek zorunda kalmıştır[738].

Übeydullah Han'ın saldırısının defedilmesinden sonra da Horasan eyaletindeki buhranlı vaziyet aşılmamış, bu kez de Safevî emîrleri arasında sorun çıkmış ve Giyâseddin Emîr Muhammed b. Mir Yûsuf katledilmiştir. Bu haberler Tebriz'e ulaşınca, Şah İsmâîl ikinci oğlu Sam Mirza'yı Horasan vâlîsi, Durmuş Han Şamlu'yu da onun lalası tayîn etmiştir. Tahmasb Mirza ve lalası Emîr Han Musullu'yu ise geriye, Tebriz'e çağırmıştır[739].

Durmuş Han'ın bölgede geçirdiği idârî reformlar ve yerel yönetim kurumlarına Safevî yanlısı şahısların tayîninden sonra Horasan eyaletinde istikrâr oluşmuş ve Şah

---

[737] a.e., s. 204–205.
[738] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 214.
[739] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 206.

İsmâîl devrinin sonlarına kadar bölge çatışma ve kargaşadan uzak kalmıştır.

3. Şah İsmâîl'in Ölümü ve Saltanat Kavgaları

930/1524 yılının ilkbaharında Şah İsmâîl avlanma ve ilkbaharı seyrteme amacıyla Şeki bölgesine yönelmiştir. Şeki hâkimi Hasan Bey de çok mikdarda armağanla Şah İsmâîl'i karşılamaya çıkmıştır. Bu buluşmaya Safevî Devleti'nin ileri gelenleri ve Şirvanşahlar Devleti'ni idâre eden Şeyhşah II. İbrâhîm de katılmıştır. Şeki bölgesinin her tarafından kovalanan yabani atlar belli bir bölgede topalanmış ve bu bölgede büyük bir av merasimi düzenlemiştir[740]. Av merasiminin ardından Şah İsmâîl dedelerinin kabirlerini ziyâret amaçıyla Erdebil şehrine yönelmiştir. Ziyâretten sonra Serâb civârına gitmiş ve Sain Geduk'te konuşlanmıştır. Burada Şah İsmâîl'in sağlığı bozulmuş, doktor müdâhelesine rağmen durumu iyileşmemiş ve otuz yedi yaşlı Safevî şahı 19 Recep 930/23 Mayıs 1524 tarihinde vefât etmiştir. Bunun üzerine Şah İsmâîl'in cenâzesi Erdebil'e götürülmüş ve dedelerinin kabirlerinin yanına defnedilmiştir[741].

Şah İsmâîl'in ölümünden bir gün sonra boş kalmış olan Safevî tahtına Şah İsmâîl'in en büyük oğlu on yaşındaki Tahmasb geçmiştir. I. Tahmasb, her ne kadar üç yaşından dokuz yaşına kadar Herât'ta vâlîlik yapmış olsa da, bu devir lalası Emîr Han'ın himâyesinde gerçekleşmiştir. Şah İsmâîl gibi bir otoriter şahın ölümü sonrasında on yaşında bir şâhın hâkimiyeti temsîl etmesi, Kızılbaş ileri gelenleri arasında ademimerkeziyetçilik meyillerini güçlendirmiş, kavga ve çatışma ortamı oluşturup devletin zayıflamasına yol açmıştır. Aslında devlet işlerini I. Tahmasb'ın lalası olup, Rumlu oymağına mensûp Div Sultan idare ediyordu, ama onun otoritesine muhâlefet eden Ustaclu emîrleri Köpek Sultan ve Abdullah Han gibi nüfûzlu emîrler de vardı. Bundan başka İsfahan vâlîsi Çuha Sultan, Meşhed vâlîsi Burun Sultan, Hemedan vâlîsi Karaca Sultan gibi Tekelü beyleri de iktidâr hevasına kapılmışlardı. Şah İsmâîl'i mürşid-i kâmil olarak kabûl edip, ona canü gönülden bağlanmış olan bu kabîle reîsleri, Şah İsmâîl'in ölümünden sonra servet ve şöhret peşinden koşman emîrlere dönüşmüşlerdi.

---

[740] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 225.

[741] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 226; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, s. 187; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 94; Yusuf Bey Vezirof, *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1337, s. 28; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 278.

Tebriz'de oturarak, Ustaclu emîrleri ile baş edemeyeceğini anlayan Div Sultan, Özbekler'in Horasan'a saldırısını bahâne ederek, başkenti terk edip Taberistan'a yönelmiş ve diğer Kızılbaş emîrlerini burada toplantıya çağırmıştır. İsfahan vâlîsi Çoha Sultan Tekeli, Hemedân vâlîsi Karaca Sultan Tekeli, Meşhed vâlîsi Burun Sultan Tekeli, Şirâz vâlîsi Alî Sultan Dulkadır ve başkaları onun çağrısına olumlu yanıt verip, askerleriyle berâber onun ordusuna katılmışlar. Herat vâlîsi Durmuş Han ve Estarâbâd vâlîsi Zeynel Han, her ne kadar Div Sultan'a askerî yardımda bulunmamışlarsa da, ona karşı muhâlefet de göstermemişlerdir[742]. Askerî yönden yeterince kuvvetlendiğine inanan Div Sultan; Köpek Sultan ve Abdullah Han'ı ayrılıkta bertaraf etmek kararına gelmiştir. Bu meyanda Köpek Sultan'a mektûp yazmış ve kendisini Safevî nâibi olarak tanımasını teklîf etmiştir. Meselenin sulh yoluyla hallinden yana tavır koyan Köpek Sultan ise Kızılbaş emîrlerinin müşâveresini teşkîl etme ve sorunları burada çözme teklîfinde bulunmuştur. Türkmenkend isimli yerde vukû bulan görüşmeden sonra sorun çözülmüş gibi gözüküyordu. Zira bu toplantıda Safevî eşrâfı mutâbakata varmış ve I. Tahmasb'ın Tebriz yakınlarındaki sarayına gitmişlerdir[743]. Ne var ki Kızılbaş emîrleri arasındaki bu sukûn devri geçici olup, kısa bir süre sonra yeniden iktidâr kavgası başlamış ve bu kavgalar her iki Safevî emîrinin sonunu getirmiştir. 933/1527'de Köpek Sultan, 934/1528'de ise Div Sultan öldürülmüştür. Boş kalan emîrü'l-ümerâlık ve vekîllik makâmlarına ise Çoha Sultan Tekeli oturmuştur. Yeni emîr, diğer Kızılbaş kabîlelerinin kıskançlığına ve başkaldırısına sebep olacak politik bir hata yapmış ve devlet vazîfelerine çoğunlukla Tekeli oymağından olan beyleri tayîn etmiştir[744]. Sonuç itibâriyle, Çoha Sultan da iktidârı tamâmen ele geçirip, ülkede istikrârı sağlayamamıştır. Onun 937/1531'deki katli, Safevî Devleti'ni yeni bir çatışma ve istikrârsızlığa sürüklemiştir. Söz konusu durum Osmanlı Pâdişâhı Kanunî Sultan Süleyman'ın Azerbaycan seferlerine kadar devâm etmiştir. Safevî ileri gelenleri, dışarıdan vâkî olan bu tehlike karşısında birleşmek ve iç sorunları geçici olarak ertelemek zorunda kalmışlardır. Sonraki yıllarda ise devleti yönetebilecek yaşa erişen I. Tahmasb, Kızılbaş eşrafının direncini kırıp, merkezî hâkimiyeti güçlendirebilmiştir.

---

[742] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 59.
[743] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 59.
[744] Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması", s. 383.

4. İsmâîl Safevî Şahsiyeti

25 Receb 892 yılında Erdebil'de doğan İsmâîl, Safeviyye şeyhi Haydar'ın Akkoyunlu pâdişâhı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Beyim'le evliliğinden doğan üç erkek oğlundan biri olmuştur. İki yaşında olduğu günlerde babası Şeyh Haydar savaş meydanında öldürülmüştür. Üç yaşında bulunduğu günlerde ise annesi ve kardeşleriyle İstahr Kalesi'nde hapse atılmıştır. Hayâtının yaklaşık beş yılı hapishanede geçen bu küçük Safeviyye vârisi, hayâtının ilk on yılı boyunca babasını, annesini ve kardeşlerini kaybetmiş, kendisi ise Safeviyye Tarîkatı'na sâdık müntesiplerin fedâkarlığı ve çabası sayesinde düşmanlarından kurtulabilmiştir. Yaklaşık beş yıl boyunca Lâhicân'da Safeviyye müntesiplerinin himâyesinde bulunan İsmâîl Safevî, olgunluk yaşına erince, Akkoyunlu şehzadelerinin taht kavgalarından da faydalanarak, iktidâra uzanmayı başarmıştır. Muhtemel bir görüşe göre, âilesi ve taraftarları etrâfında meydana gelen şiddet eylemleri, bu genç Safevî şeyhinin hâfızasında derin izler bırakmış ve sonraki hayât yolunda onu şiddet eylemlerine itmiştir.

Safeviyye Tarîkatı'nın soydan geçme şeyhi olan Şah İsmâîl, yalnız cismânî sıfat ve salâhiyeti hâiz bir hükümdar olmayıp, aynı zamanda rûhânî bir reîs, diğer bir ifâdeyle, tüm müfrit Şiî Türk kabîlelerini kendi etrâfında birleştiren bir tarîkatın başında bulunan bir "mürşid-i kâmil" olmuştur[745]. Bu vasfından dolayı taraftarları, bazen aşırıya gidip, onu "kurtarıcı" veya "Allah'ın cismânî tecellisi" olarak görmüşlerdir[746]. Onların bu ifrât yönelimleri karşısında İsmâîl'in suskun kalıp, musâmahakar davranarak, onlara karşı sert tavır takınmadığı söylenmektedir[747]. Muâsırlarından Venedikli bir tâcir, bu aşırı ihtirâm ve tazîmi şöyle tasvîr eder: "…bu sûfîyi memleketinde halk bir tanrı gibi sevmekte ve ona sonsuz saygı göstermektedir. Ordu mensûplarından bir kısmı, zırhsız savaşa girmekte ve savaşın en kızgın anında Şah İsmâîl'in onları koruyacağına inanarak, düşmanlarıı üzerine atılmaktadırlar…"[748]. *16. Asırda Yazılmış Anonim*

---

[745] Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 29; M. Fuad Köprülü, "Âzerî", *İA*, İstanbul 1961, II, s. 133

[746] Birtakım Avrupalı ve Türk araştırmacılar Şah İsmâîl'in şiirlerinde aşırıya gittiğini ve müridler tarafından ona yüklenen "uluhiyyet" vasfını kabûl ettiğini belirtmektedirler. Bu husûs üzerinde ısrârla duran araştırmacılardan birkaçının çalışmaları için bkz. Mazzoui, *Origins of the Safawids*, s. 73; Savory, *Iran*, s. 23; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 169-170; Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 89; Mîr Caferî, "Safevîler Devrinde İran", s. 43

[747] Woods, *Akkoyunlular*, s. 302.

[748] Browne, *History of Persia*, IV, s. 23, 50-51, 61, Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 32–33; Browne, *History of Persia*, IV, s. 23; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 101; Mîr Caferî, "Safevîler Devrinde İran", s. 43.

Osmanlı Tarihi isimli bir kaynakta ise Şah İsmâîl'in "peygamberlik iddiası" ile ortaya çıktığını ve taraftarlarının da ona bu gözle bakıp, bu fikri benimsedikleri kaydedilmektedir[749]. Bundan başka Şah İsmâîl'e "Mehdî" vasfının da yüklendiği bilinmektedir[750]. Aslında şiirlerinde bu görüşü destekleyen motifler de vardır. Ancak bu düşünceleri "vahdetü'l-vücûd" nazeriyesi kapsamında değerlendirmekte yarar vardır. Çünkü Şah İsmâîl tarîkat ve tasavvuf ehli olan bir gelenekten gelmektedir. Bundan başka bu tür şiirlerini Seyyid Nesîmî (ö. 820/1417) ve Hallâc Mansûr'a (ö. 309/922) nazîreler olarak yazdığını da belirtmektedir. Şiîrlerinden birinde "ene'l-hakk" düşüncesini Hallâc Mansûr'dan aldığını net olarak ifâde etmektedir[751].

Şah İsmâîl'le taraftarları arasındaki şeyh-mürid ilişkisinin, bazı durumlarda sınırları aştığı kesindir. Örneğin, müridler, birbirileriyle karşılaştıklarında "selâmun aleykum" yerine *şah* derlerdi. Hasta ziyâretinde duâ etmek yerine *şah* söylemekle yetinirlerdi. Kendilerine: – "Bunca zahmete katlanarak Erdebil'e gideceğinize, Kâbe'ye gitseniz, Resûlullâh'ın kabrini ziyâret etseniz daha iyi olmaz mı?" denilince, onlar da: – "Biz diriye varırız, ölüye değil." diye cevâp verirlerdi[752]. Bu durumu Şah İsmâîl'in çok iyi kullandığı, şahlığı şeyhlikle mezcedip, rûhânî gücüne siyâsî gücü de katmak sûretiyle devletin sınırları dışındaki toplulukları kendisine bağladığı görülmektedir. Onun emr ve fermânlarına karşı gelen, sadece devlet otoritesine karşı gelmeyip, aynı zamanda tarîkat şeyhinin buyruğuna da karşı gelmiş oluyordu. Mevzûbâhis ilişkiden, Şah İsmâîl, iktidârının ilk on dört yılı boyunca çok istifâde etmiştir. Ancak Çaldıran Savaşı'ndan sonra, Safevî sınırları dışındaki bölgelerin ahâlîsi üzerinde Şah İsmâîl'in nüfûz ve etkinliği zayıflamış ve bundan dolayı ilişkilerde de kopukluk meydana gelmiştir.

Rakîpleri onu efsânevî Turan hükümdarı Efrâsiyâb'a eşdeğer tutuyorlardı.

---

[749] *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 178.
[750] Şah İsmâîl'e "Mehdîlik" atfı husûsunda bkz. Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, s. 178; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 15.
[751] *Şah İsmâîl Safevî-Edebî Hayâtı ve Nefesleri*, (haz. Sadeddin Nüzhet Ergun), İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1956, s. 58-59, 156.
[752] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 268; Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 89; Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, s. 125; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 27-28; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai*, s. 21; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 24.

Bunun yanında Şah İsmâîl'i "Acem sipâhsaları" da adlandırıyorlardı[753]. Bazen zındık, kâfir ve mülhid isimlerini de ona takıyorlardı[754]. Şah İsmâîl'e "Deccâl" yakıştırmasının yapıldığı hâller de olmuştur[755]. Onu büyük komutan ve çağın "Dahhâk"ı diye adlandırıyorlardı. Bundan başka ondan "Dârâb" veya "Dâryâb" (Daryus) diye bahsediyorlardı[756]. Bazı durumlarda ise Şah İsmâîl'in "Sâhipkıran" olarak adlandırıldığı da görülmektedir[757]. Safevî tarih yazıcılığında ise "Hakan-ı İskender Şan"[758], "Hakan-ı Süleymân Şan"[759] ve "Ebü'l-Muzaffer Şah İsmâîl el-Hâdî el-Vâlî"[760] lakaplarıyla anılmıştır.

Anne kucağında ninni yerine dedelerinin kahramanlık hikâyelerini dinlemiştir. Muhtemelen bu sebeple askerlik işlerine merak salmış ve birtakım meşgaleler sonunda büyük bir fizikî güce sâhip olmuştur. Bu fiziki gücünün ilk görünümünü, henüz olgunluk yaşında ortaya koymuştu. On iki yaşındayken Tercan yakınlarında yerleşen Sarıkaya Yaylası'nda bir av merâsimi düzenlemiş ve bu av merâsiminde bir ayı avlamıştır[761]. Daha sonra İrâk'ta da aynısına benzer bir olay gerçekleşmiş ve Şah İsmâîl burada bir aslan avlamıştır[762]. Aslında Şah İsmâîl'in av merâsimlerine çok önem verip, yılın muhtelif mevsimlerinde, özellikle ilkbahar ve güz dönemlerinde Gîlân, Karabağ, Şahdağı, Erzincan, Hemedan, İsfahan, Horasan ve Şeki bölgelerinden birinde av merâsimleri düzenlediği bilinmektedir. Av düşkünü olması hasebiyle aslan haberi getirene at ve eyer, panter haberi getirene de eyersiz at verilmesini buyurmuştu[763]. Aslan ve panter avlamaya yalnız giderdi. Ancak büyük av merâsimlerine Şah İsmâîl'le birlikte Safevî Devleti ileri gelenleri ve ordu da katılıyordu. Av merâsimleri, genellikle

---

753 Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 209; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 177.
754 Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 379; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 169, 178.
755 Hadîdî, *Tevârîh*, s. 386.
756 Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 140; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 209; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 177; Browne, *History of Persia*, IV, s. 14.
757 Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 34; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai*, s. 28-29.
758 Örnek olarak bkz. Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 33, 51, 90, 101, 115, 127, 133, 137, 164, 169, 177, 207, 225.
759 Münşî, *Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, s. 53, 54, 56; 60, 64, 69, 70, 74.
760 Malekzadeh, *Şah İsmail-i Safevi'ye Ait Kupa*, s. 266.
761 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 44-45; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 452-453; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 100; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai*, s. 22.
762 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 128; Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 496; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 100.
763 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 227; Browne, *History of Persia*, IV, s. 82; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 99.

önemli askerî seferlerden sonra düzenlenirdi[764]. Muhtemelen av merâsimleri sayesinde ordu hem dinlenmiş oluyor, hem de askerin savaş alışkanlığı canlı tutulmuş oluyordu[765].

Şah İsmâîl'in ölümü hakkında da avcılıkla ilgili bir rivâyet vardır. Bu rivâyete göre, ölümünden birkaç hafta önce Şeki'ye gitmiş ve bu civârda ava çıkmıştır. Ancak av sırasında yerli ahâlîden birkaç kişi gelip, bu bölge hayvânlarının avlanmadığını, hayvânlara kimsenin dokunmadığını ve dokunanın nazara geldiğini belirtmiştir. Şah İsmâîl ise bu tavsiyeleri dinlemeyip, burada bir av merâsimi düzenlemiştir. Nitekim avdan birkaç gün sonra hastalanmış ve vefât etmiştir[766]. Gerçekte ise ölümü verem hastalığından dolayı olmuştur[767].

Şah İsmâîl, yapı yönüyle orta boylu, yakışıklı ve saçları kızıla çalan bir hükümdardı. Doğuştan sol elini iyi kullanabiliyordu. Devrinin çoğu kahramanlarından kuvvetli olup, savaş âletlerini kullanmakta mâhirdi. Düzenlenen ok atma musâbakalarında her on elmadan yedisini vurabildiği söylenmektedir[768].

Şah İsmâîl'im dört erkek (Tahmasb, Sam, Alkas ve Bahram) ve beş tane de kız çocuğu (Haneş, Perihan, Mehin Banu, Firengis ve Zeyneb) olmuştur[769].

5. Şah İsmâîl'in Şâirliği ve Edebî Muhiti

Şah İsmâîl bir siyâset adamı, devlet yöneticisi ve tarîkat şeyhi olmanın yanı sıra, Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yazan duyarlı bir şâir de olmuştur. Hece vezninde halka yönelik siyâsî ve âşikâne şiirler yazmakla birlikte, arûz vezninde klasik şiire örnek teşkîl edecek eserler de meydana getirmiştir[770]. Şiirlerini "Hâtâî" veya "Hatâyî" mahlasıyla yazdığı bilinmektedir. Bu mahlası kabûl etmesi çeşitli sebeplere

[764] Toplu av merâsimlerinden birisi 910/1505 yılında düzenlenmişti. Bu av merâsimi "Kuner Öleng" ismiyle meşhûrdur. Aynı av merâsiminin ayrıntılı tasvîri için bkz. Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 481-482. Başka bir av merâsimi ise 916/1511 yılında Kum taraflarında düzenlenmişti. Bkz. Hândemîr, *Habîbü's-siyer*, IV, s. 521-522.
[765] Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 23–24.
[766] Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 24; Ö. Uluçay, *Şah Hatayi ve Alevîlik*, s. 30.
[767] Mir Hidayet Hesari, "Şah İsmayıl Xetainin Yaşayışı ve Yaradıcılığı", *Şah İsmayıl Xetai (xronoloji-tarixi me'lumatlar)*, (ed. Axund Hacı Kerbelayi Soltan Hüseynqulu oğlu), Bakı: "Ozan", 1997, s. 331, 336.
[768] Browne, *History of Persia*, IV, s. 22-23, 61.
[769] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 227-228; Browne, *History of Persia*, IV, s. 81; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 94.
[770] Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetayi*, s. 54–55; Ertaylan, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, II, s. 17.

bağlanmaktadır. Muhtemel bir görüşe göre söz konusu mahlas, "Hatay" adlı bölgenin isminden alınmıştır[771]. Aynı bölgenin Orta Asya'da olduğu ve bu bölgedeki ceylanların miskinin dünyada eşi benzeri olmadığı söylenmektedir. Başka bir görüşte ise "Hatay miski"nin eşsiz değeri, Şah İsmâîl'in bu mahlası kabûllenmesine vesîle olduğu söylenmektedir[772]. "Hatay" kelimesinin "çiçek, çiçekle yapılan süsleme ve Hint kumaşı" manalarına geldiğini söyleyenler de vardır. Çeşitli inanç sistemlerinin ayrı ayrı, güzel ve kokulu bir çiçek gibi olduğunu, insanlığın mutlu olması için bu çiçeklerin âhenkli ve manalı olarak bir araya gelmesi gerektiğine inanan Şah İsmâîl'in bu sebeplerden dolayı mevzûbâhis mahlası kullandığı söylenmektedir[773]. Aynı kelime "Allah karşısında günahkar ve suçlu" manasına da gelmektedir. Nitekim "Hatâî" mahlasıyla ilgili çözüm çabalarında bu görüş de kabûl görmektedir[774]. Diğer bir rivâyete göre Şah İsmâîl, Bağdâd'ı zaptettiğinde Kerbelâ şehrini ziyâret etmiş ve burada "Kerbelâ Fâcia"sına iştirâk etmiş olan Hûr Şehîd isimli birinin kabrini açtırmıştır. Sargısı açılan Hûr'un her tarafından tâze kan akması üzerine "hata" ettiğini anlayan Şah İsmâîl, bu tarihten sonra "Hatâyî" mahlasını almış ve şiirlerini bu mahlasla yazmıştır[775].

Saltanatının Türkler'e dayandığı ve yetiştiği çevre bunu gerektirdiği için, Türkçe'yi de resmî devlet dili olarak kabûl edip, diplomatik yazışmalarda bazen Türkçe'yi de kullanmış[776] ve eserlerinin büyük bölümünü Türkçe yazmıştır. Onun devrine kadar bölgede Türkçe şiir yazma geleneği yaygın değildi. Birkaç şâir dışında tüm şâirler Farsça yazıyordu. Şah İsmâîl, Türkçe yazdığı şiirlerle mevzûbâhis coğrafyadaki şiir geleneğine karşı çıkmış, sarayında Türkçe yazan şâirleri himâye etmek sûretiyle yeni bir şiir mektebi tesîs etmiştir.

Şah İsmâîl, Nesîmî'nin (ö. 820/1417) tesîri altında arûz vezninde yazdığı manzûmelerden başka, hece vezninde ve halk ağzıyla sırf dinî propaganda amacı güden dörtlükler de yazmıştır ki, bunlar son devirlere kadar Anadolu'nun Alevî topluluklarının

---

[771] Meherrem Qasımlı, "Xetayinin Texellüsü", *Şah İsmayıl ve Onun Dövrü (beynelxalq konfrans, 24–26 sentyabr 1997)*, Bakı: Khazar University Press, 1997, s. 72.
[772] Ö. Uluçay, *Şah Hatayi ve Alevîlik*, s. 31.
[773] a.e., s. 30-31.
[774] Qasımlı, "Xetayinin Texellüsü", s. 72–73.
[775] Ö. Uluçay, *Şah Hatayi ve Alevîlik*, s. 31.
[776] Örneğin, 918/1512 yılında Şah İsmâîl, Anadolu'daki Turgudlu Kabîlesi reîsine Türkçe mektûp yazmıştır. Bkz. TSMA, Nr. 5460; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 183-185.

ağzında okunmaktadır. Nesîmî'nin isyânkar rûhu onda daha ileri bir aşama kaydederek siyâsî bir mana kazanmıştır. Hatâî'nin şiirleri Nesîmî'nin tesîrinde olmakla berâber, Nesîmî ve Fuzûlî (ö. 963/1556) arasındaki devrin temsîlcîsi de sayılmaktadır.

Eserleri: 1. *Dîvân*, 2. *Deh-nâme*, 3. *Nasîhat-nâme*. Bunlardan başka bazı araştırmacılar *Menâkibü'l-esrâr ve Behcetü'l-ehrâr* isimli bir eserin de Hatâî'ye âit olduğunu varsaymaktadırlar[777]. Eserin yegâne nüshası M. Fuad Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Aynı el yazma üzerinde dikkatli bir tetkîk yapmış olan M. Fuad Köprülü, Sadedin Nüzhet Ergun ve Nejat Birdoğan bu eserin Hatâî'ye âit olmadığı kanısına varmışlardır[778].

1. *Dîvân*. Hatâî Türkçe ve Farsça birer dîvân vücûda getirmiştir. Türkçe Dîvânı arûz ve hece vezni ile yazmış olduğu şiirleri ihtivâ etmekte olup, inançlarını her yönüyle, samîmî olarak aksettirmektedir. *Hatâî Dîvânı*'nda kasîde, gazel, rubâî tarzlarında yazılmış olan şiirlerin yanı sıra, koşmalar ve nefesler tazında da şiirler bulunmakradır. Bu eseri, Anadolu Alevîleri ve Bektaşî-Hurûfîler arasında yaygın bir şöhrete sâhiptir. *Dîvân*'ı, onun bir siyâset adamı ve şair olarak davasını anlatmak ve anlamak bakımından önemi hâiz bir eserdir. *Hatâî Dîvânı*'nın Taşkent'te (1535 nüshası), Paris'te (1541 nüshası ve 17. yüzyıla âit nüsha), Erdebil'de (1612 nüshası), London'da (1613 nüshası), İstanbul'da ve başka şehirlerde çeşitli nüshaları bulunmaktadır. İstanbul şehrinde bulunan *Hatâî Dîvân*'ı, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Bölümü yazmaları[779] ve İstanbul Millet Kütüphanesi'nin Alî Emîrî kitapları[780] arasında bulunmaktadır. Atatürk Kitaplığı'nda mevcût olan divan nüshasının arka tarafında (vrk. 103b. 108b) şâirin başka bir eseri, yani *Nasîhât-nâme* eseri de yer almaktadır. İstanbul Millet Kütüphanesi'nde mevcût olan nüsha otuz üç varaktan ibâret olup, 935 beyitli seksen yedi manzûmeden meydana gelmektedir. Bunlardan kırk biri hece vezniyle, kırk altısı ise arûz vezniyle yazılmıştır. Türkiyeli

---

777 Muhammed Alî Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, Tebriz: Kitâbhâne-yi Firdevsî, [t.y.], s. 136; Ertaylan, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, II, s. 21.

778 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966, s. 241; *Şah İsmâîl Safevî-Edebî Hayâtı ve Nefesleri*, (haz. Sadeddin Nüzhet Ergun), İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1956, s. 36; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai*, s. 24.

779 Bkz. Şah İsmâîl Safevî, *Dîvân*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nr. OE. Yz. 000226/2, vrk. 61b-103a.

780 İstanbul Millet Kütüphanesi Alî Emîrî Efendi Kitapları, Nr. Mzm. 131. *Dîvân*'ın bu nüshası otuz üç varak olup, ta'lîk hattı ile yazılmıştır.

araştırmacılardan Sadeddin Nüzhet Ergun bu eseri tahkîk etmiş ve 1946 yılında neşrettirmiştir. *Hatâî Dîvânı*'nın çeşitli ülkelerdeki diğer nüshaları da tahkîk edilmiş ve birkaç kez yayınlanmıştır. Örneğin, Hatâî araştırmacılarından Bekir Çobanzade ve Selman Mümtaz 1930'da şâirin dîvânını neşrettirmişlerdir. Bu dîvân, Britaniya ve Erdebil nüshaları esâsında tertîp edilmiştir.

2. *Deh-nâme*. Yaklaşık bin beyitten oluşan bu eser, Türkçe yazılmış olup, mesnevî tarzındadır. Eserin sonunda yer alan beyitten de anlaşılacağı üzere *Deh-nâme*'nin yazılış tarihi h. 911/1506'dır. Eserde vukû bulan tüm hâdiseler, birinci şahsın dilinden anlatılmaktadır. Eserin ilk kısmında altmış iki beyitten oluşan bir "bahariye", yani ilkbahar tasvîri vardır. Eserin kahramanları ve bütün sûretleri mecâzî ve temsîlîdir. Âşık, Ma'şûka, Bağban gibi beşerî sûretleri olan eserin esâs kahramanı, Âşık ve Ma'şûka'dır. Âşık muhtemelen şâirin kendisidir. Eserde Sebâ rüzgârı, Ah, Huş ve Göz Yaşı gibi ikincil sûretler de vardır. Onlar genelde Âşık ve Ma'şûka'nın vuslata ermesi için aracı olan elçi rolünü ifâ etmektedirler. Sebâ, Âşık'ın yani şâirin en sâdık elçisi gibi hareket etmektedir. Ma'şûka'nın verdiği azaplara dayanarak esîrlikten kurtulur ve Âşık'a hizmet eder. Âşık'ın sâdık elçilerinden biri de Ah'tır. Ah'ın etkisi karşısında taş kalpler, dertli gönüller yumşamaktadır. Fakat Hatâî'nin "Ah"ı Ma'şûka'nın kalbine yol bulamamaktadır, onun tarafından reddedilmektedir. Ah'ın elçiliğinden menfi cevâp alan şâir, "Göz Yaşı"na başvurmakta ve ondan yardım istemektedir. Bu kez Ma'şûka'ya gönderilen elçi çok kuvvetli olup, sert dağlara tesîr edebilecek güce sâhiptir, işinde mâhirdir. Ma'şûka'nın da kalbini etkileyip, onu göz yaşı dökmeğe mecbûr bırakmaktadır. Fakat Ma'şûka tedbîrli ve çok ihtiyâtlıdır, çoğu kişinin ona yazmış olduğu sevgi mektûplarına hemen inanmamaktadır. Âşık'ı sebât ve vefâsından dolayı beğenen Ma'şûka, eserin sonuna doğru sabrı övmektedir. *Deh-nâme*, "Sebâ"nın getirmiş olduğu müjdeli haber üzerine Âşık'ın gussa ve kederden kurtulması ve vuslat gününden kaynaklanan sevinç duygusunun doğurduğu memnûnluk hissi ile sona ermektedir.

Deh-nâme'nin en eski nüshası, Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkiyât Enstitüsü Yazma Eserleri kütüphanesi'nde muhâfaza edilmektedir[781]. Bu

[781] *Deh-name*'nin farklı nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Minaye Cavadova, *Şah İsmail Xetainin*

yazmanın istinsâh tarihi 942/1535'dir. Eserin ilk edisyon kritiği Selman Mümtaz tarafından yapılmış ve birkaç pasaj 1923'te "Maarif ve Medeniyet Mecmûası"nda neşrolunmuştur. Dinî mukaddime kısmı atlanan ikinci neşir ise 1948 yılında yapılmıştır. Bu neşir, Petersburg Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan 1035/1626 yılı nushasına dayanmaktadır[782].

3. *Nasîhat-nâme*. Bu eser de mesnevî tarzında ve Türkçe yazılmıştır. Vezne tam manasıyla hâkim olan şâirin bu eserinde de her şeyden evvel bir âhenk güzelliği mevcûttur. Şiirlerinin Alevî halk arasında tutulmasının esâs ve başlıca sebebi de bu ahenk kudreti ve sağlam ifâde tarzına bağlıdır[783]. *Nasîhat-nâme*'deki şiirler sayesinde Anadolu'nun Türkmen topluluklarını kendisine bağlamış olduğunu söyleyebiliriz. 168 beyitten oluşan *Nasîhat-nâme* irâde ve kahramanlık, cömertlik ve doğruluk gibi insânî karakterlerden bahsetmekte, Safeviyye Tarîkatı müntesiplerini savaş ve kahramanlığa teşvîk etmektedir. *Nasîhat-nâme* eserinin Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshalardan iki tanesi İstanbul Belediyesi Atatük Kitaplığı Osman Ergin yazmaları arasında mevcûttur[784].

Şah İsmâîl Hatâî'nin *Dîvân*, *Deh-nâme* ve *Nasîhat-nâme* eserlerinden ve çeşitli şiirlerinden müteşekkil külliyâtının yazma nushaları, dünyanın birçok kütüphane ve müzelerine dağılmıştır. Ortaya çıkarıldığı kadarıyla onun bu eserleri Petersburg, Paris, Londra, Vatikan, Berlin, Kâhire, İstanbul, Tahran, Tebriz, Erdebil, Taşkent ve Bakü şehirlerinde yazma eserlerin muhâfaza edildiği çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır[785].

Şah İsmâîl âlim, şâir ve ressâmlara büyük değer vermiş ve onları sarayında bulundurmak sûretiyle himâye etmiştir. Örneğin, dönemin büyük ressâmlarından olan Kemâleddin Behzad (859-942/1455–1536), 916/1510 yılında Tebrize gelmiş ve Şah

---

Leksikası ("Dehname" Poeması Üzre), Bakı: Elm Neşriyyatı, 1977, s. 16–20.
782 Araslı, "Şah İsmayıl Xetai", s. 252.
783 Neclâ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996, s. 296.
784 Bu iki nüsha için bkz. Şah İsmâîl Safevî, *Nasîhat-nâme*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nr. OE. Yz. 000226/2, vrk. 103b-108b; Şah İsmâîl, *Nasîhat-nâme*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nr. OE. Yz. 001269/10.
785 Ayrıntılı bilgi için bkz. Babek Cavanşir, Ekber N. Necef, "Şah İsmail'in Eserleri Hakkında", *Şah İsmail Hatâ'î Külliyatı*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, s. 152-156; Ezizağa Memmedov, "Şah İsmayıl Xetai Eserlerinin Elmi-Tenqidi Metninin Hazırlamasında İstifade Olunan Elyazmaları", *Şah İsmayıl Xetai: Eserleri,* Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1966, I, s. 18-48.

İsmâîl'in himâyesini kazanmıştır[786]. 928/1522 yılında ise Şah İsmâîl'in Kemâleddin Behzad'ı saray kütüphanesi reîsliği görevine getirdiği bilinmektedir[787]. Habîbî, Şâhî, Sürûrî, Tüfeylî, Penâhî, Fikârî gibi şâirler onun sarayında yaşayarak şâirler meclisine katılmış ve sarayda yüksek mevki elde etmişlerdir. Onlardan biri olan Habîbî, Akkoyunlu Sultanı Yakûb'un saray şâirlerinden olup, Akkoyunlu Devleti'nin çöküşünden sonra Şah İsmâîl'in himâyesine sığınmış, saray şâirleri arasına alınmış ve "melikü'ş-şüârâ" lakabıyla şöhret kazanmıştır. Fahrî lakaplı başka bir şâir ise mesnevî tarzında dört kitap yazmıştır. Bunlardan *Şâhnâme* ismini taşıyan birinci kitapta Fahrî, Şah İsmâîl'in savaş ve fetihlerinden bahsetmiştir. Sûsenî lakaplı başka bir şâir ise Akkoyunlu ileri gelenlerinden olup, tamamlanmamış bir dîvânının var olduğu söylenmekle berâber, bu eser günümüze ulaşmamıştır[788]. Şah İsmâîl'in himâye etmiş olduğu şâriler arasında halk ağzıyla şiirler yazan şâirler de vardı. Halk ağzında şiirler yazan şâirlerden birisi Kurbânî idi. Mevzûbâhis şâir halk ağzında yazmış olduğu şiirlerle devrin olaylarınının mâhirâne tasvîrini vermeği başarmıştır. Şiirlerinden birinde Hudaferin Köprüsü'nden "kolu bağlı" geçirildiğini yankılı bir dille tasvîr eden aşık, Şah İsmâîl'e şikâyette bulunup, ondan haksızlığa karşı önlem almasını talep etmiştir. Başka bir şiirinde ise Hemedan civârlarında Gülsenem isimli bir kıza âşık olduğunu belirten Kurbânî, çektiği sıkıntı ve ıstırâpları Hatâî'ye anlatarak ondan yardım istemiştir[789].

Şah İsmâîl'in edebî muhiti ve saray şâirleri hakkında ayrıntılı bilgi, I. Tahmasb devrinde yaşamış edebiyat tarihçilerinden olan Sam Mirza (923-984/1517–1576)'nın *Tuhfe-i Sâmî*, Sâdık Bey Afşar (940-1025/1533–1616)'ın *Mecmeü'l-havâss* eserlerinde ve Seyyid Azim Şîrvânî'nin *Tezkire*[790] eserinde toplanmıştır. Çağdaş araştırmacılardan Bekir Çobanzade[791], Tourkhan Gandjei[792], Sadettin Nüzhet Ergun[793], Nejat Birdoğan[794],

---

786 Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetayi*, s. 23.

787 Ezizağa Memmedov, "Şah İsmayıl Xetainin Eserleri", *Şah İsmayıl Xetai (xronoloji-tarixi me'lumatlar)*, (ed. Axund Hacı Kerbelayi Soltan Hüseynqulu oğlu), Bakı: "Ozan", 1997, s. 283.

788 Ezizağa Memmedov, "Şah İsmayıl Xetainin Eserleri", s. 289.

789 Şah İsmâîl Hatâî ve Aşık Kurbanî'nin edebî ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetayi*, s. 125–126.

790 Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü, Nr. 5359.

791 Bekir Çobanzade'nin *Xetai Dili ve Edebi Yaradıcılığı Haqqında* isimli 128 sayfalık araştırması için bkz. Azerbaycan Devlet Arşivi, Nr. 176.

792 Tourkhan Gandjei Hatâî'nin eserlerinin Paris nüshalarını (1541 nushası ve XVII. yüzyıla ait başka bir nusha), Britanya nushası (XVII. yüzyıl) ve Vatikan nushasını (XVII. yüzyıl) karşılaştırmış, şairin 237 gazel ve 27 kasîdesini içeren bir külliyât neşrettirmiştir. Bkz. *IL Canzoniere di Š āh Ismā'īl Haṭā'ī*, (haz. Tourkhan Gandjei), Napoli: Istituto Universitario Orientale, 1959.

Hamid Araslı[795], Ezizağa Memmedov[796], Babek Cavanşir ve Ekber N. Necef[797] de Hatâî edebî faâliyeti ve muhitine dâir araştırmalar yapmış, ilim âlemine değerli eserler kazandırmışlardır.

Şah İsmâîl Hatâî'nin edebî faâliyetleri, tasavvufî ve irfânî şiirleri Azerbaycan, İran ve Anadolu şâirlerinin yanı sıra, başka halklara mensûp şâir ve aşıkları üzerinde de müessir olmuştur. Örneğin, Hatâî'nin hece veznindeki şiirleri ve dolaylı olarak ona atfedilen unsûrlar, ermeni aşık ve şâirleri arasında da çok yayılmıştır. Ermeni asıllı Elyas Muğeş 1133/1721'de Ermeni alfabesiyle tertîp ettiği *Nağmeler Mecmûası*'na Şah İsmâîl Hatâî'nin bir gazelini de almıştır. Bundan başka Elyas bu tür şiir ve nağmelerin aynı devirde Ermeni halkı arasında çok meşhûr olduğunu da kabûl etmiştir[798]. Hatâî edebî nefesi, XVIII. yüzyıl ermeni halk aşıklarından olan Sayat Nova (1124-1210/1712–1795)'nın edebî faâliyeti üzerinde de müessir olmuştur. XVI. yüzyıl Azerbaycan türkülerinden "Şah Hatâî" tesnîfi, Sayat Nova'nın çok hoşuna gitmiş ve ona ermeni dilinde bir şiir hasretmiştir. Sayat Nova bu şiirinde Hatâî'den büyük bir üstat olarak da bahsetmiştir[799]. Yine aynı şiirsel etkinliğin çağımıza kadar devâm ettiğinden de bahsedilebilir. XX. yüzyıl ermeni aşıklarından Aşık Sumbat'ın, hece vezninde

---

793 Sadedin Nüzhet Ergun, Şah İsmâîl'in edebî hayâtı ve nefesleri hakkında araştırmalar yapmış, şâirin koşma, gazel ve mesnevîlerinden müteşekkil bir külliyâtını yayınlamıştır. Ergûn, bu külliyâtı, İstanbul Millet Kütüphanesi'ndeki yazma nüsha ile muhtelif mecmûalardan istifâde ederek hazırlamıştır. Bkz. *Şah İsmâîl Safevî-Edebî Hayâtı ve Nefesleri*, (haz. Sadeddin Nüzhet Ergun), İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1956.

794 Nejat Birdoğan Şah İsmâîl'in eserleri üzerinde bir çalışma yapmış ve bu çalışmayı farklı isimlerle iki kez yayınlatmıştır. Bkz. Nejat Birdoğan, *Alevîlerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, İstanbul: Can Yayınları, 1991; Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai: Yaşam ve Yapıtları,* İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001. Bu eserlerde Şah İsmâîl'in hayâtı ve düşüncelerinin hülâsası çıkarılmış, hece ile deyişleri, arûzla şiîrleri, *Nasîhâtnâme* ve *Deh-nâme* eserleri toplanmıştır.

795 Hamid Araslı'nın Şah İsmâîl'in edebî faâliyetiyle ilgili çeşitli araştırmaları vardır. Bundan başka araştırmacı Hatâî'nin gazellerinden müteşekkil birkaç kitap da neşrettirmiştir. Örnek olarak bkz. *Şah İsmâîl Xetâî*, (haz. H. Araslı ve Z. İbrahimov), Baku: Azerbaycanın İran ile Medeni Elaqe Cemiyyetinin Neşriyyatı, 1956.

796 Ezizağa Memmedov, Hatâî'ni edebî faâliyetinden bahseden bir kitap ve birkaç makale yazmıştır. Örnek olarak bkz. Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetayi*, Bakı: Yazıçı, 1988; Ezizağa Memmedov, "Şah İsmayıl Xetainin Eserleri", s. 276–302; *Şah İsmayıl Xetai: Eserleri*, (haz. Ezizağa Memmedov), Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1966, I-II.

797 Babek Cavanşir ve Ekber N. Necef, Şah İsmâîl'in tuyuğları, koşmaları, geraylıları, varsağıları, bayatıları, gazel ve kasîdelerini, Türkçe *Dîvân*'ını, *Nasîhat-nâme* ve *Deh-nâme* eserlerini ihtivâ eden kapsamlı bir külliyâtını neşre hazırlayıp, 2006 yılında İstanbul'da neşrettirmişlerdir. Külliyât, "Horasan Türkçesi"nin dil özellikleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bkz. *Şah İsmail Hatâ'î Külliyatı*, (haz. Babek Cavanşir, Ekbe N. Necef), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.

798 Ezizağa Memmedov, "Şah İsmayıl Xetainin eserleri", s. 295.

799 Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetayi*, s. 131.

yazmış olduğu şiirlerden birinde Hatâî'ye atıfta bulunmak sûretiyle söz konusu etkinliği devâm ettirmiş olduğu dikkat çekmektedir[800]. Aynı kabîlden tesîrler Anadolulu şâirler üzerinde de müessir olmuştur. Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, Kul Himmet de Hatâî üslûbundan tesîrlenerek şiirler yazan Anadolulu şâir'lerden sadece birkaçı idi. Bu şâirlerden özellikle Pir Sultan Abdal, Alevî temayüllü şiirleri ve Hatâî'ye samîmî bağlılığı ile dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, Şah İsmâîl siyâsî fâaliyette bir devlet adamı, savaş meydanında bir bahadır olmanın yanı sıra, duyarlı bir şâir de olmuştur. Hem arûz vezniyle, hem de hece vezniyle şiirler yazmış, *Dîvân*, *Deh-nâme* ve *Nasîhat-nâme* gibi önemli eserler meydana getirmiştir. İlim ve sanata âşık bir devlet başkanı olması hasebiyle sarayında şâirler ve sanatcılar her zaman kabûl görüp, önemli mevkilerde bulunmuşlardır. Türkçe'nin yaygın olmadığı bir şiir coğrafyasında Türkçe hece vezninde şiirler yazarak, yeni bir çığır açmış ve Türkçe şiir yazan şâirleri teşvîk etmiştir.

[800] Aşıq Sumbat, *Gözelnâme*, Bakı: [y.y.], 1911, s. 3–4.

SONUÇ

907/1501'de tesîs edilen Safevî Devleti, Safeviyye Tarîkatı'nın temelleri üzerinde inşâ edilmiştir. Bu tarîkatın tarihi yaklaşık iki buçuk asrı ihâta etmektedir. Bu kadar uzun bir süre boyunca değişime uğrayıp, siyâsî ve itikâdî yönden yeniden yapılanma dönemine giren bu tarîkat, kendi ismini tarîkatın kurucusu olan Safiyyüddin-i Erdebilî'den (ö. 735/1334) almıştır. Bu zât, devrin meşhûr şeyhlerinden Şeyh Zâhid Gîlânî'nin (ö.700/1301) müridlerindendir. Şeyhi hayâttan göç ettikten sonra onun makâmına geçen Safiyyüddin Erdebilî, XIII. yüzyılın birinci yarısında mürşidinin tarîkatı olan Zâhidiyye'nin imkânlarından da faydalanarak, "Safeviyye" ismiyle bilinen kendi tarîkatını tesîs etmiştir.

Safevî âilesinin millî ve dinî kimliği hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu mevzû hakkında kaynaklarda çeşitli ve çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Bu karışıklık ve müphemlikten dolayı muayyen tarîhî devirlerde Safevîler'in kendileri de soylarını muhterem şeyhlere ve büyük zâtlara, bilhassa Hz. Alî soyuna mensûp göstermeye çalışmışlardır. Bu durum onların imâmlar soyundan, dolayısıyla da Arap kökenli olduklarına dâir yanlış bir kanaat doğurmuştur. Bundan başka, erken devir Safevî âilesi hakkında birinci elden kaynak konumunda olan *Safvetü's-safâ*'da yer alan çelişkili rivâyetler ve yer isimlerinin birbirine karıştırılması yüzünden Safevîler'i İran etnik unsuruna bağlama çabaları da sarfedilmiştir. Şeyh Safîyyüddin devrinde etrafında bulunan müridlerin ona "Ey Türk-oğlu, Türk-piri" şeklinde nidâ etmeleri ve bu nidâların ilk devir kaynaklarına yansımalarından hareketle Safevîler'in "Türk kökenli olduğun dair bir görüş de ilim âleiminde kabûl görmüştür.

Safevî âilesinin şeyhlikten şahlığa geçişi, Şeyh Cüneyd'in tarîkat postuna oturmasıyla başlamıştır. Şeyh Cüneyd, mevzûbâhis tarîkatın nüfûzunu siyâsî bir silâh olarak kullanmaya teşebbüs etmiş ve tarîkat devleti tesîs etmeye çalışmıştır. Erdebil şehrini de bu tarîkat devletinin merkezi yapmak için teşebbüslerde bulunmuştur. Bununla da hem bölge tarihinde, hem de Safeviyye tarihinde yeni bir dönemeç ve yeni bir sayfa açmıştır. Cüneyd devrinde tarîkatın başında duran şahsa "şeyh" denilmekle berâber, "sultan" lakabı da kullanılmaya başlamıştır. Askerî bir topluluğun başında bazı bölgelere seferler düzenleyen Cüneyd'e, "Şeyh Cüneyd" denildiği gibi, "Sultan

Cüneyd" de denilmiştir.

Şeyh Cüneyd'in faâliyetleri sonucunda birtakım aşırı inanç ve uygulamalar Safeviyye Tarîkatı'na girmiştir. Bu aşırı inançlar, Cüneyd'den sonra oğlu Haydar zamanında daha da artmış ve torunu Şah İsmâîl ile birlikte son hadde varmıştır. Bu aşırı inançlar, Cüneyd'e "Allah", oğlu Haydar'a ise "Allah'ın oğlu" vasfının yakıştırılması şeklinde tezâhür etmiştir. Aynı durum, Cüneyd'in torunlarından Şah İsmâîl için de geçerlidir.

Cüneyd'den sonra gelen Safevî şeyhleri, devrin siyâsî olaylarına iyiden iyiye karışmış, siyâsî ve askerî nüfûzlarını çatışma ortamında genişletmişlerdir. Şeyh Cüneyd, Çerkesler üzerine olan seferi sırasında Şirvanşahlar Devleti'ne yenik düşmüştür. Oğlu Haydar, Şirvanşah Halîl'in oğlu Ferruh Yesâr'ı kolayca yenebilecek bir güce erişmiş, ama Akkoyunlu Devleti'inin müdâhalesi ile yenilgiye uğramıştır. Haydar'ın oğlu Sultan Alî'in devrinde Safevîler, Akkoyunlu Devleti'nin ayakta kalmasını sağlayacak bir güç ve etkinliğe ulaşmışlardı. Sultan Alî'nin ölümünden sonra tarîkat liderliğini üstlenen İsmâîl'in devrinde ise bölgede Safevîler'e karşı dayanabilecek ikinci önemli bir râkip bulunmuyordu.

Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra bölgede uygulanan en mühim işlerden birisi dinî sâhada yapılan ıslâhat olmuştur. Bu ıslâhât, ahâlîsinin çoğunluğu Sünni olan bir bölgede mezhep değişikliği yaparak, Şiîliği hâkim mezhep yapmak şeklinde tezâhür etmiştir. Bu yeni mezhebî oluşum çerçevesinde Şah İsmâîl, bir devlet başkanı olmanın yanı sıra, tebaanın bir manevî önderi ve dinî lideri de olmuştur. Mürşid-i kâmil olarak addedilen Şah İsmâîl, Safeviyye Tarîkatı müntesipleri arasında tek meşrû siyâsî otorite olarak kabûl edilmiştir. Bundan dolayı Safeviyye taraftarları "mürşid-i kâmil", yani Şah İsmâîl uğrunda her türlü fedâkârlığa hazır vaziyette olmuşlardır. Silâhsız olarak savaş meydanına girmeyi bile göze almışlardır. Şah İsmâîl'e olan bağlılık ve sadâkatleri sebebiyle erken devirlerde, çoğu yönetim kurumlarına da bu şahıslar tayîn edilmişlerdir.

Safevî Devleti'nin meşrûiyeti de birkaç yolla temîn edilmeye çalışılmıştır. Şah İsmâîl'in anne taraftan Akkoyunlu Pâdişâhı Uzun Hasan'ın soyundan gelmesi ona bir dereceye kadar iktidâr hakkı tanımıştır. Ama Safevîler'in Hz. Alî soyundan olmasına

dâir iddiâ ve rivâyetler daha çok gündemde tutulmuş ve temel meşrûiyet kaynağı teşkîl etmiştir. Bundan başka "On İki İmam Şiîliği"nin Safevîler'in resmî mezhebi olarak ilân edilmesi de, bu yeni devlet için meşrû bir zemîn teşkîl etmiştir.

Safevî Devleti, Anadolu'daki konar-göçer Türk kabîleleriyle Azerbaycan ve İran coğrafyasındaki aynı kökten olan kabîlelerin siyâsî vahdeti sonucunda teşekkül bulmuştur. Genişleme ve gelişime paralel olarak bu siyâsî vahdete bölgenin diğer Ari menşeli halkları da katılmışlardır.

Safevîler'in iş başına geçmesinden sonra devletin iç işlerinde resmî dil olarak, Farsça ile berâber, Türkçe de kullanılmaya başlamıştır. Şah İsmâîl devrinden itibâren hükümdar âilesinin, bütün askerî aristokrasinin ve ordunun ana dili olan Türkçe (Azerbaycan Türk Dili) resmî dil ve edebiyat dili olmuş ve sarayda kendi yerini almaya başlamıştır. Yine, diplomatik ilişkilerde Farsça'nın yanı sıra, Türkçe de kullanılmıştır. Divan yazışmalarında duruma göre değişiklik meydana gelmiştir. Türkler'in çoğunluk komununda olduğu bölgelere Türkçe, İran dilli halkların çoğunluk konumunda olduğu bölgelere ise Farsça mektûp ve fermânlar yazılmıştır.

Şah İsmâîl devrindeki Osmanlı-Safevî çekişmesi, salt bir mezhebî çatışma olmamıştır. Çatışmanın sebepleri arasında devletin iç güvenliğini sağlayan stratejik bölgelerin kontrolü meselesi ve uluslarası ticâret yollarının geçtiği bölgelere nezâret meselesi de yer almıştır. Bu kapsamda Şah İsmâîl, Anadolu'daki geniş mürid kitlesini harekete geçirmiş ve stratejik bölgeler üzerindeki kontrolü ele geçirmeye çalışmıştır. Nitekim Şahkulu ve Nur Alî Halîfe isyânları da her iki devlet açısından stratejik öneme sâhip bölgeler üzerinde meydana gelmiştir. I. Selim'in Azerbaycan seferi ve bunun bir sonucu olarak Çaldıran Savaşı ise Safevîler'i saldırgan politikadan vaz geçip, savunmaya yönelik politika izlemeye zorlamıştır. Çaldıran Savaşı, Safevî Devleti'ni ortadan kaldıramamıştır, ama Şah İsmâîl'in şahsî nüfûzuna darbe vurmuş ve çatışmayı Safevî topraklarına taşımıştır. Çaldıran mağlûbiyetinden sonra Şah İsmâîl, Osmanlılar'la sulh yapabilmek için dönemin Müslüman devletlerinin arabulucu olmalarını istemiş ve bu maksatla çeşitli diplomatik faaliyetler yürütmüştür. Onun isteği doğrultusunda, Şirvanşahlar Devleti'nin başında bulunan Şeyhşah II. İbrâhîm ve Memlûk Sultanı Kansu Gavrî arabulucu olmuş ve he riki devlet arasındaki siyâsî

gerilimi düşürmeye çalışmışlardır. Fakat I. Selim tüm bu çabaları ve teklîfleri geri çevirmiştir. Dolayısıyla Şah İsmâîl'in arabulucu devletlerin çabaları sayesinde sulh yapma teşebbüsleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Şah İsmâîl, aynı devirde Batı ülkeleri ile siyâsî-askerî ittifâk tesîs etmeye çalışmış ve bu kapsamda Venedik Cumhuriyeti, Portekiz Krallığı, Papalık Kurumu ve Habusburglar'dan V. Şarl ile de ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak bu çabalardan da elle tutulur bir sonuç çıkmamıştır.

Osmanlı-Safevî siyâsî ilişkilerindeki gerilim, I. Selim iktidârı boyunca devâm etmiştir. Siyâsî gerilime ilâveten, I. Selim, Safevîler'e karşı ekonomik ambargo da uygulamıştır. Ambargo kapsamında Erzincan ve Tokat üzerinden Bursa'ya getirilip, burada İtalyan tâcirlere pazarlanan Acem ipeğinin alışı ve satışı yasaklanmıştır. Bu adımla I. Selim, Safevîler'in temel gelir kaynağını kesmek istemiştir. Ambargo, İtalyan dokuma sanayisini olumsuz etkilemiş ve bu sanayii Acem ham ipeği ile temîn eden İtalyan tâcirleri alternatif yollar arayışına itmiştir. Bu kapsamda XIV. ve XV. yüzyıllarda canlı olup, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde inkıtâya uğramış olan Estarabad-Hazar-Astarhan-Tana yolu yeniden güncellik kazanmıştır.

Safevî Devleti'nin gelişimi ve genişleme politikası Mâverâünnehr bölgesine hükmeden Özbek Şeybânîler'le Safevîler'i karşı karşıya getirmiştir. Horasan bölgesine hükmetme isteği bu iki devletin çatışması için temel sebep teşkîl etmiştir. Şah İsmâîl'in 916/1510 yılında meydana gelen Mahmûdî Savaşı'nda Özbek Şeybek Han'ı yenilgiye uğratması Horasan sorununu çözmemiş ve tarafları kesin ve bağlayıcı bir sonuca götürmemiştir. Bu kez Safevîler'in karşısına iki ünlü Özbek komutanı olan Timur Sultan ve Übeydullah Han dikilmişlerdir. Bu durum karşısında Şah İsmâîl, Timurîler soyundan olan Bâbür'ü desteklemiş ve Özbekler'e karşı onu kullanıp, Özbekler'le Safevîler arasında tampon bölge oluşturma hesâpları yapmıştır. Ancak Şah İsmâîl'in 920/1514 yılında Çaldıran'daki mağlûbiyeti Horasan işlerini de etkilemiştir. Bu tarihten sonra Şah İsmâîl'in yeterli güce sâhip olmadığını fark eden Bâbür, Kâbil taraflarına çekilmiş, Afganistan ve Hindistan'ı ele geçirme planları yapmıştır. Çaldıran Savaşı'ndan sonraki süreçte de Özbekler saldırgan politikaya devâm etmiş ve Osmanlılar'la siyâsî ve askerî ittifâk kapsamında Safevîler'le devâmlı çatışma içinde olmuşlardır.

Safevî Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Şah İsmâîl olmuştur. Bu şahıs, Safeviyye şeyhi Haydar'ın Akkoyunlu Pâdişâhı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Beyim'le evliliğinden doğan üç erkek oğlundan birisidir. İki yaşında olduğu günlerde babası Şeyh Haydar savaş meydanında öldürülmüştür. Üç yaşında bulunduğu günlerde ise annesi ve kardeşleriyle İstahr Kalesi'nde hapse atılmıştır. Hayâtının yaklaşık beş yılı hapishânede geçmiş, ilk on yılı boyunca babasını, annesini ve kardeşlerini kaybetmiştir. Kendisi ise Safeviyye Tarîkatı'na sâdık müntesiplerin fedâkârlığı ve çabası sayesinde düşmanlarından kurtulabilmiştir. On üç yaşına kadar Safeviyye müntesiplerinin himâyesinde büyümüş ve olgunluk yaşına erince, Akkoyunlu şehzadelerinin taht kavgalarından da faydalanarak, iktidâra uzanmayı başarmıştır.

Safeviyye Tarîkatı'nın soydan geçme şeyhi olan Şah İsmâîl, yalnız cismânî sıfat ve salâhiyeti hâiz bir hükümdar olmayıp, aynı zamanda rûhânî bir reîs, diğer bir ifâdeyle, tüm müfrit Şiî Türk kabîlelerini kendi etrâfında birleştiren tarîkatın başında bulunan bir "mürşid-i kâmil" olmuştur. Siyâsî fâaliyette bir devlet adamı, savaş meydanında bir bahadır olmanın yanı sıra, duyarlı bir şâir de olmuştur. "Hatâî" mahlasıyla hem arûz vezninde, hem de hece vezninde şiirler yazmış ve *Dîvân*, *Deh-nâme* ve *Nasîhat-nâme* gibi önemli edebî eserler meydana getirmiştir. İlim ve sanata âşık bir devlet başkanı olması hasebiyle, sarayında şâirler ve sanatcılar her zaman kabûl görüp, önemli mevkilerde bulunmuşlardır. Türkçe'nin yaygın olmadığı bir şiir coğrafyasında Türkçe hece vezninde şiirler yazarak, yeni bir edebî çığır açmış ve "şâirler meclisi"ne katılanların Türkçe şiirler yazmalarını teşvîk etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A. Yazmalar

1. Arşiv Vesîkaları

TSMA (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), Nr. 1021; 2829; 3147; 5035; 5451; 5460; 5469/2; 5822/2; 5960; 6401; 6627/2; 12077.

2. Yazma Eserler

el-ERDEBÎLÎ, Tevekkül b. İsmâîl b. Hâc (İbn Bezzâz), *el-Mevâhibü's-seniyye fi'l-menâkibi's-Safeviyye*, (947/1540 nüshası), Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Bölümü, Nr. 775; (914/1508 nüshası), Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, Nr. K2123; (896/1490 nüshası), Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, Nr. 03090.

eş-ŞİRVÂNÎ, Hüseyin b. Abdullah, *Risâle fî Tekfîri Fırkati Kızılbaş ve Beyâni Dalâletihim*, Süleymaniye Kütüphanesi Reîsülküttâb Bölümü, Nr. 1207, vrk. 105b-157a.

HATÂÎ, Şah İsmâîl Safevî, *Dîvân-ı Hatâî*, İstanbul Millet Kütüphanesi Alî Emîrî Efendi Bölümü, Nr. Mzm. 131.

İBN KEMÂL, Şemseddin Ahmed b. Süleymân, *Fetvâ fî Hakki Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, Nr. 3548, vrk. 45a-48a.

__________, *Risâle fî Hakki Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi Osman Huldi Ö. Bölümü, Nr. 35, vrk. 14a-15a.

__________, *Risâle fî İkfâri Şah İsmâîl ve Külli men Tabiahû*, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü, Nr. 621, vrk. 31a-b.

__________, *Risâle fî Tekfîri Şah İsmâîl ve Cünûdihî*, Süleymaniye Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümü, Nr. 1347, vrk. 218b-219a.

SAFEVÎ, Şah İsmâîl, *Dîvân*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nr. OE. Yz. 000226/2, vrk. 61b-103a.

__________, *Nasîhat-nâme*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nr. OE. Yz. 000226/2, vrk. 103b-108b; Nr. OE. Yz. 001269/10.

B. Kaynaklar ve Tetkîk Eserler

"Safevîler", *TA*, Ankara 1980, XXVIII, ss. 31-33.

"Şeyx Heyder", *ASE*, Bakı 1987, X, s. 488.

"Şirvan", *ASE*, Bakı 1987, X, s. 540.

"Şirvanşahlar", *ASE*, Bakı 1987, X, ss. 542–544.

ABBASLI, Mirza, "Safevîlerin Kökenine Dair", *Belleten (Türk Tarih Kurumu)*, XL, sy. 158 (1976), ss. 287–329.

__________, *Şah İsmayıl Xetainin Ömür Yoılu Miniatürlerde*, Bakı: İşıq Neşriyyatı, 1981.

ABDULLAYEV, M.; BAĞIROV, M., "Sefeviler Dövletinin Beynelxalq Münasibetlerde İştirakı", *Azerbaycan Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, ss. 4–6.

AHMED BEY, Feridun, *Münşeâtü's-selâtîn*, İstanbul: Dârü't-Tıbaati'l-Âmire, 1858, I-II.

AKA, İsmail, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405–1447)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hâmid-i Velî ve Neseb-i Âlîsi*, İstanbul: es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, 1992.

AKİMUŞKİN, O. F.; KUŞEV, V. V.; MİKLUXO-MAKLAY, N. D., MUGİNOV, A. M.; SALAXETDİNOVA, M. A., *Persidskie i Tadjikskie Rukopisi İnstituta Narodov Azii AN SSSR*, Moskva: Nauka, 1964, I-II.

AKKOYUNLU, Dilaver, *Akkoyunlular ve Bayburt*, Ankara: [y.y.] , 1992.

ALİYEV, Saleh Muhammedoğlu, "Erdebil", *DİA*, İstanbul 1995, XI, ss. 276–277.

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, Ahmed Emin Dağ (trc.), İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Selim I.", *İA*, İstanbul 1993, X, s. 423-434.

ARASLI, H. (ed.); SULTANOV, M.A. (haz.), *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Respublika Elyazmaları Fondu "Elyazmalar Katalogu"*, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1963, I-II.

ARASLI, H.; İBRAHİMOV, Z. (haz.), *Şah İsmâîl Hatâî*, Baku: Azerbaycanın İran ile Medeni Elaqe Cemiyyetinin Neşriyyatı, 1956.

ARASLI, Hemid, "Şah İsmayıl Xetai ve Onun Yaradıcılığı", *Şah İsmayıl Xetai (xronoloji-tarixi me'lumatlar)*, Axund Hacı Kerbelayi Soltan Hüseynqulu oğlu (ed.), Bakı: "Ozan", 1997, ss. 244–252.

ARJOMAND, Said, *The Shadow of God and the Hidden İmam. Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite İran from beginning to 1890*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1984.

ASLANLI, M.; QULİYEV, D., "Şah İsmayıl Xetai Fiziki Kamillik Haqqında", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, ss. 128–131.

ASLANOĞLU, İbrâhîm, *Şah İsmail Hatayî*, İstanbul: Der Yayınları, 1992.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, Ahmed, *Tevârîh-i Âl-i Osmân'dan Âşıkpaşazâde Târîhi*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1332.

AŞTİYÂNÎ, Abbâs İkbâl, *Târîhu İrân ba'de'l-İslâm*, Kâhire: Dârü's-Sakâfe, 1989.

AŞURBEYLİ, Sara, *Bakı Şeheri Tarixi*, Azer Bağırov (trc.), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1998.

__________, *Şirvanşahlar Dövleti*, Azer Bağırov (trc.), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1997.

AZAMAT, Nihat, "Erdebîlî Alâeddin", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 279.

BABİNGER, F., "Safī al-Dīn Ardebīlī", *EI²*, Leiden 1995, VIII, s. 801.

__________, "SAFİY-ed-DİN", *İA*, İstanbul 1966, X, ss. 64–65.

__________, *Anadolu'da İslâmiyet*, Ragip Hulusi (trc.), Mehmet Kanar (haz.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

BABUR, Gazi Zahirüddin Muhammed, *Vekayi: Babur'un Hâtıratı*, Reşit Rahmeti (trc.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, I-II.

BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, "Şah İsmail ve Canberdi Gazali İsyanı", Mahmut H. Şakiroğlu (trc.), *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, V, sy. 13 (Ocak 1989), ss. 227–237.

__________, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, ss. 205–219.

__________, *Les Ottomans, Les Safavides et Leurs Voisins*, Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1987.

BARBARO, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Tufan Gündüz (trc.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

BARTHOLD, W., "Şirvan", *İA*, İstanbul 1971, XI, ss. 571-573.

__________, "Şirvanşah", *İA*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970, XI, ss. 573-575.

BAŞTAV, Şeref (haz.), *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (Giriş ve Metin, 1373–1512)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1973.

BAUSANI, Alessandro, *The Persians from the Earliest days to the Twentieth Century,* J. B. Done (trc.), London: Elek Books LTD, 1971.

BAYRAMLI, Zabil, "I İsmayıl ve İmparatorluğun Yaradılması – Şirvan ve Şekinin Tabe Edilmesi", *Azerbaycan Tarixi*, Süleyman Eliyarlı (ed.), Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, ss. 371- 398.

BELLO, Iysa Ade, "The Safavid Episod: Transition from Spritual to Temporal Leaders", *Islamic Studies*, XXIII, sy. 1 (Spring 1984), ss. 1-19.

BİDLÎSÎ, İdrîs, *Selim Şah-nâme*, Dr. Hicabi Kırlangıç (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

BİLGEN, Abdüsselam, "Adâ'î-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi (Araştırma, Metin ve Çeviri)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, 1987).

BİRDOĞAN, Nejat, *Alevîlerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, İstanbul: Can Yayınları, 1991.

__________, *Şah İsmail Hatai: Yaşam ve Yapıtları,* İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.

BİTLİSÎ, Şükrî, *Selim-nâme*, Mustafa Argunşah (haz.), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.

BOSWORTH, C. E., *İslam Devletleri Tarihi*, E. Merçil, M. İşpirli (trc.), İstanbul: Oğuz Yayınları, 1980.

BOYLE, John Andrew, "The Evolution of Iran as a National State", (trc. Berin U. Yurdadağ), *Belleten (Türk Tarih Kurumu)*, XXXIX, sy. 156 (1975), ss. 645–657.

BROCKELMANN, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Neşat Çağatay (trc.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

BROWNE, Edward G., *A Lliterary History of Persia: Modern Times (1500-1924)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1930, I-IV.

BRUMMET, Palmira, “The Myth of Shah Ismail Safavi: Political Rhetoric and “Dvine” Kingship”, *Medieval Christian Perceptions of Islam: A Book of Essays*, John Victor Tolan (ed.), New York: Garland Publishing, 1996, ss. 331–363.

__________, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, New York: State University of New York, 1994.

BUNİYATOV, Ziya Musa, “Azerbaycan”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, ss. 317–322.

BURSALI, Mehmed Tâhir, *Osmânlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1333, I-III.

CALMARD, J., “Sadr-al-Din Mūsā”, *EI²*, Leiden 1995, VIII, ss. 755-756.

CAVADOVA, Minaye, *Şah İsmail Xetainin Leksikası (“Dehname” Poeması Üzre)*, Bakı: Elm Neşriyyatı, 1977.

CAVANŞİR, Babek; NECEF, Ekber N., “Şah İsmail’in Eserleri Hakkında”, *Şah İsmail Hatâ’î Külliyatı*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, ss. 151-163.

__________, “Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık ve Şah İsmâîl Hatâ’î”, *Şah İsmail Hatâ’î Külliyatı*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, ss. 23-148.

CEFERLİ, Nazim, *Sefeviler Dövleti: Hakimiyyet ve İdareçilik Orqanları*, Bakı: “Hüquq Edebiyyatı” Neşriyyatı, 2000.

CELÂL-ZADE, Mustafa, *Selim-nâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

CEMÂLÎ, Muhammed Kerîm Yûsuf, *Teşkîl-i Devleti Safevî*, İsfahan: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1372/1994.

DALKESEN, Nilgün, “15. ve 16. Yüzyıllarda Safevî Propogandası ve Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

DANİŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Tükiye Yayınevi, 1947–48, I-IV.

DİHHUDÂ, Alî Ekber, “Erdebîl”, *Luğatnâme*, Tahran 1328, III/b, ss. 1690-1692.

EFENDİEV, O. A., “Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali”, *Azerbaycan Elmler Akademiyasının Xeberleri (Tarix, Felsefe ve Huquq Seriyası)*, sy. 1–4 (1997), ss. 98–102.

__________, “Azerbaycan Sefeviler Dövleti Ağqoyunlu Dövletinin Varisidir”, *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: “Serbest Düşünce”, 2001, ss. 117–119.

__________, “Azerbaycan XIII-XVII Esirlerde”, *Azerbaycan Tarixi*, İgrar Eliyev (ed.), Bakı: Elm, 1993, ss. 159–175.

__________, “Şah İsmayıl Xetainin Şexsiyyetine Dair”, *Şah İsmayıl ve Onun Dövrü (beynelxalq konfrans, 24-26 sentyabr 1997)*, Hamlet İsaxanlı (ed.), Bakı: Khazar University Press, 1997, ss. 41-42.

__________, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1993.

EFENDİZADE, Oktay, *Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azerî Türklerinin Rölü (XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

EKİNCİ, Mustafa, “Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyâsî Faaliyetleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 1997).

el-HÂİRÎ, Muhammed Hüseyin el-A'lamî, “Safiyyüddin el-Erdebilî”, *Dâiretü'l-Maarifi'ş-Şîiyyeti'l-Âmme*, Beyrût: Menşûrâti Müesseseti'l-A'lâ li'l-metbûât, 1413/1993, XI, s. 284.

el-HANEFÎ, Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâiü'z-zuhûr fî vekâii'd-duhûr*, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, 1404/1984, I-V.

el-HÜSEYİNÎ, Giyâsüddîn Hümmâmüddîn (Hândemîr), *Târîhu Habîbi's-siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*, Muhammed Dubeyr Siyâkî (thk.), Tahran: Çaphâne-yi Haydarî, 1342/1963, I-IV.

ELİYARLI, Süleyman, “Qurtuluş Herekatı – Feodal Dövletleri”, *Azerbaycan Tarixi*, Süleyman Eliyarlı (ed.), Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, ss. 300–332.

ELİYARLI, Süleyman, “Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesinde Sosial-Siyasi Bid'etçiliyin Yeri – Qızılbaş Te'limi”, *Azerbaycan Tarixi*, Süleyman Eliyarlı (ed.), Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, ss. 364–371.

el-MISRÎ, Ahmed ibn Zünbül er-Rammâl el-Mahallî, *Târîhü's-sultân Selim Han b. Es-sultân Bâyezîd Han*, [y.y.]: [y.y.], 1278/1861.

el-MÜSTEVFÎ, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed, *Târîh-i Guzide*, Abd'l-Hüseyin Nevâî (ed.), Tahran: Emîr Kebîr, 1339/1960.

EMEGEN, Feridun, “Canbirdi Gazâlî”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, ss. 141-143.

ERGUN, Sadedin Nüzhet (haz.), *Şah İsmâîl Safevî-Edebî Hayâtı ve Nefesleri*, İstanbul: Maarif Kitâphânesi, 1956.

ERŞAHİN, Seyfettin, *Akkoyunlular – Sosyal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara: [y.y.], 2002.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi: İslamiyetin Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar*, Baku: Azerneşr Matbaası, 1928, I-II.

ESEDOV, N., "Sefeviler Dövletinde Ordu Quruluşu ve Herbi Adlar", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, ss. 87–89.

FELSEFÎ, Nasrullâh, *Zendegân-i Şâh Abbâs-i evvel*, Tahran: İntişârât-ı Muhammed Alî İlmî,1358/1980, I-V.

FERZELİBEYLİ, Şahin Fazil, *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, Bakı: "Kür" Neşriyyatı, 1999.

GAFFÂRÎ, Kâdî Ahmed b. Muhammed (Kazvinî), *Târîh-i Cihân-i Ârâ*, Tahran: Kitâbfuruşî Hâfız, 1342/1963.

GANDJEI, Tourkhan (haz.), *IL Canzoniere di Š āh Ismā'īl Hatā'ī*, Napoli: Istituto Universitario Orientale, 1959.

GELİBOLULU, Alî Mustafâ Efendi, *Kunhü'l-ahbâr*, İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire, 1277.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, İstanbul: Der Yayınevi, 1979.

GRUNEBAUM, Gustave Edmund Von, *İslâmiyet (Osmanlı devleti'nin Kuruluşundan Günümüze Kadar)*, Esat Mermi Erendor (trc.), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993, I-III.

HADÎDÎ, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Necdet Öztürk (haz.), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.

HARB, Muhammed, *Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır Seferi*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1986.

HESARİ, Mir Hidayet, "Şah İsmayıl Xetainin Yaşayışı ve Yaradıcılığı", *Şah İsmayıl Xetai (xronoloji-tarixi me'lumatlar)*, Axund Hacı Kerbelayi Soltan Hüseynqulu oğlu (ed.), Bakı: "Ozan", 1997, ss. 327–338.

HİCÂZÎFER, Hâşim, *Şah İsmâîl-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, Tahran: İntişârât-ı Sâzmân-ı İsnâd-ı Millî-yi Îrân, 1374/1995.

HİNZ, Walther, *Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Hâline Yükselişi*, Tevfik Bıyıkoğlu (trc.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, İsmet Parmaksızoğlu (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1974-1979, I-IV.

HODGSON, Marshall G. S., *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1974, I-III.

HUART, Cl., "Haydar", *İA*, İstanbul 1964, V/1, s. 387.

HÜSEYNOV, İsmayıl, *İsmayıl Sefevi*, Bakı: [y.y.], 1943.

HÜSEYNOV, Z., "Azerbaycanın Dövlet Quruculuğunda Şah İsmayıl ve Qızılbaş Fenomenlerinin Evezedilmez Rolu", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, ss. 70–73.

İBN KEMÂL, *Tevârîh-i Âl-i Osmân: VIII. Defter (Transkripsiyon)*, Prof. Dr. Ahmet Uğur (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

İBRAHİMOV, Cefer, *Sefevlerin Erdebil Hakimiyyeti Tarixine Dair*, Bakı: Azerbaycan Dövlet Pedagoji İnstitutu Neşriyyatı, 1960.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

__________, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Halil Berktay (trc.), İstanbul: Eren Yayınclık, 2000, I-II.

İSAYEV, E., "Ağqoyunlu Evlendin Şerur Düzündeki Meğlubiyyeti", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, ss. 20–23.

İSFAHÂNÎ, Fazlullah b. Ruzbihân el-Hûncî, *Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Emînî*, Jhon E. Woods (ed.), V. F. Minorsky (trc.), London: The Royal Asiatic Society, 1992.

İSMAYIL, Mahmud, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1997.

İSMAYILOV, Ş., "I Şah İsmayılın Xarici Siyâseti", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: "Serbest Düşünce", 2001, ss. 10–13.

KAZVÎNÎ, Hamdullâh Müstevfî, *Kitâbü Nüzheti'l-kulûb: el-Makâletü's-sâlise*, Guy Le. Strange, Fuat Sezgin (ed.), Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.

KEMÂL, Namık, *Osmanlı Târîhi*, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1972, I-III.

__________, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1968.

KESREVÎ, Ahmed, *Şeyh Safî ve Tebâreş*, Tahran: [y.y.], 1355/1976.

KILIÇ, Remzi, *Kanunî Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

__________, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmalı-İran Siyâsî Antlaşmaları*, İstanbul: Tez Yayınları, 2001.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451–1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

KONUKÇU, Enver, "Bâbür", *DİA*, İstanbul 1991, IV, ss. 395–396.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966.

__________, "Âzerî", *İA*, İstanbul 1961, II, ss. 118–151.

KUNT, Metin, "Siyasal Tarih (1300-1600)", *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, Sina Akşin (ed.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, II, ss. 21-144.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsî Munasebetleri (1578–1612)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993.

LOCKHART, Laurence, *Persian Cities*, London: Luzac and Company LTD, 1960.

LUTFİ PAŞA, *Asafnâme-i Vezîr Lutfî Paşa*, Berlin: [y.y], 1910.

__________, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Âlî Bey (haz.), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1990.

MAKDÎŞ, Mahmûd, *Nüzhetü'l-anzâr fî Acâibi'l-ahbâr*, Alî Zuvadî, Muhammed Mahfûz (thk.), Beyrut: Dârü'l-Gaarbi'l-İslâmî, 1988, I-II.

MALEKZADEH, Farrokh Malekzadeh, *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Şah İsmail-i Safevi'ye Ait Kupa*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.

MAZZOUİ, Michel M., *The Origins of the Safawids: Siism, Sufism, and the Gulat,* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1972.

MEMMEDOV, A., "Sefevi-Avropa Elaqeleri (XVI-XVII esrler)", *Azerbaycan Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: "Serbest Düşünce, 2001, ss. 13–15.

MEMMEDOV, Ezizağa, "Şah İsmayıl Xetainin Eserleri", *Şah İsmayıl Xetai (xronoloji-tarixi me'lumatlar)*, Axund Hacı Kerbelayi Soltan Hüseynqulu oğlu (ed.), Bakı: "Ozan", 1997, ss. 276–302.

__________, "Şah İsmayıl Xetainin Eserlerinin Elmi-Tenqidi Metninin Hazırlamasında İstifade Olunan Elyazmaları", *Şah İsmayıl Xetai: Eserleri*, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1966, I, ss. 18-48.

__________, *Şah İsmayıl Xetayi*, Bakı: Yazıçı, 1988.

MEMMEDOV, S.A., "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", *Azerbaycan Tarixi*, Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov (ed.), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1994, ss. 392-499.

__________, "Azerbaycanın Feodal Dövletleri", *Azerbaycan Tarixi*, Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov (ed.), Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1994, ss. 348-391.

MEMMEDOV, Süleyman, *Azerbaycan XV-XVII Esrin Birinci Yarısında*, Bakı: APİ-nin Neşri, 1981.

MERÇİL, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul 1992, VI, ss. 496–500.

MÎR CAFERÎ, Hüseyin, "Safevîler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti", Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1972.

Mirza Bala, "Erdebil", *İA*, İstanbul 1993, IV, s. 288-293.

MORGAN, David, *Medieval Persia 1040–1797*, London and New York: Longman, 1988.

MÜNECCİMBAŞI, Derviş Dede Ahmed Efendi, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1285/1868, I-III.

MÜNŞÎ, İskender b. Türkman, *Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî*, Muhammed İsmâîl Rıdvânî (thk.), Tahran: Dünyâ-yi kitâb, 1377/1998, I-III.

NAĞIYEV, Sadiq Firudun oğlu, *Qızılbaşlıq Haqqında*, Bakı: Ebilov, Zeynalov Neşriyyatı, 1997.

NE'METOVA, M.X., *Şirvanın XIV-XVI Esrler Tarixinin Öyrenilmesine Dair*, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1959.

NEŞRÎ, Mehmet, *Kitâb-ı Cihân-nümâ Neşri Tarihi*, Faik Reşit Ünat ve Mehmed A. Köymen (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957, I-II.

NEVÂÎ, Abdülhüseyin, *Esnâd-ü Mükâtebât-ı Târîh-i İrân ez Tîmûr tâ Şâh İsmâîl*, Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1370/1991.

__________, *Şâh İsmâîl Safevî Mecmûe-yi Esnâd ve Mukâtebât-ı Târîhî*, Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng, 1347/1969.

NURİ PAŞA; Mustafa, *Netayic ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Prof. Dr. Neşet Çağatay (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

ONULLAHİ, Seyyidağa, "XVI-XVII Yüzillerde Azerbaycan Medeniyyeti", *Azerbaycan Tarixi*, Süleyman Eliyarlı (ed.), Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı,

1996, ss. 425–459.

ÖNGÖREN, Reşat, “Sünni Bir Tarîkattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarîkatı ve İran Safevî Devleti”, *Bilgi ve Hikmet*, sy. 11 (1999), ss. 82–94.

ÖZCAN, Abdulkadır, “Âşıkpaşazâde”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, ss. 6–7.

ÖZTUNA, Yılamaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1977–1979, I-XIV.

PARSADUST, Menuçehr, *Şah İsmâîl-i evvel*, Tahran: Şirket-i Sehâmî, 1375/1996.

PEKOLCAY, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996.

PETRUŞEVSKİY, İlia P., *İslâm der İrân*, Kerim Kişâvarz (trc.), Tahran: Peyyâm, 1350/1972.

QASIMLI, Meherrem, “Xetayinin Texellüsü”, *Şah İsmayıl ve Onun Dövrü (beynelxalq konfrans, 24–26 sentyabr 1997)*, Hamlet İsaxanlı (ed.), Bakı: Khazar University Press, 1997, ss. 72–74.

QURBANOV, M., “Avropa Ölkelerinin Sefeviler Dövletine Qarşı Siyâseti”, *Azerbaycan Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: “Serbest Düşünce”, 2001, ss. 25–28.

ROTA, Giorgio, “Safevî İranı İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış”, Nasuh Uslu (trc.), *Türkler*, Ankara 2002, VI, ss. 899-906.

RUMLU, Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü’-t-tevârih)*, Cevat Cevan (trc.), Ankara: Ardıç Yayınları, 2004.

RZAYEVA, İ., “Şah İsmayıl Xetai Taleyinde Siyasi, Edebi ve Fiziki Keyfiyyetlerin Tecessümü”, *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, Şöhret Selimbeyli (ed.), Bakı: “Serbest Düşünce”, 2001, ss. 89–92.

SABBÂĞ, Abbâs İsmâîl, *Târîhü’l-alâkâti’l-Usmâniyye’l-Îrâniyye: el-Harbü ve’s-selâmü beyne’l-Usmâniyyîne ve’s-Safeviyyîn*, Beyrût: Dârü’n-nefâis, 1420/1999.

SAFEVÎ, Şah Tahmasb, *Tezkire*, Hicabi Kırlangıç (trc.), İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

SARWAR, Ghulam Sarwar, *History of Shah Ismail Safawi*, Aligarh: Author Muslim University Press, 1939.

SAVAŞ, Saim, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevîlik,* Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

SAVORY, R. M., “Haydar”, *EI²*, Leiden 1971, III, s. 316.

__________, “Ismail I”, *EI²*, Leiden 1978, IV, ss. 186-188.

__________, “Kizil-Bash”, *EI²*, Leiden 1979, V, ss. 243-245.

__________, “Sadr-al-Din Ardabīlī”, *EI²*, Leiden 1995, VIII, ss. 752-753.

__________, “Safavid Persia”, *The Cambridge History of Islam*, P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis (ed.), Cambridge: At The University Press, 1930, I/A, ss. 394–430.

__________, *Iran under the Safavids*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

__________, *Studies on the History of Safavid Iran*, London: Variourum Reprints, 1987.

SEYYİD, Eymen Fuâd, “Fâtımîler”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, ss. 228–237.

SOLAKZÂDE, Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1298.

STREK, M., “Istahr”, *İA*, İstanbul 1967, V/2, ss. 1128-1134.

SUNGURÎ, Hasan b. Ömer, *Kızılbaşlığa Reddiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Bölümü, Nr. 197.

SÜMER, Faruk, “Akkoyunlular”, *DİA*, İstanbul 1989, II, ss. 270–274.

__________, “Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. Ve II. Abbas Devirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 69 (1990), ss. 9–32.

__________, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1327/1909, I-IV.

Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı-İran Tarihi*, Mehmed Emîn Bozarslan (trc.), İstanbul: Ant Yayınları, 1971.

ŞİRAZİ, Xace Zeynelabidin Eli Ebdi Bey, *Tekmiletü'l-exbar*, Ebülfez Haşım oğlu Rehimli (trc.), Bakı: Elm, 1996.

ŞİRVÂNÎ, Mirza Zeynelâbidin, *Riyâzü'siyâha*, Asgar Hâmid Rabbanî (thk.), Tahran: İntişârât-ı Sa'di, 1361/1982.

ŞÜKRÎ, Yedullâh (ed.), *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, [y.y.]: İntişârât-i İttilaât, 1343/1964.

TÂC-İ BAHŞ, Ahmed, *İrân der Zamân-ı Safeviyye*, Tebrîz: Kitâbfuruşî Çehr, 1340/1961.

TANSEL, Selâhettin, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966.

__________, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1969.

TAŞKÖPRÜZÂDE, Ebü'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed Efendi, *eş-Şekâikü'nü'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Beyrût: Dârü'l-kitâbi'l-arabî, 1975.

TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, "Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *TD*, XVII, sy. 22 (Mart 1967), ss. 49-86.

TERBİYET, Muhammed Alî, *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, Tebriz: Kitâbhâne-yi Firdevsî, [t.y.].

TOGAN, Zeki Velidi, "Sur l'origine des Safavides," *Mélanges Louis Massignon*, Damascus: Institut Frnçais de Damas, III, ss. 347-357.

TRIMINGHAM, J. S., *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: The Clarendon Press, 1971.

TURAN, Şerafettin, "Bâyezîd II", *DİA*, İstanbul 1992, V, ss. 234–238.

__________, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970, ss. 47–117.

UĞUR, Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1992.

ULUÇAY, Çağatay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", *TD*, VI, sy. 9 (Mart 1954), s. 53-90; VII, sy. 10, s. 117-142.

ULUÇAY, Ö., *Şah Hatayi ve Alevîlik: İnanç, Töre, Öge ve Ahlak*, Adana: [y.y.], 1993.

ULUDAĞ, Süleyman, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul 1997, XV, ss. 393–395.

UYAR, Mazlum, "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 7–8 (2000–2001), ss. 85–99.

__________, *İmâmiye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.

__________, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.

UYSAL, Ömer Niyazi, "Şah İsmail ve Safevi Devleti'nin Teşekkülü", (Bitirme Tezi. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1995).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Şah İsmail'in Zevcesi Taçlı Hanımın Mücevheratı", *Belleten (Türk Tarih Kurumu)*, XXIII, sy. 92, ss. 611–619.

__________, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969.

__________, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, I-IV.

ÜSTÜN, İsmail Safa, "Hersey and Legitimacy in the Otoman Empire in the Sixteenth Century", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester Faculty of Arts Department of Middle Eastern Studies, 1991).

VARLIK, Mustafa Çetin, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, ss. 193–195.

VEHBÎ, Hamîd, *Meşâhîr-i İslâm*, İstanbul: Mehrân Matbaası, 1301/1884, I-II.

VEZİROF, Yusuf Bey, *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1337.

VİLAYETİ, Eli Ekber, *Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqeler Tarixi*, Bakı: Elhuda Neşriyyatı, 1998.

WOODS, John E., *Akkoyunlular: Aşîret, Konfederasyon, İmparatorluk*, Sibel Özdemir (trc.), İstanbul: Milliyet Gazetesi, 1993.

XEMGİN, Etem, *Kürdistan Tarihi (İslâmiyetten Osmanlılara Kadar)*, İstanbul: Doz Basım Yayın Ltd. Şti., 1997, I-III.

YANS, Kerim, "IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münâsebetleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, 1977).

YAZICI, Tahsin, "İskender Bey Münşî", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, ss. 563–564.

__________, "Safevîler", *İA*, İstanbul 1963, X, ss. 53–59.

__________, "Şah İsmâîl", *İA*, İstanbul 1970, XI, ss. 275–279.

YINANÇ, M. H., "Cüneyd", *İA*, İstanbul 1993, III, ss. 242-245.

YINANÇ, Refet, "Dulkadıroğulları", *DİA*, İstanbul 1994, IX, ss. 553–557.

__________, *Dulkadir Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

ZEYNEL OĞLU, Cihangir, *Şirvanşahlar Yurdu*, İstanbul: Sebat Matbaası, 1931.

EKLER

Ek 1. Resimler

Resim 1. Şah İsmâîl (1487-1524)

(Venedikli bir ressam tarafından çizilen bu resim, Florence'nin Uffizi Galerisi'nde sergilenmektedir).
Kaynak: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/36/Shah_Ismail_I.jpg (05.06.2006)

Resim 2. Şah İsmâîl Devrinde Basılmış Olan Bir Safevî Sikkesi (913/1507)

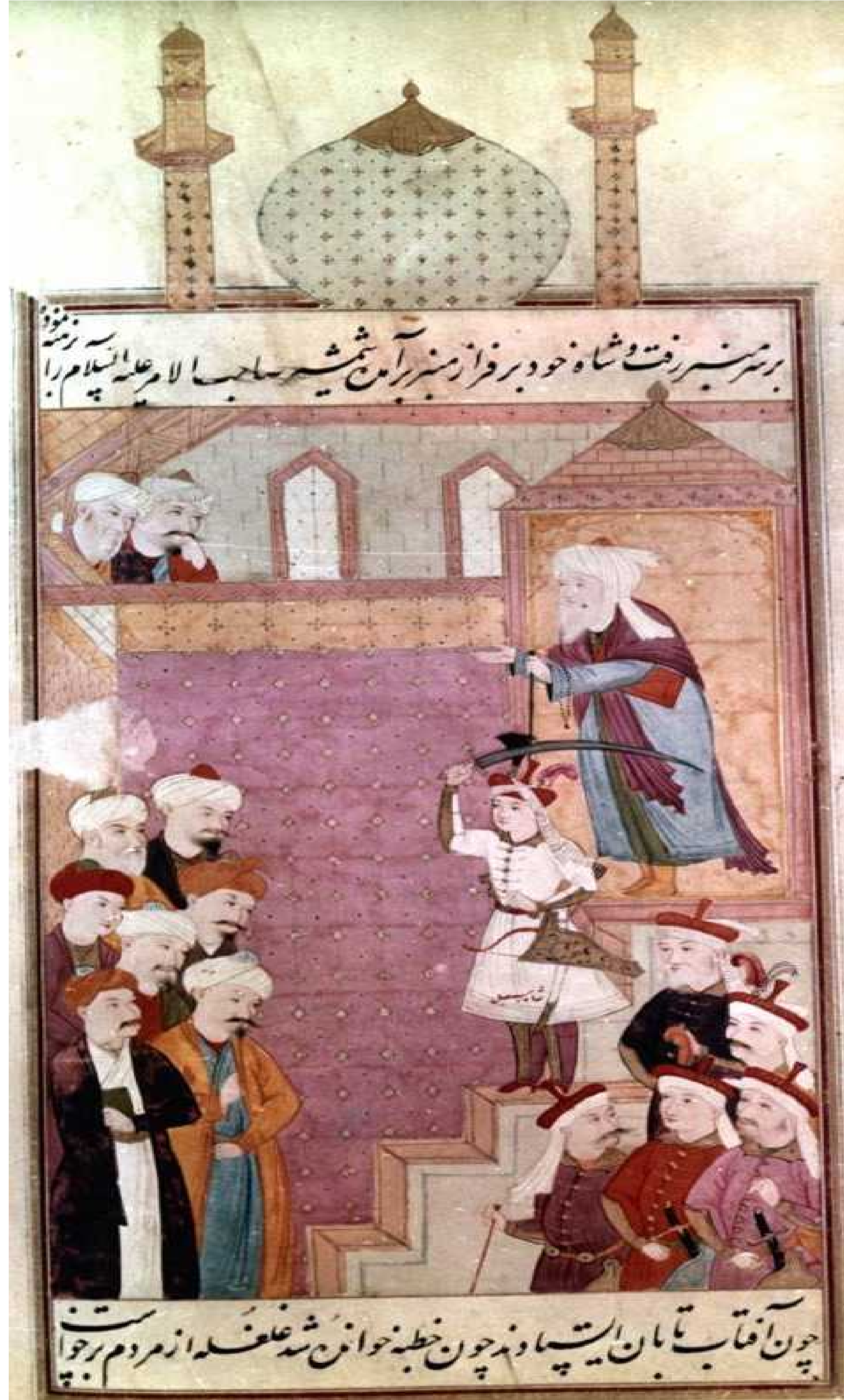
Kaynak: http://www.parscoins.com/itemdetail.asp?sz=lg&type=S&item=2780 (05.06.2006)

Resim 3. Şah İsmâîl Devrinde Basılan Bir Gümüş Sikke

Kaynak: http://users.rcn.com/j-roberts/196.htm (05.06.2006)

Ek 2. Minyatürler

Minyatür 1. Şah İsmâîl'in Cülusu ve Hutbe Merâsimi

Kaynak: http://www.persianconnection.com/persianpainting/MoinMsM/Moin_MsM_f048.html (05.06.2006)

Minyatür 2. Hâce Alî- Timur Görüşmesi

Kaynak: http://www.persianconnection.com/persianpainting/MoinMsM/Moin_MsM_f013.html (05.06.2006)